

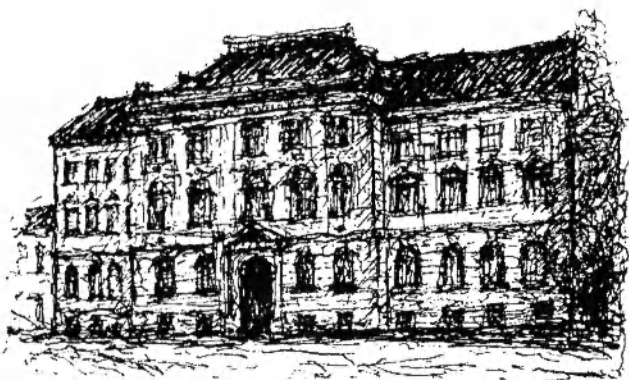
Lenhardtné Bertalan Emma

ÉVTIZEDEK SODRÁSÁBAN

*Egy bakonyaljai parasztcsalád
és egy evangélikus iskola
a XX. században*

*Esküszünk
Mindenre, ami szent nekünk
Így iskolátlanul
Egymásból olyan nemzedéket nevelünk,
Hogy mind az idők végzetéig
Megemlegettetünk*

(Reményik Sándor: Ha nem lesz többé iskolánk...)

Az egykori kőszegi Gyurátz Ferenc Evangélikus Leánygimnázium emlékének

* * *

Köszönetet mondok a kőszegi Gyurátz Ferenc Evangélikus Leánygimnázium Volt Növendékei Egyesületének bátorító támogatásáért.

Ajánlom a könyvet volt tanárain és iskolatársaim emlékének és meleg szeretettel azoknak, akik még köztünk vannak.

Köszönöm az Evangélikus Egyház intézményeinek, elsősorban az Evangélikus Országos Múzeumnak és a soproni Berzsényi Dániel Evangélikus Gimnáziumnak az anyagi támogatást, amely nélkül a kiadás nem valósulhatott volna meg.

Köszönöm a Czupi Kiadónak, hogy regényemre felfigyelt és a kiadással segítette megőrizniem nemzetem egyik szomorú korszakának történetét.

Köszönöm Lovászpatonának azt az emberséget és hazaszeretetet, amit ott kaptam útravalóul, a község önkormányzata képviselőtestületének köszönöm a könyv második kiadásához nyújtott anyagi támogatását.

Ajánlom a könyvet a fiataloknak.

Lenhardté Bertalan Emma

Lenhardtne Bertalan Emma
Évtizedek sodrásában

Lenhardtné Bertalan Emma

Évtizedek sodrásában

Egy bakonyaljai parasztcsalád és egy evangélikus
iskola a XX. században

Életrajzi ihletésű regény

2. kiadás

Nagykanizsa, 2003

Illusztráció: Farkas Zsuzsa

(Kováts Zsuzsannaként szintén a Kőszegi Gyurátz Ferenc Evangélikus
Leánygimnázium diákja volt.)

Borító: Kotnyek István

A szöveget gondozta:

Czupi Gyula

Farkas Tünde

Varga Ferenc

ISBN 963 86289 1 X

Kiadja a Czupi Kiadó

(8801 Nagykanizsa, Pityer u. 19.

Pf.: 484, Tel.: 93 320 766)

Szedés: Szőke Veronika

Tördelés: Czupi Gyula

Készült a Kanizsai Nyomda Kft.-ben

Felelős vezető: Brenner Árpád

„Mindennek rendelt ideje van, és ideje van az ég alatt minden akaratnak. Ideje van a születésnek és ideje van a meghalásnak; ideje az ültetésnek, ideje annak kiszagztatásának, a mi ültetett.”

A prédikátor könyve 3,1–2

Eljött tehát a nekem rendelt idő, és anyám megszült. Harmadik gyerek voltam, harmadik lány a családban. Csalódást okozhattam, mert fiút vártak. De itt voltam, ezen a virágokkal és tüskékkel tele földön. Öntudatlan kis béka. Mikor vehettem észre, hogy vagyok? A mélység mélyéből mikor derenghetett fel az első fénysugár? Eszméléseim első emlékei mik lehettek? A bölcső fölől hajló arcok? A felém sugárzó szemek?

Hol kezdődik a kapcsolat az ember léte és tudata között? Lehet, hogy már az anyaméhben? Mi véshette szívembe az első érzelmeket, agytekervényeimbe mikor rögzíthetett az első kép a világról?

Amikor nagyobbacska voltam, gyakran kérdeztem anyámat, honnan jöttünk? „A Fekete-tengerből” – felelte ő. „De mit csináltunk ott?” „Ebihalak voltak”- mondta, és kék szeméből felém csillant valami titkos, sejtelmes fény.

Akkor még nem láttam tengert, csak azt tudtam róla, hogy nagyon mély és sok víz van benne. Több, mint a faluszéli tóban, ami mellett gyakran elmentünk, ha a temetőbe jártunk. Félttem a nagy vizektől.

Volt egy kis barátnőm. Iduskának hívták. Ötéves volt, amikor belefulladt ebbe a tóba. A temetése napján láttam utoljára, a ravatalán. Virágok között, fehér koporsóban. Orrát teletömtek vattával, ettől eltorzult az arca. A szobában hőség volt és félhomály, mert a kicsi ablakok megszürték a beáramló fényt.

Iduska merev volt és idegen. Mintha nem is ő lett volna. Akkor újra felni kezdtem a tengertől. Egy szál fehér rózsát szorongattam, amit rá kellett volna helyeznem a ravatalára. De a kezemben maradt, kókadtan, összegyötörve ujjaim görcsös fogságában.

Végül kivitték a temetőbe, és beletették egy mély gödörbe. Ráhantolták a földet és én soha többet nem láttam őt. Attól kezdve a gödörtől is félttem. A kútba sem mertem belenézni sokáig. Ez akkor történt, amikor már sok mindent ismertem abból, ami körülött.

De mik lehettek az első emlékek? A legmélyebben megbúvók? Milyen mély a mélység? Hogyan tudnám kikaparni belőle a múltat?

All a gyerek a felfordított hokedli ketrecében. Körülötte zöld fű, sárga kislibák, pihés kiskacsák. Nagy, fehér komondor ül mellette. Képtelenség! Erre nem lehet emlékezni! Ezek a képek késleltetett felvételek agyam rejtett kameráiban. A ház, ahol születtem. A szobák, az udvar, a kert. A családom tagjai.

Mikor vettem őket észre? Mikor toppant elem egyszerre, hirtelen és felfoghatóan a világ? Hol a mélység mélye?

Jönnek az emlékek a régből. Előbb nagyanyám, aztán anyám, az apám, a testvéreim. Miért a nagyanyám áll az élen? Miért az ő arcát látom a múlt üvegburája mögül? És miért nem emlékszem a szeme színére? Miért nem tudja előhívni az agyam a nagymama szemét? Pedig minden másra pontosan emlékszem. Ma is látom magam előtt.

Nagyanyám

Pici, fürgé öregasszony. Mindig dolgozik. Érzem, ahogy megcsapja arcomat a hűvösödő nyári koraestben a konyhából kicsapó füst szaga. Szeretem ezt a szagot. Nagyanyám melegíti az uzsonnát. Tejeskávét.

Pattog a tűz. Anyám kenyeret süt. Nagyanyám fűti a kemencét. Kenyértésztából lángost formál. A kenyérvető lapáton betolja a parázs helyére. Száll a lángos illata. Nagyanyám megkeni fokhagymával meg libazsírral és a mar-komba nyomja.

Jönnek az emlékek, mint a forrásból a víz. Látom nagyanyám szobáját. A konyhából nyílik. Kicsi, mint a nagyanyám. Benne egy ágy, egy szekrény. Az „almárium”. Abban vannak a ruhái. A polcos részen a blúzok, a „lajbik”. Az akasztósban a szoknyák. Kabát nincs. Télen nagy, meleg kendőt terít magára. A parasztasszonyoknak nincs kabátja. Az anyám is kendőben jár, ha hideg van.

Előttem a nagyanyám szobája. Tiszta és jó szagú. Az ágynemű hófehér. Napszárította, szélfűtta „ciha”. A fal fehérre meszelt. Az ágy felett kinagyított, színesre retusált fénykép. Keretben, üveg alatt. Katonaruhában fiatal férfi. Ő a Jóska bácsi, a nagyanyám fia. Elesett az első világháborúban. Egyedül nevelte fel a nagymama őt, meg az én anyámat, mert a nagypapa korán meghalt. Aztán, amikor már férfitá érett és segíthetett volna, elvitték, megölték.

Ezt mesélte a nagymama. A képe ott lóg a falon. Állókép. Megörökíti teljes alakját. Arca piros, szeme barna. Mozdulatlan. Zavar ez a merevség. Miért nem jön el onnan? Miért nem szól, amikor a nagyanyám beszél hozzá? Miért nem válaszol? Pedig a tisztelendő úr is mindig „beköszön neki”, ha jön hozzánk. Nagyanyám mindig megmutatja neki. Másnak is, aki hozzánk belép. Mindenkinék azt hajtogatja, „mennyyivel másképpen lenne, ha élne”. Ezt ismételteti folyton, és én nem értem.

Hát miért vitték el? Miért engedte, hogy elvigyék? A tudatomba vésődnek nagyanyám szavai. Bármilyen rossz történt velem, mindig arra magyaráztam, sokáig, még nagyobb koromban is, hogy mindez azért van, mert nincs közöttünk a Jóska bácsi.

Ezért járt a nagyanyám feketében. A kép pedig ott lógott a falon, betöltötte a kicsi szobát, belemart apró gyermekszivembe. Beleivódott az agysejtjeimbe. Amikor már iskolába jártam és vallást tanultam, és a tisztelendő úr Szűz Máriáról beszélt, akitől elvették az egyetlen fiát és keresztre feszítették a gonoszok – akkor, amikor a tisztelendő úr erről mesélt, én a nagyanyámra gondoltam. Szűz Mária sem lehetett szomorúbb, ő is olyan tehetetlen fájdalommal ölelhette át a keresztfát, mint amilyen meggyötörtén simogatta az én nagyanyám, törölgetés közben, naponta, egyetlen, volt fiának bekeretezett képét.

Kilencvenéves volt, amikor meghalt. Gyújtóst aprított a favágítón. Ott érte az agyvérzés. Az eszméletét elvesztette, de a karjaival még három napig hadonászott. Nem akart beülni a ladikba. Kharón erősebb volt, elvitte.

Eszmélesem első emlékei hozzá tapadnak.

Tél van. Nagy, fehér hó. Falusi csend. Álmomból rettenek. A szoba üres. Testvéreim iskolába készülnek. Nagyanyám a konyhában reggelit ad nekik. Anyám biztosan fej az istállóban. Én háromévesen rohanok a konyhába. Testvéreim akkor indulnak el. Nagyanyám az ölébe kap és ringat. Jó ez az élő bölcső. Meleg, puha. Láthatatlan vezetéken árad belőle a szeretet. Behunyam a szememet, mintha aludnék. Nem az eszemmel, talán az ösztöneimmel érzem, nem szabad csalódást okoznom neki.

Sikerélményre van szükségem.

Buzog emlékeim forrása. Este van, sötétedik. Anyám fej. Mindig fej, reggel, este. Testvéreim az állatokat zavarják éjjeli nyughelyükre. Az okosabb tyúkok, csirkék maguktól is elülnek. De mindig van egy-két lázadó. Azokat úgy kell bekergetni az ólba. Meg a „récéket”. Azok még éjjel is ennének.

Nagyanyám vacsorát főz. Lisztet pirít nagy vaslábasban. Aztán felönti vízzel és szírt tesz bele. Ez a sterc. Szeretem a stercet, tejjel.

Várjuk nagyanyámmal, hogy anyám hozza a tejet. Ketten vagyunk a konyhában. A tűzhelyben ropog a fa. Fenyő is van közte, annak nagyobb a lángja. Az világítja meg a konyhát. A tűzhely ajtaja félig nyitva. Jön a fény, megvillantja nagyanyám verejtékes arcát. Melege van a tűznél. A petróleumlámpát még nem szabad meggyújtani. Majd, ha már mindenki bent lesz. Drága a petróleum.

Ülök a konyha sarkában és nézem a nagymamát. Kavarja a lisztet és mesél. Ferenc Jósikáról, a régi jó békeidőről, amikor mindenkinek jó volt. A „süveg-cukorról”. Mindig süveg-cukrot akartam látni. Felnőttkoromban sikerült rátalálnom egy múzeumban. Katonákról mesélt, akik azt mondták, hogy nincs isten, és lelőtték a papot a templom előtt. Mesélt a háborúról, meg valamilyen muszka foglyokról, akiket a parasztasszonyok kikérhettek a városból munkára. Azokkal dolgoztattak a mezőn, amíg az ő férjeiket, fiaikat muszkaföldre vitték.

Én nem tudtam, mi az a muszkaföld. De rossz lehetett, félelmes. Valami szörnyű, mély gödör, ahova a Jóska bácsi beleesett és onnan nem tud soha kijönni. És mi nem mehetünk el érte, mert messze van, túl az Óperencián, a nagy hegyeken, az üveghegyeken is túl.

Vagy a Fekete-tengerben lehet, ahonnan mi jöttünk, és ahova talán az Iduska mehetett, amikor meghalt? Csak fekszik ott, és mozdulatlan, mint azon a beke-retezett képen, a nagymama szobájában, amelyet a gondos mester a nagyítás után olyan szép színesre, mosolygósra pingált.

Anyám

Magas volt, sudár és szőke. Így emlékszem rá. A szeme kék volt. Beragyogta az életet körülöttem. Vajon mikor láttam először? Amikor fölém hajolt a bölcsőben? Amikor szoptatott? Talán már az anyaméhben is érzékelttem a szeme színét? Kék volt, mint a búzavirág, mint a nyári ég. Mint Siena tigriscsíkos templomának mozaikboltozata.

A mosolya szelíd volt és meleg. Harsány, kitörő nevetésére sohasem emlékszem. Talán nem is nevetett? Az lehetetlen! Nehéz róla írnom. Félek, meg-szentségtelenítem titkait. Titkait, amikről mindenki tudott, fájdalmait, amiket mindenki sejtett. A keresztjét, amit vonszolt magával, eltakarta az idegenek elől, ragyogó nagy szemeinek tiszta, meleg, kék sugarával.

Szép volt és szép maradt. Elment korán, tisztán, ráncatlan arccal. Nem várta meg, amíg az öregség megcsúfítja. Elment korán, a csodálatos szemeivel, hogy segítse velük megőrizni számunkra az ég kékjét, amit egyre jobban eltakar előlünk a korom és a mocsok.

Tavasza van. Szemben a házunkkal, a kastélykertben nyílik a bodzavirág. Nagy, fehér tányérjaiból bódító illat árad. Betölti a levegőt, szétterjed a falu fölé, egybekapcsolja a hófehér, kicsi házakat. A gólya régen hazajött. Csend van. Esteledik. A szekerek már nem zörögnek az úton, a kutyák még nem csaholnak az udvarokban. Gyűjtik az erőt az éjszakára.

Állunk anyámmal a kertkapuban. Mi ketten. Várunk. Apám a városba ment, kocsival. Anyám őt várja. Minden idegszála feszült. Csak érzem ezt, mert a sötétben nem láthatom. Hallgatunk. Izgató ez a csönd. Csak zörögne már egy kocszi a távolban! A falura ráül a sötétség és a némaság. Vacsoraidő lehet, mindenki behúzódik az otthonába. Anyám áll a kapuban és vár. Egyre nyugtalanabb. Csak nem történt valami baj? Munkában megfáradt lábai alig tartják törékeny alakját. Állok mellette némán. Nem zavarhatom!

Távolból halk zöreje. Kocsi közeledik. Lovaskocsi! Azt tudni lehet. Másképpen zörög, mint az ökrösszekér. Talán édesapám! A kerekek csattogása egyre közelebből hallatszik. Aztán a házunk elé ér, és tovább megy. Nem apám. Remény és kudarc, újra várakozás. Aztán végre befordul a kocszi a másik kapun, ahol a gazdasági udvar van. Rohanunk apám elé. Anyám boldog, felszabadult. Sugárzó, meleg szemeivel simogatja apám arcát. Kicsit féltékeny vagyok.

Együtt vagyunk. A szüleim, a nagymama és mi hárman, gyerekek. De jó így együtt! Vacsorázunk. Apámé az első falat. Aztán a nagymamámé. De ő a sarokban eszik. Őlében a tányér. Eszik, nem beszél. Mi csacsogunk, nevetünk, néha

veszekszünk is. Apám ilyenkor feltolja a szemüvegét a homlokára, és ránéz a hangoskodóra. Azonnal csend lesz. Nagy a tekintélye.

Csak ő beszél, anyám hallgatja. Én anyámat figyelem a tányér felett, fél szemmel. Nyoma sincs rajta az esti szorongásnak. A petróleumlámpa gyenge fényét megsokszorozza a lényéből kisugárzó szeretet.

Vacsora után apám újságot olvas. Anyám mosogat. Nagyanyám kukoricát morzsol a tyúkoknak. Én is felveszek egy morzsoló vasat. Olyan, mint egy megnyomott karika. Bele kell bújtatni a kézfejet. A tenyér felé eső részein van a „fogsora”. Így hívjuk, mert olyan, mint két párhuzamos fogsor. Ez tépi ki a kukoricaszemeket a torzsából.

Apám leteszi az újságot és feláll. Indulásra készül. Anyám a mosogatódézsára hajolva nézi. Derűs, szép arcán átsuhan a félelem. „Már megint elmész?” A kérdés ismerős. Sokszor elhangzott már! Nem tudom, mikor értettem meg először? A bölcsőben talán, vagy később, nem tudom. Mindig szomorú lettem, ha ez a kérdés elhangzott. Mert ilyenkor anyám egyszerre más lett. Arcán fájdalom suhant át, olyasféle, mint a nagyanyámén, amikor a Jóska bácsi képét simogatta.

Akkor én nagyon érthetetlennek éreztem a körülöttem kibontakozó világot. Miért megy el az édesapám, amikor sötétedéstől a sűrű éjszakáig vártunk rá anyámmal a kertkapuban? Vagy miért vártunk rá a kertkapuban, órákon át, ha azonnal elmegy, mielőtt anyám arcán fészket rakhatna, csak egy rövid időre, csak néhány pillanatra is a boldogság?

A ház

Nem tudom, mikor állott össze bennem a körülöttem elfekvő világ. De egyszerre csak kialakult és természetes lett minden. A hatalmas telek, amelyen a házunk állt. Apám már gyermekkorában elhatározta, hogy itt fogja felépíteni az otthonát, ha megnő. Amikor iskolába ment, minden nap kimérte, hány lépésnyi széles a telek. S ahogy nőttek a lábai, úgy lett egyre kevesebb a megszámlolt lépés.

Aztán felnőtt lett, és megépítette az álmát.

Nagy ház volt a miénk. A faluban kis kastélynak hívták. (Velünk szemben volt a nagy kastély, a gróf Esterházyé.) Az alapja kocka alakú volt. Eleje az utcára nézett. Négy ablak volt rajta, a két nagyszoba ablakai. Előtte anyám virágos kertje. Fehér liliomok, tarka verbénák, szagos szegfűk. És rózsabokrok. Fehér és porcelán színű, illatos tearózsák. Az utcán vaskerítés, alatta félméteres betonlap. Arra szoktunk felállni játék közben.

A tető félig cserép volt, a teteje pala. A padlás! Derengő fényeivel maga volt a mesevilág! Ott volt a babakocsink is. Iszonyú magas kerekai, esetlen

teste mindig felizgatott. Sokat gondolkodtam rajta – ha ebihal voltam valamikor, miért nem lehettem béka? De ez már később volt.

A ház két oldalán nem volt ablak. Ez nagyon jó volt, mert a falhoz lehetett ütüögetni a labdát, amikor már nagyobbak voltunk.

A negyedik oldal belül volt, a kert felé nézett. Itt volt a bejárat. Három lépcső vezetett fel a házba. Széles, gyönyörűen kiképzett lépcső. Ezen szoktam inni a frissen fejt tejet, füles bögrében.

A telek egy katasztrális holdon feküdt. Két részre oszlott, a kertre és a gazdasági udvarra. A kettőt léckerítés választotta el egymástól. Arra akasztotta fel anyám a tejesköcsögöket.

A lépcső előtt volt a kert. Zöld pázsit fedte, közte kis kerti utak, a kerítésig. Kis kertajtókon lehetett átlépni a gazdasági udvarba. Ez volt a nagyobb.

A ház két oldalánál és a kert szélén végig hibiszkuszbokrok húzódtak. Pompáztak, virultak, sokszínű virággal vidámították a földet. Mögöttük mindkét oldalon gyümölcsös. A fák alatt anyám veteményeskertje.

A gazdasági udvar óriási volt. Nagyságát a hatalmas istálló, pajta, szalmakazal, ólak, akol, trágyadomb, favágító sem tudta elnyomni. Itt volt a nyári konyha is. Kemence, ahol nagyanyám nekünk a lángost sütötte, és a katlan, ahol nyáron a lekvárokat főzték anyámmal. Télen répát főztek rajta az állatoknak, hatalmas üstökben.

A tehenek, ökrök tavasztól őszig az akolban voltak. Éjszaka is. A lovak, amikor nem dolgoztak, szabadon vágathattak a hatalmas területen. Néha még a disznókat is kiengedte anyám. Főleg az anyakocát, ha kismalacai voltak. Milyen kedves állat egy újszülött kismalac! Ha felveszed, olyan merev, mint egy fadarab. És úgy visít, hogy megsüketül tőle az ember.

Ha kisborjú született, anyám sosem engedett be bennünket az istállóba. Csak amikor már ott állt az újszülött az anyja előtt. Úgy remegtek a lábai, hogy mindig elesett, valahányszor az anyja végignyalta hatalmas nyelvével.

De az istálló igazi ura, esze, és a mi legnagyobb szeretetünk tárgya egy kanca volt. Barátaink, igazi pajtásaink – a mindenkori kiscsikók – anyja, az okos, felejthetetlen ló: Csenti.

Csenti

Egyidős volt kisebbik nővéremmel, Ilmával. Azt reméltük, öreg korára méltóan háláljuk majd meg neki azt a sok jót, amit nekünk tett. Azt reméltük, öreg korára csak abrakot adunk neki, meg kockacukrot. Kiengedjük az udvarba, hadd botorkáljon a megszokott fák alatt. Hogy munkában megfáradt, ellésektől meggyötört testét az otthoni napsugár melege gyógyítsa.

De vele is kegyetlen volt a történelem. Húsz éves korában, a háború tüzeiben, a rettegés óráiban vonszolta ki egy részeg szovjet katona az istállóból.

Elhurcolta, és mi nem tudtuk megvédeni, mert magunk is menekülőkké váltunk.

Drága Csenti, öreg barát! Melyik útszéli árokban pusztulhattál el? Hol nyughatnak a csontjaid?

Eszembe ötlök egy kép. Gyerek voltam. Kicsi. Csentinek kiscsikója volt. Egyedül ilyenkor volt vad. Senkit nem engedett magához. A gondozóját sem. Etetni sem lehetett. Akkor egyszer apám beküldte hozzá a nagyobbik testvéremet, Márikát. Azt mondta, hogy gyereket nem bánt a ló. Márika bement hozzá az elkerített kuckójába, betette az ennivalóját a jászolba és kijött.

Semmi baja nem történt.

Az első család

Ilyen volt az én édenkertem eszméléseim első éveiben. Itt éltem, itt bukdácsoltam az állatok birodalmában. Őrizöm a Zsuzsi volt, a nagy komondor, de róla majd máskor írok.

Amikor már felfogtam ezt a tág – valójában szűk – világot, és eligazodtam benne, egyszer csak „kinyílt” a kapu előttem. Felfedeztem, hogy vannak szomszédok, szomszédgyerekek. Olyanok, mint mi, hárman. Van, aki kicsit kisebb, van, aki nagyobb. Egyszerre ők is ott termettek előttem, kócosan és napsütötten. Néha „meztélláb”, amit nagyon irigyeltem tőlük. Később már én is követhettem ebbéli példájukat.

Nagyon szerettem a gyerekeket. Néha átmehettem hozzájuk, de édesanyám jobban szerette, ha ők jöttek hozzánk. Az óriási udvarban mindig volt hely a játszásra.

Sok gyerek járt hozzánk. Egyik hozta a másikat magával. Anyám mindig adott nekik valamit. Egy-egy pogácsát, ha volt, vagy gyümölcsöt.

Két gyerektől azonban tiltott. Nekik nem volt szabad bejönni hozzánk. Az egyik kislány, akkora volt, mint én. A másik fiú volt, kisebb nálam. Nem volt szabad beszélnem velük. Ha boltba mentem, gyakran láttam őket. Öreg nénik mondogatták egymásnak, amikor együtt láttak bennünket az utcán, hogy mennyire hasonlítunk egymáshoz. Ők meg én. Még azt is mondták: „Látszik, hogy testvérek.” Ezt nem értettem, mert nekem két testvérem volt, a Mári meg az Ilma.

Amikor kisiskolás lettem, gyakran voltam beteg. Olyan gyomorgörcsöket kaptam, hogy nem tudtam járni. Ilyenkor a harangozó vitt haza, az ölében. Apám felkapott és elvitt az orvoshoz. De mire odaért velem, már semmi bajom nem volt. Sose derült ki, mi lehetett az oka. A fájdalom szorításából kiszabadulva immár a saját lábamon indultam haza. Apám fogta a kezemet, és én nagyon boldog voltam. Végre az enyém volt az én legnagyobb bálványom. A legokosabb, a leghatalmasabb lény a földön. Aki minden kérdésemre tudott

válaszolni, erős volt, és oltalmazott. Enyém volt most. Egyedül az enyém. Az én kezemet fogta, nem a testvéreimét. Hozzám beszélt és nem anyámhoz. Vidám voltam, és hálás a fájdalomért, amely akkora boldogsággal kárpótolta kicsi lényemet.

De nem haza mentünk. A sarkon befordultunk egy kicsi, zsuppfedeles házba. Alacsony, kicsi konyhára, belőle nyíló, kisablakos szobára emlékszem. A padlón egy kisfiú játszott. Ő volt az, akitől eltiltott az édesanyám. Akkor láttam meg az anyját is. Azt az asszonyt, akinek szintén nem volt szabad köszönnöm. Nagyön megijedtem. Az asszony odajött hozzám, megcsókolt. Süteménnyel kínált és cukorral. Nem fogadtam el. A fiúval sem játszottam, hiába biztattak. Ültem egy széken, összeszorult szívvel. Néztem az apámat. Mintha kicserélték volna. Vidám volt, és a szeme úgy csillogott, olyan fénnel, mint az esthajnali csillag a sötét éjszakai égen.

Akkor beköltözött a szívembe valami furcsa, fájdalomféle érzés. Éreztem, hogy ennek a ragyogásnak az apám arcán nem én vagyok az okozója. Elszorult a szívem. Olyan érzés volt ez, mint amit akkor ismertem meg először, amikor ellopták az egyetlen gyönyörű üveggolyómat, amit egy rongybabáért cseréltem a szomszéd Ilonkával.

Soha nem volt többé olyan gyönyörű, színes, csillogó üveggolyóm.

Amikor kiléptünk a házból és hazafelé indultunk, apám megállt velem az utcán. Azt mondta, ezt soha ne mondjam el senkinek. „Ígérd meg, és én hiszek benned. Te Bertalan vagy és becsületes. Megtartod a szavadat.” Megígértem. Meg is tartottam mindeztideig.

Ez az eset többször megismétlődött. Hallgattam róla, de ilyenkor sokáig nem tudtam az édesanyám szemébe nézni. Az asszonyt pedig a testvéreimmel elneveztük „csúf néni”-nek.

Kicsi koromtól kezdve, amióta csak vissza tudok emlékezni, gyakran kérdezték tőlem a szüleim, melyiküket szeretem jobban. Ilyenkor rendszerint a konyhában ültünk. Testvéreim az iskolában voltak, nagyanym pedig kint foglalatoskodott az udvarban. Hármásban maradtunk. Ez a kérdésfeltevés nem egymással szembeni kihívás volt részükről. Meleg fény sugárzott ki a szemükből és érezni lehetett köztük a meghittség melegét. Ösztöneimre hallgatva mindig azt válaszoltam, „egyformán”. Soha nem vitt rá a lélek, hogy más feleletet adjak. Lényegében talán igaz is volt, amit mondtam, inkább csak az egyidejűséggel támadt néha baj. Voltak percek, sőt órák, napok is, amikor a szívem mélyén vagy az egyik, vagy a másik foglalt el nagyobb helyet. Ezt azonban gondosan titkoltam.

A szeretet fogalmával, létevel való foglalkozás így nemcsak gyermeki értelmem saját, spontán termékévé vált, hanem a szüleim által felkorlátozott kíváncsisággá is. Mi a szeretet? A kérdés megválaszolása olyan megoldhatatlan feladatnak tűnt számomra, amellyel egyedül megbirkózni képtelen voltam.

Sokat foglalkoztatott a szeretet. A léte. Mitől van? Hogyan alakul ki bennünk? Miért nem szeretünk mindenkit egyformán, és miért van az, hogy egyáltalán nem szeretünk valakit?

Így gondolkodtam el sokszor azon is, miért nem szeretem a „csúf néni”-t? Észrevettem magamon, hogy ha a világ dolgaira voltam kíváncsi, apámhoz fordultam felvilágosításért. De ha a szívemben felgyülemlett érzelmekre, azokkal kapcsolatos kérdőjelekre szerettem volna választ kapni, mindig anyámat kérdeztem meg.

Déliidőben volt erre mód, akkor lehettem vele legtöbbször kettesben. Amíg ő főzött, én fát hordtam a favágótóról a tűzhely melletti ládába. Anyám megdicsért érte. Ilyenkor lekuporodtam a láda szélére és kérdezgetni kezdtem mindenről, ami csak az ő jelenlétében szakadhatott fel a szívem mélyéből.

„Édesanyám – kérdeztem – mi a szeretet?” Láttam az arcán, hogy zavarba hozza a kérdés. Maga sem fogalmazta meg talán még soha így. „A szeretet fiam, az egy meghatározhatatlan érzés bennünk” – felelte. „Nem tudni hogyan születik, hogyan hal meg. De az igazi szeretet soha nem múlik el. Tudod, ahogy olvastam nektek a Bibliából” – tette hozzá. Sokat mesélt még. Arról, hogy akkor szeretünk igazán, ha nem tudjuk megmagyarázni, miért tesszük. „Ha azt mondd valakiről, szeretem, mert mesét mond nekem, vagy cukrot ad – már nem szereted igazán. Akkor már a mesét szereted meg a cukrot. Mert a szeretetet nem lehet megokolni.”

Ez mélyen megütött. „És a gyűlölet?” – tudakoltam félszegen. Motoszkált bennem valami félelem, hogy ezt talán nem szabadna megkérdezni tőle. A csúf asszonyra gondoltam, akit nem szerettem. Akiről az ösztöneimmel éreztem csupán, hogy anyám miatt haragszom rá. Még nem gyűlöltem talán, de nagy indulatokat kavart bennem, valahányszor apám bevitt hozzá, és láttam apám szemében a ragyogást, amikor ránézett. Éreztem, hogy léte összefügg anyám szomorúságával, hogy oka az anyám arcán átsuhanó indulatoknak. Különösen olyankor, ha estefelé, vacsora után apám felkelt az asztaltól és megindult a falu felé. Anyám olyankor bement a szobába és a kitárt ablakon kihajolva aggódó szemekkel kísérte férje délceg alakját, hetyke járását. Mindaddig, amíg az be nem fordult a Fő utcába. Oda, ahol a csúf asszony háza állt. Amelynek két bejárata volt. Egyik a mi utcánkra nyílt, és a kovácsműhelybe vezetett. A másik a fő utcából nyílt, és a lakásukba lehetett rajta bejutni. Anyám mellé settenkedtem. Megfogtam a szoknyája szélét. Láttam, amint a félhomályban a szemét törölgette, aztán felém fordult és csak annyit mondott, inkább csak hangosan gondolkodott: „Még nyitva van a kovácsműhely.”

Azért féltem megkérdezni tőle, hogy mi a gyűlölet. De már kicsúszott a számon, nem szívhattam vissza a kérdést.

„A gyűlölet – gondolkodott el anyám —, a gyűlöletnek, ellentétben a szeretettel, oka van. Mindig oka van. A szeretet indok nélkül létezik bennünk, a gyűlöletnek mindig van magyarázata.”

Akkor bogozgatni kezdtem magamban az érzések titkos szövevényét. Sorba vettem családom tagjait. Én szeretem anyámat. Apámat is. Anyám is szeret engem és a testvéreimet. Apámat is szereti. Ez látszik. Apám is szereti anyámat. Ezt is érezni lehet. Bennünket, gyerekeket is szeret. De apám a „csúf nénit” is szereti. Annyira szeretheti, hogy amikor őt látja, nem szeret engem, sem a testvéreimet. Sem anyámat. Akkor csak őt szereti. Annyira szereti, hogy esténként elmegy itthonról. Egyedül hagy bennünket és a csúf asszonyt választja inkább.

Ezért nem énekel velünk a lámpafénynél, ezért nem fogyasztja velünk együtt, meghitt téli estéken a finom befőtteket, amiket anyám olyan örömmel rak el télire.

Azért van az, hogy amikor anyám apró csészékbe rakja a hosszúkás üvegekből a guruló cseresznyét, és az első poharat a nagyanyámnak nyújtja, a másodikat mindig felteszi a konyhapolcra, apám részére. Apámnak, aki nincs itthon még. A csúf asszony miatt vagyunk mi esténként olyan sokszor árvák, miatta némul el időnként anyám ajkán az énekszó. És akkor rájöttem, hogy ezért haragszom rá. Biztosan gyűlölöm is, mert a gyűlöletnek – azt mondta anyám – oka van. Arra gondoltam, ha valaha feloldódnék a tilalom, akkor sem köszönnék neki soha az utcán.

Azt is elhatároztam, hogy abba a házba engem az édesapám soha többé nem fog becipelni.

Az igazi gyűlölet azonban csak később alakult ki bennem.

A domb, amit hegycsúcsnak véltem

Egy nagy domb volt a falu szélén. Csigének hívták. Pontosabban Csige-tetőnek. Ha az alszegi hangyaboltba küldött az édesanyám, mindig megnéztem az odavezető utat. A katolikus templom mellett kellett balra fordulni. Aztán jobbra, végül nyílegyenesen ment tovább a kocsíút. Szélén „égigérő” fák sorakoztak mindkét oldalon. Sokáig hittem, hogy a lombjuk közt tündérek és erdei manók tanyáznak. De legjobban maga a domb érdekelt. A magasság. Mentem előre az út. Egyre fölfelé, azután, mintha megszakadt volna. A domb tetején vége volt a világnak. Már az ég következett. De a kocsik – lovas vagy ökröskocsik – csak mentek tovább. Lentről néztem, ahogy elérik azt a határt, amikor hirtelen eltűnnek az emberi szem elől. Hová tűnhetnek? Hova vezet az út a dombon túl? Vagy, ahogy én hívtam magamban: a hegyen túl? Hogy jönnek vissza? Mert néha, a messzeségből, hirtelen ki-kibukkant egy járókelő vagy egy kocsí imbolygó alakja. Mi lehet a hegyen túl?

Aztán bekövetkezett a csoda. Apám elvitt kocsival a Csigére.

Apámnak külön „díszkocsija” volt. Nem hintó, mint az uraság nagyjainak. De szép volt, bronzszínűre festett. Még az ostornak is volt tartója benne.

Mindig a fiatal csikókat fogták be eléje. Tulajdonképpen itt tanulták meg az igavonást. Itt még rakoncátlankodhattak, a gazdi megszelídítette őket. De soha nem ostorral. Soha nem láttam olyat, hogy apám állatra emelte volna a kezét. Minket előbb megvert.

Mentünk a Csigére. Kiértünk a faluból. Már rajta voltunk az úton. Az égig érő fák kétoldalt sorfalat álltak a tiszteletünkre. Nem értek az égig. Nem voltak rajta manók, sem tündérek. Csak közönséges verebek. De a „magasság” bevehetetlennek hitt vára előttünk meredezett, és mi egyre közeledtünk feléje.

Szívemet elfogta a félelem. Mi lesz, ha felérünk a csúcsra? Mit rejteget az ismeretlenség?

A fák törzsei közül kikandikáltak a szántóföldek. A gabona már érett. A búzatórlák beszókitették a világot. A kukorica még alacsony volt. Ismerős parasztok kapáltak, némelyik kezében már megpendült a kasza is. Apám köszöngött nekik. Váltakoztak néhány szót.

Engem már nem érdekelt, miről beszélgetnek. Csak a csúcsot néztem, amely egyre közeledett. Mi lesz, ha itt új világba csöppenünk? A gonosz birodalmába talán? Vagy a tündérek kertjébe? Ahol talán csodálatos angyalok lesznek, csilingelő muzsikával fogadnak majd. Cukrot adnak és játszanak velem. Csak velem. Milyen jó lenne, ha így lenne!

De akkor nem lesz búzatórla. Meg kék búzavirág! Hol marad édesanyám kék szeme? Nem lesznek villafarkú fecskék! Nem dalol a pacsirta!

Nem, nekem nem kell az a világ! Forduljunk vissza!

Forduljunk vissza! Ezt akartam mondani apámnak, de nem jött ki a torkomon a szó. Mert felértünk a dombra. Az én „hegyemre”. Az út pedig folytatódott tovább. A fák sorfala tovább ringott az enyhe nyári szélben. Lombjaik susogása meleg derűvel töltötte meg a szívemet. Pacsirták éppúgy „álltak” a magas égen, a búzavirágok kélettek a szőke búzatórlákban. A parasztok jónapot köszöntek apámnak. A verebek ott ültek a fán, vagy a lovak elpotyogtatott ajándékán marakodtak az út közepén, amíg kocsink meg nem zavarta őket.

Felértünk a csúcsra és nem történt semmi.

Szívemben meghalt a félelem. Helyét elfoglalta a derű, a biztonság. Ültem apám mellett, a kocsin. Mentünk tovább, a célunk felé. Most már a „hegyen”.

Nem féltem többé a Csigé-dombtól.

Nyugalmam azonban nem tartott sokáig. Hamarosan megtudtam, hogy a Csigé csak domb. Kicsi halom a nagy világmindenségben. Kicsit több porszem összerakva. Megtudtam, hogy a hegy magas. Nem lehet felmenni kocsival a csúcsára. Nincsenek fák a tetején. Pacsirták, verebek sem. Sziklák vannak, hideg, kemény kövek. És hó meg jég.

Ezt a Józsi bácsitól tudtam meg, a csösztól.

Mint a legtöbb parasztyerek, én sem élvezhettem sokáig a szülői ház édenkertjét. Én is kiűzettem a paradicsomból, bár azt hiszem, nem követtem el bűnt.

Ez a kiüzetés nem is ment büntetésszámba. Olyan természetes volt, mint a reggeli felkelés, vagy a hold feljövedele éjszakánként az égre.

Amikor már teljes biztonsággal tudtam jární több kilométeren át, megkezdődött első munkálkodásom a világban. Az ebédhordás.

Először csak a testvéreimet kísértem. Vittük az ételt a földeken dolgozó munkásoknak. Anyám nagy, füles csöbrökbe merte a levest, főzeléket. Lekötötte a tetejét, hogy ne lötyögjön ki útközben. A tésztát – pogácsát, túrós és diós patkót – nagy, fehér szalvétába kötötte. Tányérokat, evőeszközöket is tett a kosárba. Az egészet letakarta gyönyörű, háziszóttos ruhával. Ez kötelező volt, „hogy lássák a népek”, milyen szép. Mi pedig fogtuk a kosarakat és elindultunk a nyári hőségben a több kilométerre fekvő cél felé.

Hosszú volt az út. Pici lábaink gyakran elfáradtak menet közben. Megmegálltunk. Ilyenkor, délben üres volt a határ. Csak néhány ebédhordó aszszonnyal vagy gyerekekkel találkoztunk. De ők is legtöbbször előttünk vagy utánunk haladtak. A levegő remegett a melegtől. Meztelen talpunkat égette a por. Gyorsan kapkodtuk a lábainkat. Néha megálltunk. Szerettünk telefonpóznáknál megpihenni. Ha fülünket a faoszlophoz szorítottuk, furcsa morgásokat hallottunk benne. Márka többször is kérdezte tőlem: „Mit gondolsz, miért morog? „Mert morgatják” – mondtam ki a cáfolhatatlan magyarázatot. Ezen aztán nagyokat neveltünk. Először csak ő, de aztán én is.

Ahogy közeledtünk a célunkhoz, egyre jobban húzta kicsi kezünket a nagy teher. Kimerültünk a hosszú úton.

A megérkezés mindig ünnep volt számunkra. A munkások otthagyták szerszámaikat a tábla közepén és kijöttek az út szélére. Itt óriási fák jelezték a birtok végét, hús árnyékot adva embernek, állatnak egyaránt.

A munkások körbeülték a kosarakat. Mi feltálatuk az ételt. Mindenki kezébe adtunk tányért, evőeszközt. A földön ettek, vagy az ölükbe vették az edényt. Emlékszem fáradt, napszitta arcukra. Értelmes szemükre, meleg tekintetükre. Csendben ettek. „Magyar ember nem beszél, amíg eszik” – szokta mondani édesapám. Ők valóban nem beszéltek.

De amikor már minden elfogyott, és meghúzták a nagy kőkorsót, amibe a közeli forrásból hozták a vizet, akkor megoldódott a nyelvük. Mi pedig hallgattuk őket, áhítattal, pissenés nélkül. Mert a gyerekek csak akkor szabad megszólalni, ha kérdezik. Ők nem kérdeztek. Hagyták, hogy ott üldögéljünk közöttük. Egymásnak meséltek. Családjukról, a múltjukról. Az idősebbek a háborús élményeikről. Egymással beszélgettek. Szép szóval, okosan. Bár úgy tettek, mintha mi ott sem lennénk – minden szavukból kissejlett a tiszta emberek felelőssége, hogy amit mondanak, azt éber gyerekfülek vigyázzák.

Ahogy az Írás mondja: „Nem az fertőzi meg az embert, ami a száján bemegy, hanem ami kijön.”

A gyermekekből pedig egyszer felnőttek lesznek.

Később már egyedül hordtam az ebédet. Első utamra anyám még elkísért egy darabig. De neki sok dolga volt, vissza kellett fordulnia. Kertek alatt mentünk, amíg kiértünk a határba. Ott átadta a kosarat és elváltak útjaink.

Ahogy megszűnt mellettem anyám egyenletes szuszogása a nyári hőségben és egyedül meneteltem a búzatáblák között, újból megrohant a félelem.

Sokat féltem gyermekkoromban. Féltem, ha egyedül voltam a határban. Féltem, ha feltűnt egy-egy imbolygó alak a messzeségben. Ki lehet az? Kóbor cigány, vagy tán a véres ember? Mert a gyerekek sokat meséltek róla. Egy kutya jár – mondták – a kutya hátán véres kés van, és ha találkozik egy gyerekkel, azt megöli.

Féltem ezeken az ebédhordó utakon. Már az esti lefekvésnél szorongatta a szívemet valami rossz érzés. Alig tudtam elaludni.

De a határ csodálatos orvos! Szorongó menetelésem közepette csak szépet láttam. Felroppenő madarakat, gabonatóblák között tojással tele fészkeket. Néha kisnyulat. És dolgozó embereket, akiknek már messziről nagy jónapotnál köszöntem. Hogy meghallják és válaszoljanak.

Ilyenkor úgy éreztem, hogy egy láthatatlan aranyszál fonódik közénk, a hang hullámain át. Ez az aranyszál, mint egy kordon, elválaszt és megvéd a véres embertől. Megvéd minden gonosztól, amit a mesék birodalmából magányos kicsi gyermekszívem összegyűjtött.

S éreztem, hogy e láthatatlan kötelék nyomán továtűnik lelkemből a félelem, és megtisztul, mint tavaszi zápor idején a föld, amikor a víz maga előtt görgeti az út összes szemetét és hordalékát.

Második „beosztásom” a libapásztorkodás volt. Nem emlékszem pontosan, jártam-e már akkor iskolába, vagy sem. De kicsi voltam.

Édesanyám már kora tavasszal ültette a tyúkokat, libákat.

Amikor a kislibák keltek, az olyan ünnep volt nekünk, gyerekeknek, hogy még iskolába sem akartunk menni.

Mikor már összegyűlt több fészekalja liba, és a nyár is megérkezett, kezdődött életem egyik gyönyörű, édes-keserves korszaka, a pásztorkodás.

Milyen nehéz is nyolcvan-száz libát egy kisgyereknek kiszoktatni a mezőre! Nem érti a buta jószág, miért kell elmennie a barátságos, megszokott udvarból! A leendő pásztor sem érti. És fáj a szíve.

Ísmét beköszönt életébe a félelem.

Malom-mező

Életem, lelkem, egyéniségem formálója! Hatalmas mező volt ez a határszakasz. Az út szélén hosszú árok húzódott, víz nélkül.

De a másik szélén ott folydogált a Bakonyér. Nyáron bokáig érő víz csörgedezett benne. Kristálytisztá a víz! Apró halak úszkáltak a lábaim között, ha

beleálltam a közepébe. Partjain békák lapultak, este óriási kuruttyolással adtak jelt magukról. A parton óriási fák. Füzek, nagy lombkoronával. FAGYÖNGYÖK ékeskedtek rajta. Sokáig azt hittem, hogy a közepükben manók laknak. Ezekről nem féltem. Úgy döntöttem, hogy ezek jó manók.

Ide kísértem le a libákat, naponta többször is. Minden legelés után inni kívántak. Ide nem kellett hajtani őket, maguktól keresték a vizet. Csak arra kellett vigyázni, hogy ne menjenek el messzire.

Nyáron, a hőségben majdnem mindig itt tanyáztunk. A mederben. Beszélgettünk. A libák meg én. Jól megértettük egymást.

Egyszer otthagytam a parton a cipőmet. A libák legelni akartak, feljöttem hát velük a rétre. Mire visszamentünk, eltűnt a cipőm. Láttam messziről cigányokat a határban – tőlük azonban nem féltem. A Mári néni fiai voltak. Ismertem őket. A mi falunk lakói, a mi cigányaink voltak. Velünk éltek. Nem bántottak senkit. De a cipőmet mégis ők vitték el. Azért tudom ezt, mert náluk találta meg ezt az egyetlen lábbelimet az édesapám. Elment a faluszélre, ahol Mári néni lakott. Visszakérte. Szó nélkül visszaadták.

A kóbor cigányoktól azonban nagyon féltem. Ritkán találkoztam velük, de ilyenkor legszívesebben elfutottam volna. Csakhogy nekem feladatom volt. Meg kellett védenem a libáimat.

Amikor a libák pihentek, én belebújtam a víz nélküli árokba, az út szélén. Kicsi volt az árok, de én még kisebb. Nem látszottam ki belőle. Ott szavaltam az első verseket, amiket anyámtól, apámtól tanultam. Később az iskolából hoztam ezeket. Vagy magam költöttem.

Még apró gyerek voltam, amikor anyám azzal a nagy feladattal bízott meg, hogy hívjam a testvéreimet ebédelni.

Rendszerint ilyenkor a közelben voltak. A Zsuzsinál, a kutyaólban. Én mégis nagy hangon kiabáltam nekik: „Mári, Ilma, Emi, gyertek ebédelni!” Nevettek rajtam, hogy magamat is hívom. Pedig csak így jött ki a rím.

Itt, a Malom-mezőn kiéltem minden vágyamat és minden ösztönömet. Békát beleztem, bogarat szedtem szét. Kitéptem a szárnyukat, a lábaikat. Néztem, meddig bírják. Fel sem merült bennem az a gondolat, hogy fájdalmat okozok egy élőlénynek. Csak később, amikor iskolába jártam, akkor döböntem rá, hogy amit csinálok, az rossz.

Estefelé mindig csalánt kellett szednem. Amennyit csak elbírtam. Kaptam reggelenként egy lazsnakot. Ez egy négyszögletű, zsákanyagból készült lepedő volt. Ebbe kötöttem bele a csalánt.

Legtöbbször a fejemre tettem. Úgy cipeltem haza, ahogy az idős asszonyoktól láttam.

Vittem a csalánt a kacsáknak, kezemben az ostor, a kis batyum – ebédmaradék, amit reggel magammal hoztam –, meg egy rossz kiskabát, ha lehülne a levegő. Indultam haza. Utánam a libáim, hosszú sorban, tele beggyel. Még a nyakuk is kidudorodott a sok fütől, amit lelegeltek.

De az csak este lehetett, amikor már lebukott a nap. Azt mesélték a gyerekek, hogy legtöbbször ilyenkor jár a véres ember. Amikor piros az ég alja.

Siettem tehát, ahogy csak lehetett, amikor már szabad volt menni. Mert a libapásztor nem hagyhatja el az őrhelyet. Ha dörög, ha villámlik, akkor sem. Csak ha nagyon-nagyon sűrű zápor esik. Ha szőke, puha gyermekhaján, kicsi, napégette arcán végigcsorog az eső, és apró ruhácskáján már nem marad egyetlen száraz, meleg folt sem.

Később, egyik nyáron birkákat őriztem. Akkor a Pölöskei-tagra jártam velük. Ez nem volt olyan nagy, mint a Malom-mező. Nem volt a közelében patak sem. Csak egy mély kút volt a föld közepén. Nem volt rajta korlát. Csak a gödör. Benne víz. Megint a félelmes mélység!

Volt egy vödör, azon egy kötél. Fogtam a kötelet, megmerítettem a vödört és felhúztam a vizet. A kút mellett vályú volt. Ezt kellett telemernem. Ebből ittak a birkák.

Mertem a vizet a kútból. Néha döglött nyúl is volt benne. Szegényke, futás közben beleesett.

Nagyon féltem a gödörtől.

Az Iduska is gödörben van, amióta meghalt. Meg a Józsi bácsi is, messze, az üveghegyeken túl. Milyen mély ez a kút? Ha beleesnék, hova merülnék? Vagy a víz tetején maradnék talán, mint a kisnyúl? De az sem lenne jó, hiszen ő is elpusztult.

Nem akartam vizet húzni! De a tizenkét bárány ott sorakozott a vályú mellett. Szomjasak voltak. Nekik nincs kezük, nekem kell ezt a feladatot megoldani.

Félelmemet félretéve beleengedtem a vödört a kútba. Amikor elmerült és fel akartam húzni, elszakadt a kötél.

Nem mertem a kútba nézni. Biztos voltam benne, hogy valami gonosz ördög vigyorogna rám. Talán bele is húzna.

Mit tehet egy hat-hétéves kislány, egyedül a nagyvilágban? Magára hagyatva, félelmek zuhatagában? A birkáim a megszokott várakozással tekintettek felém.

Én pedig elkezdtem sírni. Hangosan, bele a nagy mindenségbe. Ott, a senki-földjén! Szemeim előtt eltörpült minden szépség. Nem láttam a nap arany ragyogását. A fű zöldjét. Nem hallottam a madarak énekét. Csak sírtam. Hangom megtöltötte a csendet. Zokogásom hangjait továbbította a lágy nyári szellő. Továbbította. Szállt sírásom kicsi hangja. Szállt, földeken, kukoricásokon át. És elérkezett oda, ahonnan jöhetett, ahonnan jött a segítség.

Jött, közeledett felém szántóföldeken, réteken át Józsi bácsi, a csősz. Józsi bácsi, akitől megtudtam, milyen az igazi hegy. Jött felém. Nem is jött, szaladt. Ahogy meghallotta a sírásomat, futni kezdett. Háborúban sérült, nyomorék jobb lábát húzta, vonszolta. Nagy furkósbotja harmadik lábként segítette.

Pusztá jelenléte megnyugtató. Hangja meleg volt, és vigasztaló. A közeli füzesből hatalmas kampósbotot vágott. Aztán lehasalt a kút mellé, és a kampóval keresni kezdte a vödört a mélység fenekén. Sokáig bajlódott vele, mire

megtalálta. A kihúzás sem volt egyszerű, mert a vödör többször is lecsúszott a botról.

De egyszer csak sikerült. Kint volt a bűnös jószág, az engedetlen. Józsi bácsi rákötötte a kötelet. Telemerte a vályút helyettem. A birkáim mohón szürcsölték a vizet.

„No látod – mondta az öreg – nem olyan nagy baj ez. Doberdónál nehezebb volt.”

Zsuzsi

Zsuzsi a kutyánk volt. Hatalmas, fehér komondor. Fekete orral. Piros nyelvvel, aminek nagy hasznát vette, ha melege volt.

Ő volt az én harmadik testvérem. Akkora óla volt, hogy belefért abba minden kiskutyája és mi hárman, gyerekek.

Nem is tudom, hogyan különböztette meg a kölykeit tőlünk, emberkölyköktől. Talán mi nagyobbak voltunk és nem volt fehér bundánk, fekete orrunk. És később, amikor a kiskutyák már ugatni kezdtek, azt mi nem tettük.

Sok játszótársat adott nekünk. Mert valamennyi kiskutyája a mi pajtásunk volt. Bár anyám mindig elajándékozta őket, amikor nagyobbacskaak lettek.

De a kiskutyák! Nem lehet őket elfelejteni. Ahogy ott tétlenkedtek a friss szalmán anyjuk mellett! A szemük csukva, buta, tétova kereséssel kutatva egyetlen táplálékforrásuk után. Mi ott guggoltunk mellettük. Zsuzsi nem bánta. Minden nap friss almot vittünk az ólba. Meleg, jó szagú szalmát. Kicsit kevertük törekkkel, mert az apróbb volt. Amíg ez a művelet – az alomcsereleazajlott, addig a kicsiket kiraktuk az ól elé, a földre. Zsuzsi még csak nem is vicсорított ránk. Tudta, hogy a „kétlábú testvérek” nem követnek el ellenük semmi rosszat.

Amikor kinyílt a szemük! Ahogy belecsodálkoztak a nagyvilágba! Vajon mit gondolhattak? Látván, hogy a körülöttük szorgoskodó lények nem egyformák.

Eszünkbe jutott nekünk is, hogy Zsuzsi négy lábon áll, mi pedig kettőn.

Rendszerint. Merthogy az ólban mi is használtuk a kezünket járóalkalmatossággént. Ebben a pózban próbáltuk őket kicsalogatni a kertbe is. Nem volt nehéz, mert kíváncsi kiskutyák voltak. Minden érdekelte őket. Amikor a kertben felálltunk és magasabbak lettünk, mint Zsuzsi, nagyot néztek. Ilyenkor nem volt mit tenni, Zsuzsit is két lábra állítottuk.

Pásztorkodásunk, ebédhordásunk, később már nehezebb feladataink után, végre otthon, csodálatos jutalomban volt részünk. Hosszú botot kerestünk. A végére színes rongyot kötöttünk és kígyózó mozdulattal húztuk magunk után a földön. Körbe, a ház körül. Négy-öt apró fehér gombolyag futott a rongy után. Amíg tudott. Gyorsan felborultak a kis gombócok és gurultak egymásnak

esve, gömbölyödtek-gabalyodtak mögöttünk. Mi meg nevettünk, még a könnyünk is kijött. Önfeledt kacagásunk elfelejtetett velünk minden aggodalmat, félelmet és fáradságot, amit paraszti voltunk következményeként olyan korán megismertünk.

Kálmán

Zsuzsi mellett volt még egy igaz barátom, Kálmán, az unokatestvérem. Egykorúak voltunk. Én egy héttel idősebb voltam nála, de mindig huginak szólított. Gavallér volt.

Nem messze laktak tőlünk. A mamája, Irma néni apám testvére volt. Korán özvegységre jutott. Egyedül nevelte két gyermekét. A lánya, Judit nagyobb volt nálunk, inkább a testvéreimmel pajtáskodott. Mi túl kicsik voltunk hozzá. Amikor Kálmán elvesztette az édesapját, még egy éves sem lehetett. Nem is emlékezett rá. Így én sem ismerhettem. Csak tudtam, hogy Kálmán bácsinak hívták és a falu kovácsa volt.

Ha a boltba küldtek, mindig elmentem a kovácsműhely előtt, ahol annak idején Kálmán bácsi patkolta a lovakat, vagy a kerekekre tett abroncsot. De akkor már más dolgozott ott. Annak az asszonynak a férje, akinek nem volt szabad köszönnöm. Ugyanaz a ház volt, ahová apám becsempészett az orvosi vizsgálatok után. Sarokház volt. A lakásba a főutcán át kellett bemenni, a műhelybe pedig a mi utcánkból. Ezt csak később vettem észre.

Csoda dolgokat láttam a műhelyben. Mert oda bizony besettenkedtünk Kálmánnal. Amikor megtudtam, hogy a kovács a „csúf néni” férje, nem léptem be többé abba a helyiségbe.

Kálmánnal óriási játékokat rendeztünk. Persze Zsuzsi sem hiányozhatott közülünk. Ráültünk, belecsimpaszkodtunk a bundájába. Kutyagoltunk. Kedvenc időtöltésünk a „motorozás” volt. A favágítón kerestünk erre a célra alkalmas kormányt. Vagyis egy kétágú fadarabot. Ezt fogtuk. Két szára a két kezünkben, és futottunk, kergetőztünk az udvarban. Még berregtünk is hozzá, mint az igazi motor.

Ez a játék különösen eső után volt izgalmas. Amikor vizes volt a fű. Bokánkat csapdosta és nedves lett a ruhánk tőle. Úgy néztünk ki, mint a malacok.

Ilyenkor nagyanyám megajándékozott bennünket egy-egy nyaklevessel. Nemcsak engem, Kálmánt is. Bár nem volt az unokája, de árva volt szegényke. Félárva. A megkülönböztetés rosszul esett volna neki, vélte nagyanyám. Apró tenyerével meglegyintette játéktól felhevült arcunkat. De ez az érintés olyan lágy volt, olyan puha. Alig különbözött a kinti szellőtől. Olyan meleg volt, mint a koraesti fuvallat, amely végigsimított mindent. A falut, a házat, a kertet. Kutyát és macskákat. Az akolban pihenő marhákat, az udvarban száguldozó, a napi igától megszabadult lovakat és a kiscsikókat egyaránt.

Végre írnom kell róla.

Lényét valami titokzatos homály fedi el múltat idéző szemem elől. Egyszerűen képtelen vagyok előhívni róla az első képeket. Mikor ismertem meg? Nem tudom. Miért nem emlékszem rá egészen kicsi koromból, mint a többiekre? Ébredésem éveiből arcok bukkannak eléem. Anyám, nagyanyám. Testvéreim. Hol van apám?

Bolyongok a patonai temetőben. Hat évtized távlatából próbálom felidézni a régi arcokat, a sírkövek, fakaresztek alatt porladókat.

Itt van az egész múltam. Itt nyugszik Iduska. A vízbefult kis barát. Sírkövén szülei kétségbeesett önvígasztalása: „Szerettünk, míg éltél, siratunk, míg élünk.” Nem siratják már. Együtt lehetnek valahol?

Itt nyugszik anyám. Mellette, az egyik oldalon a szülei. A nagyanyám, aki lángost sütött nekem. Aki csupán egy évvel előbb halt meg, mint anyám.

Sok imájáért adatott meg, hogy nem neki kellett eltemetnie a lányát?

Szinte minden sirban rokonom alszik. A másik nagyanyám az egyik fia mellett. Felettük elkopott sírkő, alig kiolvasható felirat. „Itt nyugszik... élt 18 évet. Emeltette gyászoló édesanyja.” Ő a másik nagyanyám. A szomszéd síron már az ő keresztje áll. „Emeltették a fiai.”

Örök körforgás!

Itt alusszák örök álmukat dédapáim és a nagyapáim. Nagybátyáim és nagynénéim. Unokatestvéreim. Libapásztor-társaim. Két emberöltőnyi élet maradványa.

Anyám mellett a másik oldalon üres sírhely. Nincs ott apám. Pedig rég halott ő is. Hol van? Kérdezem, mint gyermekkoromban, amikor az ágya volt üres anyámé mellett. Nehezen merül fel róla az első kép. Sűrű ködből bontakozik ki az első emlék.

Vacsora után voltunk. Anyám már elmosogatott. Testvéreim megírták leckéjüket a petróleumlámpa imbolygó fényénél. Nagyanyám a szobájában volt. Lefeküdt már. Apám készülődött. Ősz volt. Kalapot vett. Kabátot. Anyám ingerült lett.

„Ha nem jössz haza éjfélre, kiteszem a batyudat a ház elé” – mondta elfojtott hangon.

Eddig még nem hallottam tőle ilyen erélyes beszédet. Hallottam a szavakat. Felfogtam értelmüket. Nagyon féltem.

Ha apám elment otthonról, mindig nyitva maradt az ajtó. Egy kulcs volt csupán, ha ráfordítjuk a zárra, nem tud bejönni. Nyitott lakásban aludtunk. Zsuzsiban bízam, majd ő vigyáz ránk – vigasztaltam magamat.

Nem is ettől féltem. Azt fontolgattam, mi lesz, ha apám nem jön haza a ki-tűzött határidőig? Ha anyám kiteszi a ruháit? Akkor nem lesz apám?

Kucorogtam az ágyban. Anyám imára hívott. A közös imák anyámmal felejthetetlen élmények tárháza volt. Senki más nem tudta így elmondani velem a mindennapi könyörgést, mint ő.

„Én Istenem, jó Istenem, becsukódik már a szemem.” - kezdődött az ima, amely valójában vers volt, és úgy csengett a fülemben, mint egy varázslatos karácsonyi ének. „Figyeld meg – mondta anyám – amint kimondod, hogy becsukódik már a szemem – érzed pilláidon az álom simogatását.” És valóban, ahogy ajkaimra vettem ezt a mondatot, úgy éreztem, mintha valami vékony, finom lepel tapadna a szemhéjaimra. Lágy simogatás érintett meg, olyan, mint amikor Ilma testvéremmel játszadoztunk a pázsiton. Amikor becsuktam a szememet, Ilma pedig kiválasztotta a legpuhább fűszálat, leszakította és lágyan végighúzta az arcomon. Éppen csak éreztem, olyan gyengéd volt ez az érintés. De benne volt minden jóság, minden szeretet, amit kaphattam ettől a gyönyörűséges, szép világtól. Embertől és Isten minden teremtményétől, állatoktól és növényektől egyaránt. Legtöbbször megnyugtató az ima többi része is:

„De a Tiéd nyitva, atyám,
Amíg alszom, vigyázz reám.
Vigyázz kedves szüleimre,
Meg az én két testvéremre.
Mikor a nap újra felkel,
Csókolhatjuk egymást reggel. Ámen”

Így volt szép ez a vers, de nekem bele kellett helyeznem a testvéreim szó után rögtön a nagymamát is. Akkor viszont elromlott a rím, és én szerettem volna inkább külön mondatban, az ima végén megemlíteni őt. Anyám azonban azt mondta, akkor úgy érezné a jó Isten, hogy a nagymamát nem szeretem annyira, mint a család többi tagját. De én nagyon szerettem a nagyanyámat és miatta szívesen feláldoztam még a rímeket is. A Miatyánkot is elmondtuk még. Majd aludni próbáltam. De most hiába vártam a szemhéjaimra leszálló, lágy simogatást. Nem jött.

Figyeltem anyámat, mikor kel föl, mikor csomagolja össze apám bugyrát. De ő csendesen feküdt mellettem. Megnyugodtam én is. Szememre végre rászállott az álom angyala, és elűzte lelkemből a félelmeket.

Nem tartott sokáig ez a békés pihenés. Gonosz ördögök rossz álmot küldtek reám. Nagy, kopár mezőn álltam. Nem volt rajta semmi. Sem gabona, sem kukorica. Fák sem. Csak a sivárság. Messze egy ember bandukolt. Hátán furkósbot. A boton batyu. Apám volt. Én futni akartam utána. De bárhogy igyekeztem, nem moztak a lábaim. Álltam mereven. Minden erőmet arra összpontosítottam, hogy feloldódjék izmaimnak ez a merevsége. De nem ment.

Felsírtam álmomból és apámat követeltem. Anyám csitított. Ölelt tehetetlenül. Nem tudta megmutatni eltűnt apámat. Nem volt otthon. Nyugtatózott, hogy nem kötött batyut. De nem hittem el. Csak sírtam. Felébresztettem

a testvéreimet, felvertem a nagyanyámat. Akkor érkezett haza apám. Amikor megtudta, miért sírok, a karjába vett. Sírásom azonnal elmúlt. Mellére hajtottam könnytől maszatos arcomat. Ő átvitt a másik szobába, ahol az ágya volt. Mellette aludtam el. Szipogva, gyötörődve a sorsom felett, hiszen most az édesanyám hiányzott.

Ez a kép elevenedett meg most, itt, az üres sírhely előtt. Hatvan év távlatából újra feltehetem a kérdést, ami kislány koromban oly sokszor hangzott el a számból: hol van apám? Miért nem nyugszik itt? Miért fekszik valamelyik győri temetőben, elhagyatva, idegenek között? Miért választott így, megtagadva az őseit is?

Hol van a sírja? Hova temették? Nem emlékszem rá, pedig én is ott voltam a gyászolók között. Nem a koporsónál, ott mások álltak. Távol a ravataltól, néhány falumbeli társaságában búcsúztunk tőle, testvéreimmel.

Azóta sem voltam a sírjánál. Pedig nagyon régen történt a temetés.

Miért nem tudok végre megbocsátani? Fülemben anyám szavai. Halála előtti szavai: „Éreztessétek vele, mit tett, ha meghalok!”

Egy halott anya végrendelete? Ki tud szembeszállni vele? Talán egy halott apa emléke?

Uram, Istenem, miért ilyen erős a gyűlölet? Miért nem tud győzedelmeskedni felette a nagyhatalmú szeretet?

Hányszor elhangzik pedig ajkunkon az ima: „És bocsásd meg a mi vétkeinket, amiképpen mi is megbocsátunk az ellenünk vétetteknek.”

Miért nem tudunk megszabadulni a bennünk lappangó gonosztól?

Apám magas volt. Szikár. Napégette arcából kivillant két, értelmet sugárzó barna szeme. Mint a delej, úgy hatott rám. Erős, férfias orra volt, határozott egyéniséget sejtető szája. Nem keskeny, nem is duzzadt. Bajuszt viselt. Gondosan pederte. Vasárnap reggelenként le is szorította bajuszkötővel. Szép emberek tartották a faluban. Amikor kiöltözve, fényes csizmájában végigment az utcán, megnézték a járókelők.

Nekem a legszebb férfi volt a földön. Isten után ő következett. Az istenhitet belém nevelték. Őt magamtól imádtam.

Kora gyermekésemtől fogva sejtettem, éreztem, hogy szüleim között lappang valami titok. Valami, ami mindenkinek rossz, anyámnak, apámnak, nekünk és a nagymamának. Apám nem beszélt a nagyanyámmal. Egy életet leéltek egy házban anélkül, hogy szóltak volna egymáshoz.

Miért?

Az én szememben apám csodálatos ember volt. Tőle tanultam meg mindent, ami a természettel kapcsolatban állt. Emlékeimben összekötődik alakja és a határ, mint kévében a gabonaszárak.

Ő tanított meg rá, hogyan lehet megismerni a lábán álló gabonát – a búzát, a rozsot – amikor még apró a vetés.

Apám nem járt templomba. Mindig azt hajtogatta: „Nem megyek olyan helyre, ahonnan nekem beszélhetnek, és én nem válaszolhatok.” De Istenben azért hitt. Azt mondta nekem: „Látod, elhiszem, hogy létezik. Mert ez a csoda magától nem jöhetett létre.” Ilyenkor végigszántotta tekintetével a határt. A sárguló búzamezőket, a zöld kapásokat, a végtelen réteket.

Anyám megtanított a kenyér tiszteletére. Hogy felvegyük az elejtett falatot, lefűjük róla a port, megcsókoljuk és tovább együk. Apámtól megtanultam, hogy a mindennapi kenyérünk itt fogan, ebben a földben, itt, körülöttünk.

Tőle tanultam meg tisztelni az eget. Gyakran mondogatta nekem: „Nem félek én fiam senkitől sem. Csak az Úristentől. Mert ő küldhet rám jeget és szárazságot, vad vihart és pusztító esőt.”

A mindennapi kenyérért esdeklő imát anyám mondatta el velem elejétől fogva. De azt, hogy ez a kenyér az aratás következtében kerül az asztalunkra, azt apámtól tudtam meg. Őáltala vált szertartássá minden művelet, ami a gabonával kapcsolatban zajlott. Így lett rítus már az aratás utáni szántás is. A tarlószántás, a mélyszántás, majd ősszel a vetés. A kenyér féltése határozta meg életünket. Akkor örültünk az esőnek, a hónap, ha az a gabonának használt. A meleg, a szél, a hajnalhasadás és a vörös naplemente mind csak akkor okozott örömet, ha nem veszélyeztette a kenyér ígérétét.

Apámmal jártuk a határt Péter-Pál napjának közeledtével. Figyeltük, hol érett már a gabona. Vigyázni kellett rá, mert ha túlérlik, aratás közben kihullik a szem. Ilyenkor apám leszakított egy kalászt a száráról. Megmorzsolta az ujjai között. Jobb kezében tartotta a kalászt. Bal tenyerébe hullottak a szemek. Szép, kövér búzaszemek. „Látod – mondta nekem – itt van az Isten.”

Nem értettem. Anyám szerint az égben uralkodik.

Hol van hát igazán?

Az aratás kezdeténél mindig ott voltam apámmal. Ez az élmény gyermekkorom legszebb emlékei közé tartozik. Ahogy a hatalmas búzatábla farkaszemet néz az emberrel. Áll, kiszolgáltatva a kaszák élének.

A madarak már kikeltek benne. Üresek a fészkek a tövek között. Csak a tojások héja jelzi, hogy itt is lezajlott egy születés. Apám azt mondja: „Látod, a madarak tudják, mikor kell költeni.”

Az aratás kezdete olyan volt számomra, mint egy harangzúgás vasárnapi istentisztelet előtt. Harangok kondulása. Kaszák pengése. A kaszás áll a búzatábla szélén. Kezében a kasza. Felnéz az égre. Zsíros kalapját a fejére húzza. Beleköp a tenyerébe. Meglendíti a kaszát. Surranó hang fut át a táblán. Tovaviszi a szellő a többieknek: itt a vég.

A vágás után „rend” keletkezik. Holtan fekszik a kalász. Ez a gabona halála. Vértelen öldöklés.

Ezt gondoltam, amikor apám a vállamra tette a kezét.

„Az egyetlen halál, amiből azonnal és kézzel foghatóan látod az új életet” – mondta halkan.

Kálmánnal esténként mi is megejtettük az aratást. Magas fűvet kerestünk a kertben. Learattuk a kezünkkel és kévébe szedtük. Kerestünk hosszú, magba szökkenő fűszálakat. Ezekből kötelet fontunk és átkötöttük velük a fűcsomókat. Marhatökből szekeret készítettünk. Kettévágtuk és kibebeztük. Ráraktuk a kévéket. A tök elejébe egy fadarabot szúrtunk. Ennek a két végére, ami a tökből kiállt, hosszú zsineget erősítettünk és befogtuk Zsuzsit. A két első lába fölé, a nyaka alá helyeztük a kötelet. Zsuzsi mérges lett, elindult nem kívánt terhével a kertben. Futott, mögötte a tök. A fűkévék lepotyogtak a földre. Kacagva szedtük össze. Asztagba raktuk és készültünk a cséplésre.

Csak ahhoz másik tököt kellett szerezniünk.

Így botladozott az életem a szülői ház és a határ között. Aggodalmak és élmények között. Sírások és nevetések kíséretében.

Családi ünnepnek számított a takarodás is. Hiszen bekerült a gabona az udvarunkba. Épen, kiszáradva. Nekünk, gyerekeknek olyan volt ez az esemény, mint egy falusi búcsú vagy vásár. Persze csak addig, amíg kicsik voltunk. Ameddig csak segédkeztünk anyámnak a konyhában. Nagyobb korunkban bizony embertelen munkára kényszerültünk mi is. Vagy a határba parancsoltak ki valamelyikünket, ahol a nehéz kévéket adogattuk a szekerekre, egész napon át, vagy az asztagon álltunk, és vasvillával emelgettük a súlyos gabonát az asztag tetejére.

De kicsi koromban nagy élvezetet jelentett nekünk a takarodás. Az volt a feladatunk Kálmánnal, hogy figyeljük, mikor jön egy-egy kocsi vagy szekér a határból. Mert ilyenkor összefogtak a gazdák. Egymásnak segítettek. Akinek lovai vagy ökrei voltak, mindenki nekünk hordta a gabonát. Ha végeztek nálunk, mi adtuk vissza nekik a segítséget. Egy-két nap alatt lezajlott a munka. Hatalmas gabonarakások tornyosultak az udvarban. Úgy hívták őket: asztagok.

Külön álltak a búza-, a rozs- és az árpaasztagok. Helyüket körülárkolták, hogy elfolyjon alóluk az esővíz. Aztán lerakták az első kévéket. Apám mutatta nekem, milyen nagy tudomány ez. Mert a kévéket úgy kell egymáshoz illeszteni, hogy a szemek belül legyenek. A szár legyen kívül. Hogy védve legyen.

Az asztag teteje pedig úgy lejtett, mint a házunk teteje. Esős időben még ponyvával is letakarták.

Amikor már magas lett ez a hatalmas gabonaoszlop, és a tetejét nem lehetett elérni a szekérről, „állást” készítettek rá. Két hosszú, erős póznát beszúrtak a kévék közé, rájuk pedig egy erős deszkát helyeztek. Erre kellett állni. Amikor nagyobb voltam, nekem is ki kellett próbálnom. Talpammal a deszkához tapadtam. Kezemben a vasvilla. A szekéren álló ember felnyomta nekem a nehéz kévét, én pedig vasvillával elkaptam, és testem egész erejével emeltem tovább az asztag tetejére. Ott az asztagrakók elvették tőlem, és nyílegyenes falú asztagot formáltak belőle.

De amikor még kicsi voltam, és csak az utcán kellett várunk Kálmánnal a kocsikat, az szép emlék maradt. Ha feltűnt egy kocsi a láthatáron, már futottunk anyámhoz a konyhába.

„Jön Józsi bácsi, Jön a Feri bácsi” – kiabáltuk. Akkor anyám azonnal hozzálátott az étel készítéséhez. Mert azt frissen kellett elfogyasztani. Amire a kocsiról lekerült az utolsó kéve is, már éreztük a reggeli vagy az ebéd illatát.

A kertben óriási asztal állt. Fatömbből kifűrészelt, hosszú asztal. Fala széles, lábai erősek. Vastag faágból készültek. Ezen az asztalon szokta anyám elrakni télire az uborkát. Itt tisztította, bontotta a baromfit. Ilyenkor körbeállta a ház összes macskája. Nyávogtak, marakodtak a hulladékért. Télen, disznóölésnél is fontos szerepet játszott.

De most, takarodás idején pompás feladatot töltött be ez az alkalmatosság.

Anyám lesúrolta. Gyönyörű házi szőttes terítőt borított rá. Elővette a szép tányérokat. Az evőeszközöket sidollal fényesre csiszolta. Ezekkel terített a „vendégeknek”.

Reggelire rántottát kaptak. Finom, puha rozskenyérrel. Ecetes vagy kovászos uborkát tálalt hozzá. Amire a kocsiról lekerült az utolsó kéve, már készen volt az étel. Ott illatozott az asztalon. A kocsis vagy szekeres félreállt az útból. Ennivalót tett az állatok elé. Az ökrök szénát kaptak. A lovak zabot is. Állat és gazda egy időben ettek. Sietni kellett. Gyorsan szállt az idő. Reggeli után ügyesen az itatóhoz fordították a kocsikat, szekereket. Mindig megcsodáltam ezt a műveletet. Eleinte féltem, hogy nekimennek a kútnak és feldöntik a vályút. De sosem került sor erre.

Az ebéd és a vacsora is hasonlóképpen zajlott le. Nem volt csoportos evés. Ki-ki érkezés szerint fogyasztott. Ezért kellett anyámnak egész napon át készenlétben lennie. Az ebédek ilyenkor nagyon gazdagok voltak. Anyám, nagyanyám kitettek magukért. Finom gulyások, pörkölték követték egymást a menüben. Változatosság kedvéért töltött paprika, rántott csirke. Minden, ami máskor ünnepi eledelnek számított. És a tészták! Szalagos fánkok, illatozó rétesek. Túrós, káposztás rétes. És az édes fajták! Fahéjas rétes. Mákos, diós rétes. Lekváros patkó. Kakaós kalács. A kalács fele fehér volt. Nem is fehér, sárga. Mert a tojás sárgája nálunk igazán sárga volt.

Az uzsonna pedig mindig füstölt sonka volt, zöldpaprikával.

Ezért ki kellett futnunk esténként a káposztáskertbe. Mert ott a fekete földben húsosabb, finomabb zöldség termett, mint itthon a veteményes kertben.

A vacsora is mindig főtt ételből állt. Ilyenkor anyám egy nap kétszer főzött. Évközben vacsorára mindig a maradékot ettük, kivéve az ünnepnapokat. Márpedig a takarodás ünnep volt. Az édes „élet”, a gabona bekerült hozzánk az udvarba. Nézhettük az asztagokat. Szemünk erejével óvhattuk minden bajtól. Tűztől és víztől.

Takarodás idején gyönyörűek voltak a falusi esték. A nap elhagyta a látóhatárt. Lassan borult rá a földre az alkony. Ember, állat kereste helyét,

hol találhat békés éjszakai nyugodalmat. Csend szállt az udvarra. Elült a sok baromfi. Vége lett a fejésnek. Szűrcsöltem a friss, langyos tejet. Alltam a lépcsőn. Két kézre fogtam füles bögrémet. Mellettem a kutya. Ketten örködtünk a kertben. Szemem a távoli asztagokon, simogatta őket. A többiek is befejezték a vacsorát. Nekem elég volt a tej.

Apám kiköltözött a körtefa alá. Takarodáskor a kertben aludt. Kivitte a nagybundát. Leterítette a földre. Párnát tett a feje alá. Takarónak pokrócot. Alatta a pázsit puha volt és lágy. Ciripeltek a tücskök. Hanyatt feküdtem apám vackán. Felettem a csillagok. Néztem őket. A tejutat, a Fiastyúkot. Az esthajnalcsillagot. Ezen mindig elcsodálkoztam. Más az est, és más a hajnal! Bizonyára azért nevezik így – magyaráztam magamnak – mert esttől hajnalig egyfolytában fényeskedik az égen.

A káposztáskert felől támadtak a békák. Belebrekegték az esti csendbe. Miért csúfítja el a nappal ezernyi csodálatos hangját ez a furcsa hangzavar? Miért ezzel fejeződik be a nap? Vagy a sötét csak a csúnyának ad helyet? Ezen tépelődtem.

Apámat üldöztem könyörgéssel. Hadd aludjam én is vele. Elférünk ketten is a bundán. Mellette az éjszakától sem félnék. De hajthatatlan maradt. Gyerekek ágyban a helye, az anyja mellett.

Lefeküdtem hát a szobában. Aludni nem tudtam, felizgatott apám elutasítása. Anyámat vártam. Anyám a napi iram után még mindig dolgozott. Hogyan bírta törekeny alakja? Amikor elmentek a takarodók, ott maradt a sok edény. Aztán jött a szokásos esti munka. Az állatok, a fejés. A vacsora, a mosogatás. Bár nagymamám segített, mégis későn került ágyba.

Feküdtem az anyám melletti ágyban, apám helyén. Ha nem éjszakázott a kertben, apám akkor sem itt aludt, hanem a szomszéd szobában. Márikával ketten bitoroltuk a helyét. Ilmáé volt a kiságy. Rácsos gyerekágy volt, vasból. Rajta függöny. A tetején forgatható díszek. Az egyik oldala lehúzható. Fehér háló volt rajta. Megígérték, ha Ilma kinövi, én öröklöm. Akkor nekem is lesz birodalmam.

Márika szuszogott mellettem. Anyám bejött a szobába. Csendesen vetközni kezdett. Sötétben, hogy fel ne ébresszen bennünket. Az ablak nyitva volt. A kertből erős liliomillat áradt. A hold besütött. Félhomály ült a bútorokra. Álmosodó szememre kicsi rést erőltettem. Láttam, amint anyám lefeküdt. Két kezét mellére kulcsolta. Imádkozott. Úgy feküdt, mint a halottak. Zavart ez a kép. Majd megérkezett az édes álom, lecsukta anyám szemét. Lesimította arcáról a gondokat. Megnyugodtam én is. Elaludtam.

Álmomból hangos kutyaugatás vert fel. A kertajtóból halk hangok szűrődtek be a szobába. Hallottam, ahogy apám csendesen csitította Zsuzsit. Nagyon féltettem őt. Mintha valaki bejött volna a kertbe. Csak nem valamiféle rossz ember? Talán a véres ember. Megijedtem. Ha apámat valaki bántani akarja? Elfogott a félelem. Körülöttem mindenki aludt. Első álmából anyám sem ébredt

fel. Kiugrottam az ágyból. Az ablakhoz rohantam, és felugrottam a párkányra. Könnyedén tehettem, nem volt magas. Úgy éreztem, meg kell védenem apámat. Legalább kiabálnom kellene!

Akkor megláttam az ajtóban a csúnya nénit. Apám csukta utána a kaput. Szinte zajtalanul. Biztosan tudtam, hogy ő az. Ismertem az alakját, a járását. A holdfényben az arcvonásait is ki lehetett venni.

Csak egy villanás volt az egész. Alakjukat elfedte a ház fala. Zsuzsi még tett néhány elkeseredett kísérletet a betörés ellen, aztán elhallgatott. Láta, hogy a gazdi tudtával történik minden.

Visszalopakodtam az ágyba, nehogy felébresszek valakit. Minden elcsendesedett. Aludt a ház. Akkor hirtelen olyan düh tört fel bennem, hogy törni-zúzni tudtam volna. Csak félig értettem, csak sejtettem, hogy itt valami nagyon aljas dolog történt. Éreztem, hogy a sötétség leple alatt anyám ellen és mi ellenünk történik valami. Valami rossz, valami gonosz. Főleg az anyám ellen. Aki imára kulcsolt kézzel feküdt mellettem.

Azt hiszem akkor ismertem meg igazán a gyűlöletet. Régóta foglalkoztatott ez az érzés. Megérintett már akkor, amikor apám becipelt a csúf asszonyhoz. Amikor megtiltotta, hogy erről odahaza szóljak. Miért nem beszélhetek róla? Hiszen ő szokta mondani: „amiről nem lehet beszélni, az nem tiszta ügy.”

Tudtam, nincs mindig nála, ha elmegy hazulról. Sokszor töltötte az estét Pozleréknél, a boltos házában. Nekik volt rádiójuk egyedül a faluban. Kivéve a tanító urat, meg a jegyzőket, de oda parasztember nem juthatott el. Nem is akart. Mindenkinek megvolt a helye. Apámat minden friss hír érdekelte. A baj csak az volt, hogy sem mi, sem anyám nem tudhattuk, hogy mikor hol van.

Így, amikor nem töltötte velünk a csendes estéket, anyám arcán mindig megjelent a szomorúság, nekem pedig ez elég volt arra, hogy a szívemben helyet találjon az irigység, a harag, a düh, a félelem.

Amikor anyám elmagyarázta, hogy a gyűlöletnek mindig oka van, akkor azt hittem, hogy az az érzés, ami apám esti távollétei idején bennem feléled, az a gyűlölet. Hiszen indoka van. De az igazi gyűlöletet most éreztem először. Most gondoltam úgy arra az asszonyra, hogy kívántam a halálát. Bárcsak pusztulna el, ne lenne soha többé! Talán akkor anyám újra boldog lehetne! Hogy merészelt belépni ez a lény az én anyám kapuján? Hogyan engedhette be apám? Őt, az idegent, amikor engem elutasított maga mellől a vackáról. Gyűlöltem azt az asszonyt.

Elképzeltem, hogy megdobom egy nagy kövel. Vagy összefogunk a testvéreimmel, és hárman megverjük. Elképzeltem, hogy elesik. Megüti magát. Szerettem volna, ha beleesik egy nagy gödörbe. Vagy a kútba. Nem sajnáltam volna, ha kiviszik a temetőbe.

Éreztem, hogy a háza előtt sem tudok ezután elmenni többé harag nélkül. Utáltam, ha csak elélem képzeltem gyűlölt alakját. A félhomályban anyámra néztem. Kezét mellén összekulcsolva, – mintha még nem fejezte volna be az

imát – aludt. Álmodott talán. Valami szépről. Nem sejthette, hogy tiszta álma idején, az éj sötét leple alatt már az otthonába is betolakodhatott az aljasság.

Tombolt bennem a gonosz. Megijedtem magamtól. Mintha nem is én lennék. Tudtam már, hogy ez a gonoszság. Ez a gyűlölet. Amiről azt tanultam, hogy az ilyeneket ki kell gyomlálni a szívemből.

Akkor értettem meg, hogy a gonosz, az belül van. Belülről támad. Nem a kóbor cigány, nem a gonosz manó, nem a véres ember testesíti meg. Belül születik, a lélek mélyén. Elfogott a rettegés. Féltettem a lelkemet, ahol eddig béke honolt, szeretet, ártatlan kitárulkozás a nagyvilág felé. Tisztaság.

Féltettem ezt a tisztaságot. Arra gondoltam, hogy ez az új érzés, a gyűlölet engem támad. Az én lelkem lesz tőle mocskos. Nem azé, aki ellen irányul. Biztos voltam benne, hogy soha nem leszek többé az, aki voltam. Mert ez a vad érzés végig fog kísérni mindenütt. Minden utamon. Egész eljövendő életemen. „A gyűlöletnek oka van” – súgta egy hang bennem. Félttem, és éreztem, hogy ez az ok nem ideiglenes. Ezért félttem. Ezért féltettem tőle a lelkemet.

Akkor imádkozni kezdtem. Életemben először éreztem át, mi van a Miatyánkban. Amit eddig csak szajkóztam esti fohászaik alatt, most élő kívánsággá változott: „De szabadíts meg minket a gonosztól.”

Élő, megfogható valósággá formálódott lelkemben a gyűlölet, a gonosz.

A cséplés

Apám mindig azt mondta, hogy a paraszt életében a cséplés mérföldkő. Megmérettetés. Vizsga.

Beteljesülése vagy kudarca egész éves munkájának. A zimankós őszi hidegben végzett vetés reményének. Beteljesülése a tavaszi várakozásoknak. A szárbaszökkenés örömének.

Már amikor a határt jártuk, ellenőrizve, hogy hol ölte ki a téli fagy a zsenge gabonatövet, már akkor látta maga előtt az eredményt. Fázósan ültem mellette a kocsin.

„Fázol?” – kérdezte tőlem. Választ sem várva folytatta: „Meglátod, amikor majd a cséplőgépből folyik ki a szem, milyen meleg lesz akkor.”

Tőle tudtam meg, hogy a cséplés a Gondviselés megmérettetése is. Mert „ember tervez, Isten végez” – mondogatta. „Az ember vet és imádkozik. A többi az Ég dolga. Az már az Isten felelőssége.” Így mondta.

„Ha nincs szem, hiábavaló volt a munka. De az ima is.” „A kudarc nem az ember szégyene.” Ezt nagyon sokszor hallottam tőle.

Amikor megtudtuk, mikor lesz nálunk a cséplés, az izgalomtól képtelenek voltunk elaludni.

Ha lehetett, már előző este odapöfögött hozzánk a hatalmas gőzgép. Maga után vonszolva az esetlen, nagytestű cséplőgépet. Zörgött, dübörgött az

egész alkotmány végig a falun. Gyerekek lelkes hada kísérte. Volt, aki rácsim-paszkodott. Úgy csüngtek rajta, mint a verebek a fán. A munkások kétoldalt követték a gépet. A férfiak fején zsírtól fényes kalap, rajta törek, szalma-maradék. Némelyiknek a szemöldökén is volt. A nők feje bekötve. Porosan, piszkosan vonultak. Nálunk nem énekeltek sem az aratók, sem a cséplők. Fáradtan vonszolták magukat a nap végeztével.

Rekviem egy fehér komondorért

Korán megismertem a halált. Hiszen az élet körforgása a paraszti világban természetes volt. Világra jöttek kicsi állatok. Megnőttek, majd elpusztultak. Vagy megölték őket. Anyám sokáig nem engedte meg, hogy részt vegyünk egy-egy kisborjú vagy kiscsikó születésénél. Nem akadályozhatta meg azonban, hogy szemlélői legyünk kismacskák vagy kiskutyák világrajöttének. Voltak kedvenc libáink, kacsáink. Természetes volt, hogy egyszer levágják őket, és vasárnapi ebéd készüljön belőlük. Vagy a malacok. Meghizlalták őket. Télen jött a disznóölés. Ezernyi élmény. Láttam a macskát, ahogy elkapja a fekete-rigót. Ez a látvány már jobban fájt. Az is szörnyű volt, amikor anyám baromfit vágott. Nekem kellett fogni az áldozatot. Szétfeszített szárnyait az állat lábaihoz kellett szorítanom. Két kézzel fogtam. Fejemet elfordítva, kétségbeesett erőfeszítéssel markoltam azt a szerencsétlen lényt, amelynek előző nap még kukoricát adtam. Anyám fogta a fejét. Kezében a kés.

Eddig mertem nézni. Aztán behunytam a szememet. Úgy éreztem, engem ölnek. Az idegeimen, a bőrömről keresztül éreztem az állat végső tusáját. A rángatózást. Először olyan erős volt, hogy alig bírtam fogni. Aztán engedett ez az iszonyat. Gyengébb lett, egyre ritkább, csak néha-néha egy halk remegés. Nem mozdult tovább. Teste még meleg volt. Szorítottam tovább, anyám alig tudta kifejtetni a kezeim közül.

A halálnak ez a rángatózása minduntalan felborzolt.

Mindent sejtettem már az élet keletkezéséről és mindent tudtam a halál lefolyásáról. De arra nem emlékszem pontosan, hogyan tudatosodott bennem a halál fogalma. Az, hogy van halál. Valahogy osztályozni kezdtem az eseteket. Van, amikor meghalnak élőlények. Csak úgy. Egy rigó, egy csirke, egy macska. Anyám azt mondta, azért, mert betegek. És van, amikor megölik a kiszemelt állatot. Mert kell a húsa, a vére. Eledelnek. Az ember azért neveli őket, hogy legyen mit ennie a mindennapi kenyérhez.

A gabonát is megölik, amikor learatják. De annak nincs vére.

Tehát van egy természetes halál és egy mesterséges halál. A mesterséges halál a gyilkolás.

Zsuzsit is meggyilkolták. Szándékosan kioltották az életét! Miért? Anyám azt mondta, azért, mert öreg volt. Így jobb neki. Nem értettem. Két nagyanyám

is öreg. A nagypapa is. Zsuzsi miért nem lehetett öreg? Miért nem választotta Zsuzsi a saját élete vagy halála között? Miért dörrent el a körorvos puskája a mi kertünkben? Milyen jogan jön ő a mi házunkba öldökölni?

Apám hívta.

Apámnak is volt puskája. Legtöbbször azonban csak a verebeket riogatta vele az udvarban. Különösen nyáron, takarodás idején, amikor meglepték az asztagokat.

Ő is lelőhette volna Zsuzsit! Miért hívta a körorvost? Nem mert a kutyája szemébe nézni?

Milyen álságosak is a felnőttek!

Utólag már sok mindent megmagyaráztam magamnak. Feltűnt ugyanis, hogy a tavaszi kiskutyákból egyet megtartottak a szüleim. Két kutyánk lett.

Mi nagyon büszkék voltunk erre. Két nagy, fehér komondor! Megkereszteltük Zsuzsi fiát. Leöntöttük a fejét tiszta vízzel és Bodrinak neveztük el.

Bodri gyorsan nőtt. Ugatott és futkározott anyám veteményeskertjében. Eleinte el-elkapott egyet a kiscsirkék közül.

Ilyenkor nagyon kikapott. Mi sajnáltuk a csirkét is, Bodrit is. De végül megtanulta a rendet. A nyár végére Bodri nagy kutya lett. Tekintélye volt az emberek előtt, akik be akartak jönni hozzánk. Akkora ugatást rendezett, ha nyílt a kertajtó, hogy azonnal kijött valamelyikünk a házból, megnézni, mi történt.

Azon az őszi napon, kora délután jött a körorvos. Szombat volt, tudom, mert másnap templomba kellett mennünk. Azért emlékszem rá ilyen pontosan, mert nem akartam templomba menni. Nem akartam imádkozni. Mert megölték Zsuzsit!

Bodri csaholva ugrabugrált a körorvos körül. Zsuzsi az ólban volt. Régen átadta az őrhelyet a fiának. Feleslegesen nem futkározott már össze-vissza. De egészséges volt, mi így láttuk. Csak lelassultak a mozdulatai. Keveset evett. De velünk még játszott. Reggel még hemperegtünk vele a szalmán.

A nagy csaholásra kijött az ólból. Meglátta az idegen férfit. Vajon tudhatta, hogy puska van nála? Egyáltalán, tudhatta, mi a puska? Minket felparancsoltak a lépcsőre. Ott álltunk meredten a pillanat rémületében. Zsuzsi felemelte a fejét, nézte a csövet. Ugatott. Vicsorított. A puska eldőrdült. Zsuzsi elesett. Szájából dőlt a vér. Bodri abbahagyta az ugatást. Nézte az anyját. Nézte, hogyan rándul meg a teste. Én álltam a lépcsőn. Szemem rámeredt a vérre, ahogy csordogált Zsuzsu fejéből. Mint a forrás, amikor a korszó már megtelik. De a víz folyik, terjed tovább. Meglányítva maga körül a talajt.

Mert a föld elnyel mindent. Befogad mindent, ami ráfolyik. Amit letarolnak. Ami reáhull. Éreztem, hogy soha nem lesz nekem ilyen barátom, mint a Zsuzsi volt. Fehér bundájára sosem borulhatok többé.

Józsi bácsira gondoltam, a csőszre. Meg a bajtársaira, akikről mesélt nekem, kint, a Pölöskei-tagon.

Akik úgy álltak a Doberdó tetején, mint Zsuzsi a puskacső előtt.
Akiket lelőttek, mint a kutyát.
Ártatlanul, mint egy kiszolgált, hófehér komondort.

A temetés

Nem tudtam sírni. Hangosan nem. Ezt is régen megtanultam már. Kicsi sérelmet, gyermekbánatot ki lehet ordítani. „Hadd bölgjön, nagyobb lesz a tüdeje” – szokta mondani Mária, ha sírtam. Amikor ludas volt abban, amiért nálam eltörött a mécses.

De ez más volt. Ez fájdalom volt. Nem olyan, mint mikor beleléptem egy rozsdás szögbe az udvaron. Pedig iszonyú szenvedéssel járt, amíg apám kihúzta a sarkamból. A sebet jódtinktúrával fertőtlenítette. Majdnem elájultam. Akkor annyira ordítottam, hogy a szomszédok átfutottak, mi történt velem?

De ez más fájdalom volt. Elvesztése valaminek, vagy valakinek, aki beletartozott mindennapi életembe. Ez az elvesztés fájdalma volt. Gyász. Ezt méltósággal kellett elviselni.

Ekkorra már többször vettem részt temetésen. Láttam parasztembereket, parasztasszonyokat ravatalok előtt. Férfiakat szikáran, merev arccal állni sírgödrök szélén. Könny nélkül, levett kalappal. Láttam őket, amikor a koporsó leért a gödör aljára. Amint lehajoltak egy darab rögért, amit a koporsóra dobtak, utolsó üzenetül.

Csak az asszonyok sírtak mifelénk. Ok is csendben. Hang nélkül. Feketeszélű, fehér gyászsebkendőjükbe bújtatták könnyes arcukat.

„A fájdalom mélyről jön. Azért hangtalan” – szokta mondani nagyanyám.

Nem sírtam tehát, és úgy emlékszem, a testvéreim sem sírtak. Bodri állt mellettünk. Nézte az anyját. Nem mozdult. Nem ugatott. Lábai remegtek, mi pedig simogatni kezdtük a bundáját.

Hamarosan megjelent Kálmán is. Dermedten nézte a jelenetet. Ott feküdt Zsuzsi kiterítve a kertben. Holtan még nagyobbnak látszott.

„Gyorsan hátra kell vinni, amíg meg nem merevedik – mondta apám – akkor nehezebb lesz feltenni a taragácsra.”

A taragács szállítóeszköz volt nálunk. Olyan, mint a talicska, csak nagyobb volt a kereke és hosszabb a rakodótere. Oldalai sem voltak. Rakodófelülete lapos volt, falécek fogták össze a két szélét. Ezzel hordták a szalmát, a szénát. Még a trágyát is.

Ez volt most a Szent Mihály lova. Az egyik béresünk, akit Gabi bácsinak hívtunk, betolta a kertbe a taragácsot. Megfogták Zsuzsit apámmal, és ráhelyezték a lécekre. Zsuzsi feje alvadó vértől mocskosan lógott le a földre. A bundája sem volt fehér. Teteme helyén, a földön hatalmas vértócsa maradt. Anyám homokot szórt rá, hogy ne nézzük tovább.

Sokáig nem léptem arra a helyre. Úgy gondoltuk, Zsuzsinak méltó temetést kell rendezni.

Megindult kicsi menetünk a taragács nyomában. Bodri, a fő vesztes. Aztán mi, a barátai. A testvéreim, Kálmán és én. Négy gyerek és egy kutya. Ki-ki a maga bánatával.

Az udvar legvégében, a szalmakazlak mögé temettük el. A kerítés mellé, ahol a szederfák sorakoztak.

Ezen a területen nagyon finom, puha homok volt. Gyakran ástak ki belőle egy-egy szekérre valót. Még ismerősök is kértek. Így jó nagy gödrök keletkeztek egymás mellett. Mi így hívtuk: bányák.

Nagyon szerettünk bennük játszani. A gödrök homokfalába lyukakat fúrtunk. Ezek voltak a polcok. Rossz edényeket raktunk rájuk. Néha még ruhadarabokat is. Akkor szekrényként szolgáltak.

Most nem vonzott bennünket a bánya. Sietnünk kellett. Amíg Gabi bácsi a sírt ásta, mi keresztet készítettünk. A favágítón találtunk hozzá két karót. Egy hosszút és egy rövidebbet. Ezt formáltuk keresztté. Közepét rongyokból tépett szalagokkal rögzítettük. A gödör aljára friss szalmát hintettünk. Hogy ne fázzon Zsuzsi. Az udvaron összeszedtük az összes vadvirágot. Ökörfarkkórót, pipitért, mályvavirágot. És kék szárnymókót.

Mély volt a gödör, mint a sír. És hallgatag. Benne a mi kutyánk.

Telehintettük a bundáját a letépett vadvirággal. Aztán mindegyikünk markolt egy rögöt, és beledobtuk a sírba. Majd Gabi bácsi lapátolni kezdte a kihányt földet.

Kálmán volt a pap. Elkértük nagyanyám fekete kötényét. A vállára terítettük. Mormolt valamit, hogy hitelesebb legyen a szerepe.

Amikor elkészült a sírhalom, beletűztük a keresztet. Vigyázva, hogy Zsuzsi feje fölé kerüljön. Aztán anyám kertjéből virágot téptünk. Kerti virágot. Verbénát, szagos szegfűt. Violát. És hófehér liliomot. Nem kérdeztük, hogy szabad-e? Letarolt életért letarolt virágot!

A búcsúszavakat már együtt mondtuk Kálmánnal: „Isten veled Zsuzsi, nyugodjál békében.”

Aztán sorra odamentünk Bodrihoz.

Részvétet nyilvánítottunk neki.

Estefelé, amikor már lebukott a nap, és az esthajnalcsillag felajánlotta ragyogását a világnak, amíg a hold meg nem érkezik, amikor eltompultak a fények az udvarunkban, kimentem Zsuzsi sírjához.

Még nem rettentett a közelgő éjszaka sötétje, még nem támadtak rám gonosz álmok és átkos mesék riasztó rémei.

A szalmakazlak óriáskupolái eltakartak minden földi lény elől.

Felkerestem Zsuzsi sírhantját. Szerettem volna vele kettesben lenni. Mint régen, amikor első lépéseim imbolgását puha bundájába csimpaszkodva sikerült legyőznöm. Szerettem volna sírni, egymagamban.

Nem voltam egyedül. Bodri, nagy súlyát átvetve a sír dombján, ott feküdt anyja elásott teteme felett. Szétszórva, agyonnyomva az anyám kertjéből rabolt virágokat. Melléfeküdtem és sírni kezdtem. Végre megindultak a könnyeim. Bodri nézett rám. Szeme segélykérően tapadt arcomra.

Akkor, ott éreztem meg először, hogy megváltozott a viszonyom a világgal. Más lett a kapcsolatom a kutyákkal. Mindörökre. Visszaidéztem Zsuzsi szemeit. A tekintetét, amely bátorító volt. Oltalmazó. Mint a szüleimé. Talán annál is több. Zsuzsi soha nem szidott meg. Nem ütött rám. Nem beszélt szavakkal. Bodri más. Bodri gyerek, mint én. Oltalmat kereső, megrettent árva, aki tanácstalanul néz bele itt mellettem a közelgő éjszakába.

Eszembe jutottak a nagy futások Zsuzsival. Amikor elestünk és együtt hemperegtünk a fűben. Ezt sem tehetem többé. Az életem eme szakasza elmúlt. Megismételhetetlen.

Bodri biztosan jó pajtásom lesz. Ezt éreztem. Csak a szerep változott meg. Az én szerepem. Ezután már én leszek az oltalmazó.

De hogyan? Hiszen olyan kicsi vagyok még!

Ránkborult a sötétség. Félni kezdtem. Zsuzsi merev teste villant eléem egy pillanatra. Megijedtem a dermedtség emlékétől. Nem tudtam magyarázatot találni arra, hogy ugyanaz a lény, ugyanaz a hófehér bunda miért olyan ijesztő, miért nem simogatható többé, ha beáll a mozdulatlanság?

Miért olyan félelmes a halál?

A birkák

Nehezen ment az élet Zsuzsi nélkül. Tétován bolyongtam kicsi világomban. Egyedül maradtam. Gonosz álmok törtek reám éjjelenként. Zsuzsit láttam mereven, vérben. Felrettentem néha, és az öntudatra ébredés bizonytalanságában egy másodpercig megnyugodtam, hogy ez csak álom. De hamarosan felszállt az éjszakai sötétség okozta homály, kicsi agyam hirtelen megvilágosodott. Rádöbrentem, hogy az álom és a valóság most az egyszer fedi egymást.

A nappalok sem voltak jobbak. Mindenki tette a maga dolgát. Testvéreim szíve éppen úgy fáj, mint az enyém. Minek beszélni arról, ami visszafordíthatatlan? Cipeltük hát nagy fájdalomunkat csöndben, szótlanul. Bodrival sem tudtam még igazi kapcsolatot kialakítani. Úgy éreztem, Zsuzsit csalnám meg, ha egyszerre másik barátot találnék. Még akkor is, ha az ő fia lenne az utód a szívemben. A sebeknek be kell gyógyulni!

Már kicsi gyermekkoromban megtanultam, hogy a bánatra, gondra legjobb orvosság a munka. Örültem, hogy pásztorkodnom kellett. Az különösen jó volt, hogy a Malom-mezőre hajthattam ki a birkáimat, és nem kellett a Pölöskei-tag gödörkútjával viaskodnom. A Malom-mező a második otthonom volt.

Szerettem. Ha elfogott néha a félelem, azzal vigasztaltam magamat, hogy sehol sem jó igazán. Hiszen a biztos, meleg otthonban is érhet szerencsétlenség. Ott is megölhetik a kutyámat. Itt legalább nem gyilkolnak.

Mentem hát kora reggel, álmos szemeimet dörzsölgetve, vállamon kicsi tarisznyámmal. Benne egész napi élelem. Szalonna, kenyér, gyümölcs. Kis üvegből ivóvíz. Kezemben a lazsnak, a csalánnak.

Poroszkáltam az úton. Mögöttem a tizenkét bárány. Mint a mesében. A birkáim nem voltak olyan okosak, mint a lovak, vagy kutyák. De hűségesek voltak. Jó barátságban éltünk együtt. Mentem előttük, ők követtek. Sorban. A Kolompos jött utánam. Nyakára kis csengőt kötöttem. Aztán a Nagyfejú következett, majd a Szépszemű, a Cingár, a Poszka és a többi. Mind a tizenketőnek nevet adtam.

Néha megtréfáltam őket. Próbára tettem a hűségüket. Hirtelen nagy futásba kezdtem az út közepén. Ők megindultak és rohantak utánam. Olyan porfelhőt csináltunk, mint a forgószelel. Aztán hirtelen megálltam. Ők is. Így szórakoztunk, amíg kiértünk a mezőre.

Egyszer ők tréfáltak meg engem. Estefelé járt az idő. A nap lebukóban. Készülni kellett hazafelé. Elővettem kis lazsnakomat, hogy a kacsáknak kijáró csalánt összeszedjem. Emlékeztem rá, hogy a Bakonyér árkában, a parton szép példányokat láttam. Bebújtam hát az árokba. Birkáim csendesen fagyaszották a mező friss fűvét. Nyugodtan otthagyhattam őket.

Amikor a lazsnakomat teleszedtem és kibújtam vele az árokból, üres volt a határ. Az állataim sehol.

Nagyon megijedtem. Tudtam, hogy hibát követtem el. Egy pásztor nem hagyhatja el a nyáját. Semmi áron! Még akkor sem, ha a kacsáknak kell élelmet szerezni. Ez nagy bűn! Hova lettek a birkák? Mit csináljak most? Merre menjek? Hol keressem őket?

Féltem hazamenni. Tudtam, hogy ebből nagy verés lesz. De nem attól féltem elsősorban! A lelkifurdalás gyötört. Mi történhetett a bárányokkal? Most sajnáltam először, hogy az állatok sem tudnak beszélni. Biztosan kiabáltak volna! Hol a Kolompos, kicsi csengőjével a nyakán? A csengő biztosan szólt, csak nem hallottam meg. Hangját elnyelhetette a part.

Csak nem a véres ember járt erre? – motoszkált az agyamban. A nap lemenőben volt. Vörös csík jelent meg az ég alján. Ilyenkor van az ő ideje, ezt mondták a gyerekek. Csak nem ő vitte el a bárányaimat?

Két út állt előttem, ezekben válogathattam. Vagy világgá megyek, vagy haza. Akkor eszembe jutott a sötétség megannyi riasztó réme, az esti csend a határban. Az ember nélküli világ. Az éjszaka ijesztő lényei. Ismert meséim megannyi kellemetlen alakja.

Elindultam hát hazafelé. Fejemre emeltem a nagy batyut, vállamra a tarisznyát és szomorú szívvel, várva a büntetést, poroszkáltam az úton a falu felé. Kétoldalt a fák nekem integettek. Ahogy a lágy esti szellő befurakodott lomb-

jaik birodalmába, zizegni kezdtek a levelek. Én pedig nem tudtam megkérdezni tőlük, látták-e a birkáimat. Nem kérdezhettem őket, mert az butaság lett volna. Hiszen a fák sem tudnak beszélni.

Miért nem beszélhetnek a fák és az állatok?

Összeszorult szívvel értem a kapuhoz. Beléptem a kertbe. A lépcső előtt letettem fejemről a csalánnal teli lazsnakot. Vártam. Anyám jött felém a baromfiól felől. Arcáról mosoly, szeretet villant felém. Megnyugodtam.

„Édesanyám, elvesztek a birkák, amíg a csalánt szedtem” – mondtam. És ahogy kimondtam, engedett bennem a feszültség.

„Dehogy veszték el fiam – felelte anyám – bent vannak az ólban. Haza-jöttek.” Elkaptam anyám kezét és összevissza csókoltam. Aztán rohantam az ól felé. A birkáim feküdtek a szalmán. Csendesen kérődztek. Melléjük feküdtem és enyhe szemrehányások közepette végigőleltem mind a tizenkettőt.

A Szuzsi után keletkezett ürt valahogy a birkáim kezdtek betölteni a szívemben. Egyre jobban megértettük egymást. Esténként, amikor a sírra új virágokat tettem, a visszaúton mindig betértem hozzájuk. Csendesen feküdtek puha szalmaágyukon, egymáshoz bújva. Melléjük feküdtem és figyeltem csendes kérődzésüket. Édesapám elmesélte nekem, hogy a birkák másképpen dolgozzák fel az élelmet, mint az ember. Több gyomruk is van, és az egyikben a lelegelt fű golyóvá formálódik. Ez a golyó aztán feljön a szájukba. Ott megrágják, és újra lenyelik. Ez a kérődzés – magyarázta apám. Azt is mondta, hogy a tehenek is így tesznek.

Egyik este bekopogott hozzánk a második szomszéd. Panaszkodott, hogy az egyik tehene nem tud kérődzni. Úgy tudnánk segíteni rajta, ha valamelyik birka szájából ki lehetne venni azt a fücsomót, ami a gyomrából feljön.

Ha sikerülne és bele lehetne helyezni a tehén szájába, akkor tudna újra kérődzni. Arra kérte apámat, hadd menjen a birkák közé, hátha sikerülne ez a művelet.

De ez nehézségekbe ütközött. Az állat megérzi a veszélyt. Ha idegent lát, abbahagyja a kérődzést. Rám hárult a feladat, hogy megnyugtassam az állatokat. Csendesen bebújtam közéjük és simogatni kezdtem őket. Mindegyiket a nevéen szólítottam. Még a számat is mozgattam, jelezni akarván, hogy csak rágszáljanak tovább. Meg is tették. Akkor belémvillant a gondolat, hogy most becsapom őket. Galád módon hozzájárulok ahhoz, hogy valamelyiküket lefogják, kifeszítsék a száját és belenyúljanak a torkába.

Mint az elmúlt télen, nekem. Eszembe jutott, milyen beteg voltam. Fájt a torkom. Magas lázam volt. Szüleim torokgyíkra gyanakodtak. Nem tudom, látott-e orvos. Csak arra emlékszem, hogy összefogott ellenem a családom. Felfektettek a konyhaasztalra. Én ordítottam. Lefogtak, szétfeszítették a számat és édesapám petróleumba mártott tollal megkent a torkomat. Iszonyú volt. Gyomrom felfordult, szemeimből ömlött a könny. Valami olyan égbekiáltó

megalázottságot éreztem utána, olyan legyőzöttséget, amit életem rögs útjain sem tudtam elfelejtteni soha.

Erre gondoltam itt a birkáim között. Elhatároztam, meg fogom akadályozni, hogy bármelyikkel is ez történjék. Mit bánom én, mi lesz a szomszéd tehenével. Egyik bárányom torkába sem fognak belenyúlni.

Volt egy veszélyt jelző hangom. Egy szisszenés, amit akkor használtam, ha a birkáim tilosba mentek a mezőn. Vagy amikor féltem, és velük is tudatni akartam azt.

Odabújtam melléjük az ólba. Sziszegni kezdtem, halkán, hogy csak ők hallják. Abbahagyták újra megkezdett kérődzésüket. Boldog voltam. A felnőttek vártak az ól előtt. Várták, hogy szólok: „jöhetnek”. De én hallgattam. Feszült csend ült a levegőben. Két táborra szakadt az ól körüli világ. Kint a felnőttek, mi bent. Birkáim megértették a figyelmeztetést. Felálltak és szorosan egymás mellé bújva mozdulatlanágba menekültek a lopakodó veszély elől.

Hirtelen hatalmasnak éreztem magamat, mint Dávid az óriás Góliáttal szemben. Az apám kezében himbálódzó viharlámpa fénye betolakodott hozzánk a deszkafal nyílásain át. Kisérteties fény lengte körül a megrettent csendet. Akkor eszembe jutott nagyanyám meséje a királylányról, aki megmentette alattvalóit a tűzokádó sárkánytól.

Pillanatok alatt királylánnyá magasodtam. Uralkodóvá. Fejemre a képzelet szárnyaival koronát varázsoltam. A lámpa fénye átalakult a sárkány tűznyelvévé. A felnőttekből hatalmas, hétfejű sárkányt teremtettem, melynek egyik fejéből lövellt ki a tűz. Meg kellett védenem az enyéimet.

Elindultam lassan, csendesen, hivatásom biztos tudatában apámék felé. Kiléptem az ólból és csak annyit mondtam: „Nem kérődznek a birkák.”

Elhitték. Elindultak a ház felé.

Én pedig álltam a csillagos, kerek ég alatt, szívemben a siker örömeivel. Csátát nyertem. Én, a kicsi, egyszer végre győztem a felnőttekkel szemben. Akkor még elhittem, hogy a kicsik és a gyengék is megkóstolhatják a győzelem ízét. Nem tudtam, hogy újra tévedések áldozata lettem. Mint amikor hegynek gondoltam a Csige-dombot. Hamarosan bebizonyosodott a tévedésem. De akkor már iskolás voltam.

Az iskola

Vegyes érzelmekkel vártam az iskolát. Láttam, hogy a testvéreimnek korán kellett kelni miatta, és bármilyen rossz volt az idő, indulniuk kellett a tanításra.

Esténként, a petróleumlámpa gyér fényénél leckét írtak, amíg én a rongybabáimat öltöztettem.

Ugyanakkor irigyeltem őket. Olyan sok mindent tudtak már, amit én még csak nem is sejtettem. Gyakran éreznem kellett lekicsinylő magatartásukat

velem szemben. Én voltam a „kis buta” közöttük. Ha erre gondoltam, akkor vártam a szeptembert. Szerettem volna én is tanulni, okosabbá válni. Amikor elérkezett az augusztus, egyik délután a kisbíró dobolása csalogatott ki az utcára. A dobszó fontos intézkedések bejelentésére hívta fel a falu népének figyelmét. A kisbíró a községháza hivatalos tisztségviselője volt. Vállára akasztott dobbal, kezében az ütővel járta az utcákat. És dobolt. Asszonyok, gyerekek futottak utána. Időnként megállt, s ha a hallgatóságot megfelelő számúnak ítélte, nagy hangon kiabálni kezdett: „Közhírré tétetik. Először, másodszer. Harmadszor.” Ahány bejelentést kellett tennie. Most éppen az volt a legfontosabb parancs, hogy mindazokat a gyermekeket, akik betöltötték a hatodik életévüket, be kell iratni az iskolába.

Eldőlt tehát a sorsom, és engem is beírtak. Emlékszem rá, apám vitt el erre a szertartásra. Kicsit szorongtam, ahogy ballagtunk a falun át. Apám fogta a kezemet, én pedig erősen szorítottam az övét.

Nyár volt. Nyár vége. Üres volt az utca, az emberek a határban dolgoztak. Némely ház előtt ült csak egy-két öregember a padokon. Kedvesen fogadták köszöntésünket. Ünnepi ruhánkról látták, hogy az iskolába készülünk.

„Nohát, már te is iskolába jársz?” – kérdezték kedvesen. Apám pedig válasszul kinyilatkozta az örök igazságot: „bizony, múlik az idő.” Néhány kutyával is találkozunk. Mindegyikről tudtam, melyik családhhoz tartozik. Ők is ismertek engem. Gyengéd farkcsóválással adták tudtomra, hogy számíthatok a segítségükre, ha majd egyedül rovom ugyanazt az utat sok éven át.

Az iskola nem volt teljesen új előttem. Testvéreimtől gyakran hallottam róla. Több betűt ismertem már, számtalan verset megtanultam tőlük. Apám is sokat beszélt róla. Azt mondta, képzeljem el magamat egy nagy házban, amelynek nincsen ablaka. Be vagyok zárva ebbe a nagy házba, sötét falak közé. Nincs körülöttem semmi fény, csak a bezártság bilincsei.

Akkor hirtelen ablakok keletkeznek a vak falakon. Egyre több. Kitérülnek, és futok egyik nyílástól a másikig. Mindegyiken keresztül mást látok. Eddig ismeretlen új világot, ahol nem zöld mezők és ringó búzatáblák vidámitják majd szorongó szívemet, hanem olvasókönyvek és palatáblák varázsolnak elem egy új, csodás világot.

Szerettem a búzamezőket és a zöld lombokat. Nem tudtam elképzelni a bezártságot sem, mert sosem voltam sötét szobában. Csak éjjel, de akkor nem voltam egyedül, és tudtam, hogy reggel lesz újra és kinyílnak az ablakok. Kétkedve fogadtam ezt az újonnan ígért másfajta világot. De iskolába járni minden gyereknek kellett, aki elmúlt hatéves.

Én ugyan még nem voltam annyi, de a tanító úr úgy ítélte meg, hogy beiratkozhatom az első osztályba. Ezt hamarosan megtudtam.

Amint közeledtünk az iskola épületéhez, balra, az út másik oldalán magasodott a templom. Egytornyú, falusi istenháza volt. Kőkerítés vette körül.

Akkor még nem tudtam, hogy egy szép, középkori műemlék falai között mondom majd el öt éven át minden reggel, az iskolatársaimmal együtt a Miatyánkot és a Hiszekegyet.

Elérkeztünk az iskolához. Három fehérre meszelt épület állt egymás mellett. Az egyik a paplak, a másik kettő az iskola háza volt. Evangélikus iskola. Az egyikbe a három alsó osztály járt. Egy teremben, egy tanítóval. A másikban a három felső osztály tanult, szintén egy tanítóval.

Beléptünk a kisiskolába. Nekem akkor nagy teremnek tűnt. Olajos padlóra emlékszem. Olajszagra. Kettes padokra. A padokon lyuk a tintatartók számára. A terem elején, a bejáratnál emelvény. „Ez a katedra” – gondoltam, mert sokat meséltek róla a testvéreim. Az emelvényen asztal, mögötte szék. A tanító úr a katedrán ült. Előtte hatalmas könyv. Ebbe írta be a nevemet.

Sokat kérdezett, mindenféléről. Tudok-e verset, meséket? Utoljára azt kérdezte, várom-e az iskolát?

Én akkor semmi másra nem vágytam, csak arra, hogy a birkáimmal a Malommezőn lehessenek. Belebúj hassak velük a Bakonyér árkába, hogy senki ne lásson. Szerettem volna beleállni a patak vizébe, ami nekem a bokáimig ér, s ha benne állok, apró halak csiklandozzák a lábamat. Felettem pedig ragyog az ég, és fecskék szállnak a levegőben, apró bogarakat kergetve a fák között. A pacsirta pedig megáll a levegőégben, és boldogsággal fogadja el az életét.

Nem nyílt szóra a szám. Lehajtottam a fejemet. Nem akartam hazudni. Az igazságot pedig nem mondhattam meg. Úgy éreztem, most leszek bezárva.

A tanító úr megszimogatta a hajamat és meleg szemével rám nézett. „Nem baj – mondta – az ismeretlent nem lehet szeretni.”

Az első napok

A beiratkozás után még legeltethettem a birkáimat. Néhány hétig még élvezhettem a természet varázsát. Éjjelenként azonban furcsa álmokban varázsolódott elém az egyre közeledő új világ.

Aztán elérkezett az idő. Ahogy az Írás mondja: „Mindennek rendelt ideje van.” Megint apámmal indultunk a nagy útnak. De most hárman voltunk. Kálmán is velünk jött, hiszen egyidősek voltunk. Ő sem volt most olyan magabiztos, mint eddig. Elfogadta apám kezét. Így, összekulcsolódva, szótlanul vonultunk az iskola felé. Az épület előtt apám elbúcsúzott tőlünk, és mi befordultunk a kiskapun. Szorongásomat azzal próbáltam feloldani, hogy Kálmánba kapaszkodtam. Reméltem, együtt ülünk majd egy padban, egymást segítve, bátorítva. Nem így történt. A teremben három padosor volt. Közöttük egy padnyi rés, ahol közlekedhettünk. A tanító úr külön ültette a lányokat, külön a fiúkat. Az ablak melletti sorba a fiúk kerültek. Én a fal mellé a többi

lánnyal. A bezártság érzése itt nagyobb volt. A középső sorba pedig megosztva kerültek a gyerekek.

Ez a három padsor nemcsak hosszában vált el egymástól. Keresztben is határok voltak a gyerekek között. Láthatatlan, de érzékelhető választófalak. A kisiskolában és a nagyiskolában is egyszerre három osztály tanult. A tanító úr úgy osztotta el a gyerekeket, hogy mindhárom padsorban az első üléseken a kis „újoncokat” ültette le. Középtájon helyezkedtek el a másodikosok, és leg hátul a harmadikosok. Így viszont a középső padsorban felbomlott a rend, mivel oda elosztva a maradék fiúk és lányok kerültek. Elöl az elsős lányok, majd a fiúk, és így tagolódtak a harmadikosok is. Ha a tanító úr végignézett a termen, színes kép tárult a szeme elé. Egy tiszta lánysor, egy fiúkból álló sor, és középen a egyes összetételű nebulóoszlop.

A katedrától balra, az ablak mellett, egy állványon fekete tábla állt. Egyik oldala vonalas, a másik kockás volt. Ezt forgatták a nagyobb gyerekek, aszerint, hogy éppen betűket vagy számokat tanultunk. Az állvány alján vékony polcon a szivacs, egy száraz törülörongy és a kréta.

A padtársam ismeretlen volt számomra. Nem a községben lakott.

A faluban volt egy nagy kastély. A herceg Esterházyé. Hatalmas uradalom tartozott hozzá. Híres magnemesítő telep. Óriási földtáblák, rétek, erdők. A falu körül több major is működött. Tehénészetek, juhaklok sokasága. Még bivalyokat is láttunk időnként, amikor nehéz, nagy gépeket húzattak velük egyik majorból a másikba. A gazdaságok mellett lakóházak is voltak. Tehénészek, fejősök és egyéb urasági cselédek éltek ott. Ezeket az embereket nem ismertük. A gyerekeket sem láttuk soha. Csak az iskolában találkoztunk néhányal közülük. Nem tudom miért, de az urasági cselédek inkább katolikusok voltak, gyerekeik így a katolikus iskolába jártak. Az én padtársam is ilyen cselédgyerek volt, csak véletlenül evangélikus. Amikor a tanító úr kijelölte a helyemet, levettem hátamról vadonatúj iskolatáskámat és beültem a padba. Táskámat a pad fiókjába csúsztattam.

Az iskolatáska volt az első igazi tulajdonom. Nem örököltem a többiektől, mint a ruhákat, cipőket. Nekem vették a szüleim. Új volt. Az enyém.

Büszke voltam rá. Hát még a tartalmára! Volt benne egy iskoláskönyv. Ez már a testvéreimtől maradt rám. De anyám azt mondta, ő is ilyenből tanult. Váltakoztak benne a nagybetűk és kisbetűk. Számok és színes ábrák. Némelyik betűt ismertem már, bátorítóan integettek felém. Két puhafedelű írka is ott rejtőzött a könyv mellett. Az egyik vonalas, a másik kockás.

Volt egy gyönyörű, fából faragott tolltartóm. Ezt a keresztapámtól kaptam. Rekeszek voltak benne. Egyikben ceruza lapult és egy tollszár. Másikban a tollhegyek. Aztán radír meg palavesszők. Legnagyobb kincsnek azonban a palatáblát tartottam. Fakeret fogta körül, melynek egyik oldalán apró lyuk rejtőzött. Abba fűzött bele anyám egy vékony zsinórt. A zsinór végére spongyát kötött. Ezt reggelenként vízbe mártottam, mert csak nedvesen tudtam letörölni

vele a palatáblára vésett ákom-bákom betűimet. A spongya a hosszú zsinóron kilógott a táskámból, és ahogy futottam az utcán, himbálózott a fejem körül. Ha nem nyomtam ki belőle jól a vizet, nedves lett tőle a ruhám.

A tanító úr azzal kezdte a tanítást, hogy felállított bennünket és imádkoznunk kellett. „Isten nevében kezdem el, ő segéljen kegyelmével” – így hangzott az ima első két sora. A nagyobbak már tudták. Mi hamarosan megtanultuk. Elmondtuk a Hiszekegyet is. Ezt a verset ismertem már. Anyám megtanította velem már régen. Mormoltam esténként, anélkül, hogy egészen fel tudtam volna fogni az értelmét. „Majd ha te is deák leszel, pontosan megérted” – szokta mondani anyám. S amikor ezt mondta, minden aggodásom ellenére is vágyódni kezdtem az új ismereteket ígérő iskola után.

„A tanítás rendje pedig a következő lesz – magyarázta a tanító úr. Mindig egy osztállyal foglalkozom egyszerre. A másik kettő addig feladatot kap, amit itt helyben, szépen és csendben megold. Ellenőrizni fogom!”

„Aki pedig rendetlenkedik, körmöst kap” – tette még hozzá, mosolyogva. Olyan kedvesen, olyan szeretettel mondta ezt, hogy senkiben sem keltett féltelmet. Legelőször az elsősök kerültek sorra. A két másik osztálynak pedig feladta a leckét. A katedráról egy papírlapot vett elő és arról kérdéseket olvasott fel. „Hány gyereknek van testvére? Mennyi? Egy, kettő, három? Vagy több? Megfelelő válasz esetén nekünk fel kellett emelnünk a jobb kezünket. A tanító úr összeszámolta a levegőbe röppenő kicsi karokat és felírta a végeredményt a kérdőívre.

Olyan kérdések is voltak, hogy hány szobánk van otthon. Hányan alszunk egy ágyban? Alig akadt gyerek, akinek külön fekhelye volt.

Az összeírás befejezése után mese következett. Ez a mese más volt, mint eddigi életem csodás elemekkel díszített birodalma. Nem volt benne semmi varázslat, eltűntek a jó és gonosz szellemek, manók. Nem is mese volt ez igazából. Mégis úgy csüngtünk rajta, olyan kíváncsisággal követtük minden mondatát, mint régen, egészen kicsi korunkban anyáink, nagymamáink álmokat hozó, szempillákat lehúzó csendes varázsigéit.

Úgy kezdte a tanító úr, hogy amint látjuk, mindegyikünknek van otthona. Egy ház, egy lakás, kisebb vagy nagyobb. De este hazamegyünk. Van családunk. Legtöbbünknek szülei, testvérei. Nagyszülei. A ház, az egy birodalom. Összefogja a családot. Sok-sok ház alkot egy falut. Emberek közösségét. Akik egy faluban laknak, azoknak hasonló az érdekük. Azoknak fontos, hogy rend legyen. Tisztaság az utcán. Legyen orvos, templom, iskola. Ha valaki bajban van, mondjuk leég a háza, akkor a többi segítse. Adjon neki otthont ideiglenesen és segítsen újat építeni helyette. A falu körül földek vannak. Termőföldek, rétek. Kenyeret adó határ. Azon túl újabb falvak léteznek. Ugyanolyan emberekkel, mint amilyenek mi vagyunk. A sok-sok faluból pedig összeáll egy ország. Egy országban ugyanazon a nyelven beszélnek az emberek. Mint például mi, magyarul. Ezért a mi országunk Magyarország. Akik itt lakunk,

megértjük egymást. Mindnyájunknak közös az érdekei. Együtt sírunk és együtt nevetünk. Egy nemzet vagyunk. A nemzetnek történelme van. Múltja és jelene. Jövője is. Ezt mi, gyerekek hordjuk magunkban.

Ezért kell iskolába járnunk. Meg kell tanulnunk írni, olvasni és számolni is. Ez a tudás kulcsa. Ha nincs kulcsunk, nem tudunk bemenni a bezárt házba. Ha megtanulunk olvasni, könyvek sokasága tanít meg majd bennünket minden szükséges dologra, ami érthetővé teszi számunkra a világot.

Azt is említette még, hogy sok ország van a miénken kívül. Ami ezt a sok országot befogadja, az a föld. A föld is a mienk. Vannak világrészek rajta és hatalmas óceánok. De ezt majd a magasabb osztályokban fogjuk tanulni. Most csak annyit kell tudnunk, hogy minden országban más nyelven beszélnek. „Ha bármelyikbe elmennétek, nem értenétek, amit mondanak az emberek. Titeket sem értene senki.”

„Az egymás szavát megértő emberek otthona a haza – mondta. A hazát szeretni kell. Néha meg is kell védeni. Az őseink sok vért ontottak érte.”

„De ezeket a dolgokat csak hosszú évek során tudjátok majd megtanulni és megérteni – tette hozzá –, addig nőjeteek nagyra!”

Elővetette velünk a palatáblát, hogy rajzoljunk rá valamit a palavesszővel, mert most a másodosok következnek.

Amikor megkaptam a palatáblát és hozzá a palavesszőket, jóval az iskola kezdete előtt, azonnal kipróbáltam őket. Testvéreim megmutatták, hogyan kell fogni az írószerszámot, hogy szépen tudjak majd betűket róni vele.

Így nem okozott nagyobb nehézséget az első feladat. Tudtam, mit akarok rajzolni. Gondolataim odahaza jártak. Szemeim előtt felsejlett a szülői ház. Az udvar, benne a tizenkét bárányom.

Fogtam a palavesszőt és rákaristoltam a palatáblára a házunkat. Két alakot is formáltam mellé, az édesanyámét meg a nagymamáját. Mert csak ők voltak most otthon. A házra ablakokat, ajtót pingáltam. Kéményt is. A ház elé pedig odasorakoztattam a birkáimat.

Úgy gondoltam, minden bárányomnak rajta kell lenni a táblán.

Amikor a tanító úr végzett a másik két osztállyal, ellenőrizte a munkánkat. Amint a padunkhoz ért, és ránézett induló tehetségtelenségem első bizonyítékára, láttam, egy kicsit meglepődött.

„Ez bizonyára a ti házatok” – mondta. Nagyon jó. És ezek itt micsodák? mutatott rá a bárányaimra. „Macskák?” – kérdezte nagy jóakarattal.

„Nem, ezek a birkáim” – feleltem.

„Ja úgy – sóhajtott a tanító úr – hát neked még nagy reményeid vannak az előmenetelre.”

A gyerekek nevettek körülöttem. Én pedig éreztem, hogy arcomat lassan előnti a szégyenkezés melege.

A tanítás nyolc órától tizenkettőig tartott. A déli harangszó alatt már gyülekeznünk kellett az iskolaudvaron. Kettesével álltunk, szép sorban. A

tanító úr végignézett rajtunk, rendesen felöltöztünk-e? Mint otthon az édesanyám. Aztán figyelmeztetett bennünket, hogy rendesen viselkedjünk az utcán. Mindenkinek köszönjük. Délután pedig, kettőtől ötig ismét itt töltjük az időt. Rajzolni, énekelni és tornászni fogunk.

Végül elkészöntünk. Kórusban mondtuk a kötelező üdvözlést, amit a nagyok már tudtak, mi pedig utánoztuk őket. Énekelve húztuk a szavakat, valahogy így: „I-i-sten á-á-ldja meg!”

Az utcán, ahogy szétment a sor, megkerestem Kálmánt a fiúk között. Együtt baktattunk hazafelé. Szótlatlanul lépkedtünk egymás mellett. Nem tudom, miért, de nem haza mentem. Amint be kellett volna fordulnom a mi utcánkba, hirtelen vágy fogott el, hogy Kálmánnal maradjak.

Elmentünk hát hozzájuk. Irma néni finom ebéddel fogadott. Tejbegrízt készített, fahéjjal. Soha nem ettem még fahéjas tejbegrízt. Anyám mindig kakaót hintett rá otthon. Ez az új íz annyira tetszett nekem, olyan jól esett ez a változatosság, hogy hatalmas adagot elpusztítottam belőle.

„Vigye el az ördög az iskolát! Ha végképp nem tetszik majd nekem, fogom a birkáimat és elviszem őket egy másik faluba vagy egy másik országba.”

A templom

Másnap már háromnegyed nyolcra kellett az iskolába érnem. Letettük a padokra a táskáinkat és kettesével sorakoztunk az udvaron. Reggeli imádkozásra indultunk a templomba. Ez a szertartás, mint kiderült, hozzátartozott a tanításhoz. Amíg iskolába jártunk, mindennap ismétlődött.

A tisztelendő úr felvette papi ruháját, nyakában ott világított a két hófehér Mózes-tábla. Közel volt a templom, hamar odaértünk. Ilyenkor a nagyiskolások is csatlakoztak hozzánk. Hosszú sorban mentünk a gyalogúton. A tanító úr jött mellettünk.

Lassan bandukoltunk, párosával, és fogtuk egymás kezét. A kocsíúton szekerek haladtak. Kalapos, fekete csizmás parasztok indultak a határba. Amikor elhaladtunk mellettük, hangos „jó napot kívánok” köszöntéssel üdvözlöttük őket. Kedvesen fogadták, néha megjegyzést fűztek hozzá. Ha éppen nagy szárazság volt, tréfásan próbáltak kiigazítani bennünket: „Jó esőt kívánjatok inkább.”

Elérkeztünk a templomba. Épületét középkori kőfal vette körül. A falon belül gazos üresség tátongott. Apám mesélte, hogy ez valamikor temető volt. Ide temették el az egyházi embereket. Ha istentisztelet végén körbefutottuk a templomot, nagyon kikaptunk. „Embereken futkostatok” – hallottuk ilyenkor a szemrehányást. A kőfalon kívül, a templom bejárata előtt, vaskerítéssel védett virágoskert terült el. A kerítésen három kiskapu szolgált bejáratul. Egyik a templom kapujától jobbra, a másik balra. A harmadik középen, pontosan

szemben a templomkapuval. Mindegyiktől keskeny út vezetett a kőfal bejáratáig. A középsőt azonban nem nagyon használták. Ez a hősök emlékművéhez vezetett. Az első világháború halottjainak állított obeliszkszerű építményhez. Ezt is vaskerítés védte. Sok-sok, arannyal bevéselt név világított rajta. A falu áldozatainak a neve. Köztük volt a Józsi bácsi is. Még nem tudtam olvasni, amikor már megtaláltam a nevét a sok felirat között. Anyám és nagyanyám mindig megmutatták nekem, amikor a templomból kijöttünk, istentisztelet után.

Ahogy a hosszú sorban kígyózó iskolások között topogtam, hirtelen elém varázsolódtak az elmúlt évek. Azok a napfényes nyári reggelek! Emlékszem, amikor még anyámmal jártam ugyanezt az utat.

*

Anyám hajnalban felkelt, hogy minden munkát el tudjon végezni, amit az istentisztelet miatt elmulasztana. Emlékszem a nyári zöldborsó-szedésekre. Együtt tépkedtük a kertben a tövekről. Nagy kosárban, mert sokan voltunk az ebédhez. Aztán kifejtettük a nagy asztalon. Mindig indulatos lettem, amiért én csak egy hüvelyt tudtam szétnyitni, míg anyám a többszörösét.

Reggel kilenckor szólalt meg először a hívogató harangszó.

Vasárnaponként csendes volt a falu. „A hetedik napot megünnepeld” – szokta idézni anyám a Bibliát. Valóban, bármilyen sürgős munka volt is a határban, az Isten napján soha nem dolgoztak az emberek. Ha széna száradt a réteken, a gazda szombaton este felment a padlásnyiláshoz, vagy a szalmakazal tetejére, és körülnézett a csillagos vagy csillagtalan égbolton. Az égitestek állásából kiolvasta a másnapi időjárást. Ha esőt jósoltak másnapra a csillagok, még akkor éjjel vagy kora hajnalban kimentek, és összeszedték a szénát. De a vasárnap szent volt. Az első harangszó figyelmeztetés volt: „hagyd abba a munkát!” A második fél tízkor kondult bele a falu csendjébe. Anyám ilyenkor azt mondta: „Látod, most már öltözni kell. Tisztába kell tenni a testünket és a lelkünket.”

Szép ruhát vettünk fel. Anyám is. Megfésülte gyönyörű szőke haját. Olyan hosszú volt, hogy a derekáig ért. Aztán kontyba fogta és bekötötte a fejét ünnepi kendőjével. Alig látszott valami szép arcából. Nagyon haragudtam a kendőre. Néha könyörögtem neki, ne kösse fel. „Nem lehet – mondta – hajadonfővel csak a lányok járhatnak.”

Így csak a szemét nézhettem. A két gyönyörű szemét, ahogy nyáriéj-kéjkével belevilágított a kora délelőtti napsütésbe.

Kiskoromban minden nyáron kopasz voltam. Csak az iskola előtti évben nem. Többen levágták a hajamat. Édesapám ragaszkodott hozzá, mert nagyon gyengének ítélte meg a hajszálaimat. Azt állította, hogy a gyakori vágástól erősebbek lesznek. Eleinte nem is tűnt fel ennek az állapotnak a furcsasága. De később gyakran szomorkodtam miatta.

Nagyon szép vasárnapi ruhám volt. Csak templomba járhattam benne. Most is belebújtam. Anyám megigazította rajtam. Hajam nem volt, nem kellett fésülnöködni.

Amint felcsendült az utolsó harangszó, háromnegyed tízkor, indulnunk kellett. Anyám még kiszaladt a virágoskertbe és mindegyikünknek letépett egy szál virágot. „Hogy el ne aludjatok” – szokta mondani. A testvéreim akkor már az iskolával mentek az istentiszteletre. Én anyámmal, kettesben. Nagyanyám otthon maradt főzni. Ő a délutáni fohászkodásra járt.

Apám soha nem látogatta a templomot. Édesanyám gyakran megróttá ezért. De ő hajthatatlan maradt, és a lelkiismeret szabadságára hivatkozott.

*

Padtársam kezét fogva felelevenedett bennem a régi kép, amikor még anyám kezét fogtam, vele indultam az Isten háza felé. Most is a jobboldali kiskapun léptünk be a templomkertbe. A kert virágokkal volt tele. Rózsák, szegfűk, violák között haladtunk. A kis kerti ösvény tiszta volt, illatos. Lelket felemelő, mint a középkori kapubéliek szobrai. Apám jutott eszembe, aki gyakran mondogatta nekem: „az Isten a fákból van, a virágokban és a növényekben.”

Beléptünk a templomba. A torony aljába jutottunk. Kicsi volt ez a helyiség. Tetejéről, egy nyíláson át, kötél lógott. A harang kötele. Ezt húzta meg a harangozó, amikor a híveket kellett figyelmeztetni arra, hogy földi létük kötelezettségei felett van egy szebb, és magasabb rendű feladatuk is.

Egyhajós, falusi templom volt a miénk. Később tudtam meg, hogy a középkorból való. Katolikus templom volt, a reformáció idején került az evangélikus egyház tulajdonába.

Közepén út vezetett az oltárig. Kétoldalt padsorok. Balra ültek az asszonyok, jobboldalt a férfiak. Amíg kicsi voltam, anyám mellett ülhettem a felnőttek között.

A kisiskolások a padsorok előtt elhelyezett pici, alacsony lócán foglaltak helyet, hogy a tisztelendő úr láthassa őket. Szemben a bejárattal emelkedett az oltár. Hatalmas oltárkép ragyogott rajta. Gyertyák világították meg. Betöltötte a teret a szentély körül. Azt a jelenetet ábrázolta, amikor a felnőtt Jézus felemelkedett az égbe. Anyám magyarázta ezt, de akkor még nem értettem belőle sokat. Az oltárt körül lehetett járni. Sőt, mögötte három padsor is elfért. Ez is mindig a kisiskolások helye volt. Nagyon jó rejtékhelynek bizonyult később, amikor már nagyobb lettem. Itt senki nem látott bennünket.

Az istentisztelet végeztével a mindenkor kisiskolások körbejárták az oltárt. Lehetőleg fehér ruhában, kezükben egy szál virággal. Ilyenkor a templom végében, az oltárral szemben, szólt az orgona. A nagyiskolások tanítója volt a kántor, az ő feladata volt a zene biztosítása.

Mindenkinek volt énekeskönyve. Benne minden éneknek száma volt. Ezt a számot felírták egy táblára, ami az oltár jobb oldalán egy állványon állt.

Mindenki tudta tehát, melyik ének következik. Orgonakisérettel énekeltünk. De inkább a hívek irányították az orgonistát. Hol előbbre, hol néhány hanggal későbbre jártak a buzgó falusiak. Gyakran ebből nagy zenebona támadt. Többször meg kellett állítani az orgonát.

Nekem a legjobban az tetszett, amikor a tisztelendő úr bújócskát játszott. Az oltártól balra, a fal mellett egy kis ketrec állt. Én annak neveztem el. Volt egy fából faragott, rácsos ajtaja. E mögött ült a tisztelendő úr. Lehetett látni. Aztán egyszer csak eltűnt és néhány perc múlva inár az oltár tetején jelent meg. Ott volt ugyanis a szószerék. Később tudtam meg, hogy ez egy lépcső feljárata volt. Azért járkált a lelkész úr annyit ezen a kis ajtón át, mert hol az oltár előtt imádkozott, hol fent, a tetőn prédikált.

A prédikációból kicsi koromban semmit nem értettem. Legalábbis keveset. „Nem baj – mondta anyám – majd később megérted. Addig csak imádkozzál” – biztatott. De a tisztelendő úr annyit beszélt, olyan sokáig prédikált, hogy nemegyszer a kezemben tartott virág bódító illata sem akadályozhatott meg abban, hogy elbóbiskoljak a hatalmas padban. Fejemet anyám ölébe hajtva szemem lecsukódott, a virágom pedig, amely arra szolgált volna, hogy ébren maradjak, kihullott a kezemből.

Így szórtam virágot kicsi koromban a templom kövére. Karzat is volt a templomban mindkét oldalon. Az asszonyok padsora feletti részében elől a nagyiskolás lányok, hátul az iskolából kikerült, eladósorba került hajadonok ültek. A férfiak padjai felett a nagyiskolás fiúk, mögöttük a legények foglaltak helyet. A nagyobb lányok és a legények itt szemezhettek egymással az iskolások feje felett.

A karzatra lépcső vezetett, mindjárt a templom bejárata mögött. Ahogy felértünk rá, az orgonához jutottunk el. Mellette állt a hozzátartozó fűtató. Ezt a nagyobb fiúk nyomkodták, hogy kijöjjön a sípokból a hang. Később, nagyobb koromban én is kipróbáltam rajta az erőmet, nem nagy sikerrel.

Ahogy most az iskolával bevonultunk a templomba, nekem semmi újat nem jelentett az elem táruroló látvány. Pici koromtól fogva ismertem minden zugot. Legfeljebb az hatott másnak, hogy most a felnőttek padsoraiba ültettek bennünket. Hiszen ezt az istentiszteletet a mi számunkra tartották.

Egy ima volt csupán. Egy fohász. Ahogy emlékezem, azért imádkozott a tisztelendő úr, hogy gyermeki értelmünk be tudja fogadni mindazt a sok jót és szépet, amit majd a nap folyamán hallani fogunk.

Azt mondta, hogy ez a fohász olyan az életünkben, mint az utat szegélyező fasor. Utat mutat. Jelt ad, hogy merre induljunk, merre menjünk. Ahogy az út menti akácok is irányt adnak a szekereknek, kocsiknak. Mutatják nekik az egyenest, a kanyargós, kifürkészhetetlen ingoványon át a cél felé.

Emlékszem, magamban megkérdőjeleztem a szent beszéd logikáját. A tisztelendő úr nem járhatott sokat a határban – gondoltam.

Nem a fák jelzik az út irányát. Csak követik. Az út megy a maga pályáján, előre. Mindig előre. Csak megtűri, hogy a két szélére fákat ültessenek az emberek. Az út vezet az ingoványon át. A fák csak kísérik. Nem tudja ezt jól a tisztelendő úr!

A tisztítótűz

Aztán elérkezett életemben az első tisztítótűz. Hiszek a tisztítótűzben, bár nem vagyok katolikus. Hiszem, hogy van, hogy itt a földön van. Hiszem, hogy lángjai az élet különböző korszakaiban perzselnek bennünket. Tudom, hogy ez a láng tisztít. Azt is vallom, hogy a tisztítótűzeket át kell esni.

Át kell esni! Úgy, ahogy én is átestem rajta.

Így történt:

Legtöbbször egyedül kellett az iskolába mennem. Testvéreim a társaikkal jártak. A szomszéd gyerekekkel. Nem kellett nekik. Egyedül maradtam. Az én libapásztortársam, Edit pedig katolikus volt, nem lehettünk osztálytársak. Ritkán találkoztunk az utcán. Neki előbb kellett indulnia, mert a katolikus iskola messzebb volt, mint az evangélikus. Egyedül poroszkáltam a kijelölt úton. Házunk mellett egészen a Batics boltjáig cselédházak sorakoztak.

Egyforma, zsuffedeles építmények voltak ezek. Középen volt a bejáratuk, ami a közös konyhába vezetett. A konyhában tűzhely állt. Nem volt kéménye, a füst egyenesen szállt fel a nyitott kürtön át a levegőbe.

A konyhából mindkét oldalon egy-egy szoba nyílt. Mindegyikben egy család lakott. Sok gyerekkel. A konyhában közösen főzött a két család asszonya. A gyerekek pedig a kicsi udvarokon szorongtak. Játszottak vagy veszekedtek. Legtöbbjüknek cipője sem volt. Télen nem tudtak eljönni az iskolába. Tavasszal, amikor lekerült lábunkról a nagy csizma és cipőt húzhattunk a nehéz lábbeli után, ők akkor indultak el újra betüvetést tanulni. Mezítláb. Emlékszem a március 15-i ünnepségekre. Az iskolákon zászló lengett. Piros-fehér-zöld színű, nemzeti lobogó. Mi magyaros ruhában, fejünkön pártával indultunk az ünnepélyre. A cselédek gyerekei mezítláb jöttek, rongyosan, piszkosan.

Nem értettem még akkor a világ dolgait. Csak azt láttam, hogy ezek a gyerekek mások, mint mi. Ők is ezt láthatták rajtunk. Rajtam is. Nem szerettek, és amikor elmentem mellettük, csúfolni kezdtek. Észrevették, hogy félek tőlük, és vérszemet kaptak.

Nem bántottak, csak csúnyákat mondtak. Három szederfa búslakodott az utcánkban. Azt hiszem, ezek termése volt az egyetlen gyümölcs, amit egész évben számukra érlelt a napsugár. Szederéréskor úgy csüngtek a fán ezek a gyerekek, mint télen a verebek. Egyszer meg is dobtak szederrel, amikor még volt a fán. Piszkos lett tőle a ruhám.

Egyre jobban féltem tőlük. Otthon nem mertem mondani, de anyám rájött, hogy valami nincs velem rendben. Nem akartam iskolába menni. Ha ebéddőben a boltba küldött, nem mentem el. Aztán valahogy kiszedte belőlem engedetlenségem okát. Sírtam, ahogy elmondtam nagy bajomat. Anyám megsajnál. Megparancsolta a testvéreimnek, hogy kísérjenek el az iskolába. Vigyenek magukkal. Ha a boltba küldött, kikisért az utcára, vagy Ilmát is elzavarta velem. Így jobbra fordult a sorsom, amíg apám tudomására nem jutott az egész ügy. De apám valahogy megtudta, és mérhetetlen harag fogta el.

„Megmondtam, hogy a gyáva ember nem ember” – mordult rám, és megparancsolta, hogy menjek el a boltba. Megtagadtam.

Akkor jött a tisztítótűz. A vesszőfutas.

Nem értettem, mit akart vele. Ma sem értem. Fogta a nagyostort, és lábaimat csapkodva maga előtt kergetett az úton.

A cselédgyerekek lógtak az eperfákon, némelyik tétlenkedett a házuk előtt. Engem néztek meg apámat, ahogy az ostorral nógatott az út közepén. Mint a lovakat szokás. A gyerekek meredten figyeltek. Apám abbahagyta a verést. Talán rájött, hogy előttük nem szabad. Nem sírtam. Lábaimat valami különös delej emelte, egyiket a másik után. Így értünk a sarokra, ahol a Batics boltja állt.

Beléptem a boltba. Apám kint maradt az utcán. Kértem egy negyed kiló kockacukrot. Ez volt a rendelés anyámtól. Markomban a pénz, kiszámolva, pontosan. Letettem a pultra. Vártam, hogy az öreg Batics megszámolja. Aztán kiléptem az utcára a cukorral. Nem néztem az apámra. Elindultam. Így indulhatnak a lelkek a purgatóriumba. Így vonulhatnak a háborúba. Így menetelt a nagyanyám fia az ágyúk elé. Így állhatott ki Józsi bácsi, a császár a Doberdó tetejére. Nem éreztem félelmet. Semmit nem már. Elemyedt a lelkem. Elfáradt a testem. Semmi sem érdekelt már ezen a nagy, kerek világon.

Nem melegített a napsugár, nem gondoltam érző szívvel a bezárt birkáimra. Csak mentem. Szememből akaratom ellenére patakozott a könny. Alig láttam a fákat az utcán. Homályossá váltak volt csúfolóim.

Apám megállt a bolt előtt. Nem követett hazafelé. Akkor a cselédgyerekek leszálltak a fákról, és csoportba verődve álltak a kocsiút szélén. Elmentem mellettük, nem érdekelt már, hogy csúnyát mondanak. Attól sem féltem többé, hogy megvernek.

Átmentem a megalázás tisztítótűzén. Megperzselődtem. Megéreztek belőle valamit ők is.

Nem szóltak, nem bántottak. Később sem bántottak, soha. Ha elmentem mellettük, szóltak hozzám. Én pedig vittem nekik finom őszi körtét. És mindenféle gyümölcsöt, ami nekünk termett, hogy ne csak a szeder ízét ismerjék. Elfogadták. Ahogy a szemükbe néztem, úgy éreztem, ez az eset őket is megrendítette. Velük is történt valami. Jobbá váltak??

Lehet, hogy nemcsak engem perzselt meg a tisztító tűz lángja?

Apám nem jött haza. Bizonyos voltam benne, hogy a csúf asszonyhoz tért be, mivel a ház, ahol lakott, pontosan szemben volt a Batics boltjával.

Akartam azt hinni, hogy odament.

Hogy gyűlölhessem.

*

Ez az esemény fordulópont volt az életemben. Megváltoztam. Megkeményedtem. Félelmeim, amik eddig betöltötték a szívemet, elmúltak. Helyüket elfoglalta a dac.

Amint hazaértem, letettem a kockacukrot a konyhaasztalra. Fogtam a táskámat és indultam vissza az iskolába.

Anyám a konyhában mosogatott. Mélyen a dézsára hajolt, úgy tett, mintha nagyon elfoglalná az edények súrolása. „Csak ne szólna, csak most ne szólna” – kívánta minden tagom. „Csak most legyen csend” – esdekeltem magamban. Idegeim pattanásig feszültek, úgy éreztem, nem bírom elviselni a szót. Siettem, hogy esélyt adjak a hallgatásra mindkettőnknek. Anyám érzékeny lelke felfogta a bennem duzzadó feszüléseket. Nem szólt. „Isten vele” – búcsúztam a szokott köszöntéssel. Felemelte a fejét. Rám nézett. Kék szeméből könnycseppek peregtek, végiggördültek szép arcán. „Isten veled!” – válaszolta. Én pedig kirohantam a házból.

Az iskolában rajzoltunk. Nagy, kerek labdákat, amelyek közül több is tojás alakúra sikeredett. Aztán énekeltünk. A zene jó volt. Megnyugtató. Azt kérdezte a tanító úr, ki tud énekelni? Ki ismer valamilyen szép nótát?

Megrettentem magamtól. Valami új ember bújhatott belém. Azt vettem észre, hogy jelentkezésre lendült a jobb karom. Én, aki eddig a pad alá bújtam volna, ha szerepelni kellett, azt vettem észre, hogy kipattanok a padból, ott állok a katedra előtt, és elénekelem anyám kedvenc nótáját. Azt, amit ő olyan sokszor dalolt nekem, esténként, az ágyam szélére ülve. Talán már a bölcsőm felett.

„A csitári hegyek alatt” – hallottam a saját hangomat. Néha hamisan szólt, magam is észrevettem. Ilyenkor hangerővel próbáltam javítani a minőségen. Álltam a katedra mellett. Előttem a három padsor. Három osztály tanulói. Nem féltem tőlük. Nem érdekelt, ha kinevetnek. Nem érdekelt semmi, csak énekeltem.

„Brávó!” – mondta a tanító úr, amint vége lett első fellépésemnek. A gyerekek lassan összetették a kezüket és tapsolni kezdtek.

Helyemre szédültem. Ahogy beültem a padba, szomszédom kezének a szorítását éreztem a karomon.

Aznap este siettem megírni a leckémet. Ahogy az iskolából hazaértem, még világos volt. „Vagy most tanulok, vagy majd este, petróleumfénynél” – latolgattam magamban.

Úgy döntöttem, nem várom meg a lámpagyújtást. Akkor már sokan leszünk itthon. Nem akartam beszélgetni senkivel. Látni sem akartam senkit a világon. Csak a birkáimat. Leckeírás után bementem hozzájuk az ólba. Megsimogattam őket, és megígértem nekik, hogy vasárnap kimegyek velük a Malom-mezőre. Szeptember vége volt, hamar sötétedett. Eljött a vacsora ideje.

Apám is hazajött már. Nem néztem rá. Lelkemben harag tornyosult, elnyomott benne minden érzelmet, ami szép. Nem is vacsoráztam. Azt mondtam, fáj a gyomrom és le akarok feküdni. Bementem a szobába, ágyba bújtam.

A falon keresztül hangok szűrődtek be a konyhából. Úgy éreztem, hogy vitatkoznak odakint. Hallani lehetett, ahogy az indulat erejét tompítani próbálja a józan ész.

Kirekesztettem apámat az életemből. Már amennyire ezt egy hatéves gyerek megetheti. Nem szóltam hozzá, csak akkor, ha kérdezett. De minden más kapcsolatom leszűkült vele. Észrevettem, hogy őt is meglepi a változásom. Szerettem volna megtudni, hogyan értékelte magában később azt, amit tett.

Nem tudtam meg soha.

Magamban ezt az eseményt később, amikor már sokat tudtam a világról, vesszőfutásnak neveztem el. Ami egyben az első tisztítótüze volt életemnek. Sok másik követte még az évtizedek zivatarában. De ez az első mindvégig meghatározó volt jellemem formálódásában. Hihetetlennek hangzik, de én soha többé nem féltem. Sem gyerektől, sem felnőttől. Nem volt több gonosz manó, sem véres ember. Jött háború és bombázás. Jártam a német tankok között, sebesült szomszédunknak szállítva élelmet, részeg katonák között. Feküdtem lövészárokban szovjet bombák és gépfegyverek ropogása közben. Bekéredzkedtem börtönök kapuján, apámat és rokonaimat látni.

Nem féltem többé.

*

Szükségem volt a Malom-mezőre. Anteusként vonzott a föld, a határ. Az iskola elvette minden időmet. Nemcsak a délelőtti időmet, de a délutánokat is kitöltötte. Alig maradt időm esténként az állatokra. Pedig sok munka akadt az udvarban. Anyám már „befogta” a ludakat és a récéket. Kicsi területet kerített el az udvar sarkán, erre a célra. Két-három állatot rakott bele, ezeket tömni kezdte. Néhány hét alatt hizott baromfi vált belőlük. Pompás vasárnapi eledel. Előre áztatott kukoricával hizlalta őket.

Esténként óriási forgalom volt az udvarunkban. Akkor itatták a jószágot. Egyik béresünk húzta a vizet a vályúba a kútból. Hatalmas betonvályú volt. Sok víz fért bele. Erre szükség is volt, mert a tehenek, ökrök és a bikák óriási mennyiséget fogyasztottak. Itatás után a szarvasmarhák mélabús megadással vonultak be a nyitott akolba, ahol az éjszakát töltötték. Már csípősek voltak a hajnalok, jobban szerettek volna az istállóban pihenni. De apám azt mondta,

edződniük kell. Csak a bikák térhettek vissza a helyükre. Úgy vezették őket. Karika volt az orrlyukukba fűzve, azon hosszú kötél lógott. Csak emberi kísérettel, illetve vezetéssel közlekedhettek. Vadak voltak és kiszámíthatatlanok. Emberre is rátámadtak, ha tehették.

Apám mindig nevelt egy-két tenyészbikát. Már születésük pillanatában meg tudta állapítani, melyik borjú alkalmas a kiválasztásra. A satnyábbakat vagy eladta néhány hónap múlva, vagy levágatta. Csodálatos volt a húsup. Vágáskor a fél utca kapott kóstolót. Úgy, mint télen, a sertésvágások idején. Csak amíg a disznóölés ideje kizárólag a nagyobb fagyok függvénye volt, addig a szegény, butapofájú kis marhacsemetéket bármikor lemészárolhatták.

Az itatás a lovakkal folytatódott. Jött Csenti elsőként, majd a családja követte őt, hiszen minden lovunk az ő leszármazottja volt. Jöttek, vonultak ki az istállóból, kecsesen, büszke tartással. A lovakat az iga sem tudja megtörni. Pompás fejüket felemelve, prűszkölve, jóllakottan és szomjúságukat kielégítve néztek körül a hatalmas udvarban. Aztán megindult a testük. Pataik alatt szikrázott a föld.

Ha kedvünk volt, mi is bekapcsolódtunk a vágatásba. Különösen akkor, ha kiscsikóink is voltak. Néha több is nevelődött egyszerre, hiszen Csenti lányai is igényt tartottak az anyaságra.

A kiscsikók nagyon okos állatok. Játékosak és jókedvűek. Néha nekünk rontottak és felágaskodva vállunkra emelték az első két lábukat. Majdnem összerogytunk alattuk.

Egyszer az egyik csikó fejen rúgta Márikát. Szerencsére éppen csak súrolta a halántékát, apró seb keletkezett rajta. Akkor sokáig nem engedték meg, hogy együtt száguldozzunk a lovakkal. Véletlen baleset lehetett, hiszen a ló soha nem bánt gyereket.

Száguldásukból annyi hasznunk származott, hogy az aprójóság magától bekotródott az ólba, nem kellett hajkurásznunk őket a kerítés bozótjai között.

A baromfiól annyira modern volt, hogy az iskolából nem egyszer diákokat hoztak fel a tanulmányozására. A tyúkok hosszú lócákon aludtak. Lábuikkal kapaszkodtak a fán. Alattuk tiszta homok volt, nem szalma, mint más házaknál. A homokot sűrű gereblyével lehetett tisztítani. Így érte el apám, hogy nálunk a baromfiállomány soha nem volt tetves, mint a faluban a legtöbb helyen.

Az egyik falnál tojószekevény állt. Apró fülkékre oszlott. Mindegyik ajtaja billenőszerkezettel volt ellátva. Ha a tyúk tojni akart, bebújt egy ilyen kis rekeszbe, farkával megbillentette a félig nyitott „ajtót”, és az magától lecsukódott, bezárva a rejtkehelyet. Amikor a tojás kipottyant, tyúkanyó nagy hanggal adta tudtára a világnak, hogy készen a nagy mű.

A nagy hangra szaladtunk az ólba, nehogy türelmét veszítse a kis állat. Jól kellett vele bánni, hogy máskor is éljen ezzel a modern lehetőséggel. Etelt is szórtunk neki mindig ilyenkor a földre. Amikor kiszabadítottuk a börtönből, a lábán elhelyezett gyűrűről leolvastuk a törzskönyvi számát és ezt beírtuk a

naplóba. Minden tyúkról nyilvántartást vezettünk, hogy egész évben hány tojással járult hozzá a világ étkeztetéséhez. A legjobb hozamú állatokat tartottuk meg. Ezek tojásaiból kelteztünk anyám minden tavasszal.

Persze, a tyúkok között is akadt lázadó. Volt, amelyik nem tűrte el ezt a beavatkozást intim életébe. Az udvarban keresett rejtekhelyet. Néha szalmakazlak aljában, néha a kerítés mellett, a bozótban találtunk tojásokat. Nagy boldogsággal vittük a zsákmányt anyámnak.

Megigérttem a birkáimnak, hogy vasárnaponként – amikor az iskola engedti – kiviszem őket a Malom-mezőre. Nehezen tudtam beváltani ígéretemet, mert az ünnep délelőttjét a templomban kellett töltenem. Figyelmes lélekkel igyekeztünk megérteni és befogadni a tisztelendő úr szavait.

A Biblia egyes részei, amit prédikációi alapjául választott ki és olvasott fel a hívőknek, többnyire már nem voltak ismeretlenek a számomra. Családunkban a Biblia olvasása mindig is folyamatos cselekvés volt. Nemzedékről nemzedékre szállt. Korán megtanultam szüleimtől és a nagyanyámtól, hogy a „mindennapi kenyér” alatt nem csupán az ehető, testet tápláló étel értendő. Minden ősom – apám is – többször átolvasa élete folyamán a Bibliát. Cselekedeteikben követték erkölcsi intelmeit, beszédüket át- meg átfonta az Írásból vett példabeszédek és más idézetek erdeje. Apám, aki egyáltalán nem volt vallásos, időnként, téli estéken felolvasott nekünk, főleg az Ótestamentumból. Legjobban ezek közül Illés próféta története ragadott meg. Amikor egy tenyérnyi felhőből megjósolta az esőt a kitikkadt, kiszáradt földnek. Ezt értettem, hiszen nálunk is gyakran volt szárazság. Néha felhő is úszkált az égen.

Volt egy bőrkötésű családi Bibliánk. Olyan súlyos volt, hogy kicsi koromban alig bírtam megemelni. Anyám dédapja, az én űkapám vette. Be volt írva tintával a vásárlás dátuma: „Ezt a Bibliát vete Cs. János 1824-ben győrbe, 20 Forinton.”

A borítótáblák belső oldalán és a címlapon bejegyzések voltak. Űkapám, dédapám, majd később a nagyapám írta be az újszülöttek nevét. Elsőként dédapám szerepelt: „Cs. Ist Van született ezer nyolc Száz huszadik eztendő” Aztán sorban: „Az Mihál született... az Vica született... az örzse született...” Majd betétlapok kerültek a könyvbe, amikor beteltek az üres lapok. Gondosan kivágva a szürke papír, ugyanolyan nagyságúra, mint az eredeti lapok.

Ahogy múltak az évek, úgy szaporodtak a bejegyzések. Gyerekek születtek, felnőtté váltak és újabb korosztályoknak adtak életet. Az utolsó feljegyzés már apám keze írását rögzítette: „Mári született... Ilma született... Emi született 1927. szeptember 12..” Ez voltam én, utolsó a sorban. S ahányszor csak elolvastam a nevemet, mindig eltöltött a büszkeség, hogy már kicsi koromban bekerültem ekképpen a halhatatlanságba.

Amikor már iskolás voltam, és a betűvetés tudományát belémcsorgatta a tanító úr, gyakran forgattam a Bibliát. Nem annyira a szent szöveg érdekelt még, inkább őseim feljegyzései. A nagyapámat is megtaláltam a felsoro-

lásban. „Cs. István született 1878. február 15.” Őt sosem ismertem, születésem előtt már régen halott volt. Mikor halt meg? Erre nem adott választ a jegyzék. Gyakran kérdeztem a nagyanyámat, esténként, amikor a petróleumlámpa fényénél kuporogtam, míg ő a vacsorát készítette a családnak: „Nagymama, hol van most a Bözsi, a Mihál, a Vica, és mindazok, akik itt fel vannak sorolva?”

„Meghaltak, fiam – válaszolta ő – elpusztultak már kicsi korukban, alig nőtt fel belőlük néhány.”

„De hát miért nincs feljegyezve a haláluk évszáma is?” – kérdeztem újra, csodálkozva. Nagyanyám abbahagyta a kavargatást. Kezében megállt a fakanál, amint felém fordult a tűzhely mellől és szomorúan csak ennyit mondott:

„Csak a születés számít, fiam, az élet. A halál értelmetlen, nincs helye a Bibliában. A halál a szívekben hagy nyomot és a temetőben. Nem kell feljegyezni.” És kavargatta tovább a vacsorát.

Más bejegyzéseket is találtam a lapok alján, elszórva. „A pap ide jött 1869. December 12-én.” Vagy „Krisztus az én életem.”

Egyetlen lap volt külön beletéve a lapok közé. Egy postai levelezőlap. Szent áhítattal vettem a kezembe. Ma is megtalálható, akárcsak ez a Biblia. A lapon nyomtatott szöveg: „Portómentes levelező-lap. Feladó: A Magyar Vöröskereszt tudósító irodája.” Dátum: 1915. évi január 28-ika. A címzett a nagyanyám. Arról értesítik őt, hogy fia, Cs. József, rendfokozata gyalogos, „a 20. honvéd gyalogezred pót század katonája, december 12-én meghalt a 9/7 tábori kórházban, eltemették a duklai temetőben.”

A lapra nagyanyám ceruzával ráírta még: „ezt kaptuk 1915. január hó 29. nap”. „A halál értelmetlen” – csengtek fülemben nagymama szavai: „A halál a szívekben hagy nyomot és a temetőben.”

„Hol van a duklai temető?” – akartam kérdezni. De nem mertem. Éreztem, nem tudna rá válaszolni senki sem.

Kicsi koromra gondoltam. Öntudatra-ébredésem első éveire. Amikor úgy képzeltem, hogy a Józsi bácsi messze van, az óperenciás tengeren is túl, az üveghegyeken is túl.

Fekszik egy mély gödörben, és ember onnan ki nem hozza soha, soha.

*

Ahogy a templomba járás az iskolás korról kötelezővé vált az életemben, lassan érteni kezdtem anyám elővigyázatosságát, amikor indulás előtt mindig a legillatosabb virágból nyomott a kezünkbe egy-egy szálát. Az utcákon feketébe öltözött parasztasszonyok imakönyvüket markolva ballagtak a templom felé. Kezükben fehér zsebkendőt szorongattak és egy szál virágot. A férfiak kifényesített csizmában, ünnepi öltönyben jöttek. Fejükön kalap. Amikor nem volt hideg, fedetlen fővel is elindulhattak volna otthonukból. De a fejfedőre

szükség volt. Ennek levételével tisztelték meg legelőször az Urat, amint a házába beléptek.

Az ének betöltötte a hatalmas templomteret.

Aztán az ige következett. Idézet a Bibliából. Majd a prédikáció. Ilyenkor vált szükségessé számunkra a virág. Ahogy anyám szokta mondani: „hogy el ne aludjatok.” Mert sokat nem értettünk belőle. A tisztelendő úr nagyon művelt ember volt. Később, gimnazista koromban nagyon élveztem már a beszédét, amikor a szüneteket otthon töltöttem a faluban.

Tőle hallottam először Kantról és Hegelről. Schopenhauerről és az „istentelen Nietzsche”-ről. Nietzsche nagyon haragudott. Néha annyira elkapta az indulat, úgy vitatkozott a filozófus egyes tételeivel, hogy a parasztok kénytelenek voltak abbahagyni jól megérdemelt szunyókálásukat.

Nagy ritkán az is előfordult, hogy az idősebb férfiak közül egyik-másik horkolni kezdett. Ilyenkor a padtársakra hárult az ébresztés feladata.

Az asszonyok az igehirdetés alatt magukban imádkoztak, nagyokat szíjpantva a kezükben tartott virágból. Télen nem fenyegetett akkora veszély, mert hideg volt a templom. A fázás érzése ébren tartotta a népeket. Amint a falu, illetve az evangélikus lakosság lelki atyja észrevette hallgatósága lankadságát, hirtelen témát váltott, hogy ismét magára vonja hívei figyelmét. Haragja immár a falu felé fordult. Különösen nagyobb ünnepeken dorgálta meg a gyülekezetet: „Most eljöttetek kedves híveim, de az egyszerű vasárnapokon nem tisztelitek meg Uratokat, Isteneteket.”

A tisztelendő úr csodákra volt képes. Amikor az érdektelenség úrrá lett a gyülekezeten, olyan beszédbe kezdett, aminek hallatára elszállt minden álmosság a hívők szeméből. Hirtelen az elmúlt hét eseményeire terelte a figyelmet és a falu népének az ostromlásába csapott át. Elmondta, melyik lány „esett meg”. Ki lopott, kit értek rajt tolvajláson. A legnagyobb bűn az volt, ha valaki „megtagadta az Istenét”. Ez ritkán fordult elő. Azt jelentette, hogy áttért a katolikus hitre. Ez a tisztelendő úr szemében talán még a gyilkosságnál is súlyosabb cselekedet volt. Aki ezt megtette, eleve számíthatott a pokol tüzére.

Már arra is nagyon haragudott, ha evangélikus lány szoba állt katolikus legénnyel, vagy fordítva. Egyik felekezet papja sem örült a vegyesházasságoknak. Ha ilyen veszedelmet készülődni láttak, közös erővel próbálták megakadályozni.

A vasárnapi istentisztelet erre remek alkalomnak bizonyult.

Emlékszem, később Ilma testvéremnek egy katolikus fiú kezdett udvarolni. Az volt a szokás, hogy vasárnap délután a legények ellátogattak a lányos házakhoz. Nagyanyám az első alkalommal eltűrte a „betolakodót”, de a következő vasárnap rögtön ebéd után sürgősen elfoglalta magát a kertben. Amint a legény megjelent a kertajtóban, nagyanyám kicsi alakja kiperdült a

fák közül. A legény elé állt és közölte vele, hogy ez egy „tisztességes evangélikus ház”, és soha többé ne tegye be ide a lábát.

Anyám meghallotta az esetet, és akkor, életemben először hallottam vitát anya és lánya között. Később a legény újra járhatott hozzánk. Házasság azonban nem lett belőle.

A sors különös fintora, hogy Ilma testvérem és magam is katolikus fiúhoz mentünk feleségül később. De nagyanyám ezt már nem érte meg.

Azt is megtudhattuk a tisztelendő úrtól, hogy ki beteg a faluban. Hol született gyerek, melyik házban lesz lakodalom. Ki jár gyakran a kocsmában, és ki forgatja bűnös módon az ördög bibliáját. A kártyát nevezte így lelkünk formálója. Nekünk, gyerekeknek ez az intés nagyon kellemetlen volt. Szerettünk kártyázni. Különösen télen, vasárnap délutánonként. Magyar kártyánk volt. Ismertünk néhány játékot. Nagyanyám rettenetesen haragudott érte. Amikor már nagyobbak voltunk és nem fogadtunk szót neki, szegény, képes volt órákon keresztül az utcát figyelni. Nem jön-e a pap? Ha meglátta közeledni, sietve rohant a házba és eltetette velünk a bűnjeleket. Hiába magyaráztuk neki, anyámmal együtt, hogy a lelkészünk nem ez ellen az ártatlan szórakozásunk ellen prédikál, hanem a kocsmái játékoktól tiltja a hívőket.

Válaszúton

Ahogy múltak az évek és egyre inkább beleformálódtam az iskolai életbe, ahogy az emberi közösség, a gyerekek közelsége megtöltötte a szívemet valamiféle új tartalommal, egyre inkább érthetővé vált számomra apám példabeszéde. Arról a bizonyos házról, amiről a beiratásom előtt mesélt. Ami-nek az ablakai zárva vannak, de majd lassan kinyitja őket a tudás és az ismeret, és ha kinézek rajtuk, eddig elrejtett új világ tárul elém.

Legelőször ezt akkor éreztem, amikor kisiskolás koromban, az istentiszteletek végeztével, orgonaszó és a hívők éneklése kíséretében libasorban végigvonultunk az oltár körül. Elöl mi, lányok, kezünkben virággal. Lépkedtem a sorban társaim között. Egy voltam a sok közül. Mégis, úgy éreztem, mindnyájan egyek vagyunk. Velünk szemben, a padosorokban szüleink, nagyszüleink ültek. Minket néztek büszke, fényes szemekkel. Sugárzott belőlük a szeretet felénk. Akkor éreztem életemben először, hogy nemcsak otthonom van. Há-zam, családom. Van egy falum is. Egy csodálatosan szép falum, tele emberekkel. Hozzájuk tartozom és ők énhozzám.

Eszembe jutottak apám szavai: „Az Isten a fákban van és a növényekben.” Hol van hát igazán? Kérdeztem, akkor már nem először magamtól.

Talán sehol, talán mindenhol? Nem tudtam eldönteni. De sejtettem, hogy válaszúthoz érkezett az életem. Az út, amely eddig egyenesen, egyfelé vezetett, most hirtelen kettéágazott. Egyik fele a határba vezet. Oda, ahol vár a csend,

a nyugalom, a békesség. Oda, ahol, ha hanyattfekszem a fűben, ujjaim apró résein át belenézhetek a napba. Oda, ahol az alkonyi sötétben megkezdik ragyogásukat a csillagok. A csillagok, amelyeknek a fénye tovább izzik pilláim alatt, ha esti lefekvés után a kezemmel erősen megnyomom a szememet.

A másik úton sokan vagyunk. Gyerekek, nők és férfiak. Az én falum. Együtt megyünk, egymásra figyelve. Birkáim szótlanságát emberi hangok váltják fel, a pacsirta trillázását emberi énekszó. Mese, valóság, betűk és számok világa. Könyvek. Emberi sorsok és népek története.

Karácsonyra tudtam olvasni. Írni is. De még a meseolvasást nem élveztem. Az lassan ment. Élveztem azonban a tanító úr elbeszéléseit. Sok-sok történetet elmondott. Igaz történeteket, mint mondta. Valóban, ezek mások voltak, mint anyám és nagyanyám meséi. Sokszor szomorúak voltak, szívfájdítók. Kirajzolódott belőlük, hogy nincsenek csodák, és a rossztól nem lehet megszabadulni olyan könnyen, mint a mesékben. Amíg a padban ültem és a mesteremet hallgattam, nem is éreztem magamat rosszul. Még a bezártság érzése is megszűnt bennem.

De amikor reggelenként, hátamon az iskolatászkámmal, kiléptem a kiskapun az utcára, fájó szívvel tekintettem vissza az udvarunkba, ahol már be voltak fogva a lovak a kocsikba. Az ökrök nyakát a járom szorította már. Indulásra készen álltak a kocsik, szekerek. Készültek a határba.

Olyankor legszívesebben eldobtam volna a táskámat, a könyvemet, még a palatáblámat is. Szerettem volna összetörni minden palavesszőt és futni, vissza a házba. Az udvarba. Szerettem volna felülni a kocsira, az apám mellé.

Behunytam a szememet az utca szélén, hogy elém táruljon a határ. És láttam az eke okozta sebeket a földön. A kifordított talaj barna, nedves színét.

A szántás nyomán születő apró árkokat, amelyeket a következő fordulóban már be is temetnek az új földhányások, új barázdát teremtve az előbbieik helyére. A hosszú mélyedésben láttam apámat, ahogy halad a lovak után. Két kezében az eke sarva, nyakában a gyeplő. Láttam az állatok megfeszült testét, ahogy a nehéz munkát végezték, felsértve maguk után a földet.

És láttam magamat, amint a barázdában járok, apám után, és szedegetem a kifordult, napmelegítette rögök közül a fehér gyiktojásokat.

Amikor az iskola kapujához értem, éreztem, hogy ez a világ bezárult számomra. Nem mehetek többé nyári napkelték idején a mezőre, nem ülhetek apám mellé a kocsi tetejére, birtokába vett, rabszolgájává tett az iskola. Egyedül vasárnaponként voltam szabad, de akkor nem dolgozott senki a határban.

Apám sem dolgozott, nem dolgoztatott ünnepnapon.

Nem tudtam, nem akartam még apámhoz közeledni. Haragudtam rá. Gyűlöltem és szerettem egyszerre. A lelkem mélyén imádtam őt.

Októberben törték a kukoricát. Ebben a munkában sem vehettem részt többé. Pedig milyen szép volt ilyenkor a határ!

A kukoricát többnyire az állatok fogyasztották. De a teljes kukorica a mi ételünk is volt. Nyár vége felé, amikor még nem keményedtek meg a szemek, anyám szinte naponként főzött egy nagy fazékkal. Nagyon szerettük. De mi volt az ahhoz a felséges ízhez képest, amit a sült kukorica nyújtott nekünk a határban! Amikor apám kijött hozzánk a Malom-mezőre, és amíg mi a libákat, birkákat őriztük, bement a kukoricásba és letörte a legszebb csöveket. Tele volt velük a kékfestő köténye. Olyankor mi futottunk a Bakonyér partjához, összeszedtük a folyót kísérő fűzfák letört, lehullott ágait. Apám tüzet rakott a rét szélén, és amikor a tűz lángja elhamvadt, már csak a parázs izzott pirosan, forrón, lehántottuk a zöld leveleket és a félig érett, akkor még halványsárga, majdnem fehér csöveket nyársra tűztük és a parázs fölé tartottuk. Úgy forgattuk őket a tűz fölött, hogy minden oldaluk pirosra süljön.

A szemek pattogtak, ropogtak az izzó pokolban, némelyik meg is repedt a nagy fájdalomban. Aztán meghaltak – én úgy éreztem – és csendes megadással váltak pirossá, barnává a sütés nyomán. A kukorica íze keveredett a szabad ég alatt izzó parázs füstös aromájával. Úgy éreztem, mintha magát a természetet harapnám.

Szerettük a már megkeményedett, érett kukoricát is. Anyám ugyan váltig hangoztatta, hogy olyanok vagyunk, mint a malacok, de ez nem zavart különösebben bennünket. A kukoricaszemeket megmostuk és sós vízben több órán át főztük. Evéskor mindegyik szemről le kellett hántani a héjat. Kitűnő időöltés volt.

Nagyananyám gyakran főzött kukoricagombóc levest. Közösleges tejleves volt ez, és kukoricalisztből készített betétet főzött ki hozzá, forró vízben. Ugyancsak kukoricalisztből sült édes prószt is. Süteményként fogyasztottuk.

No, és a kása! Durvára őrölt darából készült. Maga az örlemény többnyire a tyúkok, récék eledele volt. De megfőzve, kacsaszírral vagy friss meleg teperőtől nagyon ízletes vacsora vált belőle.

A kukoricát géppel vetették. A vetőgép hatalmas monstrum volt. Apám nem is engedte, hogy lovak húzzák. Mindig ökröket fogtak eléje. Csövek lógtak ki belőle, azokon folyt ki a vetnivaló. Szabályozni lehetett, milyen sűrűn poty-tyantsa ki a szemeket. A csövek vége behatolt a földbe, mintegy beledugta a magot a talajba. A csövek hosszú csíkot húztak a termőföldön maguk után. Boronával, majd hengerrel kellett elsimítani őket.

A friss vetés így is sűrű volt. „Egyelni” kellett. Tavasszal volt ennek az ideje. Mentünk a sorok között, kapával a kezünkben. Előbb kézzel kiteptük a gyengébb hajtásokat és a gazokat, majd kapával fellazítottuk a földet. Az erős tövek között 15-20 centis távolságot hagytunk.

Az egyelésben pici korom ellenére is gyakran részt vettem. Boldog voltam, amikor megdicsérték, hogy ki tudom választani az életerős töveket a satnyák közül.

Még kétszer kapáltuk a nyár folyamán a kukoricaföldet. Akkor már nem volt iskola, így ebben a munkában mi is részt vettünk. Versenyeztünk, ki ér előbb a sor végére. Ilma volt mindig az első. Amikor már gimnáziumba jártam és csak a nyári két hónapot töltöttem otthon, tapasztalnom kellett, hogy az írás-olvasás tudománya mennyire elernyesztette az izmaimat. Szánszalmasan lemaradtam testvéreim mögött.

Ilma – szeretetből – sokszor átváltott az én soromba, megkapált néhány métert helyettem, hogy ne kullogjak olyan hátul. Tudtam, hogy jót akar tenni velem, mégis, segítség helyett megszégyenítésnek éreztem cselekedetét.

Aztán koraősszel beteljesedett a természet örök törvénye: születésnek halál a vége. Meghalt a kukorica is. Zöld címere, amelyet nyáron királyként, büszkén viselt a szára tetején, lekókadtt. Levelei elfonnyadtak, törzse elsárgult.

A fonnyadt levelek alatt ott virultak az érett kukoricaszemek. Ott, a határban ugyan nem lehetett látni őket, de, amikor bekerültek az udvarokba, és esténként megkezdődött a kukoricafosztás, megszabadultak színtelen takaróiktól és kacagó sárgáspiros gyöngyszemekként belenevettek az esti szürkéségbe.

Az épen maradt szárból sok játék készült. Főleg játéktehenek. A legfényesebb törzsekből levágtunk egy darabot. Éles késsel lefejtettük róla a felső, fényes kérget. Ebből készítettük a tehén lábait, szarvát, farkát, még a tőgyét is. Aztán ezeket beletűztük egy hegyes kés segítségével egy tíz centis kukoricaszárba. Máris készen volt a tehén. Gyufásdoboz volt a szekér, cérnával húztuk. Főleg Kálmánnal játszottunk velük, téli napokon, amikor még nem jártunk iskolába.

Amikor apám tavasszal kiosztotta a kukoricaföldeket, több szegény család is jelentkezett. Olyanok, akiknek kevés földje volt, vagy egyáltalán nem rendelkeztek birtokkal. A kereslet és kínálat szabta meg a feltételeket. Volt, amikor harmadosba, volt, amikor felesbe tudta kiadni a munkát. Ez azt jelentette, hogy a termés harmada, vagy a fele jutott a megmunkálónak. Legtöbbször harmadosban vállalták, mert a faluban ez a szokás állandósult.

A csúf néni is kapott mindig ilyen bér munkát. De neki minden második kupacot odaadta apám. Ha anyám ezt meghallotta, mindig nagyon mérges lett.

Sosem előttünk mondta apámnak, mégis gyakran hallottam a szemrehányást: „a Csigével azt csinálsz, amit akarsz, az a tiéd – de az apám és az anyám földjére azt a szemetet ne engedd”!

A villany

Szerencsére a kukoricafosztás élvezetéből ezután sem maradtam ki, mivel ez mindig esténként zajlott le az istállóban.

Emlékszem kicsi korom fény nélküli estéire a faluban. Csak a hold világított és a csillagok. Ha felhős volt az idő, sötétség borult a házakra. Még nem jár-

tam iskolába, amikor a falum utcái világítást kaptak. Hatalmas oszlopokat helyeztek el az út szélén, huzalok szelték át a levegőt, összekötve egyik póznát a másikkal. Emlékszem arra az estére, amikor az oszlopok tetején kigyulladt a fény. Ágyban voltam már. Anyám befutott értem a szobába és pokrócba csomagolt. Ölében vitt ki a kertkapuhoz, és boldog áhítattal mutatta az új csodát. Néztem a magasban elhelyezett, tányérhoz hasonló lámpatesteket és kerestem a lángot bennük. A tűz lángját. Eddigi életem során azt tapasztaltam, hogy a tűz és a fény összetartozik. Nem találtam a lángot.

Másodszor az iskolában találkoztam a villannyal. A tanteremben. A mennyezetről két vastag fekete zsinóron egy-egy, az utcaihoz hasonló tányér lógott lefelé, bennük villanykörte árasztotta a világosságot.

Odahaza még néhány évig petróleumlámpánál tanultam. Talán harmadikos lehettem, amikor apám bevezettette a villanyt. Sokkal nagyobb fényt adott, mint a régi világítás. Mégis, sokáig fájt a szívem a petróleumlámpa meghittséget varázsló, meleg pislogása után. A lakással egyidőben kapott új fényforrást az istálló is. Ott igazán szükség volt rá. Biztonságosabbnak tűnt, mint a petróleumlámpa, amit gyufával kellett meggyújtani. A sok szalma, széna miatt nagyon kellett vigyázni vele.

Az istálló éppen olyan korszerű volt, mint a baromfiól. Apám csak törzskönyves állatokat tartott. Tenyészbikákat nevelt és jól tejelő teheneket. Lipicai csikókat. Később a nehéz munkákra muraközi lovakkal váltotta le a lassú mozgású ökröket. Néha eladott egy-egy kétéves csikót Csenti gyerekei közül. Ilyenkor, még nagyobb korunkban is, nagy sírásokat rendeztünk testvéreimmel.

Az istálló nagy tégláépület volt. Sok állat fért bele. A bejárattal szembeni falnál hosszú betonvályú futott végig, melynek tapintását az állatok felőli részén faburkolat tette melegebbé. Bal oldalon elkerített sarok szolgált a mindenkori újszülöttek és anyáik részére. Csak a nemes fajta, jól tejelő teheneket tartotta meg apám. Kicsi koromban még a tejcsarnokba hordtuk a tejet esténként, később azonban apám szeparátorgépet vásárolt és magunk állítottuk elő a tejtermékeket. Hatalmas, hordó alakú köpünk volt. Fából. Beleöntöttük a géppel leförlözött tejszint és kézzel forgattuk, amíg össze nem állt a zsiradék. A szép sárga, falusi vajat kisebb-nagyobb formákba raktuk. Így küldte apám a városba. Vajat nem nagyon fogyasztottunk. „Kell a pénz” – mondta apám. Legfeljebb ha egy-két deka kimaradt a formákból, azt kenhettük kenyérre. A többi ment eladásra. Még ötdekas adagolónk is volt.

Emlékszem, néha anyám fellázadt apám terrorja ellen, és távollétében elküldött a Baticshoz. Ott, a pékségben vásárolhattam mindegyikünk számára egy-egy zsemlyét. Hatalmas, illatos péksüteményt. Megkentük a frissen köpült vajjal. Csodálatos íze volt. Nem értettem, miért nem ehetünk ilyen finom falatokat többször is. Hiszen nem voltunk szegények. Azt többször is hallottam már, hogy a Takácsék reggelenként tejelevest esznek tej helyett, hogy több

pénzt gyűjtsenek földvásárlásra. De nekünk már nem volt szükségünk nagyobb birtokra. Később tudtam meg, hogy a megtakarított pengők a csúf asszonyhoz vándoroltak.

Csak iskolás koromban döbbsentem rá, mennyire gazdag is az ősz. Szinte minden kapásnövény ekkorra érett be. A szüret is ez időre esett.

A burgonyát már nyár végén, szeptemberben kezdtük kiásni a földből. A szüret általában októberben volt, vénasszonyok nyarán. A babot szintén nyár végén szedtük le. Legtöbbször a kukorica közé ültette anyám. Emlékszem, a tengeri még a száron állt, amikor kiteptük közül a száraz babszárakat hüvelyestől. Nagy kocsikkal hordták haza. Anyám néhány napig még szárította. Majd hatalmas ponyvát terítettek le nagyanyámmal az udvar közepén, és vasvillával ráhordták a megérett termést. Kör alakban helyezték el a babszárakat, a kör közepét üresen hagyták. Ez a lóhajtó helye volt. Aztán kivezették az istállóból az egyik lovat, és kötőfékkal vezetgették körbe-körbe a szétterített babszáron. Nekem is gyakran megengedték, hogy vezessem a lovat. Fogtam a kötőfék kötelét, és úgy irányítottam a lovat, hogy mindig a babot tapossa. A szemek kiperegtek a hüvelyükből. A szarat elégették a kemencében vagy a katlanban. A babot anyám még szelelőn vagy rostával kitisztította. Fateknőben száradt még a langyos őszi napsütésben néhány héten át, külön a tarkabab, külön a fehérbab. Nem volt mindegy, milyen étel készül belőlük. A tejfeles bablevest csak tarkababból főzte nagyanyám, a babkását fehérből. A csipetkés bableves, füstölt sertésoldalassal szintén fehérből készült.

Akinek nem volt lova, az cséphadaróval ütötte ki a szemeket a hüvelyekből.

Emlékszem, néha nálunk is használták ezt a módszert, ha az állatoknak egyéb – apám szerint – fontosabb dolga akadt.

A cséphadarást több ember végezte, főleg férfiak. Ütemesen, egymás után csaptak a hatalmas szerszámmal a kiterített áldozatra. Jó volt hallgatni a dobolás ritmusát.

Őszi betakarítás

Naponként várt valami meglepetés, amikor délutánonként hazaértem az iskolából. Egyik nap a nagy kamra ürült ki. Elszállították belőle a gabonát. Apám eladta az évi termést, csak a vetőmagot és az örölnivalót tartotta meg. Zsákokba merték a búzát, rozsot, árpát, és kocsikkal szekerekkel szállították ki a szomszéd falu állomására. A mi falunkat kikerülte a vasút. Nagyanyám úgy mesélte, hogy annak idején a gróf nem engedte meg, hogy a földjeit megbolygassák a sínek lerakásával. Nagy hátránya volt ez a falunak. Tíz kilométert kellett megtennie annak, aki Pápára vagy Győrbe akart utazni. Sokan járták végig gyalog ezt a nagy távolságot.

A gabona helyére került a burgonya. Sorban, egymás után szedték ki a földből a különböző fajtákat. Anyám nagyon vigyázott rá, hogy a fajok tisztasága megmaradjon. A határ különböző részein voltak földjeink. Egyikbe gűlbabát ültetett, a másikba rózsakrumplit. Megint máshova került az ellakrumpli. A kiflikrumpli mindig a Káposztáskertben kapott helyet. Ezt szerettük a legjobban. Valóban, olyan alakja volt, mint a péksüteménynek. Nagyanyám télen megmosta és sütőben megsütötte. Vagy meghámozte és kacsaszírral megkent tepsibe tette. Pirosan, ropogósan tálalta.

A burgonya szedése külön élvezetet jelentett nekem. Játék volt, egy a sok közül. A felnőttek előszedték a kapákat, és nagy lendülettel belevágtak a földbe. Közvetlenül a tövek mellé suhintottak, vigyázva, nehogy a burgonyát vágják el. Aztán óvatosan kiemelték a növény tövét. Mintha a föld gymra fordult volna ki.

Nagy kosarakba gyűjtöttük össze a szétguruló szemeket, majd a kocsira hordtuk. Így került a kamrába, ahol a gabona helye már tisztán várta az új lakót. Nem sokáig maradt ott. Anyám veteményeskertjében, a borsó, paprika helyén apám elsimította a földet, majd a cselédek segítségével nagy kupacokat emeltek a kiválogatott, legépebb burgonyából. Először szalmával takarták be a halmokat, vastagon, nem takarékoskodva a friss, jó szagú gabonaszárral, majd földdel burkolták be. Vastag takarót kapott mindegyik rakás, hogy a téli fagy ne árthasson neki. Erre a műveletre azt mondtuk: „elvermeltük” a krumplit. Ha sok almánk termett, azt is hasonlóképpen tároltuk. Amikor tavasszal óvatosan „megnyitottuk” a verem egyik szélét, a benne rejtőző kincs olyan friss maradt, mint ahogyan ősszel odakerült.

Legutoljára maradt a répa és a cukorrépa betakarítása. Ez az egyik legnehezebb művelet volt a falusi munkák közül. Hideg őszi, esős időben került rá a sor. A nagy sárban cuppogtak a csizmák. Kezünk félíg megfagyott a hidegben.

A pajta élményekben rögtön a padlás után következett gyermekkorom csodálatos világában. Óriási volt. Legalább nyolc méter magas. A faluban a miénk volt a legnagyobb. Deszka volt az oldala, hogy szellőzni tudjon benne a takarmány. Két hatalmas ajtaja tolószerkezettel működött. A pajta egyik felében a szénát gyűjtötték, a másikban a lóherét, lucernát és egyéb takarmánynövényt. Tulajdonképpen ezek is kazlak voltak, csak zárt térben, hogy védjék az időjárás szeszélyeitől. A takarmány tetejére több méter hosszú létra vezetett. Ezen kúszunk fel öt-hat méter magasságba. Csodálatos élmény volt a széna tetején aludni! Néha, egy-egy délután eltűntünk. Ilyenkor nagymama hiába kiabált utánunk. Ott lapultunk csendben, fent. A tető közelében. Felettünk néhány darázs zümmögött. Meleg volt. A levegő szinte állt körülöttünk. És mi, lármás gyerekek megérezteünk valamit a csend varázsából. Mi, akik örökké futkostunk, kiabáltunk, ott elcsendesedtünk és néma áhítattal szívtuk be a levágott fű száraz illatát.

Egyszer, egy ilyen délután arra gondoltam szomorúan: „Milyen kár, hogy a fű is meghal.” Ki is mondtam hangosan, megtörve a csendet. De testvéreim megnyugtattak. „Te buta – mondta Márka – a gyökere bent marad a földben és újra kihajt.”

Ilma hozzátette még: „Látod, a hajunk is kinő, amikor levágják, mert a gyökér, az élve marad.”

Búcsú a birkáktól

Általában éhesen érkeztem haza a délutáni tanítások után. Futva értem be a konyhába. Már messziről kiabáltam anyámnak, hogy éhen halok, ha azon nyomban nem kapok valami ennivalót. Ilyenkor vele együtt mentünk be a kamrába, a „spejzbe”, és együtt választottuk ki az uzsonnára megkívánt ételt.

A kamránk akkora volt, mint egy szoba. Egyik falán sűrűn bepolcozott stálási állt. A polcokon befőttek sorakoztak. Az egyik fal mellett fent lóca futott végig. Erős kampókkal volt ráerősítve a falra. A lócán kolbászok lógtak és hatalmas sonkák. Pirosra perzselt, húsos szalonnatáblák. Főzésre való füstölt oldalasok, kocsonyához félretett, szintén füstölt csülkök, körmök, sertésfülek és farkak.

Egy tél folyamán szüleim négy-öt hizót vágtak. Sok élelemre volt szükség, a cselédek és a nyári idénymunkások számára. De a család is hattagú volt a nagyanyámmal együtt.

Az éléskamrában volt még a káposztáshordó is. Tele finom savanyúkáposztával.

Legkedvesebb húsételem egy különös fajta szalámi volt. Nem mi készítettük, még csak nem is patonai hentes, apám szokott hozni egy-egy rúddal a szomszéd faluból. Ismeretlen fűszerekkel készülhetett. Apám állította, hogy birkahús is van benne.

Amikor az egyik őszi délután hazaértem az iskolából, anyám nem volt a konyhában. Sem a nagymama. Egyedül mentem be az éléskamrába, hogy keressék magamnak valami harapnivalót. Belépésem pillanatában megláttam a szalámit. Legalább három vagy négy rúd feküdt egymás mellett a kredenc tetején. Hirtelen megrohant egy furcsa, szorongó érzés. A birkáim! Apám mondta, hogy a szalámi birkahúsból készül. Azt is emlegette mostanában, hogy nem tud mit kezdeni télen a bárányokkal. Kirohantam az udvarra.

A birkaól ajtaja tárva-nyitva állt. A belső tér üresen tátongott. Végigrohantam az udvart, elfutottam a szalmakazlak mögé. Bebújtam a pajta és a kerítés közötti szűk részbe, ahol a bárányaim is csak egyesével tudtak közlekedni. Bementem a pajtába is, hátha beszabadultak valahogyan a széna közelébe. Nem találtam őket sehol. Éreztem, tudtam, hogy apám eladta őket.

Anyám jött ki az istállóból. Kezében véres törülköző. Utána a nagyanyám, a vízmelegítő fázékkal.

„Kisborjú született” – mondta anyám. „Gyere, nézd meg, most nyalogatja az anyja!”

„Hol a birkáim?” – tört ki belőlem a fájdalom. Olyan indulattal kérdeztem, hogy anyám megijedt tőlem.

„Nyugodj meg – mondta – és gyere, nézd meg a kisborjút!” Megfogta a kezemet és bevezetett, szinte bevonszolt az istállóba. Az újszülött ártatlan kis pofájával értetlenül nézett szét maga körül.

Pillanatra meghatott az új jövevény. De csak néhány percre. Újra elkapott a tételmentes indulat és ordítani kezdtem.

– „Hol vannak a birkáim?” – üvöltöttem apám felé. Már nem féltem. Tőle sem féltem. Eladta, tudom, hogy eladta őket, szalámiért – kiabáltam sírva. Egye meg a szalámiját – mondtam és kifutottam a szalmakazlak mögé. Sírni kezdtem. Lassan leereszkedtem a földre, a sarkaimra ültem, és nagy magányomban utat engedtem a könnyeimnek. Hadd folyjon ki valamennyi itt, ahol senki sem lát.

Gyorsan alkonyodott. Máskor az éj közeledte mindig bevezényelt a házba. Nem szerettem a sötétséget. Gonoszsgot sejtettem benne. Most kint maradtam. Este lett és nem jött értem senki. Amikor a könnyeim elfogytak, kicsit megkönnyebbedett a szívem.

Miért jelentett nekem ez a tizenkét birka olyan sokat? Nem tudtam.

„A szeretetet nem lehet megmagyarázni” – csengtek a fülemben anyám szavai. A Malom-mezőre gondoltam újra. A Bakonyérré. A rétre, ahogy rásütött a napsugár. Tücskök ugráltak a fű között, pillangók repdestek a vadvirágok felett. Méhek szálltak virágról virágra, csúnya, nagy darazsak, dongók duruzsoltak a fülem mellett.

– „Azok is Isten teremtményei – szokta mondani a nagyanyám – hozzátartoznak a világhoz. Nem lenne olyan szép a szépség, ha nem tudnád összehasonlítani a csúnyasággal.”

A nyárra gondoltam, a boldogságomra, amely most ismét elszállt. A patak partjára, ahol a fák alatt a birkáim heverészkedtek, jóllakottan, kérődzve a délelőtti zsákmányt. Olyan nehéz lett egyszerre a szívemnek az utóbbi hónapok sok-sok fájdalma, hogy úgy éreztem, nem is tudom elviselni. Ültem a szalmakazal tövében. Sarkaim elzsibbadtak. Körülöttem beállt a sötétség.

Szerettem volna itt maradni. Belebújni az illatos szalmába, mint az állatok szokták. Halk lépték közeledtek felém. Ilma jött értem. Őt küldték utánam. Tudták, hogy őt szeretem ilyenkor a legjobban. Ő tudja egyedül lecsendesíteni tomboló haragomat.

A keskeny holdsarló kicsi fényénél megláttam kedves arcát. Hosszú haja két copfban ugrált a vállán. Leguggolt mellém a földre. Megfogta a kezemet.

Szelidséget árasztott maga körül. – „Gyere be, megfázol – suttogta halkan. Ne sirj, jövőre vesz apu kisbárányokat, majd legelteted őket a nyáron!”

De miért nem mondta meg előre? – tört ki belőlem az elkeseredés. Miért csinál mindent ilyen alattomosan? – csúszott ki a számon. Így nem volt szabad a szüleinkről beszélni. De nem féltem már.

Aztán bementünk a házba. Beléptünk a konyhába. A petróleumlámpa szét-szórta gyatra fényét az asztal köré. Anyám tányérokat szedett elő Ilmának és nekem. Apám nem volt már otthon. Nagyon megkönnyebbültem, hogy nem kell találkoznom vele. Nem kértem vacsorát. A gyomrom fájt az éhségtől, mégsem tudtam volna lenyelni egyetlen falatot sem. Szalámit soha többet nem ettem otthon. Lefeküdtem.

Anyám feküdt le mellém nemsokára. Nézte, lehunytam-e a szememet? Úgy tettem, mintha aludnék. De tudta, hogy fent vagyok.

„Elmondjam neked a kedvenc mesédet a bárányokról és a kis pásztorról?” – kérdezte halkan. Akkor mellébújtam, a dunyhája alá, és hallgattam az ismert történetet. Egy kisfiúról szólt, aki pásztor volt, és juhokat őrzött. A gonosz mostohája pedig mindig egy olyan mezőre küldte a fiút, ahová egy keskeny hídon kellett átvezetni a nyáját. A híd alatt mély szakadék tátongott, és a kis pásztor nagyon félt. Akkor odament hozzá a legkisebbik báránynak és így szólt: „Kapaszkodj a gypjumba és gyere velem. Én átvezetlek a hídon.” A kisfiú pedig belecsimpaszkodott a bárány szőrébe és ketten átvergődtek a szakadék felett.

Amikor átértek a túlsó partra, csodát látott a kisfiú. Egy kicsi kápolna állt ott. Abba mentek be a bárányok, szépen, egymás után. Aztán megrázták magukat, és angyalokká váltak. Énekeltek, imádkoztak. Aztán megrázkódtak a kis angyalok is és újra bárányokká változtak. Indultak hazafelé. A keskeny hídon a fiú ismét a kicsi bárányba csimpaszkodott, és sosem esett bele a szakadékba, hiába akarta a gonosz mostoha a halálát.

Eddig tartott a mese. A birkáimra gondoltam. Arra, hogy soha többé nem hajthatom ki őket a Malom-mezőre. Nem futhatunk többé az úton, lábainkkal nem kavarhatjuk fel a port. Angyalokká váltak ők is. De nem tudják megrázni magukat, mint a mese szereplői. Nem változhatnak vissza soha többé hosszúszőrű, gypjas bárányokká. Angyalok maradnak, és én egyedül nem mehetek át azon a mesebeli, szűk hídon.

*

Akkor éjjel azt álmodtam, hogy röpülök. Két, gyakran visszatérő álmom volt gyermekkoromban. Az egyik az, hogy futni akartam, de nem mozdítottak a lábaim. Volt, amikor kergettek, és menekülnöm kellett volna. De a lábaim merevek voltak, és kétségbeesésemben felébredtem.

A másik visszatérő álmom a repülés volt. A favágítón egy tuskó állt. Egy hatalmas fának a gyökere. Azon szokta nagyanyám összevágni a gyújtóst.

Bármikor azt álmodtam, hogy röpködök, mindig erről a tuskóról indultam el. Felálltam a tetejére. A karjaim átváltoztak szárnyakká. Kiterjesztettem őket magam mellé és mozgatni kezdtem őket nagy csattogással, mint a golyák. Egyszer csak felszálltam a levegőbe és repültem. Először csak az udvarunk felett, a fecskékkel. De mindig erősebben mozgattam a szárnyaimat és messze szálltam, a határ fölé, és fentről láttam a mezőket.

Most is ezzel az álommal ajándékozott meg az éjszaka, hogy enyhítse a nappal terheit. Éreztem, ahogy felemelkedem a magasba. Ahogy elszálltam a Malom-mező felett, láttam fentről a Bakony-ér ezüst csíkját. Mint a kigyó, kanyargott a termőföldek között.

Láttam a birkáimat. Álltak a pataokban. Szájukat a vízhez érintették és lassan, elégedetten szürcsölték a vizet.

Én pedig repültem, keringtem felettük a levegőben és kiterjesztettem fölémük őrző szárnyaimat.

A szüret

Nem tudok a szüretről írni addig, amíg magáról a helyszínéről nem mesélek. Úgy hívták: Új-hegy. Gyermekkorom legkedvesebb, legszebb vágyainak a beteljesülését jelentette, ha kimehettem oda a szüleimmel.

Nagy telek volt a miénk. Gyönyörű pince állt rajta. Még a dédapám építette.

A pincénk három részből állt. Az első helyiség nyitott volt. Bárki bemehetett volna. De ezt nem tette senki. Itt egy óriási prés állt. Betöltötte az egyik falat. Innen lehetett felmenni a padlásra is.

A préssel szemben volt a bejárat a középső helyiségbe. Vastag tölgyfából készült az ajtaja. Dédapám neve volt belevésve: „Készítette Cs. János 1857.”

Ez a középső rész tulajdonképpen egy szoba volt. Közepét asztal foglalta el. Körötte padok szolgáltak pihenésre. Az asztalon üvegek sorakoztak. Ősszel, télen almák és körték is.

Számomra a legizgalmasabb látvány a héberek sora volt. A harmadik helyiség bejárata melletti falon külön kampón lógott mindegyik.

Legtöbbje üvegből készült, de lopótökből formált is bőven akadt közöttük. Jobban szerettem az üvegből készülteket. Amikor apám kiválasztott egyet közülük, úgy éreztem, hogy most egy szertartás kezdődik el.

Eltűnt az ajtó mögött. Bent sötét volt. Hallottam apám motoszkálását, ahogy a hordó dugóját kihúzza. Hallottam, ahogy szívja fel a szájával a bort.

Néhány perc múlva kijött. Kezében az üveghéber. Benne a bor. Fehér vagy piros, mikor melyikhez volt kedve. Ujjával befogta a héber szárának a nyílását és nézte a szőlő tiszta, átlátszó levét. Gyönyörködött benne. Arcán a megelégedés mosolya ült. A büszkeség. A jó bor készítéséhez tudomány kell. Ez a biztos tudat sugárzott a szeméből. Lélek kell hozzá!

A másik kezével poharakat emelt le a falra felfüggesztett polcra. Letette az asztal közepére, szépen egymás mellé. Majd egyenként megtöltötte őket.

A barátai ültek a padon. Az asztalra tették zsíros kalapjukat, vagy maguk mellé a padra. Amikor valamennyi pohár megtelt, apám hébéréből is kifogyott a bor. A kerges kezek az ital után nyúltak. Összeütötték a poharaikat, és hangos „Isten-Isten” kiáltással kortyolgatni kezdtek. Lassan cseppenként kóstolgatták. Cuppantottak hozzá, és fejüket kissé megbillentve, szájukon a megelégedés kifejezésével dicsérgették az aromáját.

Apám nem ült le. Állva figyelte barátait. Maga volt a megtestesült érdeklődés. Tudnia kellett, hogy a dicséret csak az udvariasság jele volt-e, avagy valóban a szívekből fakadt.

Ezt azonban csak a szemek és a napszíta arcok árulhatták el neki.

A pince a teleknek csak egy kicsi részét foglalta el. A szőlős is csak a felében kapott helyet. A többi terület fákkal volt tele. Volt itt mindenfajta gyümölcs tavasztól őszig. Ha néha édesanyám az édenkertről mesélt esti lefekvés idején, mindig az Új-hegy jutott az eszembe.

Maga a szőlőhegy zárt terület volt. Nem vette ugyan körül semmiféle kerítés, legalábbis kézzel fogható nem. A becsület és a magántulajdon szentsége húzott védőhálót a pincék, gyümölcsösök köré.

Az egész hegyet betöltötte valami földöntúli nyugalom. Amikor végigmentünk a főúton, olyan érzés kerített hatalmába, mintha a templom padsorai között járnék. Úgy éreztem ilyenkor, hogy apámnak van igaza, amikor azt állítja, hogy az Isten a természetben lakozik. Azt éreztem én is. Itt van, itt kell lennie ebben az áhítatos csendben, ebben a tisztaságban. A levegő gyümölcsillatában.

A pincék előtt foglalatosskódó öreg parasztok lelkeiben.

Jó volt megállni velük néhány percre. Nézni őket. Hallgatni tiszta beszédüket az esőről, a szélről, a napsütséről. No és a borról. Apró örömeikről, súlyos bánataikról. Hallgattam őket, csendben, áhítattal, ahogy szüleimmel szót váltottak. Élveztem gyönyörű, ízes magyarságukat, amire falusi mestereik egykor olyan szépen megtanították őket.

Az évszaknak megfelelően mindig akadt tennivaló. A leglátványosabb volt mindezek között a szüret.

A szüret ünnep volt. Összefogta az egész rokonságot. Ilyenkor a nagy fogat is a szüret szolgálatában állt. Sok szerszámot, szüretelő alkalmatosságot kellett kivinni. Anyám és a nagymama csak délben jöttek utánunk. Hozták az ebédet.

Apám csak nemes szőlőfajtákat termelt. Édesek voltak, olyan kíváncsan csüngtek a tökéken, hogy néha arra sem volt időm, hogy a kezeimmel szedjem le őket. Leguggoltam a földre és fogaimmal téptem le a szemeket.

Kétfülű kosárba raktuk a fürtöket. Férfiak szállították be a pincébe a megtelt edényeket. Ott, a közepső részben előkészítette apám a legalább másfél méter átmérőjű kerek fakadat. Aztán melléerősítették a szőlődarálót. Ezt kézzel kellett hajtani.

Száraztól, magostól törte össze a fürtöket. Habosan folyt a kádba az előbb még mosolygó összedarált szőlő leve, keveredve a megtépett, elaprózott szárazakkal.

Ezt a zavaros folyadékot kellett megtisztítani a szilárd részekről. Egyfűlű edényekben mérték ki a kádból és öntötték bele a külső helyiségben szinte bútorként beépített présbe.

A szüret csak nekünk, gyerekeknek jelentett maradéktalan élvezetet. A felnőtteknek bizony megerőltető munka volt. Sietni kellett vele, hogy mire a nap lemegy, készek legyenek. Csak az ebéd jelentett pihenést. A friss, ropogós kacsasült után jólesett a tavalyi bor. A szüretelők nagy körben ültek, apám pedig sétált közöttük, kezében a hébérrrel, és lassú sugárban, messziről eresztette poharaikba az isteni nedűt.

A grófkisasszony

Az Új-hegyre, ha gyalog mentünk, két úton juthattunk el. Az egyik a kociút volt. Ezen haladva végig kellett menni az egész falun.

Volt egy rövidebb út is a kertek alatt. De ez a grófi kastély parkján át vezetett. A falu népének ide tilos volt belépni. Örök vigyáztak a gyönyörű, gondozott utakra. Helyenként vékony gyalogösvények szeltek át a pázsitot. Hatalmas platánok és előttünk ismeretlen díszfák töltötték meg a parkot. Köztük tisztások nyúltak el. A fák sűrű lombjai között néha félhomály derengett, és amint egy ilyen füves területre értünk, szinte elkápráztatta szemünket a hirtelen ránk zúduló napfény. A fű gondozott volt. Frissen összerakott szénapetrencék ontották magukból a száradó széna illatát.

Tilos volt számunkra ez az út, mégis ezt választottuk, ha siettünk.

Ritkán találkoztunk örrel. Rendszerint kutyával jártak. Ha meghallottuk az ugatást, mi, gyerekek futni kezdtünk. Általában csak a park szélére merészkedtünk, könnyen ki tudtunk jutni az alacsony növényzet alkotta kerítésen át a földekre. Ott már a gazdák parcellái húzódtak.

Egyik alkalommal anyámmal kettesben hágtuk át az íratlan törvényt. Kezünkben nehéz kosarakkal koptattuk az uraság útjait. A széles utak egyikén mentünk, mivel a keskeny ösvényekre kilógó apró ágak megsértették volna az arcunkat. Ezeket csak akkor vettük igénybe, ha legalább az egyik kezünk szabad volt, és össze tudtuk fogni a karmoló ágakat.

Feszült csendben haladtunk. Csak lépteink zaját erősítették fel a fák koronái és a lelkiismeretünk. Már félúton lehettünk, amikor lódobogás hallatszott a park belsejéből. Felénk közeledett. Anyám összerezsent, de nem szólt. Nem állt meg, nem sietett jobban. Kezében a teherrel lépkedett, apró, sűrű szuszogással. Én mellette, szótlánul.

Néhány másodperc elteltével előttünk állt egy ló. Rajta, nyeregben az egyik grófkisasszony ült. Kezében lovaglóostor. Mellette kutya.

Anyám egy pillanatra megállt. Felnézett a comtesse-re és hangos „kezeit csókolom” köszöntéssel üdvözölte a fiatal, tizennyolc-húsz év körüli lányt.

Ahogy anyám szájából kibukott ez a furcsa köszöntés, annyira szíven ütött, annyira megrökönyödtem tőle, hogy egy szót sem tudtam kiejteni. Láttam, anyám teljesen átváltozott. Köszönés közben fejét kissé meghajtotta és egész lényére valami érthetetlen alázat ült.

A comtesse elfogadta a hódolatot. Barátságosan nézett le ránk a magasból. Aztán megsarkantyúzta a lovát, majd továtűnt a bokrok között. A kutyája csendben futott utána.

Nem értettem. Valami eddig ismeretlen érzés az arcomba kergette a vért. Szinte feszítette a bőrömet.

Továbbhaladtunk, szóltanul. A hallgatás némasága vont közénk falat. Szívemben harag fortyogott. Miért köszönt így anyám egy fiatal lánynak? Jó. Hát ő a grófkisasszony – magyaráztam magamnak. Meg az ő parkjában járunk, tilosban. Ez is igaz – gondoltam. De anyám, az én büszke anyám, akit annyira tisztelnék a faluban, miért alázkodott meg most? Miért köszönt így, amikor még a nagymamának, az édesanyjának is „jónapot”-ot mond? A nagymamának sosem mondta még, hogy kezeit csókolom.

Akkor eszembe jutott valami. A nagyanyám meséi a dédapámról és az ükápámról. Hányszor elmesélte a nagymama, hogy az ő édesapja és nagypapja még jobbágyok voltak. Az uraság parancsolt nekik. A gróftól függtek, életük az ő kezében volt. Aztán már maguknak dolgozhattak.

Egyszer a birtokívet is megmutatta a nagymama. Kimutatást az ingatlanainkról. Rámutatott a határban szétszórta elfekvő földjeinkre. „Látod, ezt a tagot a dédapád vette, ezt a nagyapád” – mondta ilyenkor, és azt kérte tőlem, ha nagy leszek, vigyázzak majd erre az ősi jussra. Így mondta a nagyanyám: „Örizzétek meg, szeressétek majd, ha már nem leszek!” Amikor ilyeneket beszélt, én nagyon szomorú lettem és szerettem volna, ha soha nem hal meg.

Ilyen alkalmakkor nagyon kellett figyelnem a nagymamára. Nagyon érdekelt, miről mesél. Csak nem értettem mindig, mit mond. Félbeszakítottam néha:

„Nagymama, mi az, hogy jobbágy?”

„Cseléd, fiam – volt a válasz –. még annál is rosszabb. A gróf tulajdona, mint nekünk a Csent. Mindene az uraságé volt. A teste. A lelke.”

Ez jutott eszembe most, ahogy anyámmal végre kiértünk a kastély parkjából. Az az érzésem támadt, hogy a comtessel lejátszódott jelenet talán nem is most történt, hanem nagyon-nagyon régen. Nem is mi voltunk a szereplői, hanem a dédanyáim, az ükanyáim. Ők vitték az ebédet, ők találkoztak egy régi, mesebeli grófkisasszonnyal.

Később, a gimnáziumban, amikor a parasztság történetéről tanultam, mindig ez a jelenet villant elém. Akkor már tudtam, hogy ez a köszönés, ez a megaláz-

kodás jobbágyőseim alázata volt. Anyám csak örökölte tőlük és vitte tovább, tudat alatt, a véreben, a mozdulataiban. Ott, a kastélykertben csak kibuggyant belőle jobbágynemzedéke évszázados ösztöne, alkalmazkodása.

Sokat gondolkodtam rajta később is, milyen lehetett az őseim élete, akik most ott porladnak a patonai, a kajári, a tamási temetőkben? Akik nem vehettek, amikor akartak? Akik nem a saját gabonájukat aratták? Hogyan nézheték a sárga búzatáblák ringását a nyári szélben – ha nem volt az övék?

Apai nagyapám

Szüretelés idején apai nagyszüleim is kijöttek az Újhegyre. Főleg a nagyanyám. Apai nagyapám, a Bertalan nagypapa csak egészen kicsi koromban. Beteges volt, és iskolába kerülésem első évében meg is halt.

A halálára is emlékszem. A hátsó szoba közepén volt felravatalozva. Az ablakok és a tükör fekete lepellet volt letakarva. Temetéskor kivitték a koporsót a ház elé, az udvarba. Mi ott álltunk a ravatal mellett. Az udvar tele volt emberrel. Szembenéztek velünk. Anyám előre figyelmeztetett bennünket, hogy szépen viselkedjünk. Aztán jött a pap és elbúcsúztatta a nagyapát. Majd a négy fia felemelte a koporsót, s a vállukon kivitték az utcára. Ott adták át a négy fiúunokának a terhet. Ők vitték egészen a temetőig.

Ahogy a főúton elhaladt a menet, az üzletek kapui bezáródtak és a boltosok levett kalappal mozdulatlan tartással adták meg az utolsó tiszteletet a halottnak. A harangokat félreverték.

Itt volt az egész család. Eljött apám két testvére Pestről. A Sándor bácsi és a Berci bácsi. Hazajött Eszter néném, apám nővére. Ott voltak Irma néniék és keresztapámék. A nagyanyáim. Természetesen mi, mindannyian. A hosszú utat végigénekelte a gyülekezet. Amint lépkedtem a gyászolók között, mindig szétnyílt a kabátom. Térdeim felett kikandikált tűzpiros szoknyám. Nagyon zavart, mert mindenki más feketébe öltözött. Nekem csak ez az egy ünnepi ruhám volt, talán azért vetették fel velem a szüleim. Gondolták, a kabát úgy is eltakarja. Erre a piros színű ruhámra sokáig haragudtam. Mindaddig, amíg ki nem nőtem.

Nem sirattam meg a nagypapát. Nem volt semmiféle kapcsolatom vele. Nagyapa soha nem mesélt nekem. Nem laktunk együtt. Ha elmentem hozzájuk, megsimogatott, de úgy éreztem, soha nem tudnám úgy szeretni sem őt, sem a Bertalan nagymamát, mint anyám édesanyját. Aki örökké mesélt nekem, mindenről, amire csak kíváncsi voltam.

A sírgödörnél apám arcát néztem. Kalapját kezében tartva, néma meghajlással állt apja koporsója mellett. Arcán éreztem a fájdalom szorítását. Egyenes, szép termete megtört, tekintete a gödör mélyébe révedt. Lehajolt egy maroknyi rögrét és utolsó búcsúként beledobta a sírba.

„Feltámadunk” – mondta a tisztelendő úr. Majd kezet fogott a család felnőtt tagjaival. – „Feltámadunk” – válaszolta a nagyanyám, szemeit törölgetve.

Apám állt anyám mellett és láttam az arcán, a szemein, hogy nem tud hinni, hogy nem hisz ebben a megígért feltámadásban.

Apai nagyanyám

Mit is tudnék írni a Bertalan nagymamáról? Aki leginkább formálója lehetett apám jellemének. Átadója mindannak – jónak és rossznak –, ami apám vérében összegyűjtve meghatározója lett a mi életünknek is.

Tíz házzal arrébb lakott tőlünk, a falu szélén. Háza az utolsó volt az utcason. Onnan indult a határ. Közvetlenül a ház mellett keresztapám földjei húzódtak – apám öccsée. Velük lakott a nagyanyám.

Kétszer ment férjhez. Két férfit temetett el. Az első házasságából egy húszéves fiút is. A Bertalan nagypapa a második férje volt. Nagyapának is a második házassága volt ez a frigy. Neki is volt egy lánya az első feleségétől.

Férjhez ment tehát a nagyanyám másodszor is. Parasztasszony nem lehet meg férfi nélkül. Kell neki az erős, megbízható társ. Kell a szerelem és kell a gyermekáldás.

„Szaporodjatok és sokasodjatok, és töltsétek be a földet” – írja a Szentírás. Nagyanyám követte a parancsot, ösztönösen, tudat alatt. Ez volt számára az élet rendje. Dolgozni és szülni. Az utolsó házasságából hat gyermeke maradt életben, a többi kicsi korában meghalt.

A hat közül négy fiú volt. Apám volt időrendben a második. Apám gyakran dicsekedett azzal, hogy ősei valamikor kurta nemesek voltak. Gyakran említette azt is, hogy Erdélyből jöttek át, sok évtizeddel ezelőtt. Mesélt kutyabőr-ről is, ami eltűnt a történelem mélységes torkában a vérzivatarok idején.

Az biztos, hogy nagyanyám hordozott valamit a nemesi ősök génjeiből. Már a megjelenése is tiszteletet parancsolt. Magas volt, szikár. Tartása egyenes, még kilencvenkét éves korában is. Csendes volt. Nem beszélt felesleges dolgokat. Viselkedése szinte előkelőnek hatott. Természeténél fogva inkább lehetett volna anyám édesanyja, mint apámé.

Gyakran járt hozzánk. Emlékszem szálfatermetére, nagy, barna szemeire. A bennük lángoló értelemre. Ezt adta át apámnak.

Télen-nyáron hosszú, háromszögű kendőt viselt. Átvette a vállán, mellénél keresztbe fonta, és hátul, a derekánál megkötötte a két végét. Anyámhoz gyakran eljárt. Különös találkozások voltak ezek. Már kicsi gyermekkoromban megéreztem valamit együttlétük misztériumából.

Nem jött be a konyhába, ahol tulajdonképpen laktunk. Leült az előszobában, a cselédeknek fenntartott étkezőasztal mellé. Anyám mindig megkínálta valamivel. „Egyen, idesanyám” – biztatta a nagymamát. Ő pedig ült, udvariasan

szedett egy keveset az elérakott tálból. Látszott, hogy nem éhes, hogy nem ki-vánja most a földi örömeket.

Úgy éreztem, mintha valami céllal jött volna. Arcára szinte ráfeszültek a ki nem mondható szavak. Amikor már nagyobb voltam, éreztem, hogy nagyanyám tud apám hűtlenségéről. Látni lehetett a tartásán a fia miatti szégyenkezést. Ült a széken nagyokat hallgatva. Anyám állt felette, az ártatlan tisztaság nemes-ségével, a sorsvállalás erkölcsi magasságával. Nem tudom bizonyítani, de szilárdul hiszem, hogy soha nem került még említésre sem közöttük anyám kálváriája. Csak a szemek villantak össze megértően és szeretettel. Nagyanyámé a vétlenség állapotában is bocsánatkérően, anyámé a megbocsáthatatlanság bocsánatában.

Mi, gyerekek hagytuk őket, hadd beszéljék ki magukból némaságukkal a szavakkal ki nem mondhatót.

Amikor mi látogattuk meg a nagymamát, ritkán találtuk egyedül. Kereszt-anyám mindig otthon volt. Két fiút szült, nevelt, és végezte a gazdafeleségek szerteágazó munkáját. Nagyanyám segített neki, főleg az aprójószág gondozá-sában.

Valamit mindig kaptunk a nagymamától. Egy-egy almát, egy süteményt. Pénze nem volt, bolti ajándéokra sosem telt neki. Átadott mindent a gyerekeinek.

*

Nagyanyám a legnagyobb fiút, Sándor bátyámat, és a legkisebbiket, Berci bácsit, taníttatta. Kicsi volt a birtok, nem volt szabad szétszedni apró darabokra a hat gyerek között. A lányok végkielégítést kaptak. Kevéske földet, a megélhe-téshez sem elegendőt.

A két iskolázott fiú a taníttatás fejében lemondott az örökségről. A huszonöt holdnyi föld így csak két részre oszlott. Az egyik felét apám kapta, a másikat a keresztapám.

Nem nagyon merem kérdéseket feltenni a nagymamának, de egyszer, amikor már nagyobb voltam, mégis megkérdeztem tőle, miért nem az apámat küldték el tanulni. Akkor már gimnazista voltam, hasonlóképpen a föld egybenmara-dása érdekében taníttattak engem is.

Nagyanyámat – úgy éreztem – váratlanul érte a kérdés. Úgy látszott, mintha szemrehányásként fogta volna fel érdeklődésemet. De azért válaszolt.

„A Pista, igen, a Pista volt a legokosabb, meg a Berci. De a Pista nem akart tanulni. Nem akart megválni a földtől. Itt akart házat építeni.”

Amikor ezt mondta a nagyanyám, hirtelen magam előtt láttam apámat, kisfiúként. Láttam vállán az iskolatáskát. Láttam, amint apró lábaival méri a lépteket egy üres telek mellett, a szülőháza és a Baticsek boltja között. Ahogy méri-méretegeti, hány lépés az a telek, ahova majd házat épít egykor, ha fel-cseperedik.

Később apámtól is megkérdeztem, miért nem tanult tovább. Sokára válaszolt. „Azt hiszed, a parasztléthez nem kell ész? Ahhoz kellene a legtöbb.” És beszélni kezdett a földről. A földművelés tudományáról. Arról, mit akar megvalósítani. Elmondta, milyen mintagazdaságot szeretne. Hogy csoda dolgokat lehetne kihozni a birtokból.

„A föld, fiam, a föld a minden – mondta elgondolkozva. Csak a föld ad szabadságot az embernek.”

*

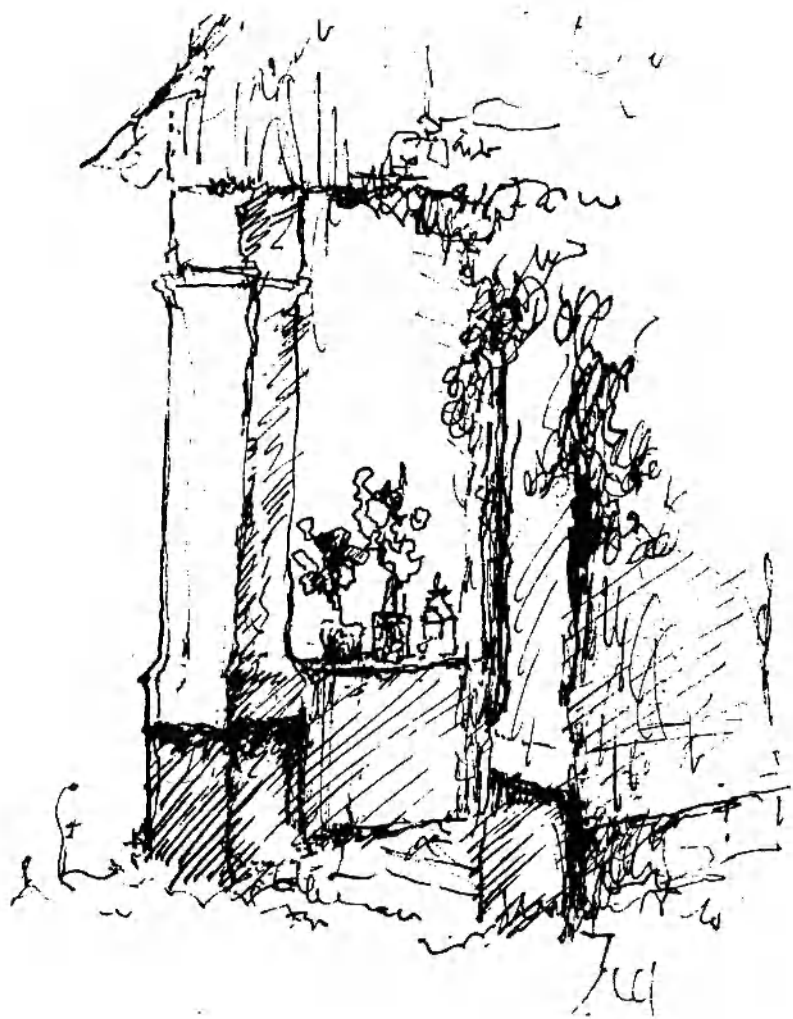
Nagyanyám háza igazi parasztház volt. Hosszan nyúlt el a végtelenbe induló udvaron. Elöl, a kerítés mellett pompázott az elengedhetetlen virágoskert. Két pici ablak nyílt rá. Éppen annyira elegendő, hogy a frissen nyílt virágok illatát beengedjék a tisztaszobába. Mivel két család élt a házban, felborult a régi paraszti rend. A lakószobát a nagyszüleim használták, keresztapámék meg a tisztaszobát. Középen volt a konyha. A ház teljes hosszában gádor futott végig. Oszlopokkal, vállig érő fallal. A falakon nagyanyám piros muskátlijai ékeskedtek. A lakóházzal szemben állt egy kis épület. Ez volt a nyári konyha. Itt főztek tavasztól ősziig, hogy a nagy konyha tiszta maradjon. A „tiszt” konyha afféle vendégváró szobának a szerepét töltötte be. Ez volt a közös fogadóhely a látogatók számára. Az igazi szobák a család intim életét szolgálták. Idegenek elől zárva voltak. Csak születések és halálesetek idején borult fel a rend. Ilyenkor az ismerősök is bepillanthattak a máskor rejtett szentélyekbe.

A tágabb család

Apám bátyja, Sándor bácsi, a legidősebb fiú volt. Ő ment el legelőször tanulni. Postatisztviselő lett. Pesten dolgozott. Alsógödön épített házat magának. Megnősült és két lánya született. A Katóka és a Ducika. A gyerekek a nyarakat legtöbbször Patonán töltötték a nagymamánknál. Katóka annyira szerette a forgácsfánkot, hogy a keresztanyám minden nap azt sütött neki, amíg csak el nem utazott. Katóka vidám volt, jókedvű, telekacagta az utcát. Ha ájtott hozzánk, messziről hallottuk, hogy felénk közeledik. Ducika komoly volt és tartózkodó. Egy-két hétnél tovább nem bírta ki falun. Velünk sem tudott megbarátkozni. Azt hiszem, ő igazi városi gyerek volt.

A bombázások alatt egy pesti óvóhelyre szorult. Amikor zúgtak a szirénák – úgy mesélték –, Ducika felrohant egy fekvőbeteg néniért valamelyik emeletre. Bomba csapódott a házra. Egy repesz halálra sebezte.

A beteg néni megijedt és lefutott a pincébe. Ducika ottmaradt a néni ágya mellett. Tizenkilenc éves volt.

Berci bácsi, a legkisebb testvér, mérnök lett. A pesti városházán dolgozott magas beosztásban. Berci bácsiban testesült meg – ha valóban volt a családnak nemesi múltja – minden arisztokratikus jellemvonás. Finom volt, csendes. Halk beszédét anyjától örökölhette. Neki köszönhetem a diplomámat. Ők fogadtak be az üldözések idején, egyetemi éveim alatt otthönt adtak nekem, szűk, szoba-hallos lakásukban. Befogadtak saját két gyerekük mellé. A náluk töltött idő fiatalágom kevés szép emléke közül a legszebb.

Felesége, Eszti néni, maga volt a jóság. Felnőttként is visszagondolva egyetemi éveimre, gyakran fogalmazódott meg bennem a kérdés, mi is a keresztyéni szeretet? Mindig csak azt a választ adhattam rá: az, amit Eszti néném nyújtani tudott a családjának, nekem és mindenkinek, akivel kapcsolatba került. Aki rászorult. Gyermekként kísért az orvoshoz, amikor beteg voltam. Jött velem a kórházba, amikor műtétre mentem. Amikor meghalt az édesanyám, és a temetés után visszajöttem hozzájuk, anyámmá léptette elő a benne lakozó önzetlen szeretet.

A temetés után néhány napot még otthon töltöttem apámmal és a testvéreimmel. Amikor a vonat megérkezett a Keleti pályaudvarra, kavargott velem a világ. Úgy érkeztem második otthonomba, mint egy alvajáró. Csengettem. Eszti néni nyitott ajtót. Megcsókolt. Nem sírt, nem jajgatott. Némán, összezárt ajakkal néztem rá, ájulás környékezett. Megfogta a kezemet és csak annyit mondott: „Ha könnyíteni tudsz magadon, mondd el, hogyan történt. Ha még nagyon bent van, hallgassunk.” Akkor én elmeséltem, hogyan halt meg az édesanyám. Hogyan fogtam kihűlő kezét, amíg átment azon a minden élő előtt zárva tartott kapun. Hogyan ájultam el utána, miképp jöttem magamhoz a kertünk fái alatt, ahová apám és a testvéreim kivonszoltak.

Hogyan éreztem újra a virágok éji illatát, hogyan hallottam újra az éjszakai csendben a falusi kutyák ugatását. Miképpen csapta meg orromat a kastélyparkban szunnyadó, ismeretlen fák ismeretlen virágainak különös, bódító ereje.

Akkor Eszti néném megfogta a kezemet és húzott, húzott ki a házból, elvonszolt a telkükre, amely ott volt az utcában, az Amerikai úton.

Leültetett a fák alá, a virágok közé, amiket ő ültetett. Mellém ült. Sokáig hallgattuk szótlánul egymás szuszogását. Szememből lassan felszáradtak a könnyek. Már látni tudtam. Fátyolosan sütött a nap. Július volt. Talán a szemem nem látott még tisztán? Fákat láttam. Virágokat. Verbénát és szegfűt. Szagos violát. És rózsát. Porcelán színű tearózsát. Úgy éreztem, anyám kertjében vagyok. Vagy ő van itt? Ővé a sok virág. Bennük él tovább. Éreztem, hogy benne van, benne marad minden fűben, fában és virágban. Minden termőföldben. Maga is egy darab föld. Amelyből vétetett. Egy barna rög. Ő és a nagyanyám, a dédapám, a dédanyám, az ükanyáim. Mind, mind egy szálig, akiknek a neve fel van sorolva a nagy, családi Bibliában. Akik ott nyugszanak anyámmal a patonai temetőben, korhadó fakeresztek alatt.

Eszti néni ritkán járt templomba. Maga volt a szeretet hajléka. Igazából azonban csak egyetemista koromban ismertem meg őket.

Maradt ugyan emlékem róluk gyermekkoromból is. Nyaranként hazalátogattak, megnézni a nagymamát és a testvéreket. Eszti néni családja a szomszéd faluban lakott. Így kétszeresen húzta őket vissza a szülőföldre.

Akkor még csak egy lányuk volt, a Pirike. Kisebb volt nálam. Szép volt és gyönyörű ruhácskáiban járt. Szépen beszélt, és mindig nevetett rajtunk, amikor a kis állatokat mutattuk neki. Bízattuk, nézze meg a malacokat, a kisbojójukat. Mutattuk neki a kiscsibéket, kiskacsákat. "Nínd-a" – mondtuk neki, ami azt jelentette a mi nyelvünkön, hogy „nézd”. Nem értette a beszédünket, tréfának vette falusi szavainkat. Így maradt meg bennem. Kacagó apróságnak.

Ünnep volt, amikor Berci bácsiék hazalátogattak. Előre megírták, mikor érkeznek. Apám letisztította a díszkocsiját. Befogta a két legszebb csikót, és hetykén ülve a bakon kivágtatott értük az állomásra.

Berci bácsi nagyon szerette az édesanyját. Melegség sugárzott a szeméből, amikor vele beszélt. Nagyanyám pedig ilyenkor apró, csendes léptekkel tipegett legkisebb gyermeke körül. Érdekes volt köztük a kapcsolat. Mintha Berci bácsi sosem szakadt volna el teljesen az anyai függéstől. Emlékszem arra a napra, amikor nagymama meghalt.

Pesten éltünk, akkor laktam náluk.

Egyik reggel, felkelés után Berci bácsi elmesélte különös álmát. „Azt álmodtam az éjjel, hogy anyám itt járt az ágyamnál és azt mondta: Isten veled fiam, én elmegyek.”

Amikor ezt álmodta, felébredt. Megnézte az órát. Négy óra volt. Délben táviratot hozott a postás. Az állt benne, hogy hajnalban meghalt a nagymama.

Anyám nyári ünnepi ebédje a töltött paprika volt. Ezt készített minden alkalommal, vasárnapi főétel gyanánt, amikor Berci bácsiék nálunk laktak.

Sűrűgtünk-forogtunk mellette mi is. Terítettünk, székeket hordtunk az asztal köré.

*

Berci bátyám feleségét „szép Eszti néni”-nek hívtuk. Igazi szépség volt. Nagy, barna szemét, gyönyörű arcát csodálva néztük. A szép jelzőt azért kapták tőlünk, gyerekektől, mert volt még egy másik Eszter is a családban. Apám egyik húga. Őt ugyan Eszter néninek hívtuk. Így, komolyabban.

Nem élt a faluban. Pesten lakott. Úgy emlékszem, előbb egy arisztokrata családnál volt házvezetőnő, majd kicsi tejüzletet vezetett valahol Budán.

A nagymama szobájában volt egy nagy szekrény. Abban őrizték Eszter néniem stafirungját. Cihák, lepedők, háziszóttos törülközők, konyharuhák és kenyérszakajtó-ruhák dagadtak a sűrű polcokon. Nagyanyám néha kinyitotta az

almárium ajtaját és csodálkozó szemeink bepillantást nyerhettek a kincsek rejtekébe.

De Eszter néném nem ment férjhez. A sok holmi ott kínálta magát a nagymama szobájában, míg a szovjet katonák ki nem szabadították őket börtönükből. Szétszórták, szétszaggatták őket. foszlányaikat a megszállás után befogadta az utca. A szél tovaűjta őket, kapások és szőlőtőkék közé. Maradványuk tankok tiporta, elfekvő szőlőkarók díszé, takarója lett. Aztán elmosta őket az eső. Beszántotta őket az eke. Föld lett belőlük.

Eszter nénémtól sokat tanultam. Különösen tíz, tizenegy éves koromban, amikor már készültem a gimnáziumi bentlakásra. Ő jött el velünk Győrbe, apámmal és velem, hogy megvásároljuk az internátusban megkövetelt ruházati cikkeket. Ő tanított meg, hogyan kell öltözködni egy fiatal lánynak. Arra is ő hívta fel a figyelmünket, mennyire fontos egy nőnél az ápoltság.

Nálunk ugyan nem volt gond a tisztálkodással. Amíg kicsik voltunk, anyám fateknőben fűrésztött bennünket. Később egy óriási, mély bádoggád pótolta a fürdőszobát. Nem volt lefolyója, vödörrel mertük ki belőle a vizet. Nyáron telehordtuk kútvízzel, amit a nap sugara melegített fel. Anyám öntött még hozzá néhány fazék forró vizet, és az udvar közepén, rögtönzött sátorban naponként megfürödtünk.

Télen nehezebben lehetett megoldani a családi fürdözést. Hétköznapiokon nagy mosdótálat használtunk tisztálkodás céljára. Szombatonként pedig behoztuk a kádat a konyhába. Anyám óriási fazekakban forrósította a vizet. Először a kútból hordtunk bele néhány vödör hideget, aztán a tűzhelyről ürítettük hozzá a nagy fazekakat.

Mi, gyerekek, egy vízben, egymás után fürödtünk. Emlékszem rá, amíg kicsik voltunk, anyám sorban megtörölt bennünket és a hátán cipelt be a melegszobába a dunyha alá.

Később, amikor nagyok voltunk, mi is segítettünk kimerni a vizet a kádból. Ilyenkor csak kiléptünk a házból, és a lépcsőről a kert közepére lottyintottuk, ürítettük a nagy vödröket.

Ha csapadékos volt a tél, és a talaj teteje nedvességgel telítődött, napokig nem szívódott be a sok kiöntött víz. Ellepte az egész kertet. Megfagyott, és szabályos jégpályát varázsolt a ház elé.

Ilyenkor előfordult, hogy a sötét téli estéken, lefekvés előtt nem mertünk hátramenni a kert végében elrejtett árnyékszélig. Leléptünk a lépcsőn és leguggoltunk a földre. Ahogy a bugyinkat lehúztuk, elcsúsztunk a tükörsima jégen, és meztelen fenekünkkel nagyokat korcsolyáztunk. A nevetéstől nem tudtunk felállni. Percekig hahotáztunk. Telekacagtuk a dermesztően hideg, téli éjszakát.

*

Felejthetetlen estéket töltöttünk Berci bácsiékkal a kertben. Amikor a nap már lenyugodott. Megcsendesedtek az állatok. Elvégeztük a napi munkát.

Vacsora után kiültünk a nagy asztal mellé. Kihordtuk a székeket. Anyám süteményt tett az asztalra, hátha valakibe még férne egy kis édesség. Összecsendültek a poharak. Ilyenkor üvegből töltötte apám a bort. Megkóstoltatta a vendégekkel valamennyit. Fehéret és pirosat, majd évjáratok szerint öntögette őket. Legutolsóként a legrégebbit. Ez volt az est fénypontja.

Bejöttek keresztapámék, átjöttek Irma néniék is. Körbeültük a nagy asztalt. Ilyenkor velünk ültek még a nagyanyáink is, ami ugyancsak ritka esetnek számított.

Rendes hétköznapiokon a maguk választotta helyük a sarokban volt.

Nekünk, gyerekeknek is megengedték, a nagy családi összejövetel alkalmával, hogy kicsit fennmaradjunk. Ültünk a felnőttek között. Berci bácsi bement a melegszobába, ahol a bőröndjeik voltak és kihozott egy-egy tábla csokoládét. Kibontotta, és ő maga törte széjjel. Hol egyikünk, hogy a másikunk kapott belőle egy darabot. Amíg ez a szertartás folyt, meséket rögtönzött nekünk, általam ismeretlen történeteket, mi pedig tátott szájjal hallgattuk. Csak annak volt összezárva az ajka, aki éppen a csokoládét majszolta.

Jók voltak ezek az esték. Ünneplésesek. Eltűntek a napi gondok, aprócseprő bajok, mintha nem is léteztek volna a világon. Meghitt melegség fonta össze a nagycsaládot. Ebben a feloldódott hangulatban érezni lehetett, hogy apai nagyanyámé a főszerep.

Boldog volt, hogy egyszerre négy gyermekét látja. Mint pók a hálóját, szeme úgy fonta körül övéit a szeretet vékony fonálával. Ahogy ez a háló mind többször körbefonódott, nagyobbodott, már belekerültek a menyek is, az unokák is. Mind, mind benne voltunk már a szeretet-fonta kötelékben. Lógtunk ezen a láthatatlan fonaton, amelynek a közepén, a legfőbb helyen Berci bácsi volt. A legkisebb fiú, akit csak ritkán lehet látni, aki messze lakik. Akinek most, néhány napig lehet átadni mindazt, ami az anyai szívből kikívánczik. A másik három elérhető az év bármely szakában.

Aztán nagyanyám szeme egyszer csak elfáradt. Megállt Berci bácsi arcán és ott maradt. Nézte a legkedvesebbet. Hallgatta minden szavát. Úgy csüngött rajta, mint ahogyan Jézuson csünghettek a tanítványok a Hegyi beszédet hallgatva.

*

Volt még egy másik keresztapám is, a Sándor bácsi. Anyai nagyanyám egyik testvérének az egyetlen fia. De őt sosem hívtam úgy, mindig csak Sándor bátyámnak neveztem.

Nem tudom, miért, sosem szerettem. De neki is inkább Ilma volt a kedvence, nem én. Talán a féltékenység verhetett falat közénk a kezdet kezdetén?

Első emlékem róla egy patonai búcsúhoz tapadt. Aki nem élt falun, nem tudja, mit jelent ott egy búcsú!

Az egész környék tudta, mikor, hol van ez a nagy ünnep. Nálunk egy évben kétszer volt, tavasszal és ősszel. Vásárt is kétszer rendeztek.

A búcsú a családoknak és az egész falunak is egyik legfőbb ünnepe volt. Anyám és nagyanyám napokkal előtte elkezdtek rá a készülődést. Volt, aki előtte kimeszelte a házát, kívül-belül. Újratapasztották a padlót, rendbe rakták az udvarokat. Felsöpörték az utcát, a kocsit. Olyan volt a falu a búcsú előtti estéken, mintha a sivatagi homokot hordta volna rá a szél. A seprűk nyomán felkeveredett portól látni sem lehetett. Be kellett zárni minden ajtót, ablakot.

A búcsú mindig vasárnapra esett. Ilyenkor mindenki ráért. Már szombaton reggel megérkeztek a „ringlispilesek”. Felállították a körhintát, gyerekek tucatjai bámulták őket. A falu főterén, a „Promenádban” forgott egész vasárnap ez a csodált alkotmány. Szólt a zene a menetek ideje alatt. Sívár szemekkel néztük a székekben repülő utasokat. Fájó szívvel álltunk körülötte a testvéremmel. Anyám nem engedett rá felszállni bennünket. Félt, hogy leesünk. Sosem próbálhattam ki rajta a repülést. Így csak az álombeli szárnycsapásaim élményei maradtak számomra továbbra is.

A búcsúra megérkeztek a vidéki rokonok is. Jöttek szekérral vagy kocsival, Árpásról, Kajárról, Tamásiból. A felnőttek, miután megnézték a sátrakat és vettek valami csecse-becsét a gyerekeknek, letelepedtek anyám konyhájában és kellemes evések-ivások közepette beszéltek meg életük folyását. Gyerekeik pedig velünk együtt futkostak a sátrak között. Az volt számunkra a mesevilág!

Nem győztünk hazafutkosni pénzért. Anyám mindig adott egy-két fillért ilyenkor. De kinyitották „bukszájukat” a rokonok is. Hol egyiktől, hol a másiktól kaptunk utánpótlást. A vendégek nekünk kedveskedtek egy kis pénzzel, anyámék, viszonzásul az ő gyerekeiket ajándékozták meg.

Vasárnap délelőtt kezdték felállítani a nagy sátrat az esti tánchoz. Már délutánra elkészült, és a türelmetlenebb fiatalok azonnal hozzá is láttak a mulatsághoz. Az öregek a sátor szélén körbefutó padokon ültek és figyelték az unokákat, hogyan vígadnak. Mi, gyerekek pedig futkároztunk a forgó táncolók között. Néha mi is összekapaszkodtunk és ügyetlen lépésekkel próbáltuk utánozni a nagyokat.

Az egyik búcsú alkalmával Sándor bácsi kivitt bennünket a sátrakhoz. Ilmát és engem.

Kicsi voltam még, nem jártam iskolába. Emlékszem, sétáltunk a kitárulkozó csodák között. Néztem a sok kincset, vágyakozó szememmel sóváran simogattam meg valamennyi babát a pultokon.

Sándor bácsi megállt velünk az egyik sátnál. Gyönyörű babákat láttunk. Még hajas baba, sötét alvó baba is volt köztük. Sándor bácsi kiválasztott egy szépséges szőke hajas babát és Ilma kezébe nyomta. „Ez a tied” – mondta. Síváran néztem a babát. Gondoltam, most én következem. Nekem is vesz egy ilyet. Alig tudtam visszatartani a kezemet, állandóan ki akart nyúlni a

sátor felé. Aztán Sándor bácsi leakasztott egy kicsi kaucsukbabát a tetőről lelógó díszek közül. Derékig meztelen volt a teste. Alul festett tollak álltak ki belőle, sűrűn és cifrán, mintha egy tarka szoknya lett volna rajta.

Felém nyújtotta. Pillanatok alatt előtött a harag. Csalódást éreztem, és vak düh szállt belém. Nem akartam elfogadni. Ő szerénységnek vehette, mert biztatott is: „Vedd el, neked veszem” – mondta. Kezembe kaptam a csúfságot, meg sem köszöntem. Alig vártam, hogy hazaérjek.

Este, amikor anyám megkérdezte, hol van a szép tollas babám, csak annyit mondtam: „Szétszaggattuk a Zsuzsival.”

Szerencsétlen család volt a Sándor bácsié. Egyedüli fiú volt. Valamikor Pesten laktak. Az öreg Sándor bátyám postás volt. A bérházak lépcsőjén kop-tatta cipőjét és a tüdejét. Hordta a leveleket, táviratokat a lakóknak. Néha pénzt is. Járt lakásról lakásra. Kézbesítette az örömeket és a bánatokat. Szemlélője volt reszkető kezeknek, míg a táviratokat tépték fel, örömköny-neknek és zokogástól összerándult vállaknak.

Én már csak öreg korában ismerhettem meg. Amikor nyugdíjas lett és haza-költözött az ősi házba. A katolikus templom mellett laktak. Gyakran meg kellett őket látogatnom. Anyám és nagymamám parancsa volt ez. Az öreg Sándor bácsi feltűnően szép ember volt. Emlékszem dús, hófehér hajára, piros-pozsgás arcára, mindig nevető szemeire. Oka az utóbbira nem sok volt. Nagy fehér bajuszára, amit naponként apró gondossággal pedergetett. Emlékszem ízes magyar beszédére. Gyönyörű, kerek mondataira. Tiszta kiejtésére.

A fiatal Sándor bácsi a mérnöki kart végezte el a pesti Műegyetemen. Helye-sebben oda járt. Hallgatta az előadásokat. Berci bácsitól tudtam meg, hogy volt időszak, amikor együtt látogatták az órákat. Sándor bátyám akkor már évek óta egyetemista lehetett, hiszen idősebb volt a Berci bácsinál. Aztán Berci bácsi sorra letette a vizsgákat és megszerezte a diplomáját, otthagya Sándor bácsit az előadóterem padjai között.

Még néhány évig szórakozhatott a Műegyetemen Sándor bácsi, aztán, anélkül, hogy vizsgázott volna valaha, abbahagyta a tanulást.

Nem lett mérnök. Semmi sem lett. Hazajött a faluba. Szüleivel élte le örömtelen életét. Ő volt a „felesleges ember” a nagycsaládban. Nem nősült meg. Nem lettek gyerekei. Olvasott és tanult, amíg meg nem halt. Magának, mindig csak magának. Óriási könyvtárat gyűjtött össze. Hivatalt nem vállalt.

Néha, unalmában eljárt a községházára, segített a jegyzőnek. Ha valamiért anyám a postára küldött, a pénztárlakon át gyakran láttam Sándor bácsit. A postáskisasszonnyal üldögélt a belső helyiségben, vagy annak lányát, a Postás Katit taníttatta a matematika tudományára.

Később, gimnazista koromban, ha szünetekre hazaérkeztem, Sándor bácsi már az első este megjelent nálunk.

Gyűlöltem. Gyűlöltem, mert tönkretette az iskolai szüneteket évről évre. Elrabolta tőlem azt a néhány estét, amit olyan meghittségben tölthettünk

volna el nagymamával, a szüleimmel és a testvéreimmel. Olyan jó volt ezeken az estéken odahaza! Elfelejtettem az iskolát, a tanulást, az úri gyerekeket, akik befogadtak ugyan maguk közé az eszem miatt, de igazából mindig a „mezítlás parasztok” leszármazottjának tartottak.

A karácsonyi és a húsvéti szünetekben, amikor vége lett a ház körüli munkának, és még apám is otthon maradt – az én tiszteletemre –, esténként beszélgetni kezdtünk, meleg családi körben. Miközben anyám vagy nagyanym hátát masszíroztam, vagy éppen nagyanym derékig érő barna haját fésülgettem, – rövidesen ugatni kezdett a Bodri. Tudtam, hogy ő jön, Sándor bácsi. Tudtam, éreztem. Csak ő jöhetett, csak ő tolakodhatott közénk.

Jött. Leült egy székre. Elfoglalta a főhelyet a konyhában, és kérdezgetni kezdett. Gyötört, órákon át. Gyötört, kínozott. Kikérdezte a mindenkori gimnáziumi osztályom tananyagát. Biztosan tudtam, hogy otthon begyűjtötte az összes tankönyvet, amiből tanultam. Megkérdezte, hol tartunk, meddig jutottunk a történelemben, a németben, a matematikában. Próbált kikérdezni. Gyötörödtem. Az első tanulók között voltam az osztályban. Vastag betűs diák. Nevem kiemelkedett a névsorból a gimnázium évkönyveiben. Megalázónak találtam a leckéztetést. Először arra gondoltam, nem is válaszolok neki. De féltem, hátha akkor a szüleim azt hiszik, nem tudok semmit. Feleltem tehát, bár testemet majdnem szétszakította a düh.

Cseppenként adogatta Sándor bácsi a mérget magamban bízó, önérzetes lelkemnek. Elkezdett olyan területre kalandozni, amit még nem tanultam, amire biztosan nem tudok felelni.

Akkor jött a megaláztatásom. Szégyelltem, hogy nem tudok válaszolni, és hiába mondogattam, hogy ezt még nem tanultuk, Sándor bácsiból elemi erővel törtek fel a kérdések. Arcán megjelentek a megelégedés kaján jelei, és mondani kezdte a válaszokat saját kérdéseire, amiket – úgy éreztem – eleve azért tett fel, hogy ő mutogathassa csodálatos képzettségét, tanulatlan, egyszerű családom előtt.

Órákig folyt ez az én keresztre feszítésem. Amikor estém tönkretevője végre elment, testvéreim, anyám és a nagymama teljes áhítattal jelentették ki, hogy „milyen okos is ez a Sándor bácsi”.

Csak apám értette meg, mi történt. Rám kacsintott, biztató, cinkosi mosollyal csak ennyit mondott: „Macska-egér harc volt. Ne hagyd magad!”

Ezek az esték mély nyomot hagytak bennem. A családomnak sem tudtam egészen megbocsátani, miért nem védtek meg valahogy Sándor bátyámtól, pedig látták rajtam, hogy vétlenül szenvedek.

Említettem már, hogy az öreg Sándor bácsiékhoz gyakran el kellett látogatnunk. Emlékszem, nagyon gazdagok voltak. Nagy birtokukat művelésre bérbe adták. A föld hasznából éltek, meg a nyugdíjból, amit a postásság után kapott az öreg. A felesége, akit mi ángyunknak hívtunk, béna volt. Agyban feküdt, és deréktól lefelé nem tudta mozgatni a testét. Ahányszor elmentünk hozzájuk,

ángyom annyiszor hajtotta fel kezével a takarót. Megmutatta élettelen lábait nekünk, és mindig elmondta hozzá a szöveget: „Nézzétek, milyen szép lábam van és mégsem mozog.”

Szakácsnőt tartottak, aki mindig kalácsot sütött nekik. Minket is állandóan azzal kínáltak. Nem szerettem a másnapos kelt tésztát. Csak udvariasságból fogadtam el.

Rendszerint hárman mentünk hozzájuk, a két testvéremmel. Megszeppenve ültünk egymás mellett. Illedelmesen feleltünk a kérdésekre. Örültünk amikor vége lett a látogatásnak, és a betegszoba zárt levegője, nyomott hangulata után újra az utca világába léphettünk.

A lakodalom

Anyai nagymamának sok testvére volt. Közülük Sándor bátyám mellett a Zsófi néni lakott még a faluban, aki húsz évvel volt fiatalabb mint a nagymamám, és amikor beszélgettek, magázta a nagymamát.

Zsófi néninek egy fia volt és egy lánya. A lánya, Ilus néni, egy csendőrhöz ment feleségül, amikor én még kisiskolás voltam. Az esküvőjére emlékszem, mert az akkori lakodalmak között ez volt a legnagyobb a faluban.

A lakodalomra mi is hivatalosak voltunk.

Jöttek vidékről a rokonok, virággal, szalaggal díszített kocsikkal. Perecet szórtak az utcán közlekedőknek, a határban dolgozóknak. Vig dalolással érkeztek a faluba, be sem fértek Zsófi néniék udvarába. Hozzánk is és a többi rokonhoz is került egy-egy fogat. Szállásra nem volt szükség. Lakodalom idején az éjszaka mulatásra szolgált, nem alvásra.

A nagy szobában terítettek. Összehordták az asztalokat a szomszédokból. Kölcsönkérték a fél falu evőeszközét, edényét.

A gyerekeknek a lakószobát rendezték be. Mi ott ettünk, ott mulattunk. Annyi rokongyerek jött össze, alig fértünk el az asztalok körül. Az esküvői vacsora több órán át tartott. A konyhában a falu legjobb háziasszonyai szorgoskodtak.

Amikor már a jóllakottságtól mozogni sem tudott a jónép, leszedték a tányérokot. Nem azért, mintha már vége lett volna a lakomának! Tésztás tányérok kerültek a borfoltokkal díszített abroszokra. És jöttek az asszonyok, sorban. Kezükben gyönyörű torták. A legszebb az ifjú páré volt. Az újdonsült asszonyka vágta fel és az első szeletet urának és parancsolójának a tányéjára tette. Akkor még nem volt villany a házban, a gerendáról lógott le az egyetlen petróleumlámpa. Az asztalokon gyertyák égtek.

Megkezdődött a mulatság. Megérkeztek a cigányok, rázendítettek a zenére. Az öregek, az egyetlen lámpa gyenge fényénél megengedtek maguknak egy-két „paráznább” tréfát, egy-egy kétértelmű kifejezést, amit különben a szesz

bátorító ereje nélkül elmulasztottak volna. Már csak azért is, mert a tisztelendő úr is velük mulatott.

Vacsora közben az udvarba kezdtek beszivárogni a „tátogatok”. Azokat hívták így, akik nem voltak hivatalosak a lakodalomba, de mégsem akartak kimaradni a finom falatok élvezetéből. Hajnal felé tele lett velük az udvar, bekukucskáltak az ablakokon, kintről nézték, hogy ropják a táncot a meghívottak. Az asszonyok hordták ki nekik a maradék ételt.

A lakodalom szertartás volt. A vőfély irányította. Ő mondta a rigmusokat, ő kiáltotta ki a menyasszonytáncot. Mindenkinek illett egyet perdülni az ifjú asszonnyal. Ilus néni éjfélkor levetette menyasszonyi díszait. Babos ruhába öltözött, fejét a ruha anyagából készült kendővel kötötték be. Így táncolt, közben a vőfély egy kalapban gyűjtötte számára a menyasszonypénzt.

Mindenki adott, aki csak egyet is perdült az új asszonnyal. Még mi, gyerekek is részt vettünk ebben a szertartásban. Kaptunk rá néhány fillért a szüleinktől.

Reggel mentünk haza. Már világos volt. Mi gyerekek lefeküdtünk és délig aludtunk. Apám is. Csak anyám és a nagymama maradtak talpon. Visítottak a malacok, háborogtak a tyúkok, kacsák a bezárt ólukban. Reggelit követeltek maguknak.

A teheneket fejni kellett. Kezdődött a nap, vele ezernyi munka. Anyáméknak nem volt megállás.

Anyám betegsége

Apám érthetetlen módon gyűlölte a félelmet. Ha bármilyen fajtáját észrevette rajtunk, úgy csapott le ránk, mint a kánya a kiscsibére.

Emlékszem, amikor a fürdésre használt teknőt felváltotta nálunk a nagy mély bádoggád, féltem. Nem akartam, hogy beletegyenek. Néhány éves lehettem csupán, és amint megláttam a nagy víztömeget, óriási sivalkodásba kezdtem. Apám úgy igyekezett segíteni ezen a víziszonyomon, hogy egy váratlan percben, amikor már csendben, némileg megnyugodva paskoltam körülöttem a vizet, hirtelen megfogta a fejemet, és a víz alá nyomott.

Nem gondoltam rá, hogy ilyen megtörténhet velem. Orrom tele lett vízzel, úgy éreztem, a tüdöm is. Sokáig szenvedtem utána. Prüszköltem, cipáskoltam, mint a ludak, amikor anyám tömte őket. Úgy éreztem, megfulladok. Azóta még jobban iszonyodtam a víztől. Felnőtt koromra is kihatott ez a félelem, csak akaratomnak köszönhettem, hogy végül is, túl a harmincas éveimen, megtanultam úszni.

Ilma a sötétségtől félt. Nem mert bemenni este a szobába, ha nem égett a petróleumlámpa. Apám minden este bezavarta. Azt akarta, hogy ne féljen, de ezzel csak rontotta a helyzetet.

Aztán beköszöntött az életünkbe egy olyan félelem, olyan szorongás, amin ő sem próbált segíteni. Aminek a csapdájába ő is beleesett.

Beteg lett az édesanyám.

Még ki sem hevertem a vesszőfutas emlékét, a birkáim elvesztését, az iskola-kezdés nehézségeit. Ezek önmagukban is megviseltek.

Hatéves voltam akkor, és meg voltam győződve arról, hogy a hatodik év, az egy nagyon rossz fejezet egy gyerek életében. Magamban összehoztam a sok bajt az iskolával. Gyakran elgondolkodtam azon, hogy amíg a határban éltam, nem történt semmi baj. Az iskola, az hozza rám a sok veszélyt.

Pedig nem volt semmi összefüggés a kettő között. A bajok és az iskola függetlenek voltak egymástól.

Anyám betegsége már a nyáron kezdődött. Egyik vasárnap a tűzhely mellett állt, az ebédet kavargatta. Egyszer csak megingott, és ha apám véletlenül nem vette volna észre és nem ugrott volna oda hozzá, biztosan ráesett volna a forró vasra. Attól kezdve gyakrabban járt hozzánk a Siklós doktor, a körorvos. A Zsuzsi gyilkosa – így hívtam magamban. De most úgy döntöttem, ha édesanyámat meggyógyítja, nem fogom utálni többé.

Nem gyógyította meg anyámat. Egyik délben, amikor hazatértem az iskolából, a házunk előtt egy gyönyörű autó állt. Ez óriási eseménynek számított a faluban. Nagy ritkán, csak átutazóban, az országúton láttunk néha száguldozni egy-egy gépkocsit. A faluban sem volt még senkinek. A grófék is hintón jártak, ha itt nyaraltak a kastélyban.

Az autót gyerekhad vette körül. A katolikusok is akkor jöttek ki az iskolából, összekeveredett a falu ifjúsága. Tele lett velünk az utca.

Álltunk a gyönyörű autó körül. Egy percre elkapott a büszkeség, hogy ez a csoda a mi házunk előtt áll. Aztán hirtelen elfogott valami szorongás, félelem. Miért pont előttünk áll ez a kocsi?

Beszaladtam a házba. A konyhaajtó zárva volt, pedig anyám mindig egybenyitotta az előszobával. A szobából férfihangok szűrődtek ki. Apám hangját is hallottam néha. Aztán végre nyílt a szobaajtó. Én beugrottam a konyhába, és az ajtó üvegén át, a függönyön keresztül leselkedtem. Több férfit láttam. Köztük volt a Siklós doktor is.

Ahogy kimentek a házból, berohantam a szobába. Anyám feküdt. Sápadt volt. Könnyeivel viaskodott. Hozzáfutottam és sírni kezdtem. Megsimogatta a fejemet és vigasztalni kezdett. „Ne sírj, nekem most el kell mennem a kórházba. Ott meggyógyítanak, és újra hazajövök. Addig legyetek jók és fogadjatok szót a nagymamának!”

Másnap vonattal utaztak be apámmal Győrbe. Az állomásra kocsival mentek. Gabi bácsi, a kocsis ment velük, hogy hazavezényelje majd a lovakat.

Korán indultak. Még aludhattam volna, de felriadtam. Anyám kis motyója, amire a kórházban szüksége lehetett, egyetlen bőröndünkben már az est folyamán készen állt.

Befogták a lovakat, anyámat felsegítették a kocsira és elindultak. Álltunk a kertajtóban, a nagyanyám és mi, a három gyerek, megszeppenve és dermedten, a hideg novemberi reggelen.

Testünkön csak a lelkünk fázott jobban.

Új életmód alakult ki anyám távollétében a ház körül. Átvettük a munkáját. Megosztottuk a feladatokat. Nagyanyámra jutott a legtöbb. Aztán Márikára. Ő már tizenkét éves volt. Meg kellett tanulnia kenyeret dagasztani, tehenet fejni. A főzést nagymama vette át teljesen. A kis állatok gondozása a mi feladatunk lett, Ilmával közösen.

Amíg a munka tartott a ház körül, nem volt olyan ijesztő az anyám nélküli világ. De az esték! A lámpagyújtások, a vacsorák nélküle! Esti meséi helyett a csönd, a hallgatás ült rá a dunyhák tetejére. Párnáinkba bújva szipogtunk, álmatlanul.

Apám akkor beköltözött hozzánk, a melegszobába. Elfoglalta ideiglenesen anyám fekhelyét. Megszűntek esti kóborlásai. Otthon maradt velünk. Még nagyanyámmal is enyhült a kapcsolata. Nem beszéltek ugyan továbbra sem egymással, de úgy éreztük, összehangolták cselekvéseiket. Apám nem szeretett mesélni. Mindig azt hangoztatta, elég csoda van az életben is, minek kell kitalált dolgokkal tölni a fejeiket?

Pedig ő is mesélt. Számomra olyanok voltak a történetei, mintha a mesés-könyvekből olvasta volna ki. Mesélt Álmosról, akit azért hívtak így, mert anyja, Emese megálmodta, hogy milyen nagy vezér lesz a fiúból egyszer. Elmesélte, hogyan jöttek be a magyarok a Vereckei-hágón át. Lovon ültek a férfiak, az asszonyokat és a gyerekeket kocsival hozták a fegyveresek után. A fegyverük pedig íj volt és nyíl, és sokkal ügyesebbek voltak a harcosok, mint a maiak, akik csak pufogatják a puskát. Mesélt Árpádról, aki folytatta a honfoglalást, aztán Szent Istvánról. A pogány magyarokról tartott hosszas előadást, akik szembeszálltak a nyugatról beözönlő idegen papokkal. Nagyon haragudott apám István királyra. Azt mondta, ő volt az első, aki elvette a magyarság nemzeti öntudatát. Ő ölte ki a magyar népből az összetartás érzését. Így mondta apám. Koppány volt a kedvence. Róla sokat mesélt.

Őt tartotta az egyik legnagyobb hősnek történelmünk évszázadaiban. Ő védelmezte az ősi hitet, az ősi szokásokat. De győztek a papok, és az újhitűek, a hitehagyottak – mondta. Felnégyelték Koppány holttestét és vele együtt megölték a makacs magyarokat is. Azóta van széthúzás a népben – állapította meg apám.

Mesélt a tatárjárásról. A muhi csatáról. Mohácsról. A széthúzásról, amiért legyőztek bennünket a törökök. „Randa egy nép a mienk – szokta mondogatni mese közben –, nem is tudom, miért szeretem ennyire.”

A Rákóczi-szabadságharcról mesélt a legtöbbet. A kurucokról és a labancokról. Árulásokról és győzelmekről. Hősökről és árulókról. Rákóczit tartotta

a legnagyobb szabadsághősnek, aki a vesztes harc után itt hagyta hatalmas birtokát, és szegényen, számkivetésben halt meg.

Mesélt apám estéről estére. Vártuk a lefekvést. Bár megmaradt bennünk az anyánk utáni vágyakozás, és el-elsírtuk magunkat a sötétben, lámpaoltás után, ahogy megszólalt az élő történelem meséje, lassan felszáradtak a könnyek a pilláink alatt. Feszült figyelemmel hallgattuk a múlt idők dicső és dicstelen eseményeit, ázsiai vérünk újra fellobbanó szabadságvágyát. Hallgattuk örökkévaló, megmásíthatatlan leveretéseinket. A majtényi síkról szóló történeteket. Énekelt is apám: „Nagymajtényi síkon letörött a zászló.” Olyan beleéléssel mesélt, úgy magával ragadott bennünket, hogy egy-egy szomorú történetnél újra sírni kezdtünk. Szemünkben és az arcunkon újra megjelentek a könnyek. Összekeveredtek az anyám hiánya okozta gyöngyök a hazánk sorsa miatt kibuggyanókkal. Összefolytak, összevegyültek a szemünk sarkában, mint amikor két folyó vize találkozik, és egy mederben folytatják immár közös útjukat. Peregetek a könnyek, nedvesek lettek a párnák, szívünk csordultig megtelt szomorúsággal, testünket elbágyasztotta a figyelés. Elaludtunk.

Apám egy héten kétszer utazott be Győrbe a kórházba. Nagyanyám piskótát süttött anyámnak, mi apró, buta rajzokat küldtünk neki. Este érkezett haza a kocsis az állomásról. Otthon voltunk már, a tanítás befejeződött. A ház körüli munkákat végeztük. Ahogy befordultak a lovak az udvarra, körbefogtuk apámat, és vártuk, lestük minden szavát. Mi van anyákkal, mikor jön haza? Mindig azt mondta, hogy gyógyulgat, de még bent kell maradnia. Talán karácsonyra hazajöhet.

Sok idő volt még addig hátra. Nehezen bírtuk elviselni anyám távollétét. Egyszer véletlenül kihallgattam egy beszélgetést nagyanyám és a szomszéd Rozi néni között. A kutyaól körül ténferegtem. Nagyanyám a kerítésnél állt, nem látott. Rozi néni a deszkafal külső oldalát támasztotta. Hallottam, amikor a nagymama azt mondta neki: „Nem is tudom, mit teszek, ha őt is elveszítem. Mit csinállok a három gyerekekkel?”

Addig fel sem merült bennem az a lehetőség, hogy anyám talán sosem jön vissza. Vad félelem fogott el. Nyugtalan lettem. Nem szóltam senkinek erről a titokban ellesett beszélgetésről, de szemlátomást letörtebb lettem.

Apám folytatta esti történeteit. A szabadságharcnál tartott már. Kossuthról és Széchenyiről mesélt. Kossuthot hibáztatta, hogy belevitte az országot a háborúba. Széchenyi-párti volt. Azt mondta, őt kellett volna követni, akkor most gazdagok lennénk.

De a szabadságharcról mégis lelkesen beszélt. Csodás történetekkel kápráztatott el bennünket. Mesélt Jókairól, elmesélte az író életét. Mesélt Komáromról, a hős védőkről. Aztán Világosról. Görgeyről, akinek igazat adott, hogy letette a fegyvert, és nem engedte meg, hogy több vér folyjon hiába.

Mesélt Ferenc Jóskáról, aki eleinte irtotta a magyarokat, de aztán, öregségére „jó király lett”.

Amikor a történelemben az első világháborúig jutott, apám elbeszélései megváltoztak. Átala átélt események sorozatává változott a történelem.

Huszonnégy éves volt, amikor kitört a világháború. Hamarosan behívták katonának. Élményei továbbadásával vészeltük át az anyám nélküli heteket.

Ő még a k. u. k. hadseregben szolgált. Német vezényszó alatt harcolt a magyar hazáért. Legalábbis így tanították őket, hogy azért harcolnak. Keserűen mondogatta: „Trianonért kellett elpusztulni annyi fiatalnak.”

Volt az orosz fronton, sokáig táboroztak Fiumében. Meglátogatta csapataival a Piavét is. Csak a háború végén szerelték le.

Ahogy hazaérkezett, jött a Kommün. Így mesélte. „Elszabadult a pokol, jöttek a románok, egészen Budapestig” – mesélte felháborodva. Nem kellett a magyar katona, és „elveszett a haza”. „Ránk tört a világ” – mesélte. „Annyi magyar elpusztult, és miért? Trianonért?” Ennél többet apám nem mesélt nekünk Trianonról.

Két dologról nem beszélt egész élete folyamán. Nem tudtunk kicsikarni tőle egyetlen szót sem. Az egyik Trianon volt. A másik későbbi keletű, amikor a kulák volta miatt börtönbe került. Másoktól tudtuk meg, hogy megverték. De erről soha nem beszélt. Ha szóba került nagy ritkán ez a téma, arcára mintha merevgörcs szállt volna. Szemei a végtelenbe szegeződtek, pillái alól kigördült két könnycsepp. Aztán csendesen elindult, otthagyta a beszélgetőtársakat.

Amikor ezek az esti mesélések folytak, már több hónapon át jártam iskolába. A tanteremben, a katedra felett nagy térkép volt kifeszítve a falra. A Kárpátok-övezte Nagy-Magyarországot ábrázolta, és vastag, piros vonallal volt behúzva Csonka-Magyarország határa. Így tanította a mesterünk: Csonka-Magyarország. A térkép mellett függött a Hiszekegy szövege, nyomtatott írással. Ezt hamarosan meg is tanultuk, hiszen naponként imádkoztuk. Velem anyám már iskola előtt megtanította.

Volt még egy másik felirat is a tanteremben, ugyanezen a falon. Az volt ráírva: „Nem, nem, soha.” A tanító úr elmagyarázta már az első hetekben, hogy ez mit jelent. Ő mesélt Trianonról, a „keresztrefeszítésünkről”, ahogy ő nevezte. Szívhez szólóan ecsetelte, hogyan szabták fel az ősi magyar földet, hogyan kerültek el ártatlan lakosok idegen országba. Még olyan is volt – mondta a tanító úr – hogy egy gazdának az udvarán át húzták meg a határt.

„Ebbe nem lehet soha belenyugodni – biztatott bennünket a tanító úr – tegyetek meg mindent, hogy visszaszerezzétek az ősi jussot, amiért annyi magyar vér folyt.”

Apámat hiába kérdeztük Trianonról. Túl közel volt még ez a szégyenletes dátum, nem tudták kiheverni, sem ő, sem a kortársai. Annyit mondott mindöszsze, hogy az „olyan gaztett volt, amivel az Isten megtagadta saját létezését”.

Akkor megkérdeztem tőle: „Apu, akkor nincs is Isten?” Sokára és lassan válaszolt. A szobában sötétség uralkodott. Az ablakok fatáblái zárva voltak, nem szűrődött be semmi fény. Csend koppant közénk a kérdés nyomán.

Azt hittem, nem is szól többet. De végre mégis kibuktak belőle a szavak: „A fejünk felett, az égben nincs. Oltalmazó Isten nem létezik. A természetben van csupán, ő maga a természet. A fa, a búza, a virág. De annak semmi köze ahhoz, amit a papok hirdetnek.”

Egyik este amint apám mesélni kezdett, újra megkockáztattam, még egyszer, utoljára azt a kérésemet, hogy meséljen Trianonról. Elmondtam, hogy a tanító úr mit mondott róla az iskolában, és szeretném, ha tőle is megtudnék valamit.

Apám csak annyit mondott: képzeljem el, hogy itt van a házunk, a kertünk, az udvarunk. Az istálló, a pajta, a kukorica-góré, az ólak. Egyszer csak összefognának a szomszédok, és szétszednék a mi kis birodalmunkat. Mindegyik elvenne belőle egy nagy részt, és nekünk nem maradna más, csak a ház, – talán. Idegenké lenne a Csenti, meg a többi állat. A pajtában a szomszéd gyerekek játszanának. Minden szomszéd elkerítené a maga elrabolt részét, és mi csak a szemünkkel követhetnénk, mit csinálnak a mi volt tulajdonunkkal.

Ez a Trianon – mondta. Nincs „Nem, nem, soha”, nincs „Hiszekegy” és nincs „isteni örök igazság” - hiába imádkozzátok. Azzal fejezte be apám a furcsa ismertetést, hogy erről nem szabad beszélni. „Ezt túl kell élni!” – mondta. Még hozzátette: „Nincs feltámadás, most kell élni, amíg lehet!”

Egyik este a harctéri élményeiről mesélt. A lövészárokról, ahol ha esett az eső, tocsogott a víz a lábuk alatt. Széttment a bakancsuk, mert papírból készítették a talpát. Ott aludtak, egymásnak dőlve, egymást megtámasztva, a gödörben, állva. Azt mesélte, hogy az ember még menetelés közben is tud aludni, ha nagyon kimerült. Elmesélte, hogy a lövészárokból bújva hogyan hallgatták a felettük sivító lövedékek hangját. Hogyan csapódtak a srapel-szilánkok közéjük. Elmesélte, hogy volt egy jó barátja, akivel együtt harcolt. Ez a barátja nagyon félt. Félt, amikor támadásba lendültek, és ki kellett ugrálni az árkokból. Félt a földön-kúszás perceiben. „Hiába mondogattam neki, hogy ha fél, meghal, nem hallgatott rám” – emlékezett vissza apám.

„Egyszer kidugtam a fejemet a lövészárokból, hogy bebizonyítsam neki, a bátorságtól a halál is megretten. Süvítettek a golyók a fülem mellett, egy sem talált el.” De a barátja csak félt. Addig félt, amíg az egyik előrenyomulásnál golyó nem érte.

„Ő volt a legjobb barátom, meghalt, mert félt. A legjobb barátom volt” – ismételte. Éreztük, hogy mélyről, a szívéből tör fel ez a sóhaj. Éreztük, hogy most nem szabad ostromolni újabb kérdésekkel. Ezek az emlékezés percei.

Be is fejeződött a napi beszélgetés. Későre járt. Aludni kellett. Csendesen feküdtünk a dunyha alatt. Anyámra gondoltam és arra, hogy bizony én is félek. Félek, hogy nem jön haza soha többé. Attól is félttem, hogy egyszer valakik

szétszedhetik a mi kis tanyánkat. Egyszer szétszedhetik, és nem marad majd más, csak a házunk. Ez is bekövetkezhet, hiszen Trianon is megtörténhetett.

Honnan sejthettem volna hatéves korom mesékkel átszőtt világában, hogy ez a félelem, ami ott, akkor hirtelen támadt bennem, valaha még valóra válik. Valóra válhat. Úgy, hogy még a házunk sem maradhat majd meg?

Félig aludtam már, amikor apám hangja visszahozott a való lét tudatába. Szavai elzavarták a megnyugtató álmképeket, amint csendesen, esti búcsúzásként még egyszer megszólalt:

„Ne féljetek, soha nem féljetek! A félelem elrabol tőletek mindent, amihez ragaszkodik a szívetek.”

Akkor eszembe jutott, amikor a víz alá nyomta a fejemet, amikor Ilmát bezavarta a sötét szobába. Eszembe jutott a vesszőfűtásom, az én tisztítótűzem, amivel – éreztem már – a félelmeimtől akart megszabadítani.

Anyám betegsége olyan sokáig elhúzódott, hogy figyelmünket már a meséléssel sem tudta lekötni édesapám. Anyámat emlegettük, őt kívántuk haza. Közeledett a karácsony, a csillagfényes, fenyőillatú ünnep. Leesett az első hó. Anyámat és a Jézuskát vártam.

Egyre szomorúbbak lettek az esték. Türelmünk fogyóban volt, többször el-elsírta magát valamelyikünk.

Akkor apám új módszert talált ki. Németül tanított bennünket. Több évi szolgálat alatt a közös hadseregben elég sokat elsajátított a sógorok nyelvéből. De könyve is volt, szabad idejében rendszeresen tanult nyelvtant is. Mindenesetre, annyi tudománya volt, hogy könnyen megoszthatta velünk. Először a ház és a szoba berendezéseit kellett megjegyeznünk. Másnap este kikérdezte tőlünk az előző napokon tanultakat. Egyikünk sem akart lemaradni, egyetlen szót sem akartunk elfelejteni.

Később már mondatokat is ismertünk. Tudtuk a nevünket, elmondtuk, hány évesek vagyunk. Mi a foglalkozásunk. Apám németórái tökéletesnek bizonyultak figyelmünk elterelése céljából. Versengtünk, ki tud többet, ki felejtett el kevesebb szót a tanultakból.

Karácsonyvárás

Közeledett a karácsony, és a szívem megtelt várakozással. Hatéves voltam, hittem még abban, hogy a Jézuska hozza a karácsonyfát. Ösztönös védekezéssel álltam ellent mindennek, ami az álmaimat akarta megzavarni.

Kettős várakozás élt bennem. Anyámat vártam haza. Azt mondták, karácsonyra kiengedik a kórházból. Újra és újra átéltem már előre, milyen jó lesz, ha itthon lesz közöttünk.

Ismét ő fekszik a szomszédos ágyon. Apám is bent lesz a melegszobában. A karácsonyfa pedig ott tündököl majd az asztalon. Rajta sok-sok üvegdisz. Ara-

nyos dió. Színes staniol-pénzek fonata fut körbe az ágakon. Az ágak végén apró, fehér gyertyák égnek. Csillagszórók ontják a szeretet szikráit. Majd ha anyám meggyújt közülük egyet és a fénycsillagok szétpattannak, szétszóródnak a közelünkben, kezünkkel megfoghatjuk a hamvadásba hulló ici-pici tüzeket.

Magam elé varázsoltam a múlt telek karácsonyait. Az angyalvárás, ahogy ültünk a konyhában. Egymás mellett, egy-egy széken. Anyám mosta a konyha követ, és amíg dolgozott, mesélt. Aztán csengetés hallatszott a szoba felől. „Itt a Jézuska” – mondta anyám. Mi befutottunk a szobába. Ott állt a menyegyzetig érő karácsonyfa. Égtek rajta a gyertyák, imbolygó fényük megvilágította az ágairól lecsüngő díszeket. Anyám énekelt gyönyörű hangján, nagymama és mi utánóztuk őt. Apám nézett bennünket. Kereste szemünkben az öröm lángját.

A fa alatt nem volt ajándék. „A fa az ajándék” – mondogatták a szüleim.

Olyankor éjszaka csillagokkal álmodtam, sok-sok gyertyafénnyel, és ha felébredtem, felkeltettem anyámat. Azt mondtam, pisilnem kell. De csak azért mondtam, hogy meggyújtson egy szál gyufát, egy szál gyertyát, hogy lássam, a karácsonyfa nem álom csupán, hanem élő valóság.

Karácsony estéjén, gyertyagyújtás után, este nyolc órakor istentisztelet volt az evangélikus templomban. Éjfélkor pedig a katolikusoknál tartottak éjféli misét. De mi oda soha nem járhattunk el.

„Szentségtörés lenne, ha hit nélkül, kíváncsiságból belépnenk más templomába” – intett bennünket anyánk más hitek megbecsülésére.

De a mi templomunkba minden karácsonyeste elmentünk.

Koldusok járták a falut. Torz énekük belehasított néha a meghitt csendbe. De karácsonykor még a hamis hangok sem bántották a füleket. A kutyák rosszallóan ugattak a viharlámpák szokatlan vibrálásaira. De aztán megnyugodtak, látván, hogy nincs semmi veszély a láthatáron.

*

Karácsony előtt néhány nappal végre megjött az édesanyám. Iskolából jöttem haza, a délutáni foglalkozásról. A konyhában ült sápadt arccal, ha lehet, még soványabban, mint mikor elment. De a szeme ragyogott és öröm sugárzott az arcáról. Otthon volt, éreztem, hogy ez neki is boldogságot jelentett. Kekszet hozott nekem, igazi városi kekszet. Nem ettem még eddig soha ilyet. Nagyon finomnak találtam. Íze összevegyült bennem az öröm és a boldogság érzésével. Sokáig megmaradt bennem ez az emlék. Néha, ha valaminek nagyon örültem, úgy fogalmaztam meg magamnak azt az állapotot: „Olyan boldog vagyok, mintha kekszet ennék!”

A karácsony előtti napokban már sokat kérdezgettem a szüleimet, mekkora karácsonyfát hoz a Jézuska? Mi lesz a fán? Visszahozza-e az angyal a tavalyi díszeket? Egy alkalommal apám hirtelen abbahagyta az olvasást. Letette az újságot. Szemüvegét a homlokára tolta.

„Nincs semmiféle Jézuska. Örüljete, hogy anyátok hazajött” – mondta. Majd hozzátette, nem hiszi el, hogy nem tudom az igazságot, miszerint nem az angyalok hozzák a karácsonyfát. „Azért nem vallod be, hogy tudod, mert azt akarod, hogy legyen fa, nem lesz” – tette hozzá, és újra olvasni kezdett.

Álltam a konyha közepén. Mondatai úgy vágtak a lelkembe, mint néhány hónappal előbb ostorának csapásai a lábam szára.

Nem tudtam szólni. Nem ismertem rá az apámra. Mintha nem is ő lett volna az elmúlt hetek mesélő csodás alakja.

Jött a karácsonyeste. Nem mentünk el a templomba, hiába hívott a harangszó. Anyám még nem járhatott az utcán. Otthon ültünk vele. Apám elkóborolt vacsora után. Csak a koldusok jártak, és amikor a Bodri elvakkantotta magát, már vettem is a kalácsdarabot, nehogy énekelni kezdjen valaki a ház előtt.

Lefeküdtünk. Az asztalon nem állt karácsonyfa. Nem kapkodhattam a csillagszóró apró tűzszikrái után. Karácsony volt, mégsem volt fény, nem volt ragyogás. De otthon volt anyám.

Örültünk, hogy így történt. Mellettünk volt. Hallottuk a szuszogását, ahogy gyógyuló testéből apró, egyenletes lélegzéssel jelt adott magáról az élet reménye.

Fordulópont volt ez a karácsony életem további menetében. Lezárult a csodavárások kora. Soha többé nem volt karácsonyfa az asztalunkon. Nem hívtuk át a szomszéd gyerekeket, hogy nézzék meg, mit hozott a Jézuska. Azt is elhallgattuk, hogy nekünk nincs karácsonyfánk. Szégyelltük. Díszek bekerültek anyám szekrényének legalsó fiókjába. Kacat lett belőlük. Nem lógtak többé fenyőfán. De tudtuk, hogy ott lapulnak, elrejtve, és néha, ha egyedül voltunk otthon mi, gyerekek, elővettük őket. Megsimogattunk minden üvegdísz, minden aranyos diót. Aztán visszatettük őket a dobozba. Rácsuktuk a tetőt, és emléküket belevéstük emlékezetünk hallgató falába.

Bezártuk őket lelkünk legtitkosabb rejtekébe. De a további évek karácsonya-it már nem engedték megölni. Apró díszeket, játékokat készítettünk egymásnak, összekuporgatott ajándékfilléreinken olcsó cukorkát vásároltunk. Amikor a szenteste fényeiben – amiket a mások ablakai alatt csillogó karácsonyfák égő gyertyái sugároztak az utca kövére – apám megkezdte kóborlásait az általunk ismeretlen útjain, mi megajándékoztuk egymást.

Aztán anyámmal és a nagyanyámmal együtt énekelni kezdtük a Mennyből az angyalt.

Volt ebben az új állapotban valami felemelő is. A magunk urai lettünk, és a magunk szolgálói. Megtanultuk, hogy nincs mások által ajándékozott csoda, nincs varázslat. A csoda bennünk van, nekünk kell felébreszteniünk Csipkerózsika-álmából. Nekünk kell megvédenünk e bűvös kincset, ami bennünk lakozik. Várat kell építenünk számára, magas falak közé kell elrejtenuk. És építetuuk magunknak várat. Körülvettük a hallgatás falával.

Talán ez a karácsonyfa nélküli világ is hozzájárul ahhoz, hogy iskoláskorom elérése után, egészen a gimnáziumig, összefolynak az emlékek gyermekkori világomból. Az az öt év, amit kisiskolásként otthon töltöttem, annyira egyformán pergett le körülöttem, hogy az évek teljesen összemosódnak emlékezetemben. A karácsonyok továbbra is ünnepek maradtak. Fa nélkül. Jártunk a templomba, hallgattuk a tisztelendő úr dorgálásait, hogy miért csak most van tele az istenháza.

Anyám karácsony előtt böjtöt tartott. Evangélikusok voltunk ugyan, de a nagy ünnepek előtt mi sem fogyasztottunk húst.

„Aszóléklevest” készített, hatalmas fazékkal. Annyira szerettük, hogy napokig rájártunk. Aszalt gyümölcsből készült. Sokféle anyagot gyűjtött hozzá anyám. Egész nyáron át készült rá, hogy ez a karácsonyi ínycség valóban finom legyen.

Kemencében szárította kenyérsütés után a feldarabolt gyümölcsöket. Almát, körtét, őszibarackot. Egészen aszalta a cseresznyét, meggyet. És sok-sok szilvát. A kemence után még kiteregette őket a napra, hogy a zárt térben elveszett, nyármeleg-teremtette aromát újra magukba szívhassák. Az aszalt szilvát nagyon szerettük. Cukor helyett, csemege gyanánt is fogyasztottuk.

Karácsonykor libasült volt a főétel. Előtte aprólékleves csigatésztával. A sült höz tarhonyát készített anyám. Tésztáját maga gyúrta, piritotta és sok-sok húslevessel öntötte fel. Amikor megduzzadt, tepsibe rakta, és a sütőben piritotta tovább.

Karácsony másnapján töltött káposztát ettünk. A gombócok anyaga félig nyers húsból, félig füstölt húsból készült. De még a káposzta közé is rakott anyám ízesítőül füstölt oldalast.

Elengedhetetlen tartozéka volt az ünnepnek a „köttes”. Mákos kalács, diós kalács. És kakaós kuglóf. Igazi süteményt is sütött anyám, piskótatésztából, vajas, kakaós krémmel. Volt apró szárazsütemény is. Habcsók, diócsók és házikeksz.

Ünnepek előtt apám kiment az Új-hegyre. Átfejtette a borokat, és kicsi hordókban többféle fajtaból is hozott haza. Telerakta a kocsi derekát téli almával és körtével megtöltött kosarakkal. Nekünk nem akadt más dolgunk, mint a gyomrunkat edzeni, hogy meg ne betegedjünk a sokféle finomságtól.

A „színes”

Ahogy teltek az évek, és egyre jobban ment már az olvasás, tágra nyílt előttem a világ. Nemcsak az iskolás könyveimet olvastam el idő előtt, hanem hamarosan apám könyvtárát is megdézsmáltam. Sándor bácsitól is sok könyvet kaptam. Ez még a gyötrései előtti időszakban volt.

Harmadik osztályos korom óta eljártam a Gazdakör könyvtárába. Nagyon jó könyveket lehetett onnan kölcsönözni. Voltak gyermekkönyvek és ifjúsági regények. Szerettem a történelmi tárgyú irodalmat. Jókai-regényeket olvastam.

De ismertem Móra Ferenc, Móricz Zsigmond munkáit is. Emlékszem azokra a gyönyörű estékre. Apám helyén ültem, ő nem volt otthon. Akkor már a lakásban is villany égett. Akkor olvastam Petőfi Az apostolát. Olvastam, és hirtelen sírva fakadtam. Anyám tett-vett valamit a konyhában, nem figyelt ránk. Azt hitte, valamelyik testvérem bántott. Nem is nézett ránk, csak annyit mondott: „Ne bántsátok!”

*

Sok barátnőt szereztem az iskolában. De velük már más kapcsolatot alakítottam ki, mint eddigi társaimmal. Nem készítettünk rongybabákat, kukoricaszárból állatokat, amikor együtt voltunk. Olyan gyerekeket választottam ki magamnak, akik hasonló érdeklődést mutattak az előttünk nyiladozó világ iránt.

A második szomszédban lakott egy kislány, Tóth Julinak hívták. Apja fejős volt az uradalomban. Cselédházban laktak, egy fedél alatt egy másik családdal.

Szobájuk a közös konyhából nyílt. Sok testvére nyüzsgött a kicsi szobában, de már nem féltem a cselédgyerekektől. Megszerettük egymást.

Juliék szobája más volt, mint amilyet eddig életemben láttam. A gazdák házai – még a szegényebbeké is – általában egyformák voltak. Az utca felől a tisztaszoba állt, aztán középen a konyha, hátul a lakószoba. A padló sárral betapasztva. A tehetősebb gazdáknál a tisztaszobában már deszkapadlót is lehetett látni. A bútorzat a tisztaszobában szinte mindenütt egyforma volt. Két ágy egymás mellett. A falon, az ágyak felett, egy szentkép, vagy egy háziáldás képezte a díszet. Két szekrény szolgált a család ruházatának őrzésére. Volt még egy asztal, körülötte székek. Az ágyak mellett egy-egy éjjeliszekrény.

A padlón házi készítésű szőnyegek. A legtöbb helyen volt még egy alacsony bútor, legtöbbször láda, vagy ritkábban egy alacsony szekrény. Úgy hívták: „kászli”. Ebben az értékesebb családi ereklyét őrizték. A kászlit szép terítővel takarták le. A tetejére díszeket helyeztek és sok-sok fényképet. A szoba falát is körberakták efféle családi ereklyével. Ősszülők esküvői képei, a szülők gyermekkori fotográfiái, nagynénik és nagybácsik, unokatestvérek papíron megörökített suta mosolyai. Az emlékek ellepték a falakat. Aztán jött az új nemzedék, a gyerekek fényképei. Ha végignéztem egy-egy ismerős család tisztaszobájának a falát, kitárulkozott előttem múltjuk sok évtizedes története.

A tisztaszobában nem lakott senki. Csak születések alkalmával került be a díszes ágyra az újszülött, vele az édesanya. Ott fogadta a látogatók tömegét.

A parasztcsalád mindennapi élete a lakószobában folyt le. Ott is voltak ágyak, de inkább csak a tehetősebeknél. A szegényeknél rendszerint deszkából tákolt priccsek helyettesítették az ágyat.

Az egyik sarokban állt a nagy asztal, körülötte sarokpad. Itt élt a család, ha éppen nem a konyhában tanyáztak. Egy ágyban többen is aludtak. Ez bevett

szokás volt. Olyan családot is ismertem, ahol egy szobában aludt a fiatal pár az öreg szülőkkel.

Juliék „szobája” más volt. Amikor először beléptem hozzájuk, megrettentem. Az apró lyukban szinte szoktatni kellett a szemet a sötétséghez.

A szoba összetákolt fekhelyekkel volt tele. Rajtuk pokrócok szolgáltak takaró gyanánt. Pici asztal volt középen, talán két szék árválkodott mellette. Akinek nem jutott ülőhely, az ágyak szélére telepedett le. Az egyik sarokban tűzhely állt. Téglából volt az oldala, teteje öntöttvasból készült. Juli mesélte, hogy itt főznek, különösen télen, mert a nyitott konyha nagyon hideg. Különben is, az közös a másik családdal, és az édesanyja nem szereti, ha idegenek belenéznek a fazekába.

Szokrényt egyáltalán nem találtam Juliéknál. A kevés ruha, kabát, ami a tulajdonuk volt, a mennyezet fagerendáiba ütött kisebb-nagyobb szögeken lógott. A cipőknek nem kellett hely. Valamennyi lábon volt. Sőt, a kisebb gyerekek mezítláb futkostak a szobában.

Emlékszem Juliéknál tett első látogatásomra. Édesanyja éppen nálunk dolgozott. Répát szedtek a határban. Apja az uraságnál szolgált. A testvérei pedig szétszéledtek az utcán, vagy a többi cselédház udvarán.

Beléptünk a rozoga ajtón. Délután volt, iskola után. A szobában félhomály derengett. Orromat megcsapta a szellőzetlenség kellemetlen szaga. Juli a tűzhelyhez ment, megemelte a rajta lévő egyetlen fazék tetejét, és belenézett.

„Babcsúzpejz” – mondta mosolyogva. Álltam mellette. Néztam a csupasz falakat, a gerendáról lelógó elnyűtt rongyokat. Nem tudtam szólni. Szégyent éreztem.

„Így él Juli” – döbbsen figyeltem kedves arcát, elégedettséget tükröző szemét. Aztán leültünk a két székre, az asztal mellé. Juli elővett az egyik ágy alól egy csomagot. Maszatos papírban kitépett irkalapokat tett elém. A rajzai voltak. A rajzokon házak, babák. Lovak és kutyák. Ki voltak színezve.

„Ezek szépek – csúszott ki a számon az elismerés –, hol vetted a színeseket?” Szívemben az előbbi sajnálkozás helyét egy pillanatra az irigység foglalta el. Nekem még nem volt színes ceruzám. Simogattam a rajzokat. Juli szemei arcomra szegeződtek. Az alkotó büszkeségével várták tőlem az elismerés szavait.

A rajzokat szépnek találtam. Annyira szépnek, hogy többször is átforgattam a lapokat. „Gyönyörűek” – mondtam elismerően.

Juliból a boldogság sóhaja tört fel.

„Édesanyám szerint is szépek” – válaszolt boldogan.

Majd becsomagolta a kincseit a szakadozott papírba, és visszadugta őket az ágy alá.

„Vigyázni kell rájuk, tudod, nehogy a testvéreim eltépjék.” Ahogy Juli lehasalt a földre, megláttam cipője talpán a lyukakat. Arra gondoltam, hogy amikor esik az eső, ezeken a lyukakon biztosan befolyik a víz a lábujjai közé.

Kell, hogy érezze a kellemetlen nedvességet a talpa alatt. Mégis, amikor sie-tünk az iskolába és beszélgetünk, hogyan tud olyan nagyokat kacagni?

Amikor Juli először jött hozzánk, sokáig furcsán viselkedett. Mintha egy láthatatlan kötél szorította volna össze máskor hadonászó karjait. Ült egy széken, amivel megkínáltuk, kezeit az ölébe rakta, és anyám kérdéseire illedelmes, rövid válaszokat adott.

Ha behívtam a szobákba, láttam szemében a csodálkozás zavarát. Nézte a számára elérhetetlen bútorokat, a szekrényeket, az ágyakat. Különösen az ágyterítő tetszett neki, ami valóban gyönyörű volt. Én is büszkeséggel mutogattam neki. Juli nézte, megsimogatta, felhajtotta a széleit, megnézte a fonákját. „Ez gyönyörű” – mondogatta, de másféle megjegyzést soha nem tett. Megmutattam neki a könyveinket. Nem is tudta elképzelni, hogy egy család tulajdonában is lehet ilyen.

Kölcsönadtam neki a mesekönyveimből néhányat. De nagyon tépett állapotban hozta vissza őket. Így további kölcsönzéseimet fel kellett függesztenem. Hiszen nem csupán az én tulajdonom volt a kicsi kis gyűjtemény a szekrényben.

Később elcsábítottam Julit a Gazdakör könyvtárába. Az ő papája ugyan nem volt a kör tagja – oda csak a gazdák tömörültek – de a könyvtáros az én kérésemre neki is adott kölcsön olvasnivalót.

Lebilincseltek Juli színes ceruzái. Nemcsak azért, mert olyan szép rajzokat készített velük. Magukban is gyönyörűséget jelentettek rájuk áhítózó szemeimnek. Kicsi papírdobozban rejtőztek. Hat-hét centi hosszúak lehettek. Nem burkolta őket fa, mint a ceruzabelet. Egy-egy rudacska maga volt a színező anyag. Egymás között csak úgy hívtuk: „színes”. Boldog voltam, ha Juli a kezembe adta a kis dobozt. Kinyitottam az egyik végét, és kihúztam a belsejét. Úgy működött, mint a gyufásdoboz.

Emlékszem az apró rudakra. Hatféle szín mosolygott felém. Piros, kék, zöld, sárga, lila és fekete. A Hangya-boltban vásárolta őket, tíz fillérért. Az édesanyjától kunyerálta rá a pénzt. Az összeg olyan kicsinek tűnt előttem, eszembe sem jutott, hogy én ne kaphassam meg a szüleimtől ezt a néhány fillért.

Nem kaptam meg. Egyik nap éppen az asztalnál ültünk. Ebéd utáni beszélgetés közben hirtelen előálltam a kéréssel. Mondtam, hogy Juli milyen szépeket rajzol, és szeretnék én is egy doboz színest venni. Anyámtól kértem a pénzt, óvatosan, miután tudtam már, hogy apám kiszámíthatatlan.

De szavaimra apám válaszolt. „Majd ha a tanító úr elrendeli, hogy kell a tanuláshoz, akkor kapsz. Addig csak rajzolj palavesszővel meg ceruzával” – zárta le a meg sem kezdett vitát.

Összeszorult a szívem. Olyan kevésnek tűnt az a pénz, amit kértem. Mint már olyan sokszor, most sem tudtam követni apám gondolatait.

Miért nem ad? Miért nem engedi, hogy anyám adjon? Éreztem, hogy nem a pénz sajnálja tőlem. Szemem előtt láttam a kicsi dobozt. A hat színes rudacskát. „Milyen jó a Julinak” – gondoltam, neki lehet színes. Pedig ők szegények.

Haragudtam apámra. Dac támadt bennem, és eddigi jámborságomat felváltotta az ellenállás szelleme. Elhatároztam, hogy szerzek pénzt. Tudtam, hogy anyám éjjeliszekrényében fillérek lapulnak. Tojáseladásból származó, és boltból visszakapott apró csörgőpénzek. Soha nem jutott eszünkbe, hogy valamilyünk is hozzányúljon. De most elhatároztam, hogy onnan gyűjtöm össze a színes árát. Lassanként, hogy anyám ne vegye észre.

Több heti komoly „munkámba” került, míg együtt tudhattam a megfelelő összeget. A délelőtti tanítás után lefutottam a Hangyába. Megvettem a színeset.

Olyan boldogság töltötte el a szívemet, amelyet nagyon-nagyon régen nem éreztem. Utoljára talán akkor, amikor megtaláltam az elveszettnek hitt birkáimat. Az úton hazafelé többször is meg kellett állnom. Ki kellett húznom a doboz belsejét, hogy láthassam ezt a varázslatos kincset. Megszámoltam a rudacsákat.

Megvolt mind a hat. Fehér papírba voltak csomagolva. Külön-külön valamennyi. Csak a végük kandikált ki takarójuk alól, kissé lekerekítve, hogy könnyebben lehessen festeni velük. Fényesek voltak. A piros különösen szép volt. Mint anyám érett paradicsomai augusztus végén, amikor a nyárvégi napsugár a legszebb árnyalatot festi rájuk. A zöld olyan volt, mint a tavaszi szél szülte levelek gyenge, erőtlen színe, mielőtt éretté nem edzi őket a nyár melege. A sárga a csöves kukorica apró aranyfogacskaikat idézte fel bennem. A lila anyám verbénáit juttatta eszembe, amelyek arra szolgáltak, hogy a nagyobb részben piros és sárga virágszőnyegben egy kis változatosságot teremtsenek. A kék a nyáréjszaka egének varázsát tárta elém és anyám szemeinek kékségét.

Ezekkel fogok festeni, örvendeztettem meg a szívemet még az úton, hazafelé. Házakat rajzolok majd, piros tetővel, zöld fákkal. Kék eget festek följük sárga csillagokkal. Lerajzolom a kertet, amint anyám fehér lepedőket tereget a kötelekre. Ahogy a szél meglibbenti a dagadó ruhákat, mint a vitorlákat a tavon, amiket csak képeskönyvekben láttam.

De nincs fehér – döbbsentem rá hirtelen. Hogyan festem le a lepedőket? Fehér papírra kell rajzolnom – feleltem magamnak. A lepedőket nem festem ki. A papír adja majd a színüket.

Mit csinállok majd a feketével? Nagy gondban voltam. Nem szerettem ezt a színt. Minden, ami eddig rossz volt az életemben, minden a fekete színhez kapcsolódott.

Fekete volt az éjszaka. A temetéseken résztvevők ruhái. Feketével takarták be a tükröt, amikor a nagypapa meghalt. Fekete volt a vakond, ami szétműta anyám veteményeskertjét. Csúnya halmokat túrt a zöldborsó tövei közé.

Magában véve is csúnya színnek tartottam a feketét. Hirtelen nagyanyám szavai jutottak szembe: „A csúnya azért van, hogy még szebbnek láthassuk a szépet.”

Elfogadtam a magyarázatot. Továbbra is megtűrtem a dobozban ezt a mostoha rudacsákát. Tudtam, hogy nem fogom használni. De amikor majd ránézek,

amint ott lapul a másik öt mellett, még csodálatosabban fog ragyogni, tündökölni a többi.

Annymira boldog voltam, hogy nem tudtam titokban tartani örömeimet. Elfelejtettem, hogy a pénzt, ami hozzájuttatott ehhez a csodához, úgy loptam. Ebéd előtt már kiszedtem a dobozt a zsebemből. Kiraktam a színeseket az asztalra. Nézegettem, simogattam őket. Apám észrevette a friss szerzeményt.

„Ezeket hol vetted?” – kérdezte. Akkor azonnal tudtam, hogy rosszul cselekedtem. Éreztem, ebből nagy baj támad.

A „Hangyában” – feleltem ijedten. Apám rám nézett. Szemüvege egyetlen mozdulattal a homlokára került. „Honnan volt rá pénzed?” – kérdezte. Majd, nagyobb nyomatékot akarván adni a szónak, hozzátette: „Ki adott rá pénzt?”

Nem tudtam hazudni. Bevallottam a lopást. Vártam a verést. Vártam, hogy apám leemelje a fogasról a szíját. Ott lógott a konyhasarokban, az ajtó mögött. Elkészültem rá, hogy esetleg csak kézzel ver meg. Előre éreztem arcomon az ujjai nyomát, lábam szárán az ostor-korbácsolta hurkákat. Nem féltem. Makacsság szállt meg, mint a vesszőfutás óta már annyiszor, ha verés fenyegetett. Elhatároztam, hogy bármennyire fáj majd az ütés, nem sírok.

De a verés elmaradt. Apám felállt és azt mondta: „Fogd meg a színeseidet!” Zavartan tuszkoltam vissza a kicsi rudakat a dobozba. „Gyere, mutasd meg, honnan vetted el a pénzt?” Bejött velem a szobába. Nekem kellett kihúznom anyám éjjeliszekrényének a fiókját. Meg kellett mutatnom, hogyan szedtem ki belőle a filléreket.

Akkor apám megfogta hátul a nyakamat. Nem erősen, nem okozott fájdalmat. Inkább csak kormányzott a kezével. Tolt maga előtt. Kimentünk a házból, le a lépcsőn. Kezemben a doboz. Apám irányította a lépteimet. A kert sarkában lévő árnyékszékhez értünk. Felemelte a klozet fatetejét.

„Egyenként dobd ide a színeseket” – parancsolt rám. A pirossal kezdtem. Az volt a legszebb. Aztán a zöld következett, majd a kék, a sárga, a lila. Végül a fekete.

„Ezek a te bűneid” – mondta közben apám. Milyen csalók a bűnök. Gyönyörűnek gondoljuk őket, és közben befestik a tisztaságot a szívünkben.

Amikor már a doboz is behullott az örök enyészetbe, még egyszer megismételte a szavakat: „Ezek voltak a te bűneid. Meg kellett szabadulnod tőlük.”

Rozi néni

Az egyik oldalon, a házunktól balra, az uradalmi fejősök házai kezdődtek. Ezek a cselédházak végighúzódtak az út mentén, egészen a Batics boltjáig.

Itt apám téglafalat rakatott a szomszédos telek elválasztására. A magas, átláthatatlan kerítés jelképként is felfogható volt. Két, egymástól különböző életforma átjárhatatlan, megközelíthetetlen világának a jelképe.

A másik oldalon parasztházak álltak. Valójában nem is voltak szomszédok. Házaikat utca választotta el a mienktől. Csak amíg a mi birodalmunk az utca egész hosszában nyúlt el, addig odaát három család is lakott egy telken.

Amolyan mellékutca volt ez, amely az udvarunk mögött felépült „Új sor”-hoz vezetett. Itt négy ház állt mindössze. Lakóikat is szomszédoknak tekintettük. Mindenhol gyerekek voltak. A mi játszótársaink. Nekem és testvéreimnek is jutott belőlük egy-két jó barát. Rozi néni háza a fő utcára nézett.

Egybeépítve Rozi néni lakhelyével folytatódott Lidi néni otthona. A férjével, Károly bácsival éltek, és sok unokájuk közül egyet magukhoz vettek és ők neveltek. Az unokát Veronkának hívták. Ilmával járt egy osztályba.

Az utcahossznyi mellékút mentén, a mi szalmakazlainkkal szemben még egy harmadik család is lakott, a Béla bácsi és a felesége, Mári néni. Nekik nem volt családjuk. E három család telke szélességében talán a harmada lehetett a mi birtokunknak. Talán ezért is nevezték apámat „kis grófnak”. A házunk is új volt, beosztásában is teljesen más, mint a megszokott parasztházaké.

A három szomszéd közül legjobban Rozi nénit szerettük. Talán azért, mert ő volt a nagymama barátnője. Gyakran futott be hozzánk. Apró állatai voltak. Két tehenet is tartott. Azokkal művelte kevés szántóföldjét. Sok szegényebb parasztcsalád használta igavonásra a teheneit. Ökrökre, főleg lovakra nem futotta a gyér anyagaikból. A tehén elvégezte a szántás -vetést, borjakat ellett. Sőt, még tejet is adott. Igaz, kevesebbet, mint a gulyára kijáró, egész nap „henyélő” társaik, de annyit mindenképpen, hogy a család reggelijét, vacsoráját biztosítsa. Néha még tejfölre, túróra is futotta belőle.

Rozi néni özvegy volt. Két férjet temetett el. Volt egy fia az első házasságából, a Géza. Legtöbbször ő dolgozott a földeken, de fiatalabb korában Rozi néni maga is megfogta az eke szarvát. A második házasságából egy lánya született, a mi legjobb barátnőink egyike, a Maris. Egyidős volt Ilmával.

Rozi néni kendert termelt. Számomra ez volt a legizgatóbb foglalkozás a föld kerekén. Mindig könyörögtem anyámnak, hogy mi is ültessünk kendert. Anyám azonban elutasított, mondván, egy gazda feleségének erre nincs ideje. E növény megmunkálása valóban sok időt vett igénybe. Rozi néni hajnalban kijárt a kenderföldre. Egyelni kellett, aztán levágni, kévékbe rakni. Áztatni, aztán tilolni.

Az utóbbit otthon végezte Rozi néni a gádorban. A tilolóban összetörte a száron lévő felesleges burkot, és különválasztotta a fonásra használható rostokat. A rokka a lakószobájában a főhelyet foglalta el. Téli estéken pergette, és készítette vele a fonalat. Maga szötte a konyharuhákat, kenyérruhákat. A szövőszék a tiszta szobájában állt. Amikor dolgozott rajta, gyakran áthívott engem is. Nézzem meg, hogyan lesz a hosszú cérnából anyag.

„Látod, ez is alkotás” – szokta mondani, amikor szájtátva néztem fűrge ujjait.

Legjobban azonban a nyári délutánok emléke kísért. Ahogy megérkezett fáradtsággal tele napjából kicsi otthonába. Léptei közben kikandikáltak hosszú parasztszoknyája alól a visszeres lábszárát leszorító tarka rongyok. Fején, az élet terhének jelképeként, hatalmas bugyrot egyensúlyozott. Répa- vagy csalánlevéllel tele lazsnak volt ez. A kacsáknak szánt eledelt hozta benne haza. Gyakran figyeltem zsufa alakját, sok szoknyájának teltségét, csalóka kövérségét. Valójában sovány volt. Ha otthon, mosás közben leptem meg, amikor kevés ruha takarta testét, szinte nem ismertem rá vékony alakjára.

Emlékszem nyáresti hazatéréseire. Ha az Új-hegyről gyümölcsöt hoztunk haza, vagy a kertben érett egy fajta alma, körte, nagyanyám gyakran megbízott, figyeljem Rozi nénit. Mikor ballag a háza felé, mikor ér a deszkakapujához. Ha megláttam, rohantam feléje.

„Rozi néni, azt mondta a nagymama, gyűjjön át gyümölcsért” – kiabáltam már messziről az utca közepén.

„Gyüvök, gyüvök, csak leteszem ezt a terét”. Fáradt teste nehéz mozdulattal hajolt előre. Munkától büttykös kezeivel megfogta a bugyrot és leemelte a fejről. „Gyüvök, csak beteszem a kamarába – mondta – mert ezek az észérek felfalják.” A kacsáira célzott.

Aztán fogott egy zsomport a gyümölcsnek, és jött velem a nagymamához. Amikor kiválasztotta a neki tetsző mennyiséget, letette a zsomport a lépcső szélére. „Gyere be” – hívta nagymama. Rozi néni leült a konyhában. Nem az asztal mellé, nem is székre. Egy kicsi sámlin foglalt helyet.

„Piszkos vagyok, nem szennyezem be az asztalt” – magyarázkodott. Aztán megbeszélték a nagymamával, mi volt a napi munka. Ki mit dolgozott. Ki hány órát aludt az éjjel. Nagyanyám minden alkalommal elpanaszolta örök bánatát, ami valójában az életet jelentette számára: „Ez a sok bűdös dolog sohase fogy el.”

Rozi néni hozzátette: „Legalább aludni tudnék.” Majd csend lett. Hirtelen lecsapott közéjük a némaság. Rozi néni ült a sám-lin. Szemei lecsukódtak. Hátát a falhoz támasztotta és aludt.

Fáradt testét egyik pillanatról a másikra döntötte le a feloldó álmom. Nagymama szeretettel nézte. Ujját a szája elé tette, intvén bennünket a csendre. Egy ideig sikerült uralkodnunk kitörni akaró vígasságunkon. De amikor Rozi néni belekezdett irdatlan horkolásába, sorban kiszaladtunk a kutyaólba, és Zsuzsi, később Bodri társaságában szabad folyást engedtünk kirobbanó jókedvünknek.

A kutyák csak néztek bennünket. Aztán, látva, hogy örömről hangoskodunk, sűrű farkcsóválások közepette nyalogatni kezdték arcunkról a nevetéstől kicsordult könnyeket.

Rozi néni zárta le nagyanyám, majd egy évvel később anyám szemét. De erről majd később.

A következő házban István bácsiék laktak. Mindhárom lányuk egyidős volt velünk: Annus Márikával, Évi Ilmával, Edit velem. Anyjuk apró, törekeny asszonyka volt. Ha valamiért ájtott hozzánk, megtámasztotta az ajtófélfát a konyhában. Ha vidám dologról beszélgettek anyámmal, nagyokat kacagott. Testét meghajlította és nevetés közben két kezével a térdeit csapkodta. Nekünk ez a jelenet nagyon tetszett. Amint egyedül maradtunk, azonnal utánózni kezdtük. Anyám ugyan megdorgált bennünket, de a három gyerek színjátszása annyira vidámmá varázsolta a hangulatot, hogy végül belőle is felszakadt a jókedv.

Nem mindig volt derűs. Néha letörtén jött, szeme kisírva. Ilyenkor tudtuk, hogy férjura felöntött kicsit a garatra. Bánatában jött át anyámhoz. Szomszédasszonynak szólították egymást. Keveset beszéltek. Házasságukban volt valami közös. Boldogtalanok voltak benne mindketten. Állt az ajtóban, az előszoba és a konyha között, teste ezáltal téován lebegett a senki földjén.

Állt, a bizonytalanság jelképeként. Kezében zsebkendőjét szorongatta, vagy tépedeste. Néha megtörölte könnyező szemeit.

Arcára kiült a menekülés vágya.

„Elmennék szomszédasszony – mondta anyámnak – elmennék innen, bár-hová, csak itt ne legyenek.”

Anyám nézte csendben, szótlanul. Arcán megjelent a bölcs mosoly, amelyet annyiszor láthattunk már, ha a lehetetlennel viaskodott. „Nem lehet, szomszédasszony. Ez a sorsunk. Találjon örömet a lányaiban. Fel kell nevelnie őket. Higgye el, mindenkinek megvan a maga terhe, amit cipel.”

A legkisebbik lány, Edit a legkedvesebb barátnőm volt. Pásztor-életem legnagyobb adománya az a néhány nyár volt, amikor iskola után, a szünidőben, vele együtt őrizhettem a libákat.

A Hosszú-dűlőben volt a legnagyobb földünk. Több, mint tíz hold egy darabban. Egyik végétől nem láthattunk el a másikig. A birtok szélességében is szokatlan volt. A szomszéd tagok hosszú, keskeny parcellák voltak. Hosszában művelték őket.

A mienk szélességében is óriási volt. Keresztben művelték rajta a földet.

A tag közepén kút árválkodott. Kávás kút, nem gödör. Biztonságosan húztuk fel a vizet az állatoknak. A kút körül anyám veteményeskertet alakított ki. Fekete volt a földje. A zöltségfélék hatalmasra nőttek benne. Pásztorokadás közben vödörkből locsoltuk a növényeket.

Dűlőút vezetett a tag mindkét szélén. Rajta a fű zölden virult, csupán a közlekedés nyomán szenvedett károsodást. Főleg nyár végétől látszott a kerécsapás.

Jó volt feküdni a dűlőúton. Edit katolikus volt. Gyakran biztatott: „Csináljunk feszületet”! Akkor elvetettük magunkat a fűvön, lábunkat összetettük, kezeinket derékszőgben kitértük és élő keresztet formálva belevittük a tarlok, lucernások és kapások világába a keresztyénség misztériumát.

Ez az utca, amelyben a házunk állt, jelentette nekem a tágasabb otthont, a szűkebb hazát. Házaink kapui mindig nyitva álltak előttem. Bárhova beléptem, meleg hang fogadott. Az asszonyok tudták, melyik háztartás rejteget olyan kincset, ami máshol nincs. Tudtuk, hova kell paprikaörlőért menni, honnan kérhetünk kölcsön hurkatöltőt. Hol található éppen kotlós. Mert előfordult nagy ritkán, hogy a keltető-időt megunta egy-egy tyúkanyó. Ilyenkor nem maradt meg a tojásokon, és félő volt, hogy nem kelnek ki a kiscsirkék. Anyám elszalasztott bennünket a szomszédokba. Ahol volt éppen egy felesleges kotlós, kölcsönkértük. Csak akkor adtuk vissza, amikor a kiscsirkék már egyedül is boldogulni tudtak a baromfiudvarban.

Amikor később gimnáziumba kerültem, és csak a szünidőt töltöttem odahaza, élvezet volt végigmenni az utcán. Ha elindultam a keresztékhez, apai nagyanyámhoz, bizony, nehezen értem oda.

Legtöbbször estefelé tettem meg a sétát, amikor már keresztapám is hazatért a mezőről. Emlékszem ezekre a nyári estékre. Csend volt. Virágillat. Az udvarokba be lehetett látni az alacsony deszkakerítések felett.

Emberek szorgoskodtak a kutak közelében. Éppen itatták az állatokat. Némelyik asszony a virágoskertet kapálta. Az idősebbek a ház előtt elhelyezett lócán üldögéltek. Mentem az úton. Lassan haladtam, házról házra. Mindenki megállított. Mindenkinek mesélnem kellett. Milyen is az a „Küszeg”? Milyen volt a bizonyítványom?

„Kitűnő” – feleltem ilyenkor szerényen. Ők bólintottak. Ezt várták tőlem – mondta a szemük. Pillantásuk megélénkítette sápadt arcomat, tanteremben kifehéredett bőrömet.

Éreztem, hogy büszkéek rám. Tudtam, hogy a sajátjuknak fogadnak el. Mintha ők küldtek volna az általuk soha nem látott, ismeretlen tájra, hogy dicsőséget hozzak nekik.

Éreztem, hogy az övék vagyok.

A gulyásélet

Nem volt mindig derűs a Hosszú-dűlőben eltöltött pásztorkodásom. Tízéves koromtól már szarvasmarhákat kellett őriznem. Eleinte kicsit tartottam tőlük hatalmas testük miatt. Volt egy hosszú szijostorom. Bátorságként. Annak segítségével próbáltam terelgetni őket. Teheneket és borjúkat irányítottam a termőföldek között, kisebb-nagyobb sikerrel.

Amíg a falun keresztül hajtottam őket, szépen elmentek az út közepén. Nem ütöttem meg egyetlen állatot sem. Ősztönükkel megérezhették, hogy nem vagyok rossz őrizőjük, és nem bántottak.

Mégis, akaratlanul is nagy szenvedést okoztak nekem. A tikkasztó nyári hőségben, ahogy a faluból kiértünk, az útszéli fák és bokrok zöldjéből ezernyi

bögöly és légy támadta meg őket. Megszállták a nyakukat, a hátuk közepét. Hiába csapkodták kétségbeesve a farkukat, testük elejéig az nem ért el. Védte-
lenül, kiszolgáltatva prédájául ezek a csípős rovaroknak. Ilyenkor megbokro-
sodtak és az útszéli akácok alacsonyabb ágai alá menekültek. A zöld lomb le-
verte róluk kinzó ellenségeik zömét, és viszkető bőrüket enyhítette az ágak
karmolása. Észrevették, hogy egyetlen vakarózási lehetőség a bokrok alatti
szélesebes vágatás. Megszállták az út két szélén húzódó árkokat, bebújtak a
fák új hajtásaiból képződött alacsony bokrokba és vad vágatásba kezdtek.
Bőrük egyre jobban viszketett az ágak súrolásától, és szinte eszüket veszítve
száguldoztak. Belefutottak a fák mögött elterülő gabonatáblákba. Letarolták
a friss kukoricahajtásokat. Betaposták a burgonya virágját a földbe. Tilosba
mentek. Azért voltam a pásztoruk, hogy az ilyen kártevést ne engedjem meg
nekik.

Semmit nem tudtam tenni. Rohantam utánuk, árokból ki árokpartra fel.
Szememet, arcomat ágak csapkodták. Futottam a búzatáblákba, hogy kihajtsam
belőle a megvadult állatokat. Ruhámon nem maradt egyetlen száraz folt sem.
A rekkenő hőségben úgy éreztem, megáll a szívverésem. Szaladtam az állatok
után. Kiabáltam nekik. Nevükön szólongattam őket. „Álljatok meg, hova fut-
tok?” – kiabáltam sírva, amíg még futotta erőmből a szóra.

Ámokfutásuk a szomszéd falu határában ért véget

Ahogy az ismeretlen falu házai elé értünk, végre elfogyott a sok fa, bokor.
Az állatok megálltak. Annyira fáradt voltam, hogy leültem a földre és sirtam.
Azt hittem, nem tudok visszamenni a mi falunkba. De a teheneim és a borjaik
nem voltak kíváncsiak az én erőnlétemre. Néhány percnyi pihenés után megfor-
dultak, és irányt változtatva immár a Hosszú-dülő felé újra belekezdtek esztelen
vágatásukba. Alig tudtam beterelni őket a tagunk közepén elterülő rétre.

Ilyen eset gyakran előfordult egy-egy nyár folyamán. A szó szoros értelmében
kifutottunk az időből. Este lett anélkül, hogy legeltetni tudtam volna.

Az állatok lapos hassal kerültek haza.

„Nem nagyon lakattad jól őket” – mondta ilyenkor apám, itatás közben,
amikor hazaértünk. Én pedig nem mertem megmondani, mi történt, nem tudtam
megvallani a kudarcomat. Nem féltem attól, hogy megver. Tudtam már, hogy
a verést ki lehet bírni. De a vereséget nehezen lehet elviselni. Önmagam
miatt.

Egyik ámokfutásunk alkalmával találkoztam egy emberrel a határban. Két
ökörrel szántogatott. Éppen a tag végére ért, a fák közelébe.

Nézte az állatok megbolydult seregét. Tanúja volt kétségbeesett futásomnak.
Megállította az ökreit és megkérdezte: „Kisleányom, kinek a gyereke vagy?”
Megmondtam. „Kisleányom, nem ember a te apád” – kiáltotta utánam. Sajnál-
kozó arccal ingatta őszülő fejét, és mintegy magának ismételtette: „Nem ember
az. Nem ember.”

Akkor éjszaka nehezen aludtam el. Fájt a szívem. Szomorú voltam, és nem tudtam, miért. Azért talán, hogy annyit szenvedtem az úton? Vagy az öreg paraszt mondataért?

„Kisleányom, nem ember a te apád” – zakatoltak bennem a szavak. Kavarogott bennem minden. Minden élmény, amit aznap elszenvedtem.

Csak annyit tudtam, hogy ha egyszer nagy leszek és gyerekem lesz, nem fog marhákat őrizni. Még akkor sem, ha fiam születik.

A csontkovács

Emlékszem, az egyik kora őszi délután, iskola után, ki kellett még hajtanom a borjúkat a legelőre. Nem mentem velük messzire, a Malom-mezőn találtak még fogyasztható fűvet. Hazafelé jövet futkározni kezdtek. Talán érezték, hogy lassan beköszönt a tél, és hamarosan megcsappan mozgási lehetőségük.

Megint csak az a megoldás kínálkozott számomra, hogy tehetetlenül kövessem útjukat.

Az egyik bokor tövében megakadt a lábam egy kiálló gyökérben, és elestem. Olyan szerencsétlenül zuhantam az egyik kézfejemre, hogy kiugrott a helyéből a hüvelykujjam. Látni lehetett, hogy nincs ott, ahol lenni kellene. Csuklóm, ujjaim hamarosan dagadni kezdtek. Kificamodott ujjam pedig petyhüdten lógott le megduzzadt ágyából. Eleinte nem éreztem nagy fájdalmat, inkább az eséstől beállott ijedtség és kezem látványa rendítette meg amúgy sem biztos nyugalmammat. De aztán fokozatosan beállt a kín, és mire hazatereltem száguldó állataimat, már nagyon szenvedtem. Este volt, sötétedett. Apám a két térde közé állított, és próbálta helyretenni kiugrott ujjamat. De olyan nagy fájdalmat okozott vele, hogy kénytelen volt felhagyni az elsősegélynyújtás próbálkozásával. Két vékony, könnyű kis falapot készített, és megrögzítette vele a kézfejemet.

„Próbálj aludni, majd reggel elmegyünk a János bácsihoz.”

Nehezen aludtam el. Az egész karom sajgott. De valahogyan átvészelttem az éjszakát.

Reggelre már nagyon csúnya volt a kezem. Így indultunk el a János bácsi háza felé.

János bácsi csontkovács volt. A katolikus templom mellett lakott. Elég korán érkezünk hozzá. Apám emiatt bocsánatot is kért tőle.

„Semmi baj, fiam – nyugtatta apámat –, már négy óra óta fent vagyok.”

Szép öregember volt. Fejét hófehér, dús haj ékesítette. Magyaros, pedrett bajusza mögül kedvesen mosolygott rám. Miután apám elmesélte, mi történt velem, lebontotta kezemről az ideiglenes rögzítést. Majd leült egy karosszékre és magához húzott. Aztán megnézte az ujjamat. Először csak vizsgálgatta. Könyökből forgatta az alkaromat, hogy ne okozzon fájdalmat.

Mindez a művelet pillanatok alatt zajlott le. Majd egy határozott mozdulattal megfogta a kiugrott ízületet, és mire felkiáltottam volna a hirtelen belémvágó fájdalomtól, már a megkönnyebbülés érzése jelentkezett arcomon. A pillanat tört részében játszódtott le a gyógyítás. Eltévelyedett ujjam a helyére került. Mozgatni tudtam, és megszűnt benne a fájdalom.

„Enyhe ecetes vízzel borogassátok, fiam – mondta János bácsi – hogy a dagadás mielőbb lemenjen.”

Nagyon boldog voltam. Mint minden élőlény, amikor megszabadul valamilyen testi kintól.

János bácsi nem fogadott el semmiféle hálálkodást. Főleg pénzt nem. „Isten adta ezt a tudományomat, nem élhetek vissza vele” – szokta mondani, ha valaki hozzá fordult segítségért.

Gyógyított kificamodott bokát, fájó derekat, karokat és lábakat. Az orvos tudott a tevékenységéről. Nem kifogásolta gyógyításait. Tudta, hogy a segítség szándékával állt a falu népének a rendelkezésére. Ellenszolgáltatás nélkül.

Tanítóválasztás

Harmadikos koromban nagy kavarodás támadt a falumban. Pontosabban a gyülekezetünkben. Elment nyugdíjba a felsősöket oktató öreg tanító. Itthagyt a falut, hazaköltözött a szülőföldjére. Valahol Zalában volt háza. Gyerekei, unokái megnőttek már. Szolgálati lakását át kellett adnia az utódnak.

Szüleimet is érintette a pedagóguscseré, hiszen Ilma hatodikos volt, én a következő évre már szintén a nagyiskolába készülődtem.

Szerettem az alsó három osztály mesterét, a Baló tanító urat. Megtanított bennünket írni, olvasni, számolni. Megtanultunk valamit a történelemből. Belénk nevelte a haza szeretetét, a jószág varázsát. Szép verseket tanultunk, szavalóversenyeket rendezett a számunkra.

Ha rosszak voltunk, nádpálcájával körmöst adott. A nagyon rossz gyerekeket ráfektette a padra és megverte. Ha útban hazafelé rosszkodtunk az utcán, mondjuk csúfoltuk a falu bolondját, a „Bolond Józsit”, vagy a szegény süket-néma koldusasszonyt, a Trézsit, mindegyikünk büntetést kapott. Össze kellett tennünk az öt ujjunkat, és ő a pálcájával rásuhintott az ujjbegyünkre. Nem ütött erősen, mégis fájt. De nem vettük tragikusan. Legalábbis a fájdalmat nem. Inkább a megszégyenítést.

Nyarak elején minden évben kirándult velünk a Nyárosba, a falu szélén zöldellő erdőbe. Rendszerint ilyenkor mind a két evangélikus iskola tanulói együtt töltötték a napot.

Ezek az iskolai kirándulások felejthetetlenek voltak. Anyám tízórait készített nekem és hideg ebédet. Kis üvegben málnaszörpöt tett a tarisznyámba. Emlékszem ennek az üdítőitalnak gyönyörű színére, ahogy a fehér üvegen át mosoly-

gott felém. Amikor a dugót kihúztam belőle, orromat megcsapta a málna tiszta, hamisítatlan illata. És az íze! Lassan ittam. Egyszerre csak keveset fogyasztottam, hogy tovább tartson.

Ez az évenként ismétlődő kirándulás tulajdonképpen a tornaórák befejezése volt. Volt versenyfutás is. Én rossz futó voltam, de Ilma testvérem mindig az első három között szerepelt. Többször is ő lett a győztes.

Volt távolugrás. Bukfenc, cigánykerék. Úgy kifáradtunk, megéheztünk, hogy a vasszőget is megettük volna, amikor végre „asztalhoz” ülhettünk.

A lakoma végén a papírt, szemetet visszatettük a tarisznánkba. Eszünkbe sem jutott, hogy az erdő szent tisztaságát, a fák alját ékesítő erdei növények szőnyegét bemocskoljuk holmi hulladékkal.

Kisiskolás éveim ezen legutolsó kirándulása nem sikerült olyan felhőtlenül, mint az előbbieik. Minket is megérintett a tanítóválasztás viharának az előszele.

Már a télen elkezdődött a viszály. Két tanító pályázott a megüresedett állásra. Mindkettő fiatal volt.

A korteshadjárat alatt járták a falut. Bekopogtak minden evangélikus házba. Meglátogattak minden családot, akik az egyházhoz tartoztak.

Emlékszem, hozzánk is bekopogott mindegyik.

A cserépkályha ontotta a meleget. Az égő fa illata meghitt hangulatot árasztott szét a szobában. A szekrények tetején pompázó piros almák sárguló téli-körték pedig a természetet varázsolták a téli világba. A tanító úr elmondta elképzeléseit. Mit akar, hogyan akar tanítani. Elmondta, hogy a képzőben, ahol tanult, milyen jó bizonyítványt kapott énekből. Ez fontos volt, mivel a mindenkori felsős tanító töltötte be a kántor szerepét. Ő ült az orgonánál, ő volt az előénekes a templomban. Ő énekelt a temetéseken. Szükség volt a jó hangra.

Anyámék tiszteletteljes udvariassággal fogadták. Nem tettek különbséget a két jelölt fogadásakor. De mégis a később hozzánk látogató tanítójelölt mellett kötöttek ki. Jobban tetszett nekik.

A gyülekezet két táborra szakadt. A felnőttek belehajszolták magukat a pártoskodásba. Rokonok, jó barátok, jó szomszédok között robbant ki ellenségeskedés. Viszály dúlt az eddig szeretetben élő hívők soraiban. Akadt olyan buzgó harcos is, aki a köszönést is beszüntette az ellentáborba tartozók felé.

A harc áterjedt a gyerekekre is. Az iskolaudvaron, a szünetekben két csoportra oszlottunk. Egymásra mutogattunk, és veszekedő szavakat küldtünk egymás felé.

A kiránduláson most nem a barátainknak izgultunk a versenyeken, hanem aszerint nógattuk a futókat, melyik párthoz tartoztak a szüleink.

Olyan volt a falu, mint egy megbolydult méhkas. A két jelöltet aztán a hívek serege meghallgatta a templomban. Egymás után, egymás jelenlétében kellett orgonálniuk, énekelniük. Aztán titkos szavazás következett. Apámék szomorúak voltak. Azt mondták, a másik jobb lett volna.

Így én a következő évet, a negyediket a T. tanító úrral kezdtem el. A sors különös fintora volt, hogy az év végén behívták katonának. Mivel a G. tanító éppen a szomszéd kicsi faluban helyezkedett el, könnyű volt visszahívni, most már szavazás nélkül a mi falunkba.

Így jártam én mégis, gimnázium előtti utolsó évemben az ő keze alá. Ő fe-dezett fel, ő biztatta szüleimet, hogy taníttassanak tovább. Szinte naponként járt fel hozzánk, meggyőzni apámékat: „Ennek a gyereknek tanulni kell.”

Ő biztatta fel a tisztelendő urat is, hogy álljon a jó ügy mellé. Kettőjüknek könnyebben sikerült elérniük, hogy végül beirassanak a kőszegi gimnáziumba.

Egyik tanító sem élt sokáig. T.-t a rendes katonai szolgálat letelte után nem engedték haza. Kitért a háború, bent tartották a hadseregben. G-t is hamarosan behívták. Mindkettő a 2. Magyar Hadseregben, mint tartalékos hadnagy harcolt. Mindkettő meghalt. Fiatalon.

Haláluk hírére elcsitul a falu. Dermedten néztek össze a volt ellenfelek.

A halál, az igaztalan, önkényes rendet teremtett. Mindkettőre rátette ijesztő kezét.

Mester nélkül maradt a falu.

*

Így telt az életem az iskola és az otthonom között. Agyam befogadta mindazt, amit az általános iskola nyújtani tudott. Jó tanuló voltam. Negyedikes koromban, amikor átkerültem a nagyiskolába, már valóban kitűntem a többi gyerek közül. Sokat olvastam. Mindenről többet tudtam kicsivel, mint ami a tankönyvekben írva volt. Apámtól különösen sokat kaptam. Ha a tanítás után még kivitt magával a határba, útközben sok olyan ismeretet plántált belém, amit talán egyedül ő tudott környezetem szereplői közül.

Ültem mellette a kocsin. A „vesszőfutás” emléke elhomályosodott már bennem. Megbocsátottam. Néztem, ahogy egyik kezében a gyeplőt tartotta. Mindkét szárát egy kézben, az ujjai között.

Apám büszke tartással ült a kocsin.

Sokat mesélt. A francia forradalom volt az egyik kedvenc témája. A szabadság volt a vallása. A korlátok nélküli élet.

Ahogy mondani szokta: „Azért maradtam paraszt, mert itt nem parancsol senki.”

Különösnek tűnt előttem az istenhite is. Inkább természetimádó volt. Ahogy kiértünk a határba, szemében azt az áhítatot láttam, ami mások arcán a temp-lomba lépés pillanatában jelenik meg.

Általam akkor még ismeretlen emberekről beszélt. Rousseauról és Goethéről. Tudta, sokszor elszavalta a kocsi tetején, estefelé, “A vándor éji dalá”-t.

Ezek a tanítás utáni, esti utakon érlelődött meg apámban a végső döntés, hogy tovább taníttat. Éreztem, hogy ezek a beszélgetések kicsit vizsgáztatás jellegűek. Meg akart győződni róla, hogy valóban érdemes vagyok-e arra,

hogy – felrúgva a paraszti élet szent hivatását – elengedjen az „urak birodalmába”.

Azt hiszem, megmérettetésem sikerrel járt. Apám végül megírta a levelet a községi Gyurácz Ferenc Leánygimnázium és Leánynevelő Intézet igazgatójának, hogy jelentkezési papírokat kérjen legkisebbik gyermeke számára.

Az évváró vizsga

Belezuhanunk az 1938-as évbe. Kavargott a világ. Tornyosultak a felhők Európa felett. Hitler már bontogatta szárnyait. Apám kezében szaporodtak az újságok. Még többet járt esténként a Pozlerékhoz, rádiót hallgatni.

Én pedig írtam tovább csacska verseimet. Szavaltam, amikor szavalni lehetett. Iskolai ünnepélyeken, a Hősök szobránál, nemzeti ünnepeink alkalmával. Tele volt velem a falu. Rólam beszéltek.

Emlékszem, egyszer az első világháborús hősök szobránál szavaltam. Június 4-én, Trianon emlékére.

Az egész család ott volt a templom előtti téren. Még a nagymama is eljött. Amikor hazaértünk az ünnepély után, apám nevetve mesélte, hogy mellette az egyik parasztember áhitattal hallgatta a verset, amit elmondtam. Irredenta vers volt. Akkor még friss volt a seb, amit hazánkon ejtettek.

Az öreg paraszt apám felé fordult és megkérdezte: „Kié ez a nagyszájú leány?” „Az enyém” – válaszolt apám. Éreztem, hogy büszke rám.

Az utolsó évváró a G. tanító úrral kitörölhetetlen élményként maradt meg emlékezetemben.

Az évvárók, az „egzamenek” – ahogy nagyanyám nevezte őket, a templomban zajlottak le. Felkerültek az Isten házába a nagyobb taneszközök, az oltár és a padosrok közé.

Felhozták a nagy fekete táblát. Felállították a hatalmas számológépet is, hogy apró golyóival kiszámíthassuk a számtani feladatokat. Persze ezt csak az alsóbb osztályok tanulói használták. Mi, felsősök, már a táblánál oldottuk meg a példákat.

Amikor a földrajzi tudományok vizsgája következett, a tanító úr ráakasztotta a térképeket a tábla állványára. Mi még az összes, Trianon előtti vármegyét megtanultuk. Az összes megyeszékhelyet betéve tudtuk. Ismertük a történelmi Magyarország összes hegyeit. A Kárpátok büszke vonulatát, a „legmagyarabb folyót”, a Tiszát. Hiszen a mi országunkban van a születési helye, és itt adja át összegyűjtött kincsét a Dunának. Így tanultuk.

Amikor a történelem-vizsga következett, nagyjából végigmentünk az emberiség életén. Ahogy az egyes osztályok a saját tananyagukban előforduló korok históriáját felelevenítették, a hívek a tömött padosorokban figyelemmel kísérik a gyerekek beszámolóit.

A sors különös véletlene folytán én éppen az első világháború történetét kaptam. Erről kellett beszámolnom.

Alltam a hívek előtt. A táblán Európa térképe lógott. Ferenc Ferdinánd meggyilkolásával kezdtem, aztán a kialakuló erőviszonyok ecsetelésével folytattam a vizsgát. A padsorokban, a sok egyforma fekete fejkendő szinte összefolyt szemeim előtt. Csak az égő szemek világítottak. Anyámat kerestem, az ő szemeiből akartam bátorságot meríteni. Nem találtam. Végre megállt pásztázó tekintetem nagyanyám arcán. Őt fedeztem fel a padsorok elején. Nézett rám. Tekintete – bár rám szegeződött – éreztem, messze jár. A nagy orosz pusztán, fiát kutatva, a dermedt hőmezők birodalmában. Láttam a nem nagy távolságon át, ahogy szeméből két könnycsepp gördül ki és végigfolyik az arcán.

Akkor bennem valami különös érzés tört utat. Megváltoztattam az otthon előre megtanult szöveget. Csak a lényeges tényeket soroltam fel, idő-követelte sorrendben. Aztán, mint a feltörő ár, tavaszi esőzések idején, amikor telítve van a föld nedvességgel, és a belvíz utat tör magának az apró búzaültetvények között, úgy lövellt ki belőlem életem tíz esztendejének valamennyi összegyűjtött ismerete.

Beszéltem Piavéről és Isonzóról. Doberdó szikláiról és az orosz földről. Megemlítettem Józsi bácsit, a nagyanyám fiát, aki gyermekkorom meséinek élő hőse volt. Az üveghegyeken túli, mély gödörben porladó családi hőst. Családunk hazaszeretetének jelképét. Beszéltem a templom melletti emlékműről. Az aranybetűkkel felsorolt nevekről. Beszéltem a Kommünről, az Őszi-rózsás forradalomról. A templom előtt meggyilkolt katolikus papról, akiről anyám annyit mesélt nekem. A román csapatokról, amelyek Budapestig futottak fel, Károlyi „nem akarok katonát látni” – jelmondatáról.

Aztán Trianonról beszéltem. A csonkításról. Elszakított véreinkről, akik úgy kerültek fel a történelem oltárára, mint pogány hitek áldozati állatai.

Megríkatam a templomot. A tanító úr nézett rám. Az első percekben döbbetet látszott az arcán. Aztán a szívérványt láttam megjelenni szemei sugarában. Nem szakította meg „előadásomat”. Hagyta, hadd buzogjon a szó.

Az asszonyok szeméből könny folyt. Megnedvedesedtek a zsebkendők. A gyerekek a padsorok előtti lócán ültek. Dermedten néztek rám.

Nem tudom, hogyan fejeztem be mondandómat. Ahogy elhallgattam, néma csend ült a templom falai között. Aztán felhangzott a taps. Az Isten házában tilos volt a hangos véleménynyilvánítás. Itt eddig senki nem ütötte össze a tenyerét. Ijedten néztem a tanító úrra. Ő is tapsolt. Sőt, a tisztelendő úr is, a szószék feljára előtt.

Utolsó vizsga a magyar nyelv és irodalom tantárgyából volt. Főnév, melléknév. Szótan és mondat. Hogy ne legyen ezen tárgy a hívők számára olyan unalmas, a tanító úr beiktatott egy-egy verset. Én is szavaltam.

„Vigyázzatok ma jól, mikor beszéltek
És áhítattal ejtsétek a szót.

A nyelv ma néktek végső menedéktek” – hallottam, amint koppant a hangom a hatalmas térben. Amikor ahhoz a részhez értem:

„Nem illik a daróc főpapi talárhoz,
És királyi nyelvhez koldus-dadogás.” – akkor a parasztok a padokban bólogtattak. Éreztem a szemükben a lángot. Éreztem, tudatában vannak annak, amit hallanak. Már régóta tudják az igazságot. Azért beszélnek olyan gyönyörű magyarsággal.

A sok komoly, néha szomorú élmény után úgy gondolta a tanító úr, hogy valami vidámabb útravalóval távozzon a gyülekezet a több óráig elhúzódott évszóróról. O is tudta, hogy verseket írok. Sokat megmutattam neki döcögő rímfaragásaim közül. Előre megbeszéltük, hogy egyet előadok közülük. Választása Lévy József Mikes című versének a parafrázisára esett. Pásztorkodásom napjaiban írtam a Malom-mezőn a múlt nyáron. Ezt kellett elmondanom. Így kezdődött:

*Egyedül hallgatom Malom mormolását,
Malom habja felett futó szél zúgását,
Egyedül, egyedül a pásztorok közül
Nagy Malom-mezőjén.*

Amikor olyan részekhez értem, mint:

*Peregnek a fákról az őszi levelek
Szegény birkáimat elvitték a szelek. – már mosolyogtak a megfáradt arcok.
Kedves derű áradt szét a hívők között. S amikor azzal folytattam:
Itt őrzöm libáit az édesanyámnak,
Se Ilma, se Mária lábamra nem állnak,
Nagymama parancsa nem hallik idáig. – már hangos nevetés szállt felém a padokon át.*

Boldog voltam. Amikor az oltárt libasorban megkerültük az ünnepség végén, és a férfiak és nők padsorai között egyenként kivonultunk a templomból, a felnőttek felálltak a padokban.

Az orgona hangjai megváltották a csendet. A padok széléről apró virágfüzerek lógtak alá, kísérvén utunkat a kijáratig.

A gyülekezetből – apáink és nagyapáink, anyáink és nagyanyáink szeméből, delejes tekintetéből a szeretet varázslata áradt felénk.

Tudtam, hogy utolsó kivonulásom ez kicsi világomból. Utolsó vizsgám végére értem itt, a falumban. Elkövetkezett utam kettéválása. Amit kisebb koromban csak sejtettem. Beteljesült egy ígéret. Itt állok az elágazásnál. Választottam. A tudást ígérő ágon megyek tovább.

Mit ígér ez az ismeretlenség? Érdemes lesz feláldozni érte a másikat? Isten veled Bakonyér! Malom-mező! Új-hegy! Csige-domb!

Az évváró után még folytatódott nyaranként ismétlődő pásztorkodásom. De már nem úgy viszonyultam sem a munkámhoz, sem a határhoz, ahogy eddigi életem során bármikor.

Azon vettem észre magamat, hogy megsimogatom az útszéli fákat. A Hossziban a kút kávját.

Ha emberekkel találkoztam az úton, többen megszólítottak mint az előző nyarakon. A templomban lezajlott egzámen óta olyanok is megismertek, akik – tőlünk messze lakván – eddig nem tudták, ki vagyok.

„Te mész Kúszegre?” – így kérdezték, és én lehajtott fejjel válaszoltam: „Igen.” Akkor ők megnyugtattak, hogy bizony az jó lesz.

„Legalább nem lesz ilyen nehéz az életed!” – mondták. Nekem pedig lelkiismeretfurdalásom támadt.

„Árulás” – zakatolt a szívem és azt súgta, hogy ne menjek el innen.

De már megfogott a vágy, hatalmába kerített a tudás utáni szomjúság. Tudni akartam arról a másik világról, amit el sem tudtam képzelni. Nem láttam még várost, emeletes házakat. Nem voltam még távol a falumtól, csak a szomszédos községekbe vittek el a szüleim kocsival, ha búcsúk vagy vásárok alkalmával meglátogatták az ott élő rokonokat.

Hamarosan válasz érkezett Kúszegről. Nagy borítékban az iskola évkönyve, mellette jelentkezési lap, amit a szüleimnek kellett kitölteni. Az évkönyvben a jelentkezési feltételek és az internátusi élethez szükséges használati tárgyak jegyzéke szerepelt.

Úgy vettem a kezembe ezt a könyvet, mint ahogy Mózes markolhatta a két kőtáblát.

Az iskolai növendékek nevei oldalakon át sorakoztak a fehér papíron. Osztályok szerint. Táblázat mutatta az egyes tanulók osztályzatait minden egyes tantárgyból. Akinek mindenből egyese volt, az kitűnő minősítést kapott, és neve vastag betűvel tűnt ki a többi közül.

Apám nézte az osztályok táblázatait. Sorra vette az ismeretlen neveket.

„Látod, egy-egy osztályban huszonöt-harminc gyerek között három-négy vastag betűs van. Azt akarom, hogy a jövő elsősei között, év végén te is ezek között légy!”

Éreztem, komolyan mondja ezt. Ha nem leszek vastag betűs, nem enged vissza a gimnáziumba.

„Ott leszek” – feleltem.

De szívemet szorongás fogta át. Féltem, mert éreztem, olyan ígéretet tettem, mint a mesében a legkisebbik fiú, aki indulása pillanatában nem tudta, nem tudhatta még, milyen akadályok gördülnek útjába.

*

Soha nem volt még életemben annyi ruhám, annyi cipőm egyszerre, amennyit az internátusi élet megkövetelt egy-egy jelentkezőtől. Szükség volt egy „külön

rajz szerinti magyar ruhá”-ra. Sötétkék szövetből, fekete sújtással. Két sötétkék szoknyára, két fehér vászonblúzra magyarosan himzett gallérral, ünnepekre, és két kék-fehér csikos blúzra, hétköznapiakra.

Külön előírás volt, hogy „a blúzok csak hosszú ujjúak lehetnek”. Előírták, hogy a kabát „magyar szabású legyen, kevés sújtással, kis prémgallérral.”

„A Bocskay-sapkát az egyöntetűség kedvéért itt csináltatjuk meg” – szölt az előírás.

Szükség volt még 1 sötétkék és 1 piros pettyes kartonruhára, 1 könnyű fehér ruhára, 3 fekete klottkötényre és hat pár cipőre. Ebből 1 pár lakkcipő, 2 pár bőrcipő, 1 magas szárú cipő, 1 hócipő és 1 reggeli papucs volt a kötelező.

Legjobban a „hat pár fekete harisnya” döböntött meg. Elképzelttem magamat, amint nyolc hosszú éven át, amíg az intézet lépcsőjét koptatom, olyan szomorú öltözkébe bújtatom majd a lábaimat, mint a nagymama és a barátnői idehaza.

Elkezdődött a „stafírungom” összeállítása. Hazajött Pestről Eszter néném, apám nővére. Vele és apámmal mentünk be Győrbe. Megvásároltuk a szükséges fehérneműket – az előírás szerint mindenből hat darabot. Anyagokat vettünk a ruhákhoz, blúzokhoz. Ezeket anyám készítette el, egy idős varrónővel, akinél Márka nővérem már évek óta tanulta a szabás mesterségét.

Megvettük a cipőket is.

Akkor láttam először várost. Gyönyörű üzletekben jártunk. Tágasak voltak és jószagúak. Az eladók elegánsak és udvariasak. Elcsodálkoztam, hogy egy boltban csak egyféle árut kínáltak. Nem úgy, mint nálunk a Hangyában. Élveztem, hogy volt külön cipőbolt, fehérneműbolt. Volt, ahol csak anyagokat árultak.

És a város főutcája! Emeletes házak tapadtak egymáshoz. Nem volt közöttük kert, még egy fa sem. Csak falak, utcák hosszú soron át. Fehér, de nagyobb részben színes vakolatok. A földszinteken gazdag kirakatok ragyogtak. Fénylő üvegek mögött gyönyörű ruhákba bújtatott próbababák álltak. Eleinte azt hittem, hogy élő alakok. Csak hosszas szemlélődés után vettem észre mozdulatlanságukat.

A cipőinket eddig apám vásárolta meg, egyedül, nélkülünk. Mintát vett a lábunkról. Fehér papírra kellett lépnünk, és ő körbehúzta ceruzáját a lábfejük szélén.

Most jártam először cipőboltban. Leültettek egy padra. Egy eladó ölébe vette a lábamat és próbálgatni kezdte, melyik cipő tudja legjobban megregulázni a pásztorzkodások éveiben, mezítlás korszakom ideje alatt, szabadsághoz szokott, kissé szétterült, lázadó lábujjaimat.

Végül, hazaindulásunk előtt, apám még vásárolt egy óriási útiládát is. Akkor volt, hogy nyugodtan belefekhettem volna. De amikor szeptember elsején belekerült minden holmi, amit a bentlakásos élet megkövetelt, annyira

megtelt a ruháimmal, hogy alig tudtuk lezárni a tetejét. Apám nagy papírlapot kötött rá, vastag kartonból. Ráírta a gimnázium címét és az én nevemet. „Bertalan Emma, deák.” Aztán feladta személypoggyászként, amikor elindultunk Kőszeg felé. Ő és én.

Az indulásig azonban még volt néhány hét. Nyugtalan álmaim voltak azokban a napokban. Hatalmas házakban bolyongtam. Óriási lépcsőkön futottam felfelé. Egyre magasabbra szálltam, már tető sem volt a házakon. Felhők szálltak a fejem felett. El akartam kapni őket, fel akartam csimpaszkodni rájuk. De nem értem el gyapjas bodrukat, és lezuhantam a mélybe. Akkor felébredtem és félni kezdtem a jövőmtől. Mire elérkezett az indulás napja, már számot vetettem minden veszteségemmel.

Nem lesz számomra több szüret. Nem nekem sárgul többé a kukorica apró gyöngyszeme. Nélkülem zajlik le a krumpliszedés, a répahordás. Jelenlétem nélkül dőlnek el a kivégzésre ítélt fák az erdőben. A téli tollfosztások anyám konyhájában az én távollétemben zajlanak majd le. Amikor anyám kihúzza a nagy asztalt és a tiszta, fehér szákokból előkerülnek kedvenc libáim letépett ékességei. Az asszonyok pedig körbeülik majd az asztalt és kapától eldurvult bütykös kezeikkel letépi a toll száráról az apró, légies pihéket. Nem fogom többé hallani anyám figyelmeztetését: „Ne fújj akkorákat, elszáll a toll!”

Pedig pontosan ezt akartam gyermekkoromban. Szálljon, lebegjen, ami könnyű.

Aztán elérkezett az indulás reggele. Az útiláda a kocsira került. Apám már felszállt az ülésre.

Anyám, nagymama és a két testvérem álltak a kocsi mellett. Bodri a lábuknál lihegett. Mindenkit megcsókoltam és felszálltam apám mellé. Amikor anyám átölelt, halkan a fülembe súgta: „Ha rossz lesz neked, gyere haza.”

Kibuggyant a könnyem. De biztos voltam abban, hogy soha nem fordulok már vissza, bármilyen kegyetlen lesz is az életem.

Nem megtorpanásra nevelt a falum.

Zakatolt alattam a vonat. Megszeppenve ültem apám mellett. Néztem a tájat. A csodálatos dunántúli vidéket. Dombok és völgyek! Mint az eddigi életem. Vajon most lefelé haladok vagy fölfelé?

Szombathelyen át kellett szállnunk a kőszegi vonatra. Rövid, két-három kocsiból álló szerelvény volt csupán. Úticsomagunkat is átrakták a vasutasok. Apám ellenőrizte.

Amint megérkeztünk a kőszegi állomásra, egy lovas kocsi vesztegelt az épület előtt. A gazdája hangosan invitálta az intézetbe tartókat:

„Az evangélikus internátusba viszem a csomagokat” – kiabálta. Apám kiválasztotta a nagy útiládát a vasúton. Két hordár feltette őket a négykerekűre. Mi elindultunk gyalog.

Néhány lépésre az állomás épülete előtt a Gyöngyös folydogált. Felette híd. Ahogy átmentünk rajta, belenéztem a vízbe. „Nem Bakonyér” – állapítottam meg. Mély volt és sötét. A partja meredek. Nem tudtak volna belemenni a birkáim.

Végimentünk a városon. Szépnek találtam. A házak többnyire egyemeletesek voltak. Ritkán találtam köztük magasabbat. Azokat is inkább a Fő tér és a Fő utcán.

Ahogy kibuktunk az állomásról vezető útról, „az egyhangúság útjáról” – így neveztem el magamban – széles, gyönyörű tér tárult elénk. Balra templom magasodott. Nagyobb volt, mint az otthoni. Hatalmasnak tűnő tornya mellett kétoldalt két pici tornyocskát vettem észre. Három kapuja volt. Előtte sok-sok lépcső futott felfelé.

„Hát, innen gyorsabban ki tudnak jönni a hívek, gondoltam, nem kell toladniuk az egyetlen, szűk bejáraton, mint Patonán.” A stílusról, amiben ez a gyönyörű templom épült, csak később tanultam.

Annak az épületnek a felső emeltén, ami az Árpád tér I. szám alatt állt, nagy betűk hirdették, hogy a „Gyurátz Ferenc Evangélikus Leánynevelő Intézet és Leánygimnázium”.

Megérkeztem életem újabb nyolc évének a színhelyére. Nem voltam még tizenegy éves. Apró voltam és 27 kiló. Az iratok között szorongattam a kötelező orvosi bizonyítványt is, amelyben Siklós doktor igazolta, hogy intézeti életre alkalmasnak talált. Csupán egy kikötés volt benne: „A szíve miatt futás és nehezebb tornagyakorlatok alól felmentve.” Beléptünk a kapun. A lovas szekér már megérkezett a csomagokkal. Férfiak szállították fel őket a hálótermekbe.

Belül, a bejáratnál portásfülke állt. Kálmán bácsi, az öreg portás üdvözölt bennünket. Először az igazgatói irodába kalauzolt, ami a földszinten volt, a belső bejáratú ajtó mellett. Ősz hajú férfi fogadott bennünket. Arató igazgató úr. Miután beírta nevemet a gimnázium nagy könyvébe, az internátusba irányította utunkat. Az épület mindössze két emeletből állt. A földszinten és

az első emeleten helyezkedtek el a tantermek és a díszterem, ami hatalmas volt, óriási ablakokkal nézett a Kálvária-domb felé. Nagy szárnyas ajtói, mint meleg karok, széttárva, hívogatólag intettek felém. Bekukkantottunk apámmal. Hosszú, nagy terem tárult elénk. Benne két sorban, szigorú rendben egymáshoz illesztett zöld asztalok húzódtak végig az oldalfalak mellett. Egyforma, világosbarna székek kandikáltak ki alóluk, csupán hát-támlájukkal tudták jelezni ottlétüket. A terem végében dobogó állt. Rajta asztal. Két óriási cserépkályha nézett egymással farkasszemet a helység két végében. A dobogónál is volt egy bejárati ajtó.

Tanárnő haladt el mellettünk. Láttá, hogy új lakó vagyok. Megsimogatta a fejemet.

„Elsős vagy, ugye?” – kérdezte kedvesen. Aztán elmondta, hogy ez a díszterem. Itt lesznek az iskolai ünnepek, hétköznapiakon pedig itt fogunk tanulni. Minden gyereknek lesz helye a zöld asztaloknál. Mindenki kap egy fiókot az iskolaszerek tárolására.

Ahogy néztem a határtalan hosszú asztalsort, a végtelennek tűnő bezárt világot, egy pillanatra összeszorult a szívem. Aztán érdekes gondolat derített fel. Tudatosodott bennem, hogy milyen jó is, hogy először zöld színnel találkoztam új otthonomban. Ha ezek az asztalok pirosak, vagy sárgák lettek volna, most sokáig szomorú lennék. De zöldek! Zöldek, mint a Malom-mező rétje, mint a Hosszi dűlőjén a fű. Melynek puha pázsitján a nyári szünetben hanyatt vágódhatom és kezeimet széttárva, keresztet varázsolhatok a lágy fűszálak közepébe. „A zöld szín a remény színe” – mondaná anyám, ha itt lehetne.

Szívetem eltöltötte a várakozás ismeretlen jövőm után. A felfedezés vágya elnyomta bennem a szorongást.

A második emeleten rendezték be az internátust. Itt voltak a hálószobák. Minden osztálynak külön, vaságyakkal zsúfolt terem jutott. A szekrények a folyosón voltak. Minden hálóból nyílt egy picike szoba. Ezekben a gyerekeket felügyelő tanárok laktak. Ők vigyáztak a rendre, a mosakodásra, az esti imádkozásokra.

Megtaláltuk az elsősök termét. Nem volt nagy. Tíz-tizenkét ágy szorongott benne. Az egyik falon mosdókagylók sorakoztak. Egyetlen csapjukból hideg víz folyt.

„Hol lesz a melegvíz? – töprengtem magamban – hideg vízben nem jó mosdani.” Hamarosan rá kellett azonban jönnöm, hogy ez az egyetlen lehetőség. Meleg vizet hetente egyszer kaptunk a pincékben kiépített fürdőben. A fürdés szombatonként volt.

*

Az ágyak egy része már nem volt üres. Gyerekek ültek rajta szüleikkel. Mellettük hatalmas útiládák. Az egyik ágynál éppen átvétel volt. Már levélben

értésítették anyámékat is, hogy a kötelező ruhaneműhöz készítsenek leltárt. Minden holmimba varrják be, vagy írják bele a 26-os számot, mivel ez lesz majd az intézeti számom. Így tudják kiválogatni a közös mosás alkalmával a hozzám tartozó fehérneműt. Tétélesen, minden darabot, egyenként átvettek az év elején, és minden év végén ugyanígy visszaadtak a szülőknek. Semmi nem vesztetett el.

A hálónénink fiatal volt, és kék szeme anyámat juttatta eszembe.

Annus néni – így hívták – éppen az egyik gyerek holmiját vette át. A leltárból egymás után pipálta ki a ládából elővett ruhákat, cipőket. Ezek az ágyra kerültek, majd a kis elsősöknek maguknak kellett elhelyezniük a számukra kijelölt szekrényekbe. Kulcsot is adtak hozzá. Hosszú zsinóron lógott a nyakunkon, ékszer gyanánt, nyolc éven keresztül. Ez volt magántulajdonunk egyetlen jelképe. Amint meglátott bennünket Annus néni, abbahagyta az átvételt. Rövid bocsánatkéréssel otthagya „ügyfelét” – és mosolygó arccal közeledett felénk. Tétova léptekkel indultunk befelé. Apám bemutatkozott és felém fordult.

„Elhoztam a kislányomat” – mondta, és én hangos „jó napot kívánok”-kal üdvözöltem leendő tanáromat.

„Itt úgy köszönünk a felnőtteknek, hogy kezét csókolom” – oktatott ki Annus néni. De hangjában nem volt semmi bántó, semmi megszegyenítő. Éreztem, inkább segíteni akar. Apám ugyan a legszebb ruhájában érkezett, de csizmájáról azonnal látni lehetett, hogy faluról jöttünk, hogy parasztok vagyunk.

Amikor az útiládám tartalma a számomra kijelölt ágyra került, és megkezdtem ruháim berakását a szekrényembe, apám megállított munka közben.

„Ne így rakd, így rendetlen!” Aztán megmutatta, hogyan kell élére rakni a fehérneműt, a törülközőket.

Bizonytalanul álltam új birodalmam apró területén. Valójában csak az ágy volt az enyém, meg a szekrény. Minden más közös volt. Lassan megtelt a hálósoba az új lakókkal. Néztem leendő társaimat. Egyik-másik megszeppenve állt szülei mellett. Volt, aki hangoskodással leplezte zavarát.

„Hogy fogok ezekkel az idegenekkel kijönni? – futott át rajtam a rémület. Testvéreim helyett ez a sok ismeretlen! Milyenek lesznek vajon?”

Annus néni szavai ébresztettek fel gondolataimból: „Kínáld meg édesapádat ülőhellyel” – mondta kedvesen. Nekem ez olyan idegenül hangzott. Olyan szokatlan volt. Családtagot helyel kínálni? Hát mi, odahaza, akkor ülünk le, amikor kedvünk támad rá. Nem kell külön felkérni rá senkit!

„De ez nem az otthonom” – suhant át az agyamon. „Ez egy hatalmas, nagy ismeretlenség – keseregtem magamban.” De nem fordultam volna vissza, semmi áron. Még akkor sem, ha erre lehetőségem nyílt volna.

Lassan késő délután lett. Elmentek a szülők. Elment apám is. Elkísértem a folyosó közepéről nyíló lépcsőházig. Nagy, rácsos vasajtó zárta el az internátust az épület többi részétől. Ide csak a bentlakók jöhettek be. A bejáró tanulók, akik a városban laktak, csak az első emeletig juthattak fel. A tantermekig.

Az ügyeletes diakonissza-nővér becsukta apám után az ajtót. A kétszárnyú, vasrácsos nagyajtót. Amint apám haladt lefelé a lépcsőn, szemeim erejével akartam visszahúzni. Meg akartam állítani. Szerettem volna, ha még egyszer visszanéz. Hogy egyszer még összevillanjon a szemünk sugara.

Nem fordult vissza. Ment, lépkedett lefelé a lépcsőn. Én álltam a hatalmas vaskapu előtt. Belül. Onnan néztem ki a külvilágot jelentő lépcsőkre. Arcomat a rácshoz nyomtam. Mint a rab, aki a szabadulást várja.

Karola néni

Ahogy elkövetkezett az este, hozzákezdtünk a lefekvéshez. Az ágyakat egyforma drapp színű pléd takarta. Ezt kellett gondosan összehajtanunk és az ágy végébe helyezni, a lábunk mögé. A párnák és paplanhuzatok fehérsége átvette a színek feletti uralmat a szobában. Segítettek ebben a hófehér mosdókagylók is. A belőlük folyó hideg víz felfrissített bennünket a napi izgalmak fárasztó nyomása után. Az utazás, az új környezet mindnyájunkat elbágyasztott. Ahogy éppen a lábaimat emelgettem a magasnak tűnő csap alá, odajött hozzám az egyik gyerek.

„Ugye te paraszt vagy?” – kérdezte. Arca gúnyos volt, lenéző. Mintha azt kérdezte volna, mit keresek itt, az úri gyerekek között. Megnémultam. Lehajtottam a fejemet. Nem tudtam válaszolni. Dermedtség uralkodott el rajtam.

„Istenem, hova jöttem?” – kérdeztem döböntően magamtól.

A kérdező továbbment. Láttam, ahogy körbejár a gyerekek között, és halkan súg nekik valamit.

Éreztem, hogy rólam beszél.

Bebújtam az ágyba. A „ciha” tiszta volt. De nem éreztem rajta a nap illatát. Nem anyám kertjében száradt, nem a patonai szél lengette. Nem volt otthon-szaga.

Annus néni bejött. Ellenőrizte, hogy lefeküdtünk-e. Aztán felültetett bennünket az ágyban, és közösen imádkoztunk.

„Mi Atyánk, ki vagy a mennyekben” ..., „Vagy a mennyekben, Istenem?” – kérdeztem némán a közös fohász után.

„Vagy talán valóban a határban vagy, ahogy apám állítja? A fákban, a fűben, a virágokban? A Bakonyér csordogálásában? Az apró, fehér habok között, amiket az ezüsthényű halak csalogatnak a víz tükrére, amikor örömeinkben feldobják parányi testüket az életüket biztosító közegeből, hogy egy pillanatra érezhessék a meleg levegő lágy simogatását? Aztán visszahuppannak, csobbanak mederágyukba, erőtlen tajtékot vetve a szomorúfűzek védő lombjai alatt?”

„Mi Atyánk, ki vagy...”

„Ha apámnak van igaza, akkor most elhagytalak” – szipogtam, és a paplan alá bújtattam a fejemet.

Már majdnem sikerült álomba sírdogálnom magamat, amikor egy kéz óvatosan lefejtette rólam a takarót.

Ijedten néztem fel. Pislákoló gyertyafényt láttam mellettem. Az ágyamnál öregasszony állt. Hirtelen azt hittem, a nagymama jött el értem, hogy hazavigyen.

De nem ő volt. Az internátus igazgatónője, Karola néni járta végig az ágyakat. Minden gyerekhez lehajolt. Megsimogatta az arcunkat, megcsókolta a homlokunkat.

„Aludjatok jól” – suttozta, amikor elhagyta a szobát. „Nagyon szeretlek benneteket” – mondta még halkán, és ahogy a gyertyafény eltűnt, sötétséget hagyva a bútorok között, úgy éreztem magamat, mint aki nagy bajból menekült. Éreztem, ahogy a sötétség fekete leple alatt, annak közegéből, vékony pókhálóként szövögeti láthatatlan szálait körénk valami, előttem eddig ismeretlen szeretet. Mint apai nagyanyám szívéből a családi összejöveleteken, úgy indult felénk ebből az öregasszonyból a varázsháló szintelen fonala, hogy feloldja bennünk a könnyeket fakasztó szomorúságot. A háló nőtt, egyre szélesebben terült fölénk. Befogta az ágyakat, a mosdókat, a fogast, ahol a pongyoláink pihentek. Amely alatt vadonatúj, még ki nem taposott cipőink várták – szolgálatra készen – a reggelt.

Megnyugodtam. Úgy éreztem, itt is van szeretet. Ahol pedig szeretet van, ott meg tudom találni a helyemet. Csak akarnom kell. Csak félnem nem szabad. Soha. Semmitől.

Álmomban otthon jártam. Apámmal mentünk a falu főutcáján. Éppen a templom előtt jártunk, amikor megszólalt a toronyban a nagyharang.

Akkor felébredtem. Az iskola csengője szólt. Éles hangja belevisített a hálónk csendjébe. Fél hetet mutatott a nagyóra.

Az internátus

Az elkészülésre bő félóránk volt. Aztán sorba állítottak bennünket az internátus folyosóján. Kettesével álltunk a rácsos kapu előtt. Aztán szép rendben a földszintre vezettek bennünket. Ott volt az ebédlő.

Tizenkét nagy asztal várt bennünket hófehér terítéssel. Minden asztalnál 12–12 szék állt egymással szemben. Az asztalfőn egy-egy tanárnő figyelt bennünket. Az ültetés sorrendje minden asztalnál hasonló volt.

A tanárnő mellett jobbról és balról kicsi elsősök ültek. Aztán másodikosok, és így sorban a többi osztályokhoz tartozók. Az asztal végén a nyolcadikosok kaptak helyet. Ezzel az ültetési móddal közelebb kerülünk egymáshoz, kicsik és nagyok. Jobban megismerhettük a többi osztály tanulóit. Étkezések alatt megtudhattuk egymás gondjait, bajait. Halkan beszélgethettünk is egymással. De ezt a lehetőséget csak néhány hét elteltével használtuk ki.

Minden asztalnál két gyerek szolgált fel. Ők voltak a hetesek. Hétfőnként váltottuk egymást. A hetesek előbb lejöhettek az étkezések idején. Nekik kellett teríteni. Az ételt liften szállították fel a konyhából. Ez a terem végében volt. Konyhaasszonyok húzták fel, és a hetesek mentek a tálakért. Először a tanárnőt kínálták meg, majd sorban a gyerekeket. Hamarosan megtanultuk, melyik oldalról kell kínálni, honnan szabad elvenni a megüresedett tányért. Az elsősök néha rászorultak egy kis útbaigazításra: hogy fogják az evőeszközöket, melyik ételhez mit használjanak.

Az étkezés kultúráját nagy gonddal kellett elsajátítanom. Anyám ugyan megtanított az evőeszközökkel való helyes bánásmódra, mégis sok kivetnivalót talált benne a tanárnőm.

A hús vágása közben könyökömet szélesre tárva, minden erőmmel azon igyekeztem, hogy ki ne ugorjon a falat a tányéromból. Majdnem felökleltem a szomszédaimat. A tanárnő kedvesen figyelmeztetett rá, hogy húzzam a könyökömet a testem mellé. Amikor látta, hogy ez nehezemre esik, segített. Leoldotta köpenye övét, és azzal kötötte át a karjaimat. Szorosan a testem mellé. Ezt a műveletet több napon át kellett ismételnie, amíg végre engedetlen könyökeim behódoltak a puha erőszaknak.

Sok bajom volt az ételekkel is. Felét sem ismertem annak, amiket feltálaltak. A parasztkonyha nem főzött úri ételeket. Sokáig nem tudtam, mi van a tálon, amit elém raknak. Nem tudtam, mit vegyek ki a tányéromra és mennyit.

Különösen a mártások és különböző öntetek okoztak gondot. Nem tudtam, édesek-e vagy sósak. Egyszer aranygaluskát kaptunk ebédre. Ezt sem ismertem ugyan, de láttam, hogy valamilyen kelt tészta. Apró darabok, dióval elválasztva. Gondoltam, ez csak jó lehet.

Alighogy kivettem néhány darabot, már hozta is a másik hetes a szószos tálat. Nem tudtam, milyen ízű az új étel. Sós? Édes?

Miután a kiszedett mennyiséget meg kellett enni, ez törvény volt, nem mertem meríteni az ismeretlen kínálatból, nehogy baj legyen, ha nem tudom lenyelni. Csak egy pettyentést vettem.

Nagyon finom volt. Szerettem volna még utólag venni, de ez lehetetlen volt. A tál továbbvándorolt. Mire az asztal végéig eljutott, már üresen tátongett. Üresen vigyorgott rám. Kárörvendően. Meg kellett várom, amíg néhány hét múlva újra ez az étel került az asztalunkra. Akkor már rengeteget mertem belőle.

De így voltam más fogásokkal is. Nem ismertem a pástétomot, a rafinált franciasalátát. Mindegyik felfedezése egy-egy éhes délutánt vagy éjszakát jelentett számomra.

Az ebédlőbe negyed nyolckor érkeztünk. Rövid ima után elfogyasztottuk gyenge reggelinket. Fél szelet kenyérből és egy zsemlyéből állott. Egy falatnyi vaj járult hozzá és egy bögre tejeskávé.

A tanítás nyolc órakor kezdődött. A második óra után futottunk tízóraink elfogyasztása végett az ebédlőbe. Ez pici sajt volt és egy zsemlye. Esetleg gyümölcsíz. Sietnünk kellett, mert csak tíz percünk volt az evésre. A teremből étellel nem volt szabad kilépni. Karola néni figyelte, hogy lecsúszott-e az utolsó falat is a torkunkon. Ott toporogtunk az ajtóban. Ilyenkor, e néhány perc alatt beszélgetett velünk. Dicsérte leveleinket, amiket a szüleinknek írtunk. Mi magunk nem küldhettünk ki semmit a tanárok megkerülésével az intézetből. Postát sem kaphattunk titokban. Az általunk írt leveleket átolvasták.

Karola néni ellenőrizte reggelenként az öltözkünk is. Ahogy a reggelihez besétáltunk az ebédlőbe, ő az ajtóban állt. Körömvizitet tartott, és megnézte, tiszta-e a cipőnk.

A tanítás háromnegyed kettőig tartott. Utána ebéd következett, majd séta. Hétköznapiakon egyórás kiruccanásokat tettünk a környéken. Ezek a séták fejlethetetlenek voltak. Kettesével, hosszú sorban róttuk az utat egy-egy diakonissza vezetésével, végig a városon. Fekete harisnyában, fekete cipőben. A melegebb őszi és tavaszi napokon piros pettyes ruhában. Úgy néztünk ki, mint a kis krampuszok.

Ismerkedtünk az épületekkel, az utcákkal. A romos Jurisics-várral. Bebújtunk az omladékos kazamatákba, kerestük a törököt a pusztuló téglák törmelékei között.

Elsétáltunk a környező kirándulóhelyekre. Meglátogattuk a Király-völgyben öregedő óriás gesztenyefát, amely akkor még élő volt.

Tizenketten tártuk szét a karunkat, úgy öleltük át a törzsét. Arra gondoltam, milyen kár, hogy nincs itt az édesapám.

Milyen kár, hogy nem láthatja ezt az élő csodát! Ha itt lenne, biztosan megtalálná benne azt az Istent, amit a fában kutat.

Ebben az óriásfában biztosan fölfedezné valahol! Talán még imádkozna is hozzá? Titokban!

*

Séta után a nagy díszteremben tanultunk. Fél négytől háromnegyed nyolcig, több, mint négy óra állt rendelkezésünkre, hogy a másnapi órákra felkészüljünk. Ebből az első két órát „szigorú inspekciónak” hívtuk. Ez idő alatt tanulnunk kellett. Senki nem állhatott fel, senki nem zavarhatta a társait. A pódiumon az ügyeletes tanárnő figyelt bennünket. Ha valaki rendetlenkedett, megintette. Csak akkor kelhettünk fel az asztaltól, ha a leckénkkel valami problémánk volt. Ha nem értettük a feladatot és segítségre szorultunk. Olyankor felmentünk a dobogóra, és megkérdeztük a tanárnőt.

Öt órakor levonultunk a földszintre, az ebédlőbe. Az uzsonna rendszerint gyümölcs volt és egy fél szelet kenyér. Nem laktunk jól. Annál többet ettünk vacsorára. Uzsonna után, aki készen volt a tanulással, már járhatott a teremben. Beszélgethettünk, játszhattunk. Kézimunkáztunk és olvastunk.

Az iskolának gazdag könyvtára volt. A nyolc év alatt, azt hiszem, kiolvastam minden könyvet, amit a szekrények őriztek.

Vacsora után rövid áhítat vette kezdetét az ebédlő asztalai mellett. Minden nap más gyerek mondta az imát. A jó hangú gyerekek elkezdték a napi éneket. Mi folytattuk. Aztán valaki felolvasott a Bibliából.

Szépek voltak ezek a csendes percek. Ilyenkor egyformává alakított bennünket az áhítat.

Pedig voltak közöttünk katolikusok, reformátusok és zsidók. Voltak papgyerekek, pedagógusgyerekek. Akadtak nagybirtokos családokból származottak. Ügyvédek és orvosok gyerekei.

És voltak parasztgyerekek. Kevesen, de voltunk néhányan. Nekünk volt a legnehezebb.

Első nehézségeim abból adódtak, hogy az ismereteim szűkebbnek bizonyultak az átlagosnál. Az egytantermes, háromosztályos falusi iskola nem tudott akkora tudást biztosítani, mint a városi, főleg a pesti egyosztályos intézmények. Nem is beszélve az általános műveltségről. Az úri gyerekek magukban hordták azt a többletet, amit környezetükből olyan természetes módon szívhattak be, mint a levegőt. Színházba jártak, operákat hallgattak. Idegen nyelveket ismertek. Legalábbis egy bizonyos szinten.

Én nem tudtam, hogy kell kiejteni Lear király nevét. Úgy mondtam, ahogy írva láttam, sok csúfolódást vonva ezzel paraszti fejemre. Volt idő, amikor olyan óriásinak láttam a különbséget köztem és a többi gyerek között, hogy elkeseredtem.

*

Az első hetekben bizony nem volt elég a „szigorú inspekción” biztosította két óra házi feladatom elvégzésére. Még az uzsonna és a vacsora közötti időt is rá kellett szánnom a tanulásra. A többiek már javában beszélgettek, játszadoztak körülöttem. Nem hiányoztam nekik. Éreztem, nem tartanak magukkal egyenrangúnak. Paraszt vagyok. Hetek múlva mégis akadt egy barátnőm. Miután állandóan kettesével jártunk és szerencsére az osztály létszáma páros számot tett ki – mindenkinek jutott társ. Így kerültem melegebb kapcsolatba egy kislánnyal. Évának hívták és tanító volt a papája. Ez fontos volt itt, a gyerekek birodalmában. Sőt még a tanárok között is.

Hamarosan szorosabbra fűződött köztünk a szeretet szála. Amíg még szép őszi időt ajándékozott nekünk a szeptember, sőt néha az október is, a délutánokat a kertben töltöttük. A kert közepén hatalmas „Lufthaus” állt. Köralakú ház volt ez, fából készült. Deszkából képzett fala csak a derekunkig ért, felette szabadon áramlott a levegő és a kerti fák illata. Közepén nagy, kerek asztal állt, körötte egybeépített padsor futott végig a deszkafal mellett. Itt írtuk meg a házi feladatokat sorban egymás után. Aki készen volt az írással, átadta helyét a többieknek. A biflázó tárgyakat a kert gondozott útjain sétálva

tanultuk meg. Vagy a kényelmes, festett padokon ülve. Egymás mellett mormoltuk a verseket, a történelmet és a többi tantárgy másnapra kijelölt részeit.

A legtöbb gondot a matematika okozta nekem. Itt volt a legnagyobb a lemaradásom a többi gyerekekkel szemben. Az ügyeletes tanárnőhöz nem mertem odamenni. Szégyelltem. A társaimhoz pedig nem akartam. Büszkeségből. Éva, ha tudott, segített. De ő is falusi iskolából jött. Gyakran ő is megakadt a feladatok megoldása közben.

Ilyenkor az otthonomra gondoltam. Apámra, aki bízott bennem. Aki ideküldött, és várja rólam a jó híreket.

Tudtam, hogy meg kell nyernem a csatát. Ilyenkor elvonultam egy bokrok-rejtette padra, és tételenként, pontról pontra magyarázni kezdtem magamnak, hol vétettem el a számolást. Addig törtem a fejemet, míg a végén rájöttem a helyes megoldásra.

Szerencsére nem maradt sok időm a szomorkodásra. Az intézet kemény rendje beosztotta minden percünket. Tanítások alatt mindenki a maga munkájával volt elfoglalva.

Ébéd után, amikor sétálni mentünk, csodálatos kikapcsolódást jelentett a zárt épületből való szabadulás. Járhattunk az utcákon. Igaz, szigorú rendben, kettesével olvadtunk bele a kigyózó sorba, de mellettünk emberek haladtak. Házak kapuit hagytuk magunk után. Ha nyitva találtunk közülük néhányat, hosszú kapualjak tárultak elénk. Régi, sváb házak alacsony ablakai biccentettek felénk. Csend volt és valami varázslatos nyugalom. A koradélutáni órákban kevés járókelővel találkoztunk.

Később, amikor már „kinyílt a szemünk”, unalmunkban be-becsengettünk néhány házba. Ártatlan képpel néztük a kilépő lakót. Mire kiért az utcára, már messze kigyózott haszontalan menetünk.

A szaktantermes iskola

Legjobban azonban maga az iskola bővült el. Az épület földszintje és az első emelet. A gyönyörű, tiszta folyosók, melyekből a tantermek nyíltak. Minden tantárgynak szakterme volt. Volt külön magyarterem, történelem- és vallásterem. Külön németterem. Franciaterem. Fizikai előadó, fokozatosan magasodó padosorokkal, hogy láthassuk a kísérleteket és figyelhessük az oktató-filmeket. A vetítéseket nagyon szerettük. Ilyenkor elment az óra fele, és nem jutott idő a feleltetésre.

A biológiai szertár maga volt a csoda. Csontvázak és kitömött állatok töltötték meg a tárolókat és vitrineket. Kifeszített rovarok. Lapos szekrényekben gombostűre tűzött színes pillangók. Olyanok, mint amilyenek a Malom-mezőn vagy a Pölöskei-tagon repdestek körülöttem.

De ezek merevek voltak. Halottak. Kifeszítve feküdtek előttem. Döbbsen néztem őket. Szerettem volna életet lehelni beléjük, hogy repkedjenek körülöttem. Legszívesebben kiszabadítottam volna gyönyörű, színes szárnyaikat az acéltűk hideg fogságából. Be kellett azonban látnom, hogy nincs hozzá hatalmam. Mint ahogy senkinek sincs a földön ereje ahhoz, hogy mozgólátót varázsoljon az egyszer már merevvé görcsült testbe.

Zsuzsira gondoltam. A kutyámra.

Hol van már a falum?

Különálló szekrényben ásványok rejtőztek. Csillogók és fakók. Pirosak és kék színűek. Gyönyörű kőkrisztályok. Hidegek voltak. Élettelenül tűrték talpukra ragasztott céduláikat, melyeken latin nyelvű nevük volt feltüntetve. Egyet sem ismertem közülük. Pedig otthon nekem is voltak köveim. Egy nagy dobozban gyűjtöttem őket. Ha az eke kifordított egy furcsa alakú vagy színű kavicsot, megmostam, és gyarapítottam vele a gyűjteményemet. A Bakonyér medrében néha órákig kerestem a szép példányokat.

Otthon maradt a kötáram. Talán el is dobják a testvéreim! Minek foglalja a helyet?

Ahogy a padsorokban kézről-kézre adogattuk egymásnak a pompás példányokat, ahogy rám került a sor, és kezembe vettem, hogy megcsodáljam őket, láttam, hogy ezek szebbek, mint amiket én gyűjtöttem. Csak ridegek voltak és szárazak. Nem ölelték át őket a patak halszagú, langyos vizének apró cseppjei.

A kristály magában csillogott. Gyönyörű volt. De én szívesebben vettem volna azt a ragyogást, amit a nap szikrázó fénye teremtett az elmúlt nyarakon, amikor az ócska kavicsaimon megülő vízcseppeket hatalmas erejével szétrobantva a szivárvány színeit varázsolta egy-egy pillanatra a tenyerem közepébe.

Az iskolai rend teljesen szétvált az internátusi élettől. Amikor reggelként elindultunk az ebédlőbe, az utolsó pár után bezárult a rácsos ajtó a lépcsőház előtt. Aztán már csak diákok lettünk. Olyanok, mint a városból bejáró többi tanuló. A díszterem oldalfala mellett a folyosót hosszú szekrény sor foglalta el. Abban helyeztük el a tanszereinket. Iskolatáskára nem volt szükségünk.

Minden óra más teremben zajlott le, a saját szaktermében. Így mindig csak a tanrendben megadott órára szükséges könyvet, füzetet kellett a tanterembe vinni. Óra után futhattunk a szekrényeinkhez, átváltottuk a tanszereket a következő óra kíváncsi szerinti. Már előző este összeraktuk a másnapra szükséges anyagot. Órák között csak cserélni kellett a megfelelő könyveket. Ezzel csaknem el is ment a tízperces szünet. Nem maradt idő arra, hogy a leckét legalább egyszer átolvassuk feleltetés előtt.

Az iskola folyosója széles volt. Világos és tiszta. Kőpadlóját fűrészporral tisztították. A falakon minden szakterem ajtaja felett egy-egy mondat állt. Egyformára festett keretbe foglalt rövid szöveg. Mint egy festmény sor, úgy

uralta a folyosót ez a díszítés. Szemnek és szívnek egyaránt szóltak ezek a feliratok. A vallásterem bejárata felett ez a mondat állt: „Erős várunk az Isten.” A magyarterem felett azt olvashattuk naponként, éveken át, hogy „Nyelvében él a nemzet.” A német terem felett pedig azt, hogy „Ein Man, ein Wort”.

Emlékszem az első németórára. A csengő elhallgatott. Nagy terembe léptünk. Három sorban kettes padok álltak, a terem végében pedig mennyezetig érő szekrények. Üvegajtaik mögül a mesék birodalmának varázslata tárult eléink. Ennyi játékot még a búcsúkbán, vásárokbán sem láttam. Volt ott igazi ház, kicsiben. Ajtóval és ablakokkal. Piros tetővel, barna kéménnyel. És a belsejében apró szobák voltak, fallal elválasztva. Bennük asztalok, székek. Kicsi fekhelyek. Rajtuk apróka, pici babák.

Volt benne fürdőszoba káddal és mosdóval. Vízcsappal, amiből, ha a felette elhelyezett apró tartályt megtöltöttük, igazi víz csepegett. Volt a szekrényekben külön fürdőszoba, kicsi vár, kazamatával. Parányi játékegerek csúszkáltak bennük. Volt pici étkezőasztal, étkészlettel, kicsi játék-evőeszközökkel. És voltak babák. Szőkék és barnák. Kicsik és nagyok. Búgócsigák és labdák. Apró vasutak. Gözösök és személyszállító kocsik.

Alig tudtam az ámulattól helyet választani a padok között. A társam, akivel összekerültem, bejáró volt. A városban lakott. Gneisz Ancsinak hívták. Végig kitűnő tanuló volt. De akkor még nem tudtam róla semmit. Csak láttam, hogy csendes, és rokonszenvesnek találtam. Megkérdeztem, ülne-e velem egy padban. Elfogadta a hívást, és nyolc éven át együtt maradtunk, minden órán.

Leültünk az ablak melletti sor első padjába. Előttünk a katedra. Mellette furcsa alakú szekrényféle állt. Keskeny volt és magas. Szokatlanul domború teteje volt.

„Mi lehet ebben?” – csodálkoztam rá a furá tüneményre, miközben kinyílt az ajtó, és középkorú tanárnő lépett be rajta. Vállát hosszú, világosbarna stóla fedte, melynek két vége elől a térdéig ért. Két hatalmas zseb díszítette az elejét. Ebbe rakta a kezait. Az egyik zseben vékony csikban futott a szem, szála rendetlenül lógott a föld felé. Hóna alatt a hatalmas osztálykönyvet tartotta. Felálltunk. Merev csendben üdvözlöttük, moccanás nélkül.

„Setzt Euch” – mondta akkor, ahogy végigpásztázta az ismeretlen, új arcokat. A kezével segített megértenünk a parancsot. Leültünk.

Aztán csak nézett bennünket. Nagy, barna szemeiből delejes fény áradt felénk. Apámnak is nagy barna szeme van – gondoltam hirtelen. De ilyet még nem láttam sehol.

Apám mesélte régen, hogy vannak emberek, akiknek a szemében természetfeletti hatalom van. Ha akarják, el tudják altatni az embereket. Akkor parancsot adnak az áldozatnak, és az végrehajt minden utasítást, amit az a szem sugall neki.

Erre gondoltam és szinte vártam, melyik percben alszom el. Mikor ér el ennek a sugárzásnak az ereje.

Nem aludtam el. Rátapadtam a két barna szemre. Olyan mély volt benne a barnaság, hogy önkéntelenül is a föld jutott eszembe. Az ekék által kiforgatott föld a barázdában. A titkokat rejtő, erőket őrző, sötét hazai talaj a Hossziban, amikor az áldott eső megnedvesíti és még barnábbá, szinte feketévé varázsolja a színét. De ez a két szem élt. Az arcban ugyan, de attól függetlenül, mágikus varázssal ragyogott felénk. Az értelem ereje süttött belőle. Eddig csak a kék szemeket szerettem. Anyámét. A nyári ég kékjét benne, a búzavirág szirmainak utánzását emberi lényen.

Megbűvölt, varázslatba ejtett a tanárnő szeme. Úgy fogalmaztam meg magamban, hogy a kék szemekben a szeretet rejtőzik, a barnákban pedig az értelem.

De amint kibölcselekedtem magamból ezt a megállapítást, rögtön meg is cáfoltam. A tanárnőm barna szemeiből az értelem mellett a szeretetnek olyan bűvös fénye irányult felénk, amit nem lehetett észre nem venni.

Gizi néni lassú léptekkel közeledett az előttünk álló furcsa szekrénykéhez, melynek oldalából – amit eddig nem vettem észre – egy kar nyúlt ki. Ezt néhányszor megtekerte, majd felemelte a furcsa tetőt. Tölcsérszerű hangszóró bukkant ki belőle. Aztán egy picit fémrudat ráhelyezett egy kör alakú lemezre. Egyet kattant a szerkezet, és megszólalt benne a zene.

Ismeretlen, számomra érthetetlen nyelvű dal szállt felém. Két versszakból állt mindössze. Német dalocska volt. Szövegét Gizi néni felírta a táblára. Rögtön fordította is nekünk. Így szólt a dal: „Hänschen klein,/ Ging allein/ In die weite Welt hinein....”

A dal Jánoskáról szólt, mint megtudtuk, aki egyedül elindult a nagyvilágba. Kalappal és egy vándorbottal a kezében, és ezek nagyon jól álltak neki. „Doch die Mutter weinet sehr,/ Hat sie keine Hänschen mehr...” – szólt tovább a dal, amiből kiderült, hogy az édesanyja otthon siratja, mert nincs neki többé Jánoskája.

Magunkra értettem a szöveget. Magamra és a társaimra. A bentlakókra, akik elhagytuk a szülői házat. Zárt pilláim alatt, melyekkel a könnyeimet igyekeztem visszafojtani, anyámat láttam. Elképzelttem, ahogy kék szemeiből könnyek peregnek. Mert tudja ő is, ahogyan én is tudom, hogy nincs többé Jánoskája. Aki én vagyok. Én, egyedül. Világgá indultam, és soha nem jönnek vissza a régi idők. Bármennyire szeretjük egymást ezután is, valahogy köztünk lesz majd, közénk ékelődik mindörökre a nagyvilág.

Ahogy teltek a hetek, hónapok, úgy kerültek elő a németterem szekrényeiből a kicsi játékok. Hol a házzal játszottunk, hol asztalt terítettünk. Hangosan mondtuk, hogyan következnek az evőeszközök. Kés, villa, kanál. Persze németül. Most vettem volna hasznát az apámtól tanultaknak, ha jól ejtettem volna a szavakat.

De így, az első időkben bizony Gizi néni szerint csak „bikkfa” voltam. Mindaddig, amíg meg nem tudtam birkózni a „ch” kiejtésével. Mint odahaza, gyermekkoromban, amikor nem voltam képes kiejteni az „r” hangot. Már iskolába jártam, amikor azt mondtam: „Lépa, letek, mogyló.”

Emlékszem, ez nagyon bántott. Szégyelltem. Láttam szüleim szemében az aggodalmat.

Aztán egyszer kimentem a szalmakazlak mögé, és azt mondtam magamnak, hogy addig nem mehetek be a házba, amíg nem tudom kimondani az „r” hangot.

Órákon át csúsztatgattam a nyelvemet a felső szájadplásomon, miközben elrettentő hangokat eresztettem ki a torkomon. A közelben kapirgáló tyúkok ijedten emelték fel a fejüket. Bebújtam az egyik homokgödörbe, hogy az utcán poroszkáló járókelők ne lássák, kiből jönnek ki ezen elképesztő rikácsolások. Több órás kísérletezésem után egyszer hirtelen, váratlanul megszületett a várva várt eredmény. Igazi „r” hang berregett ki belőlem. Annyira megörültem az elért sikernek, és annyira féltem, hogy újra elveszíthetem, hogy nem mertem abbahagyni a műveletet. Nyelvemet szorosan tartottam a felső szájadplásom nehezen megtalált helyén. Úgy futottam végig a hatalmas udvaron, végig a kerten, a hibiszkuszokkal díszített úton és úgy toppantam be anyám konyhája, mint egy kis zavarodott.

Anyám rám nézett, szemében az öröm ragyogásával, a megkönnyebbülés mosolyával. Ahogy megláttam az arcát, éreztem, most abbahagyhatom végre a berregést. Már nem veszíthetem el ezt a képességet. Hiszen anyám tanúja volt az eredménynek, és lepecsételte, valóssá tette immár örökre szép beszédem ezen késve megszerzett feltételét.

Maradandóvá tette, mint a rögzítő folyadék a fényképezőgépből kiemelt filmet.

Gyakran gondoltam erre a jelenetre itt, az intézet falai között. Nem tudtam ugyan kimenni a szalmakazlak mögé, de el tudtam bújni egy-egy félreeső padon, vagy a kert egy-egy rejtettebb zugában. Mikor a társaim hangos kiabálásai megtörték a csendet, én teljes erőmet bevetve próbáltam megbirkózni a „ch” helyes kiejtésével. Sokáig próbálkoztam, sikerült. Gizi néni szemében végre megláttam az elégedettség fényét. Mint egykor anyáméban, odahaza.

Akkor már tudtam, hogy csatát nyertem. Mindent el tudok érni az életben, amit akarok. Csak nem szabad abbahagyni. Soha, semmit. Nem szabad félni.

A történelmet Eta néni tanította. Nem az intézetben lakott. Valahol a városban élt, csak tanítani járt be. Így az iskolán kívüli életünkből kimaradt. De délelőttönként sokat tanultunk tőle. Úgy láttuk, hogy öreg portásunk, Kálmán bácsi kicsit szerelmes lehetett belé, mert gyakran hallottuk az udvarlását.

„Ha én úriember lennék, elvenném az Eta naccságát feleségül.” Eta néni nagy nevetések között nyugtázta az öreg Cerberus hódolatát.

Sok szépet tanultunk tőle. Talán azért is maradt meg élesen az emlékezetemben, mert a tantárgy, amit tanított, a kedvencem volt. Mindig az óra elején feleltetett bennünket. Félidő után az új anyagot magyarázta. Nemcsak a könyvben leírtakat ismertette velünk. Ezernyi érdekes történetet mondott el. Volt egy történelem füzetünk, abba jegyeztük fel. Egyest csak az kaphatott, aki ezeket a könyvben nem szereplő ismereteket is vissza tudta adni.

Engem nagyon szeretett Eta néni. Ezt éreztem, ahogy tréfálkozott velem. Volt egy osztálytársam. Buti Emmának hívták. Nagyon jó tanuló volt.

Ha őt szólította ki a térképhez, biztos voltam benne, hogy utána én következem. Nem hagyhatta ki kedves tanárnőnk a maga kreálta szójátékot.

„Buta Emma következik” – mondta mosolyogva, és meglelégedéssel nyugtázta a szememben megjelenő vidámságot.

Amikor először léptem be a magyar terembe, úgy éreztem, mintha a patonai iskoláimban tanult irodalom elevenedett volna meg. A falakat körben freskók díszítették. Hatalmas képen menekült a csodaszarvas Hunor és Magyar nyilai elől. Ott volt Toldi is, kezében a hatalmas rúddal. Kinizsi a malomkövel. Szép Ilonka lesben ülő vadászával. Számos jelenet irodalmunk ezernyi kincsének legszebb részeiből. A legtöbb képet azonnal felismertem. Leültem egy padba, az ablak mellé. Ancsi mellém telepedett és néztük, bámultuk a színes, mozgalmas mozdulatlanságot. Éreztem ennek az ellentétnek a varázsát. Olyan volt, mint nyaranként otthon a határ. A színes mezők, a fák zöldjei, az ég kékje.

Amikor delenként a rekkenő hőségben állni látszott minden. Merev volt körülöttem a világ. Merev, és én mégis éreztem, hogy mindaz, amit látok, bármelyik pillanat tört részében megindulhat. Élővé és mozgóvá válhat, amint a fákat megsuhintja egy szellő, amint egy pillangó árnyéka belekerül a szemem sugarába és apró, pici teste eltakarja előlem az idő töredékében a határ egészét.

Csavargattam a fejemet és élveztem a csodát. Vártam, melyik alak lép le először a képről. Mikor emeli Toldi magasabbra a szekér rúdját, mikor reppen felém Kinizsi malomkereke. Aztán gondolkodni kezdtem azon, hogy a mozdulatlanság itt is, ezeken a képeken is örökérvényű.

Nyílt az ajtó és belépett Faragó tanár úr. Mi felálltunk. Ő intett, hogy üljünk le. Egyik szemét fekete, kör alakú bőr fedte. Vékony bőrcsikkal volt odaerősítve. Ez a vékony csík átszelte a homlokát és fejének egy részét. Ez őrizte üres szemgödrének feltárhatatlan titkát. Később megtudtuk, hogy gyerekkorában a testvére lőtte ki a szemét játékpuskával, véletlenül.

A tanár úr bemutatkozott, majd az irodalomról beszélt általában.

„Lányok, ha az irodalmat szeretik, sosem fognak szomorkodni, soha nem lesz unalmas az életük. A versekben, a szép regényekben mindig találnak vigasztalást.”

Ezekkel a szavakkal indított utunkra, hogy azután nyolc éven át végigvezessen bennünket a magyar és a világirodalom történetén.

Harmadiktól kezdve latint is tanított nekünk. Később azt is megtudtam róla, hogy Eötvös-kollégista volt.

Erezni lehetett szellemisége kisugárzását. Ahogy beszélt, amiről előadást tartott. Rengeteg feladatot adott. Kívülről kellett tudni a legtöbb verset, ami az olvasókönyvünkbe belekerült. De prózát is sokat mondtunk könyv nélkül. Órák elején, amint beírta az osztálykönyvbe a kötelező adatokat, felállt, végignézett a padosorokban. Aztán számon kérte a „memoritert”.

Mindenki sorra került. Az volt a meggyőződése, hogy a szép beszéd feltétele, ha tehetséges íróktól, költőktől tanuljuk meg a nyelvet. Latinórákon is ezt tette. Magoltatta velünk a hősi énekeket. „Arma virumque cano” – fújtuk álmunkban is az Aeneist. Amikor a feleltetések után a tanár úr az új anyagra tért át, fegyelmezett viselkedésünk még merevebbé vált. Ültünk a padokban és hallgattuk őt. Később, az egyetemen, Horváth János előadásain tapasztaltam csak hozzá hasonló élményt. Lenyűgözött az előadása.

Nála nem volt unalmas a nyelvtanóra sem. Életet lehel a száraz szabályokba. Sokszor hallottuk tőle: „Lányok, minden nyelvnek varázsa van, csak alaposan meg kell őket ismerni.”

Örömmel tanultunk nála magyarul és latinul egyaránt. Fújtuk a declinációt és a conjugatiót. „Terra, terram, terrae, terra, terra” – a halálos ágyamon is tudni fogom.

A tanár úr nyolc éven keresztül csak egyes osztályzatot adott a dolgozataimra. Szerette a stilusomat. Időnként felolvasott egy-egy részt a fogalmazásaimból. Az utolsó iskolai dolgozatomat, amikor javítás után szétszította közöttünk a füzeteket – nem néztem meg. Vagy egyes osztályzat díszeleg rajta, akkor minek nézzem meg – gondoltam –, ha pedig rosszabb jegyet kaptam rá, ne rontsa el bennem a hosszú évek során kialakult szép emléket. Amikor ezt a tanár úr észrevette, mosolygott, és csak ennyit mondott: „Nyugodtan megnézheti.”

Vesélyben a továbbtanulás

Mégis, ötödikben kettést kaptam magyar irodalomból. S mivel a mennyiség-tan jegyem is kettés maradt, nem lettem jeles tanuló, csak jó rendű diák.

Felejthetetlenül rossz élmény volt. Ahogy a vonat bepöfögött velem az állomásra, és apámat megláttam a peronon, akkor, azon a júniusi napon, összeszorult a szívem. Tudtam, hogy ezzel a bizonyítvánnyal nem mehetek vissza a gimnáziumba. Nem lettem vastag betűs, s ezzel a ténnyel alkalmatlanná váltam a továbbtanulásra.

Szorongások között léptem le a vonat magas lépcsőjéről. Apám az állomás épülete előtt állt. Fekete csizmája ragyogott a nyári fényben. Fején nélkülözhetetlen, kissé zsíros kalapja. Szikár alakja szálfaként egyenesedett az állomás

fehér falánál, barna szeme meleg sugárral fogadott. Az épület másik oldalán várt a kocsi. Csontig fogta be apám erre az útra. Éppen kicsikója volt. Apró, négy lábú, kicsi állat imbolygott a rúd másik oldalánál. Olyan volt, mint egy hosszúkás, barnára festett pad, hosszú lábakkal.

Odafutottam a kicsikóhoz, és simogatni kezdtem a fejét.

„Előbb talán én jönnék” – szégyenített meg apám. Akkor vettem észre, hogy a nagy izgalomban őt nem is csókoltam meg. Ahogy megindult velünk a „diszfogat” hazafelé, azonnal beszélni kezdtem.

– „Apu, nem lettem vastag betűs.”

Néztem az arcát, melynek vonásai hirtelen keményebbek lettek. De nem szólt. Én pedig mesélni kezdtem kudarcom történetét.

Abban az évben, az 1942–43-as tanévben behívták katonának Faragó tanár urat. Behívták a fél szemével, és nem taníthatott bennünket. A magyartanítást Bözsi néni vette át tőle. Szerencsére, csak a második félévtől.

Bözsi néni nem szeretett engem. Ezt mondaná minden rossz diák, akit sérelemért. Pedig ez valóban így volt.

Eddig még nem tanított bennünket. Más osztályok kerültek a keze alá. Csak a hálósénéink volt több éve már. Éreztem, hogy nem szeret, hogy paraszti származásom bosszantja. Többször tett említést a parasztokról. Nem volt hízlegő, amit mondott.

Harmadikos koromban a hálótermünket felügyelte. Akkor én már sok verset írtam. Néhányat megmutattam a barátaimnak. Az egyik gyerek pedig átadta őket Bözsi néninek.

Az egyik versemben azt írtam le, hogy szeretnék vastag betűs lenni, és örömet szerezni vele a szüleimnek. Az is benne volt zsenge írásomban, hogy, ha nem leszek jeles tanuló, újra a Bakonyér árkában találom magamat. Pedig engem már ideköt a sorsom. Tanulni akarok, költő akarok lenni, egyetemre akarok járni. És sokat, nagyon sokat szeretnék tenni tudásommal a nemzetemért.

Ezt a verset Bözsi néni felolvasta a hálóteremben. Emlékszem, azt fűzte hozzá, hogy ilyen nagy akarattal kellene mindenkinek felkészülni az életre.

De éreztem, nem őszinte.

Mindig engem ért a szóbeli fenyítés. Tudomásul vettem a tényeket. Felfogtam, hogy nincs választásom. Ki fogom bírni, el fogom viselni ezt a kellemetlenséget.

Amikor ötödikes koromban Faragó tanár urat elvitték katonának, és Bözsi néni vette át tőle a magyar nyelv és irodalom tanítását, éreztem, hogy nagyon nehéz évem következik. Ebben az évben lettünk felsősök. Bekapcsolódhattunk az iskolai önképzőkör munkájába. Bözsi néni volt a védnöke. Itt élhettük ki irodalomhoz fűződő vágyainkat. Verseinket, novelláinkat itt olvashattuk fel. Társaink megbírálták műveinket és nagyon értelmes

tanácsokat adtak nekem is. Meleg, baráti szellem alakult ki közöttünk. Tudtuk, az cselekszi a legjobbat velünk, aki bírálni mer bennünket. Én is gyakran éltem a segítség ezen módjával. Néha még a nyolcadikosok műveiben megbúvó hibákat is észrevettem. Senki nem haragudott érte.

Egyszer az egyik lány Ady-verset mondott. „A tűz márciusá”-t. A szavalat nem volt rossz, de én kicsit lanyhának éreztem. Nem volt benne elég hév. Amikor ezt a véleményemet kifejtettem, Bözsi néni villámló szemével találkoztam.

„Figyelem, hogy te mindig gáncsoskodsz – szórta felém a gyűlölet szikráit – mondd el szebben, ha tudod.” Azt feleltem rá: „megpróbálhatom”.

„Nem próbálsz semmit” – üvöltötte, és akkor éreztem, hogy az esélyek nem egyenlőek.

Elhallgattam.

Abban az évben is, bár lassan, elérkezett a május. Vele az anyák napja. Bözsi néni iskolai dolgozatot íratott velünk. Behozta a füzeteket és szétosztotta.

„Szabad fogalmazás lesz” – mondta. „Anyák napja – ez a cím. Írtok, amit akartok. Ami eszetekbe jut erről a napról.”

Összeszedtem minden erőmet. Tudtam, éreztem, hogy a tét nagy. Ha valami hibát követek el, Bözsi néni rossz jegyet ad, s akkor veszélyben az eddig biztosnak ígérkező jelesem. Először általánosságban beszéltem az anyákról. Megemlítettem a nagyanyákat, akik anyáinkat szülték és nevelték. Beszéltem a tanárnőimről, akik most itt a mi anyáink szerepét töltik be. Fáradtságos és szeretet-teli munkájukról. Védő szárnyaikról, ami alatt a háború borzalmainak árnyékában is nyugalmat, biztonságot találunk. Végül anyámról írtam. A kék szeméről, munkában eldurvult ujjairól. Úgy fejeztem be a dolgozatot, hogy sok kilométer távolságon át, gondolatban megcsókolom drága, napégette kezzeit.

Volt időm, hogy átolvassam, amit írtam. Gondosan figyeltem, nem ejtettem-e közben helyesírási hibát valahol. Aztán összecsuktam a füzetet.

Egy hét alatt javította ki Bözsi néni a dolgozatokat.

Amikor az osztályba lépett, kezében a sok kék csomagolású füzetrel, olyan erősen vert a szívem, hogy minden dobbanását hallottam. Félve nyitottam ki az írkát, amelyben, az előző fogalmazások után még Faragó tanár úr hatalmas piros egyesei álltak. A szám nagyságával itt sem volt baj. Óriási négyes éktelenkedett a fogalmazás alatt. Majd tanárnőm megjegyzése: „Gyönyörű dolgozat, de nem ezt kértem.”

Csak arra összpontosítottam minden erőmet, hogy ne lássák rajtam a döbbenetet. Senki sem. Ki akartam javítani az esetleges helyesírási hibákat. A régebbi dolgozataimba néha becsúszott egy-kettő. De most hibátlanul írtam. Nem találtam benne semmiféle aláhúzást.

Ezzel megpecsételődött az osztályzatom sorsa magyarból. Egyedül abban reménykedhettem még, hogy Bözsi néni tudja, mekkora a tét a számomra. Hiszen felolvasta a versemet. Tudja, hogy nem jöhetek vissza, ha nem leszek

vastag betűs. Nem hittem, hogy ezt akarja. Pedig ez történt. Ma sem tudom, miért. „A gyűlöletnek mindig oka van” – tanította anyám kicsi koromban, odahaza.

Most nem értettem, fel nem foghattam, mi lehetett az ok?

Amikor mesém végéhez értem, apám hallgatott. A gyeplőt lazára fogta. Engedte, hogy Csenti maga választhassa meg a tempót. A kiscsikó ugrándozott a kocsi két oldalán, óvatosságra kényszerítve ezzel türelmes anyját. Vigyáznia kellett, nehogy elüsse a kocsi apró, tudatlan magzatát.

Apám nézte a határt, mintha az lenne minden gondja, hogyan következnek a táblák egymás után. Aztán lassan, nyugodtan megszólalt.

„Azt az úri betyárját! Biztosan anyád kérges keze ingerelte fel. Azt hiszi, a parasztnak nem jár kézcsók?”

Ezt mondta, aztán újra hallgatásba merült. Éreztem, izzó harag munkálkodik fesztelen arca mögött. Ismertem már. Tudtam, ezek az önlecsendesítések percei nála.

Amikor a falum határához értünk, és megláttam messziről a templom tornyát, aggodalom szállt a szívemre.

Láthatom-e még a falumat Kőszegről hazajövet?

Azon a nyáron bizonytalanságban teltek a hetek. Szüleim nem mondtak semmit a továbbtanulással kapcsolatban.

Féltem. Nehéz volt már az élet 1943-ban. A háború ötödik esztendejében jártunk. A tandíjam, az internátusi díj, amit utánam fizetni kellett, valóban megterhelte őket. Ha apám nem viszi el a pénzt másfelé, nem a „csúfiasszony” háztartását gyarapítja, talán nem lett volna akkora baj. A föld sok volt és jó minőségű. A gazdaság virágzott. De apám egyre többet emelt ki a családi kasszából. Mindezen tevékenységét azzal magyarázva, hogy „Kőszegre kell”.

A testvéreimnek nem jutott ruha, cipő. Dolgoztatta őket látástól vakulásig. Nehezebb sorban éltek, mint a szomszéd cselédgyerekek. Azok elmehettek az urasághoz dolgozni. Pénzt kaptak érte. Vagy amint nagyobbak lettek, felmentek Pestre cselédnek. Szép ruhákban jöttek haza, látogatóba. Csuda dolgokat meséltek a fővárosról, a „naccságáékról”.

A testvéreim csak dolgoztak. Pénz nélkül. Nehéz volt nekik kicsikarni egy cipőt, egy ruhát. Mindezt apám „Kőszegre kell” – magyarázattal indokolta.

Éreztem, hogy a testvéreim szeretnek. De azt is észre kellett vennem, hogy nyomorúságukért engem okolnak. Az eszükkel felfogták a valóságot, a szívükben azonban néha felgyülemlett a keserűség ellenem. „Kisasszony” lettem, így hívtak néha, s nekem egyre többször eszembe jutott a válaszút, amitől első iskoláim alatt olyan sokszor féltem. Jól választottam-e, amikor úgy döntöttem, hogy tovább tanulok? Gyakran attól féltem, hogy vissza sem mehetek a gimnáziumba, itthon sem maradhatok többé.

Még mindig vonzott a határ. A paraszti élet. Minden munkát vállaltam, amit a testvéreim végeztek. Álltam az asztag tetején, hajítottam a nehéz gabonakévéket a rakóknak. Kapáltam, szénát gyűjtöttem.

Éreztem, hogy szüleim kicsit meginogtak tanítatásommal kapcsolatban. Elég volt egy kérdés felém, amiből megsejtettem ezt. Hol apám, hol anyám szólított meg a legkülönbözőbb időkben: „Nem akarsz itthon maradni?”

Következetesen, szent elhatározással feleltem ilyenkor, hogy „nem”. Anynyira akartam tanulni, hogy a fejembe vettem, ha nem engednek vissza, valahogy, nem tudtam ugyan miképpen – de itt hagyom a családi házat. De ezt nem mondtam. Nem akartam fenyegetéssel kicsikarni az igent.

Végül továbbengedtek a hatodik osztályba. Valami hatalmas erő született bennem. Akkor vasakarattal fogtam hozzá az új tanévben a tanuláshoz, hogy az év végén még az is sikerült, ami az eddigi évek folyamán soha: mennyiségtanból is egyest kaptam. Vastag betűs lettem újra. De nem jeles, hanem kitűnő tanuló. Színjeles. Ettől az évtől kezdve aztán soha nem csúfította el a bizonyítványomat kettes osztályzat.

Titokban megköszöntem mindezt Bözsi néninek.

A háborúban szétdúlták, majd utána megszüntették az iskolámat. Bözsi néni Pestre költözött. Én is felkerültem az egyetemre. Ha volt iskolatársaimmal találkoztam, gyakran hívtak, látogassuk meg budai lakásában.

Nem haragudtam rá, de nem akartam látni. Soha nem akartam találkozni vele. Hiába mondtam esténként: „Amiképpen mi is megbocsátunk.” Valahogy nem sikerült megtennem.

A kiközösítés

Az órák alatt nagyon jól éreztem magamat. Mindig tanultam valamit. Minden tárgy egy új, más világot tárt elém. Csodálatos volt a lehetőség. Most éreztem valójában apám igazát. Bent vagyok egy nagy-nagy házban, képletesen és a valóságban egyaránt. A tudás háza azonban jobban tetszett, mint a valódi épület, amelyben laktam. A jelképes ablakok egyre jobban kitárták előttem szárnyaikat. A valódi ablakok azonban bezárultak mögöttem.

Délutánonként lelohadt a lelkesedésem. A séták, a szigorú inspekciók után a játék és pihenés alatt egyre jobban körülvelt a magány. A bezártság. Főleg esténként éreztem ezt, a hálóteremben. Egyre jobban egyedül maradtam a viháncoló gyerekek között. Lámpaoltások után az otthonomra gondoltam. A házra, a kertre. A határra. Az elmúlt életemre. Az állatokra, amelyeket felneveltem, amelyeket őriztem tavasztól őszig, hosszú heteken át.

Furcsa dolgok jutottak eszembe. Olyanok, amiket még otthon vettem észre, pásztorkodásom idején, de csak most, itt, esti magányomban tudatosodtak bennem. Itt kezdtem boncolgatni őket.

Egyre többet gondoltam Poszkára. A tizenkettedik birkámra. Miért is adtam neki ezt a nevet? Igen, ő volt a legkisebb. A leggyengébb. Kiközösítették a többiek maguk közül. Elmarták a vályútól.

Szerettem volna visszavezetni emlékeimben a folyamatot. Előbb volt gyenge, azért közösítette ki a falka, vagy a kiközösítés miatt gyengült le? Melyik volt előbb?

Aztán voltak libáim. Amikor kicsi voltam, és hajtottam őket a Malom-mezőre. Mindig volt egy a csapatban, amelyiknek lógott a szárnya. Tolla tépettebb volt, a szemei nedvesnek hatottak. Mintha sírt volna. Erre most döbbsentem rá. Ezt a libát mindig megcsípte valamelyik társa. Elüldözték az itatóedénytől. Csak akkor szürcsölhetett a vízből, ha a többi már lepihent a fűzfák alatt. Aztán mégis odament a falkájához. Félénken letottyant a libakupac szélére. Sosem aludt úgy, mint a többi. A legtöbb még a csőrét is letette a fűre. Vagy a szárnyai alá dugta. Ez a kis satnya jószág mindig készenléti állapotban volt. Védekező állásban.

A borjúk között is volt egy kitaszított. Mindig csak egy a sok közül. Egy bűnbak? Miért? – merült fel bennem a kérdés, itt, a vaságyamban lapulva, az éjszaka sötétjében.

Így volt ez a malacok között is. Hiába voltak testvérek, egyet, a leggyengébbet elmarták maguktól. Pedig egy volt az anyjuk. Hirtelen döbbsentem rá, hogy a falkának törvényei vannak. Ahhoz, hogy a többségnek – hogy erősnek érezhesse magát – szüksége van egy gyengére.

Észre kellett vennem, hogy ez a magatartás nemcsak az állatoknál honos.

Az embergyerekeknél is megtalálható. Egy ideig csak sejtelmeim voltak, hogy itt, ebben a falkában én vagyok kiszemelve a Poszka szerepére.

Mégis, hirtelen ért a támadás. Mondhatnám, alattomosan.

Azt már megszoktam, hogy az esti tisztálkodások, lefekvések előtt sutognak körülöttem a társaim. Azt is észrevettem, hogy egyetlen barátnőm, Éva, mintha nem lenne hozzám olyan őszinte, mint eddig volt. Délutáni sétáinkon mintha nem fogná olyan erősen a kezemet, mint az első hetekben.

Aztán az egyik számtanóra előtti szünetben a folyosón élém állt a küldöttség. A falka képviselői. L. Jutka volt a vezér. Emlékszem rá. Élém álltak és közölték velem, hogy nem lehetek Éva barátnője. Mert paraszt vagyok, és úrilány nem barátkozhat egy paraszt lányával.

„Egy parasztéval, aki mezítláb jár a földeken” – hangzott a kinyilatkoztatás.

Nem tudom, hogyan éltem át azt a napot. Számtanból feleltetni akart Marton tanár úr. De nem jött ki hang a torkomon. Aztán németóra következett. Gizi néni is feleltetni akart. Ahogy felálltam, hogy elmondjam a leckét, megcsuklott a hangom és sírni kezdtem.

Gizi néni döbbsenten nézett rám. – „Mi bajod?” – kérdezte kedvesen. Nem mondhattam meg, mi bánt. Ez a falka ügye. Éreztem, rosszabbat tennék, ha árulkodnék.

Akkor hirtelen, hogy ne kelljen hazudnom, az éjszakai álmomat mondtam el, ami valóban nyomasztott.

„Azt álmodtam, hogy meghalt az édesapám.” – feleltem a könnyeimen át. „Oh, az jó álmom – válaszolta Gizi néni – azt mondják, akiről ilyet álmodnak, az sokáig él.”

Lehajtottam a fejemet. Úgy éreztem, hogy az álmom talán nem is volt véletlen. Talán azt akarják a társaim, hogy tagadjam meg az apámat? Meg akarják ölni bennem a hozzá való szeretetet?

Hát ez nem fog nekik sikerülni – éledt fel szívemben a düh, és megesküdtem magamban ott, a németteremben, a játékokkal zsúfolt szekrények között, hogy nem leszek a Poszka. Nem vállalom a kirekesztés állapotát. Nem vállalom ezt a szerepet.

Elkövetkezett az ebéd ideje. Majd a délutáni séta. Az egyik gyerek éppen megbetegedett, és levitték a betegszobába. Páratlan maradt a létszám. Évát elvették tőlem, a beteg gyerek árván maradt párjához állították. Kígyózott hosszú sorunk a városon át. Párosával róttá az utcákat a sok diáklány.

Csak én meneteltem egyedül.

Az egész nagyvilágban nem találtam egy kezet, amit megmarkolhattam volna.

Edit, a kismamám

Kedves szokás alakult ki az internátusban. Minden elsős kapott egy „kismamát”. A kismamaság kedves, kitüntetett tisztség volt. A mindenkori ötödikesek meghitt feladata. Amikor mi, kis elsősök tévován imbolyogtunk új világunkban, elveszítve a régi ízeket és fel nem fedezve még az újakat, mellénk álltak, segítettek bennünket beilleszkedni az új körülmények közé.

Emlékszem a második estére, amit az intézetben töltöttem. Amint a vacsoráról feljöttünk, a hálóterem ajtaján halk kopogtatást hallottunk. Aztán beléptek a nagylányok. A felsősök. Odajöttek hozzánk és megkérdezték tőlünk:

„Akarsz-e engem a kismamádnak?” Amint az „örökbefogadás” ily módon lezajlott, az új pótszülő kivezette „gyermekét” a folyosóra, és elmesélte neki a bentlakás rendjét.

Esténként megélné a folyosó a hálóterem előtt. Ott kellett kitisztítani a cipőnket. Ott sétálgattak a gyerekek, ki-ki a maga kismamájával. Hamarosan meghitté váltak ezek az együttlétek.

Évről-évre szorosabbá váltak a kötelékek közöttünk. Mire a kismamáink nyolcadikosok lettek, mi is negyedikbe jártunk. Ahogy ők leérettségiztek és eltávoztak körünkől, mi, „gyermekük” is felnőtté váltunk. Mi búcsúztattuk őket. A következő évben mi lettünk kismamák.

A kismamák segítettek új életünk kialakításában. Tanácsot adtak, hogyan tarthatjuk szépen, rendben a szekrényeinket. Minden héten legalább egyszer megnézték a polcainkat. Ha rendetlenséget észleltek, segítettek azt eltüntetni. Megmutatták, hol kell leadni szombatunként a szennyest, amit egész héten át gyűjtöttünk az erre a célra készült zsákjainkban.

Lekísértek az alagsorban kialakított fürdőbe. Bár rendszerint nem ültünk egy asztalnál a saját kismamáinkkal, mégis, az étkezések idején is figyeltek bennünket. Szemmel tartották, hogyan viselkedünk az ebédlőben.

Egyszer éhes maradtam a reggeli után. Ahogy felálltunk és a sorbaálláshoz készülődtünk, az egyik asztalon, a tányér mellett egy megkezdett zsemlyét vettem észre. Valaki otthagya. Olyan éhségérzet kerített hatalmába, hogy elhatároztam, elveszem és megeszem. Hiszen senkinek sem kell. Óvatosan körülnézettem, s amikor úgy éreztem, senki sem lát, elvettem az otthagyt süteményt. A köpenyzebeembe gyűrtem, várva az alkalmat, amikor észrevétlenül elfogyaszthatom.

Hamarosan lágy érintést éreztem a vállamon. Edit volt, a kismamám. Elmagyarázta, hogy ilyet nem illik cselekedni. „Ha éhes vagy, szőlj, adok az enyémből” – mondta. Csendesen szólt, hogy más ne hallja. Mégis, nagyon elszégyelltem magamat.

*

Érdekes módon nem én választottam őt. Nem is az intézetben történt az ismerkedésünk. Sokkal előbb, még a nyár folyamán, Győrben. Amikor apámmal és Eszter nénémmel a bentlakásomhoz szükséges stafíringot szedtük össze.

A véletlen műve volt. Beléptünk egy fényes üzletbe. Textilüzlet volt. A polcokon szép rendben sorakoztak különböző anyagok. Selymek, szövetek. Kartonruhákhoz és kékfestő kötényekhez szükséges végek.

Az üzlet tágas volt. Jó szagú. A pult előtt több segéd állt. Udvariasan hajlongtak előttünk. Miután látszott, hogy több mindent akarunk vásárolni, a tulajdonos is hozzánk sietett.

Pillanatok alatt megtelt a pult áruval. Hárman húzkodták le a polcokról a nehéz bálákat. A segédek cipelték őket az ajtó elé, ahol a természetes fénynél jobban el tudtuk dönteni, hogy a sok sötétkék szövet közül melyik árnyalat tetszik a legjobban. Aztán valahogy szóba került pénzkiadásunk oka. Nem volt megszokott dolog, hogy csizmás paraszt ilyen előkelő boltban vásárol. Eszter néném elegáns városi öltözkézésben ugyancsak kiritt közülünk. Látszott, hogy nem vagyunk egy család a szó szoros értelmében, hogy apám és Eszter néném nem lehetnek házastársak.

Amikor a tulajdonos megtudta, hogy Kőszegre készülök, az evangélikus intézetbe, arcán széles mosoly jelent meg. „Az én kislányom is oda jár” – mondta büszkén. „Eriggy fiam, hívd ide Editet” – intett az egyik segédnek. Az eltűnt egy titkos ajtón, amit eddig nem vettem észre. A pult mögött rejtőzött,

színe, anyaga beleolvadt az üzlet fényes faburkolatába. Hirtelen egy nagylány lépett elé. Arca gyönyörű volt, mint anyám meséiben a tündérlányok. Elmondta, hogy ő éppen ötödikbe megy és szívesen lesz a kismamám. „Ha akarod” – mondta.

Akkor még fogalmam sem volt arról, hogy ez mit jelent. De éreztem, ha ilyen kedves és szép lánnyal találkozhatom majd ott, az előlem még rejtett világban, az csak jó lehet. „Akarom” – feleltem gyorsan, nehogy visszavonja az ajánlatot. „Engem Editnek hívnak” – mondta és ahogy beszélgetni kezdtünk, természetesnek találtam, hogy magázzam.

Ahogy az internátusban töltött második estén bejöttek hozzánk az ötödikesek a kismama-választás szertartására, Edit már mosolyogva jött felém.

Kimentünk a folyosóra és elkezdődött nevelésem nehéz szakasza. Legtöbb gondot azzal okoztam neki, hogy napokig magáztam. Nem mertem letegezni. Hiába erősítette, hogy itt egyenlők vagyunk. „Nincs úr és paraszt” – ismételte – tanulók vagyunk mindnyájan. „Hidd el, egyformák vagyunk – és itt nem szabad magázódn!” Így kezdődtek esti beszélgetéseink. Nehezen állt rá a nyelvem az új szerepre. Otthon magáztuk az idősebb lányokat, ha úri családok gyermekei voltak. Magáztam a „patikus” Mancit, pedig annyi idős volt, mint Márka testvérem. Természetesnek találtam, hogy ő tegezett engem.

Edit jó kismama volt. Szerettük egymást. De az osztálytársaimról nem szóltam neki. Elhallgattam a barátnőmtől való elszakítást is. Éreztem, ez az én ügyem. Ezen a bajon külső ember nem tud segíteni.

Nagy krízist azért nem okoztak ezek a bántódások lelkivilágomban. Mindeért kárpótolt a tanulás lehetősége. A délelőtti órák. A kiemelkedően jó tanárim. Mint például Harsányi tanár úr.

A gyerekek egy része csak „Harisnyának” hívta. Szinte minden tanárunknak adtunk valamilyen nevet. Vele kapcsolatban azonban engem mégis bántott ez az ártatlan csúfnév. Pedig nem gonoszságból jött a gyerekek nyelvére, inkább szójátéknak szánták. Mivel én őt szerettem a legjobban az iskolában, azért haragudtam azokra, akik így hívták. Tiszteltem komolyságát, elfojtott érzelmeit, melyek gyakran eljutottak hozzám. Valahogy, valahol a mélyben, találkozott a lelkünk. Ő is érezte, hogy szeretem. Láta, ahogy csüngtem minden szaván. A történelem, amit tanított a felső osztályokban, nekem a kedvenc tantárgyaim közé tartozott. Rengeteget olvastam az általa leadott anyaghoz és ezeket az így szerzett ismereteket beleszúrtam a feleleteimbe.

Saját bevallása szerint nem járt az ország határain túl. De úgy ismerte földünket, mint a tenyerét. Tőle tanultam meg igazán, hogyan lehet megismerni a világot. Előadásai tartalomban és színvonalban messze túlhaladták a gimnázium szintjét. Ezt akkor érezkelhettem igazán, amikor az egyetemen történelmet hallgattam. A tanár úr előadásából gyakran hallottam vissza egy-egy

részletet tudós professzoraim szájából. Tankönyvünk tartalma csak vázlat volt ahhoz az anyaghoz képest, amit ő ismertetett meg velünk. Szigorú tanár volt. Őra elején elővette kicsi noteszét, és végiglapozta a neveket. Majd újra, hátulról visszafelé. Ha ellapozott a nevünk felett, akkor sem lehettünk biztosak abban, hogy nem tér-e vissza hozzá.

Engem nagyon szeretett. Úgy láttam, megérezte bennem a tudás szomjúhozóját. Mindig jól feleltem nála, és igyekeztem visszaadni mindazt, amit ő magánszorgalomból egy-egy témáról többletet adott. Akkor örült igazán, ha könyveket olvastunk az adott anyaggal kapcsolatban, és azt megemlítettük. Gyakran mondta, amikor befejeztem a felelést: „No látják, így kell tudni az anyagot. A Bertalan tanul, nem amerikázik, panamázik, kukoricázik!” Ezzel sokat csúfoltak az osztálytársaim, nagyokat nevettek rajtam. Nem gonoszságból, csak az ifjúkor állandóan kirobanni akaró derűje miatt.

A tanár úr legkisebbik lánya, Piroska, az osztálytársunk volt. Okos lánynak ismertük meg és jószívűnek. Én nagyon szerettem. Kedves, enyhén raccsoló beszéde annyi melegséget kölcsönzött mondanivalójának, hogy szinte jólesett hallgatni őt. Ő is egyetemet végzett és tanárnő lett.

Kihegyezett fülekkel figyeltük, amikor a tanár úr a lányát feleltette. Talán ellenőrizni akartuk, nem tesz-e kivételt a saját gyermekével. De soha nem tapasztaltunk ilyet. Sőt, néha többet kérdezett tőle, mint a többiektől.

Mindig tudtam, hogy apám után Harsányi tanár úrtól tanultam a legtöbbet arról, hogyan kell a hazát szeretni, és egyben európainak lenni.

Később, évtizedek múlva találkoztam Piroskával.

Megkérdeztem tőle, jól emlékszem-e az édesapja mondatára. Arra, hogy nem lépte át hazája határát. Csak akkor tudtam meg, hogy ez igaz. Bár Ausztriából nősült. De akkor az a terület még Magyarország volt. Trianon után Harsányi tanár úr lélekben elbúcsúzott az édes hazától, az igazítól. Amelyben született és élt. Még felesége rokonaihoz sem ment ki, még értük sem szegte meg titkos fogadalmát. Így tiltakozott, a szíve mélyén Trianon ellen. Bezárkózott lelkének fájó sebei közé. Itt, a csonka, megbénított hazában, és oktatta a határon belül, a határ szélén a fiatalokat. Itt maradt, és sok évtizeden át tanította az ifjúságot. A szűk iskolapadok között járkálva oltotta beléjük a tudás hatalmas erejét. A szellemet, amit nem lehet legyőzni!

Országok pusztulása és világok égése által sem.

Az Írottkö

Aztán elkövetkezett első találkozásom a hegyekkel. Minden évben legalább kétszer – ősszel és tavasszal – kaptunk egy nap igazgatói szünetet. Ilyenkor kirándultunk az Írottkörre, vagy a Stájerházakhoz. Kötelező volt, bejáróknak és bentlakóknak egyaránt. Tanulmányi kirándulás volt.

Izgalmasnak mutatkozott már a készülődés is. A kötelező ruhatárunkban benne foglaltatott egy hátizsák és egy pár magas szárú cipő a nagyobb kirándulásokhoz. Ilyenkor használtuk őket.

Reggelinél kiosztották a hideg ebédünket. Papírzacskóban adták. Úgy, ahogy édesanyám szokta odahaza a tízórait csomagolni. Szeptember óta hiányoltam ezeket a kis bugyrokot. Ancsi, a padtársam és a többi bejáró kezében minden délelőtt ott zizegett a papír, benne a zsíros kenyér. Nagyon irigyeltem őket ezért. Haragudtam az ebédlőre, ahol a tányérok hosszú sorával megrakott asztalok vártak az egyforma, katonás rendben elhelyezett ennivalóikkal. Mindenki szemének zsákmányaként. Most, egyetlen egyszer az ősz folyamán én is a kezemben foghattam a becsomagolt ételt. Papír őrizte rejtett titkát, nem volt kirakva közös prédaként. Hátizsákomba rejtettem a kicsi csomagot, és csak akkor néztem meg, mi van benne, amikor a hosszú menetelésben a hegyek között pihenőt fűjt a vezető tanár.

Akkor leültünk az erdei tisztások egyikén. Kis kötött kabátunkon ülve kibontottuk a csomagot. Behunytam a szememet egy percre, és képzeletben visszapergettem az időt. A Nyárosban jártam. Emlékeimben feléledt anyám zsírpapírba csomagolt útravalójának képe. Számban éreztem málnaszörpjének csiklandó aromáját. Álmodásomból azonban felébresztett az erdő lágy nesze. Az őszi szél megzizegtette a fák levelét. A büszke tölgyek méltóságos magasa, a gyertyánok sudár, szürke-csíkos kérgű törzse figyelmeztetett a valóságra: nem Patonán vagyok. Nem a Nyáros ismerős fái, nem az út menti akácok alatt ülök. Fent lebegek valahol föld és ég között. A levegő feszítette a síksághoz szokott tüdőmet.

A gyerekek majszoltak mellettem. Kicsi kulacsunkból vizet ittunk, s amikor kifogyott, a vezető tanár biztatott bennünket: „nemsokára elérjük a forrást.” Úgy hagytuk ott a tisztást, hogy egy körömnnyi szemét nem maradt utánunk. Olyan volt, mint a templom istentisztelet után.

Aztán mentünk tovább. Kúszunk fel a hegyeken. Megtanultuk, hogyan kell a lábunkat tartani mászás közben, hogy le ne csússzunk. A tanárok közben magyaráztak. Mutogatták a növényeket. A fák terméseit. Versenyeztünk, ki ismer több virágot, több falevelet. Úgy emlékszem, sok volt a bükkfa, a cser-tölgy, a gyertyán. Bokrok között jártunk, szedret szedegettünk. Kedvencünk azonban a szelidgesztenyefa volt. Termésével púposra tömtük a hátizsákunkat. Este az internátusban lelopakodtunk a konyhába, ahol a szakácsnők megengedték, hogy a hatalmas tűzhely szélén megsüssük őket.

Visszagondoltam a Csigedombra. Az útszéli akácok égbenyúló csúcsaira. A mögöttük elhúzódó szántóföldekre, melyeken – ha a fatörzsek között bepillantottam – munkálkodó parasztokat láttam. Itt csak erdő volt. Sok-sok fa. Ahogy feljebb értünk, lucfenyővel találkoztunk. Aztán erdei- és feketefenyővel. Az utóbbi kettőt nehezen különböztettük meg egymástól. De a természetrajz-tanárunk megmutatta, hogyan lehet felismerni őket.

Eszembe jutott Józsi bácsi, a csősz. Meséi a Doberdóról, ahol nincs fa, csak sziklák merednek csupaszon az ég felé. Azt mondta egyszer, hogy hiába meredtek felfelé ezek a körengetegek, mert nem volt ott az Isten. Pedig ők is keresték az imáikkal, de nem volt ott. Csak halál volt és vér.

Itt csend honolt. Csak mi, gyerekek énekeltünk, amíg az erőnk engedte. Aztán csak kúsztunk fel, egyre feljebb, egyre magasabbra, amíg tüdönket majdnem elveszítve – egyszer csak megláttuk a hegy csúcsát. A követ az írással. Felértünk az Írottköre.

A látvány csodálatos volt. Isteni és hátborzongató. Álltunk a csúcson. Alattunk pihent a nagyvilág. Távolból felderengett a Schneeberg hófedte csúcsa. – „Ott van Ausztria” – kiáltotta az egyik gyerek. Szavait visszhangozta a hegy és alattunk a fák lombjai tarka szőnyeget terítettek a lábunk elé. Kedvem lett volna lépkedni a tetején. Ha Krisztus most élne a földön, ő biztosan tudna járni rajta – gondoltam. Ha a vízen tudott menni, biztosan itt sem süppedne bele a lombszőtte talajba.

Apámra vágytam. Szerettem volna, ha itt áll mellettem. Ha együtt szavalhatnánk a „Vándor éji dalát”. Halkan és áhitattal. Ahogy tőle tanultam régen. Az én okos apámtól. A hitetlen hívőtől. Most értettem meg, amit kicsi koromban annyiszor hallottam tőle. Amikor ott álltunk a Csige tetején és körbeölelt bennünket a természet. Én azt kérdeztem tőle „Miért nem jár templomba, hiszen anyám is haragszik miatta”!

De ő csak nézte a határt, szemeivel a felhőket kergette az égen, és ezt mondta: „Miért akarják az emberek kőbe zárni az Istent? Hiszen ő maga a végtelenség! Hogyan lehetne bent tartani egy szűk templomhajóban?” Majd mindkét karját széttárva így folytatta: „Látod, itt van az Isten. Mindenben benne van, amit itt látsz. Ő teremtette mindezt, és ez az ő igazi háza. Ő az alkotó és a lakó.”

„De akkor mi van a templomokban?” – kérdeztem én.

„A templomokat az emberek építik. Gyarlóságuk szerint kisebbeket és nagyobbakat. Aztán beléjük képzelik az Istent. Azt hiszik, ott van a szűk padok között.”

„A nagymama és édesanyám is azt hiszi – mondtam én félve – akkor ők hiába hisznek?”

Nem felelt, talán nem is hallotta, mit mondtam. Folytatta a gondolatmenetét: „Az ember templomot épít, és azt hiszi, hogy ő is teremtett valamit. Azt hiszi, hogy ő is alkotó.”

Lenéztem a falumra. Csendesen pihent a nyári hőségben. A házak tetejét szinte összemosta a távolság. Csupán a két templom tornya nyúlt ki az egysíkú messzeségből.

Apám is ezt nézte, mert hirtelen megszólalt: „Na nézd, itt a két alkotás. Látod a különbséget köztük?”

Ezek a szavak csengtek a fülemben, amíg az Írottkö tetején álltam. Nem láttam, de magam elé képzeltem a város főterén ékeskedő, gyönyörű Jézus

szíve templomot. Ég felé mutató tornyát, amely most hirtelen fűszállá törpült lelki szemeim előtt.

Megdöbbsentem.

Összehasonlítottam a két alkotást, és láttam a különbséget a két alkotó, Is-ten és ember képességei között.

*

A legmélyebb nyomot az első hazamenetel, az első karácsonyi szünet hagyta bennem.

Évközben az internátusból nem távozhattunk el. A szülők is csak ritkán látogattak bennünket. A közeli városokból, falvakból még csak jött vasárnaponként egy-egy aggódóbb hozzátartozó, de a távolibb vidékekről csak ritkán. Hozzám soha nem jött el senki. Nemcsak azért, mert drága volt a vasút, mert sok volt otthon a munka. Nevelési elvből. Ha elmentem, álljam meg a helyemet egymagamban.

Levelet hetenként írtunk. Otthonról már nem jött olyan sűrűn a válasz.

Legalábbis nekem. Parasztember nehezen fog tollat. A postát mindennap, ebéd után osztották ki. Ami levél hozzánk érkezett, azt nem ellenőrizték. Izgalmas percek voltak ezek. Még az asztalnál ültünk. Két gyerek hordta szét a leveleket. Csak úgy forogtak a székek között. Száz egynéhány szempár követ- te minden léptüket.

Emlékszem arra az örömrre, amit éreztem akkor, ha nekem is jött levél.

Rendszerint apám írt néhány sort. Biztatott, hogy tanuljak szorgalmasan és legyek jó. „Jó magaviseletedet mindenkor tartsd meg” – így végződött minden levele. Aztán anyám néhány sora következett.

„Drága jó kislányom” – kezdte az írást. Mindig megírta, hány órákor ült le, mikor tudta kezébe fogni a tollat. Mindig éjfél fele járt az idő, ahogy kiolvastam a levélből. Ilyenkor magam elé képzeltem őt, a munkáját. A hatalmas mosogatódézsát, ami naponként az utolsó munkaterülete volt. Csak azt elhagyva foglalkozhatott velem. A papír alján mindig ott találtam a nagymama és a testvéreim aláírását is.

Évente kétszer, Mikuláskor és a farsangban – kaphattunk csomagot. Apró ajándékot, nehezen romló ételt, süteményt.

A csomagbontásnak rítusa volt. A pincében rendeztek be egy helyiséget erre a célra. A falak mentén széles, tágas polcokat helyeztek el, azokra rakhat- tuk fel a dobozokat. Itt tartottuk a hazait. Naponként egyszer, uzsonnaidőben fogyaszthattunk belőle. Előbb párosával bevonultunk az ebédlőbe, ahogy máskor is szoktunk. De most üres tányérok fogadtak bennünket az asztaloknál. Ezeket vittük magunkkal a pincébe, ahol megraktuk őket a hazai ingyenc- ségekkel. Annyit hozhattunk fel, amennyit egyszeri étkezésre el tudtunk fogyasztani. Ételt a hálószobába vinni nem volt szabad.

Kívételt képezett a mákos kalács. Néhanapján ezt kaptuk vacsorára. Valahogy mindig kiszivárgott a konyhából a hír, mikor sütik majd, melyik este ezt a mindnyájunk kedvencét.

Ilyenkor felkészülve mentünk le az ebédlőbe. A tálakról annyit szedhettünk, amennyit akartunk. Felét a gyomrunk fogadta be, a többi a köpenyzebünkbe tömtük. A csempészség ténye látható volt, de ebben az egy esetben szemet hunytak a tanárok. Tudták, morzsája sem marad, ami a svábbogarakat vagy egyéb rovarokat becsalogathatná tisztán tartott szobáinkba.

A december a legcsodálatosabb hónap volt az életünkben. Kezdődött a mikulással, ami egyben szünnap is volt, a kormányzó úr névnapja. A vásárnapok és ünnepnapok már azért is jók voltak, mert reggelenként tovább alhattunk.

Ahogy közeledett a karácsony, minden nap hozott valami újabb örömet. Az ebédlő csillárjaira felkerültek a fenyőágakból font adventkoszorúk. A gyanta illata megtöltötte a termet, a gyertyák lángja misztikus fényt árasztott az asztalok fölé.

Ilyenkor a kannákban a megszokott tejeskávé helyett kakaó gőzölgött. A tányérokon pedig kenyér helyett foszlós fehér kalácsot találtunk. A közös ima is megihittebbé vált, ünnepélyességet kapott a közös éneklés. A szeretet, amiről annyit beszéltek nekünk, szeptember óta, most valóban eltöltötte a szívünket, megült a lelkünk mélyén.

Aztán tíz órakor átmentünk az evangélikus templomba és ezzel megkezdődött a karácsonyvárás lelket melegítő időszaka. Megírtuk lassan a decemberi leveleket is. Az elsőben ruhaneműt és egyéb ajándékot kértünk a szüleinktől a szegények számára.

Minden évben tartottunk karácsonyfa-ünnepélyt. Tizenkét szegény családot hívott meg rá az iskola. Volt egy hatalmas vasszerkezet. Ebbe lehetett belehelyezni a tizenkét fenyőfát. Ezeket feldíszítettük szaloncukorral, aranyos dióval, apró almával, kicsi mézessüteménnyel. Olyan hatalmas volt a fa, hogy létrával értük el a tetejét. Amikor az ünnepély véget ért, a férfiak szétszedték, és az egyetlen, óriás-karácsonyfa tizenkét kisebb önálló fává változott. Mindegyik családnak jutott belőle.

A fák alá csomagokat tettünk, tele játékkal, ruhákkal, cipőkkel. Előre megtudakoltuk, melyik családban milyen méretű holmira van szükség. A szaloncukrot a konyhában készítették. Mi csomagoltuk be őket. Mi bodroztuk ki ollóval a selyempapír széleit, hogy olyan szép legyen, mint a bolti. De szebbre sikeredett, mivel egész évben gyűjtöttük hozzá a színes sztaniolt.

Minden cukorkán más színű fény csillogott. Az utolsó vallásórakon – emlékszem – már nem tanultunk. Diót festettünk és fenyőtobozt. A diót aranyosra, a tobozt ezüstsínűre. A festékből néha több került az ujjunkra, mint az apró tárgyakra.

Csodálatos volt, hogy az egész iskola erre az ünnepélyre készült. A szombati utolsó két óra a karének volt. A rosszhangú gyerekek ilyenkor már a lyukasóra örömeit élvezték. Mi, karénekesekek a karácsonyfa-ünnepre készültünk. Azokban a hetekben mintha eltűnt volna belőlünk minden nyugtalanító érzés. Minden ellenségeskedés.

Megéreztünk valamit a szeretet összetartó erejéből.

A másik kötelező levélírás is karácsony előtt volt. Akkor már elkezdődött az „áció, káció, vakáció” felírása a táblák szélére.

Délután, hazautazásunk előtt egy héttel – felállítottak egy nagy táblát a díszterem pódiumára. Az ügyeletes tanárnő pedig leírta rá elküldendő levelünk teljes szövegét.

„Kedves szüleink! Értesítjük kedves szüleinket, hogy a karácsonyi szünidő december 18-án kezdődik...”

Aztán leírta pontosan, hova, milyen vonattal lehet utazni. A főbb útvonalakon csoportokat szerveztek, és tanárnői felügyelettel, külön az internátus növendékei számára bérelt vasúti kocsiban biztosították számunkra a kényelmes utazást. A tanárnő kiírta a menetrendből az érkezési időt, minden gyerek lakóhelyére. Levelünkben ezt pontosan jelezni tudtuk, szüleink időben várhattak bennünket az állomáson.

Az utolsó délután a csomagolással telt el. Mindenkinek volt egy kicsi börröndje a nagy útiláda mellett. Ezeket lehozták a padlásról és mi belerakhattuk a szünet két hetére szükséges holmikat.

Este alig jött álom a szemünkre az izgalomtól. Azt hiszem, nem is aludtunk egész éjjel. Párnaharcot vívtunk, aztán elfáradtunk. Mesélni kezdtünk, ki-ki hangosan mondott valami érdekeseget az életéből. A többi bebújt a takaró alá. Csak az orrunk látszott ki és a fülünk, hogy hallani tudjuk a mesét.

Akkor éreztem először, hogy ezeket az osztálytársakat szívesen elfogadnám testvéreimnek.

Reggel más-más időben indultak a vonatok az ország különböző részeibe. Voltak gyerekek, akiknek hajnalban kellett kelni, hogy időben kiérjenek az állomásra.

Én a pesti csoporttal utaztam. Szombathelyen és Celldömölkön, Pápán keresztül. Mi keltünk legutoljára. Mi aludhattunk volna legtovább. De fent voltunk, és élveztük a reggeli sötétségben az ágy melegét. Figyeltük a pirkadás fényeit, ahogy lassan kivilágosodott a szobánk. Csak néhányan maradtunk a hálóban. Összebújtunk, mint a kiskutyák a közös alomban. Olyan kevesen voltunk, hogy szeptember óta most először homályosodott el bennünk a közösségi nevelés okozta szigorú merevség. Most először éreztük úgy, hogy nem az osztály bentlakó növendékeinek egyike vagyunk a sok közül, hanem

igazi gyerekek. Fegyelem és alkalmazkodás nélkül élő, egyéni gondolatokkal és érzésekkel rendelkező, saját életünket élő lények. Mint valamikor, amikor még otthon voltunk. És hirtelen megrohant valamennyiünket a vágy a családuk után.

Más volt ez a reggel. Nem visított éles csengőszó, nem vonultunk szigorú sorban az ebédlőbe. Az asztalok közül csak néhány volt megterítve. Oda ültünk, ahova akartunk.

Aztán kiballagtunk az állomásra.

Az első hazautazás

Amikor a vonat lelassult az állomáson, csak a fékek csikorgása nyomta el a szívverésem hangját. Néhány percig állt csupán a szerelvény. Társaim, akik Pestre utaztak tovább, az ablakból integettek felém. Majd lassan zakatolni kezdtek a kerekek. A csoport továbbutazott, s velük együtt elszállt, továtűnt az utóbbi négy hónap összes új benyomása, életem új rendjének minden kellemtelensége.

Otthon voltam. Az én vidékemen. Az állomás épülete előtt ott állt a kút, amit az ősszel hagytam el. Csak az ablakokban nem nyílt a muskátli.

Tél volt és nagy hó. Apám szánnal jött értem. Ahogy meglátott, szép Bocskai-sapkámban, feszülő télikabátomban, hangosan elnevette magát. „Hát te jól megváltoztál!” – mondta. Valóban, több centit nőttem az ősz óta, és a rendszeres étkezés meg a hegyi levegő hatására a négy hónap alatt tíz kilót híztam. Így lettem olyan formájú, mint a többi gyerek.

A szánon apám bebugyolált a nagy bundába.

Életem legszebb emlékei ezek az állomásról hazaig tartó együttlétek apámmal. A legelső különösen mély nyomot hagyott bennem. Alig győztem mesélni. Eldicskedtem, hogy ki tudom ejteni a német „ch”-t. Meg is mutattam. Apám rám nézett és azt felelte: „Jó az k-val is.” De aztán megoldódott a nyelvünk. Én meséltem az Írott-kőről meg a Király-völgyről. Az óriás gesztenyefáról. Elmondtam, milyen jó volt kirándulni a „Hét forrás”-hoz, ahol hét lyukból folyik a víz, és mindegyik a hét vezér egyikének a nevét viseli.

Folyt belőlem a szó. Apám hallgatott. Mindenről meséltem. Csak az átélt rosszról nem szóltam.

Valahogy most nem is fájtak ezek az emlékek. Eltörpültek. Kicsiséggé zsugorodott minden sérelem. Éreztem a föld erejét körülöttem. Megmerítkeztem benne.

Szánunk repített bennünket a hatalmas mezők között. Ahol fehér volt a hó. Érintetlen és tiszta. Még a verebek is csak a fák alját mocskolták be, az alvó búzatáblák szikrázó fénye épen maradt.

Hosszú volt az út. Legalább másfél óráig tartott. Közben apám is beszámolt az ősz óta otthon történekről. Aztán nézte a határt, s miközben én az Írottköről fecsegetem, láttam, hogy szemei a síkságot pásztázzák. Keresték a templom tornyát.

„Ott a falunk, látod, hamarosan hazaérünk.”

Aztán befutott a szán az udvarba. A kocsisok odaugrottak, hogy segítsenek apámnak kifogni a lovakat.

Testvéreim szaladtak eléem. Nagymama a favágítón gyújtóst aprított. Odafutottam hozzá. Bodri óriásugrásokkal igyekezett feltartani. Összemasztolta szép kabátomat, aztán elkezdte örömköreit. Először körülöttem, aztán mind messzebbre jutott, már a szalmakazlak mögött járt, s mire újra hozzám kanyarodott, hogy ismét üdvözzöljön, anyám is megjelent az ajtóban. Indult ki a házból, ahol az ebédet készítette nekem. Csipetkés bablevest és mákos patkót.

Ilyet ugyan csak szombatunként szokott készíteni. De most, kivételesen megszegte a szabályt. Mert ez volt a kedvencem.

Kilépett az ajtón és elindult a kerten, a kiskapun át. Én az udvarról siettem felé. Kék szemében megláttam a nyári eget, s a borongós, sötét hófelhők alatt ráborultam a mellére.

Amikor beléptem az ajtón, megdöbbsentem. Szülőházam helyiségei a nagy internátus után olyan kicsinek hatottak, hogy hangosan felkiáltottam: „Jaj, összehúztam a ház!”

A szünidőnek írásban ugyan nem rögzített, de a gyakorlatban törvényszerűvé alakult szabályai voltak. Majdnem minden napra jutott egy-egy kötelező látogatás. Még az első nap estjén ki kellett mennem a Bertalan nagymamához és a keresztszüleimhez. Meg kellett látogatni a Sándor bácsiékat. Oda inkább a karácsonyi ünnep valamelyik napján mentem. Ilma testvérem rendszeresen elkísért ezekre a nem magam választotta utakra. Nagyon hálás voltam neki ezért az önfeláldozásért.

De a legszebbek az esték voltak. Az alkonyatok.

Nem messze a falutól, a Pölöskei-tag felé volt egy sík, lapályos terület. Kis patak folyt rajta keresztül. Ha sok eső esett, vize kiáradt a mederből és elöntötte a földeket. Amikor megérkezett a nagy fagyok ideje, ez a határrész óriási jégpályává változott. S ha késett a hóesés, és csak a nagy hideg kötötte gúzsba a tájat, az alkonyatok beálltával ide ballagtam ki korcsolyázni.

Soha nem indultam el sötétedés előtt. Csak akkor akasztottam vállaimra a szíjjal összekötött vasakat, tettem zsebre a korcsolyakulcsot, amikor már beállt a szürkület.

Még láttam a határt. A szomorúfüzeket, sorban, az eltakart patak mentén. Csupaszon, lombjaikat veszítve álltak, törzseik alja a jég markában. Csak a fagyöngyök zöld csokrai virítottak halott ágaikon.

Sehol egy élőlény. Szorongásokkal telve mentem a dermedt réteken át. Félttem. Nem jó ennyire egyedül – gondoltam – és csak apám ígérete adott bátorságot a továbblélésre.

– „Menj el, futkározz a jégen, mire egészen sötét lesz, érted megyek.”

A tudat, hogy apám majd ideérkezik, bátorságot adott. Felerősítettem korcsolyáimat, és futni kezdtem a hatalmas jégmező közepén.

Körbe-körbe pillantottam a szétterült pusztán. Nem jön-e valaki? Egy rossz ember, egy kóbor cigány? Vagy egy kóbor kutya? Ha veszett rókával találkoznék és megharapna? Innen sehova nem lehet elmenekülni! Benne vagyok ebben az Isten teremtetten hatalmas természetben, éppen úgy, ahogyan az őzek, a nyulak, a mezei egerek.

- De őket sem bántja senki – biztattam magamat. Mi bajom lehetne itt, ezen a földön, ahol nyaranként a zöld réteken keresztet formálnak testükkel a pásztorgyerekek?

Beesteledett. A szikrázóan tiszta téli égen kigyulladtak a csillagok. Először az Esthajnalcsillag ébredezett. Aztán a többi. Annyira kémleltem az eget, hogy elcsúsztam a jégen. Lábam a nehéz korcsolyákkal szintén a magasat fürkésztek. Nem ütöttem meg magamat, de nem pattantam fel azonnal. Hanyatt fordultam a hideg jégtükrön, kezeimet széttártam, és szemeimet becsukva – körém álmodtam a nyári fűszálak édes illatát.

Sokáig korcsolyáztam. Elfáradtam. Fázni kezdtem és újra rámtört a szorongás. Attól tartottam, ha sokáig maradok itt, én is beledermedek ebbe a mozdulatlanságba. Néztam a falu felé, mikor jön apám.

Messze, messze, a házak mögül imbolygó alakot láttam. Feljött a hold. De szemeim már megszokták a természet sötétjét. Ami nem olyan ijesztő, mint az intézet folyosója, éjjel, ha véletlenül át kell mennem rajta. Itt a szem hozzá szokik a természetes fényekhez. Jobban lát.

Tudtam, hogy apám az az imbolygó alak ott a falu szélén. Tudtam, hogy ő az, hogy értem jön. S bár szemeim nem tudták még legyőzni a távolságot a látásban, érzésének melegével segített neki a felismerésben a szíve.

Olyan boldogságot éreztem, amikor apám odaért, hogy izmaim feszülését vad futásban tudtam csak levezetni. Mint Bodri, amikor hazaérkeztem Köszegről, és körbefutotta örömeiben az udvart.

Meg akartam mutatni apámnak a tudományomat. Korcsolyáim vittek a sima jégen. Először csak egyenesen futottam, ameddig a szem ellát, aztán megbátorodtam, és lábaimat hol jobbra, hol balra döntve, óriási félköröket írtam le a végeláthatatlan pályán.

A korcsolyázást rögtön az első évben tanították nekünk az intézetben. Nem is lehet tanításnak nevezni. Minden délután kivittek bennünket a jégre, és addig pottyantunk-potyogtunk össze-vissza, amíg rá nem jöttünk a tudományra: hogyan kell megállni rajta. Az első órában negyvennyolcszor estem el. A következő délután már csak háromszor, erre nagyon büszke voltam.

A korcsolyapálya a város szélén volt. Ide jártak Kőszeg fiataljai. Ez volt az egyetlen hely, ahol fiúkkal találkozhattunk. Elsőben, másodikban még nem törődünk sokat ezzel a lehetőséggel, de később már éltünk vele. Félköröket írtunk a jégre, nagyokat esve a kemény talajon. A fiúk ilyenkor segítettek a felállásban bennünket. Aztán, a következő napokon, ha elolvadt a jég és hosszú, sötét sorban sétára kényszerültünk, a fiúk követtek bennünket a járda szélén. Néha egy-egy szót is váltottunk velük. De a felügyelő kedvesnővérek ezt igyekeztek megakadályozni.

Szerettük ezeket a félköröket gyakorolni. Úgy hívtuk: bognizás. Még érdekesebb volt, amikor összekapaszkodtunk, egymás mögé és „kígyóztunk”. Mint eleven ostor, csapkodtunk a jégen, a sor végén lévő gyerek meg nagyokat bukfencezett. A felügyelő nővér a „melegedőben” ült, a kályha mellett. Csak néha ellenőrizte viselkedésünket. Ha láttuk, hogy kijön a bódéból, szétrebbenünk, mint a verebek.

Most itt, a határban boldog voltam. Végre bemutatathatom apámnak az újonnan szerzett tudományt. Nem voltam még ügyes. Az is zavart, hogy Kőszegen csak kis íveket lehetett leírni, mert sok volt körülöttem a gyerek.

Itt szabad volt a terep. Mehettem, ameddig bírtam. Óriásköröket véstem a földre terített tükörrre. Néha elestem. Lábam a nagy iramtól kicsúsztak alólam, és a kört hempergő testemmel kellett befejeznem.

Aztán apám talált egy fatönköt a fűzek között. Ráült, és láttam a holdsütésben, ahogy szemeivel körüljárta a tájat. Lecsatoltam a korcsolyáimat és mellé álltam. Néztük a téli eget. Az Esthajnalcsillagot. Tőle tudtam meg, hogy ez a Vénusz bolygó. Megmondta, milyen magasak a fűzfák, hány kilométerre van tőlünk a szomszéd falu. A későbbi években, amikor már okosabb voltam, sokat beszéltünk az iskolában tanultakról. Mucius Scaevoláról, Karthágóról, a pun háborúról. Később már én meséltem neki újakat. Én meséltem – ő figyelt. Szemei égtek a tudásszomj lázában. Úgy éreztem, megtisztulok ettől a tüztől.

De ez csak a későbbi években történt. Az első télen még én voltam a kicsi. A gyerek. A tizenegy éves. Álltam a fatönk mellett, amelyen ő ült. Hallgattuk a csendet. Némán, mozdulatlanul.

Ahogy néztem apám távolba meredő tekintetét, arra gondoltam, talán ő is örül, hogy ki kellett jönnie értem. Éreztem, hogy neki magának is szüksége volt erre a téli tájra. Az ő templomára. A vágy hozta ki ide, hogy megnyugodjon. Magába szálljon és imádkozzék.

Most is azt hiszem, ilyenkor imádkozott.

Lassan készülődtünk hazafelé. Ahogy a nagy jégpályán átvergődtünk, korcsolya nélküli lábam állandóan kiszánkáztak alólam. Több utat tettem meg nadrágféken, mint a talpaimon.

„Nem tudom, miért – mondtam apámnak – de korcsolyával könnyebben megyek a jégen, mint cipővel.”

Ő meg csak mosolygott és nevetve felelt: „Látod fiam, én éppen fordítva lennék.”

Visszaértünk a faluba. Az első ház a keresztapámé volt. Bementünk. Keresztanyám forralt bort készített. Az enyémben több vizet öntött, úgy nyújtotta felém. Jólesett a forró ital. Átmelegedtünk tőle. Unokatestvéreim, Laci és Józsika akkor fejezték be a játékot. Kukoricaszárból készített ökröket hajtottak gyufásdobozból alkotott szekér előtt. Apai nagyanyám a tűzhely mellett foglalatoskodott. Keresztapám akkor jött be az istállóból. Ő fejezte a teheneket. Kék zséterben hozta a tejet, amely még habos volt a fejéstől, és szárított lucerna illat áradt belőle.

Betöltötte az egész konyhát.

*

Beköszöntött a karácsony este. Nagy hó esett. A szívem megtelt örömmel. Boldog voltam, hogy otthon lehetek. Apám makacssága ugyan továbbra is megfosztotta trónjától az ünnep királyát, a csillogó karácsonyfát, de valahogy már nem fájt annyira a hiánya. Ültünk a konyhában és énekeltünk. Anyám, nagyanyám és mi, gyerekek. Olcsó csokoládét ajándékoztunk egymásnak, amiket a Batics boltjában vásároltunk. Apám is korábban érkezett haza esti vándorújáról. Ki fogadja be szívesen ilyenkor az idegent?

Láttam, hogy családuknak semmi nem változott. Minden a régi. Inkább magamon vettem észre valami átalakulást. Úgy éreztem, mintha kívülről pillantanék be egy szobába, amely eddig lakásomul szolgált.

Másnap, a karácsonyi istentiszteleten a volt osztálytársaimat kerestem meg a templomban. Leültem két gyerek közé. Az egész sor összebb húzódott, hogy helyet adjanak. Csodálkozva néztek rám. Azt olvastam ki a szemükből: mit keresel itt, hiszen már elbúcsúztunk egyszer?

Amikor a szertartás után megkerültük az oltárt, és a padok között kivonultunk a templomból, megálltak néhány percre velem. Beszélgetésünk azonban zavart volt.

Indokolatlan tisztelet irányult felém a kis csoportból. Félénken kérdezgettek, milyen az élet Kőszegen. Hogy érzem magamat a városban? Mindnyájan tudtuk, hogy közös utunk véget ért a nyári évvárón. Gondjaik már nem azonosak az enyéimmal. Renegát vagyok. Ok itt maradnak. Aratnak és kapálnak. Házasodnak és gyermekeik születnek majd, akik folytatják elődeik életét. Élnek a természet örök körforgásában.

Én pedig elindultam egy úton, amelyikről nem tudom, hova vezet!

Úgy éreztem, lassan egy láthatatlan fal kezd emelkedni közénk. Ami majd évek múlva épül fel. S ha egészen magas lesz, mi pedig felnövünk, nem tudunk majd áthágni rajta.

Ezt éreztem és elszorult a szívem. Szomorúan váltam el tőlük. Hazafelé azon gondolkodtam, vajon lehet-e majd ajtót vágni ezen az épülő erődítményen?

Hiszen minden falon van valahol nyílás!

Kőszegi társaimra gondoltam. Akik ugyan még nem fogadtak be teljesen maguk közé, de velük együtt élek. Kell, hogy szeressük egymást. Mert az ember mindig azokhoz tartozik a legszorosabban, akiknek a szuszogását hallgatja a késő esti csendben. Amikor felébred és végignézi a hálószoba vaságyain alvó kicsi fejeken. A takaró alól kikandikáló picci arcokon. Nézi a félhomályban őket, és amikor a vaskályha már kihűlt, és a szobában a hideg veszi át az uralmat, kicsi társait szemlélgetve a kicsi ember szívét előnti az együvé tartozás melege.

Karácsony után nem olvadt el a hó. A korcsolyázást nem tudtam folytatni ebben az évben. Helyette apám szánkózni vitt bennünket. Befogta a lovakat. A kocsit szánná alakította. Csengőt kötöttünk a Csenti nyakára, és vidám fogatunk száguldva rohant a hómezőkön át. Néha csak engem vitt magával. Azt hiszem, szüksége volt rám. Sok volt a megbeszélnivaló.

Elsős koromban, 1938-ban már a háború szörnye ébredezett felettünk. Az intézet zárt falai között azonban ebből még alig éreztünk valamit. Első megrázó élményem a Felvidék visszacsatolása volt. Az első Bécsi döntés, november másodikán.

Az első világháború emléke és Trianon bekövetkezte úgy megnyomorította felnőtt környezetünket, hogy eszméléseim kezdete óta nekem is mély fájdalmat okozott bármelyiknek a puszta említése is. A falusi iskola falán elhelyezett plakátok, a „Nem, nem, soha”, a Nagy-Magyarország térképe, a vérszínű új határral – belém vésték a nemzetféltés maró kinjait. Nagyanyám könnyei, anyám Hiszekegye, amit előbb vele, majd az iskolában közösen naponta elismádkoztunk, megörökítette bennem a fájdalmat Csonka-Magyarország felett. Így nőtem fel. Erről olvastam a könyvekben, az újságokban.

Még a falusi iskolában angol nyelvű lapokat osztogattak, amelyek Rothermere Lordnak voltak megcímezve. A szöveg magyar fordítását a tanító úr olvasta fel. Nekünk alá kellett írni. Az volt a tartalmuk, hogy mi, magyarok kérjük a Trianoni döntés revízióját. Kérjük vissza az elfoglalt területeket. Kérjük, adják vissza magyar testvéreinket, akiket igaztalanul szakítottak el tőlünk.

Így éreztünk mindnyájan. Kőszegen is. Ott is ezekről hallottunk, beszélgettünk mindjárt az első évben.

Aztán egyszerre csak eljött október, és visszakaptuk a Felvidék déli részét. Emlékszem a bevonulás első napjára.

Vacsora után nem a hálószobákba mentünk, hanem a díszterembe. A katedrára egy rádiót helyeztek, és mi csendben hallgattuk a magyar csapatok lelkes

megtérését az ősi földre. Katonazene harsogott, tömegek örömujjongása szállt az éteren át. Himnusz zengett és szónoklatok hangzottak el. Mi hallgattuk, néma csendben. Álltunk a székek előtt. A tanáraink arcán vékony fonalként összeszövődve peregtek a könnyek. inkább csak a felnőttek viselkedésén keresztül éreztük át a pillanat katartikus erejét.

De megsejtettük belőle a lényeket. Mert amikor vége lett a közvetítésnek, és felmentünk a hálósobába, anélkül, hogy valakitől erre biztatást kaptunk volna – letérdeltünk a földre. Kört alkottunk a terem szabad területén, és térden állva elénekeltük a Himnuszt.

Valaki közülünk gyertyát kerített. Meggyújtotta és letette a kör közepére. Aztán elmondtuk a Miatyánkot, és térden maradtunk még sokáig. Eszünkbe sem jutott, hogy úgy tanultuk: evangélikus ember nem térdepel.

Ezt a jelenetet meséltem el apámnak az egyik közös szánkózásunk alkalmával. Ültünk a takarók bugyrában. Ahogy az apró fehér pillangók ráültek a jeges határra, bársonyossá varázsolták a földet.

Legszívesebben leszálltam volna a szánról, és belehemperegtem volna az égből pottyant, fehér homokba.

Apám meghallgatta történetemet, majd fagyos arccal, villámló szemekkel hűsítette le lelkesedésemet. Mindig fiamnak hívott. Talán azért, mert nem volt fiú a családban. „Ismered, fiam, a féllábú Kovácsot az Alszegeen?” – kérdezte. „Igen – feleltem én – mankóval jár.” „Látod, ilyen Magyarország” – folytatta a súlyos gondolatmenetét. Úgy zúdultak rám a szavak, mint valamikor ostorának csapásai. De ezek jobban fájtak, mélyebbre hatoltak. Maradandóbb sebet ejtettek rajtam.

Aztán elmondta, hogy Magyarországnak levágták a végtagjait. Nem lehet visszaragasztani semmit, ami egyszer erőszakkal szétépetett. „Más lett az állaga” – mondta.

Aztán a félelmeiről beszélt. Arról, hogy Magyarország, úgy, ahogy évszázadokon át létezett, nem lesz már, soha többé.

„Nincs keze, nincs lába” – ismételte. Azt fejtegette, hogy mankóra lenne szükség. A mankó lenne az összetartás. De ez nincs – mondta szomorúan.

Aztán Hitlerről beszélt, „az ördög fiáról”. Így nevezte. „Meglásd, elpusztítja az egész világot, ha nem ölik meg idejében.” Azt mondta, Hitlertől nem kell semmi. Átok van a kezén. Ahova nyúlni fog, ott megjelenik majd a halál. Nem kell tőle semmi. Ilyen áron nem kell a revízió sem. Mert nem fog győzni, és akkor rosszabb lesz.

„Mit gondolsz – fordult felém –, mi lesz majd a felvidéki magyarokkal, ha újra visszamennek a tótok?”

Ezen sokáig elgondolkodtam, és arra vágytam, hogy apám most az egyszer tévedjen. Ő meg csak folytatta a gondolatot: „Hitlernek aljasok a módszerei – mondta – és nem fog győzni. De minket belerángat a háborúba.”

Megijedtem. Mi lesz, ha kitör a harc, itt, ezen a csendes, szép helyen? Mi lesz, ha ágyúk zöreje váltja fel a nyugalmat. Ha elviszik a férfiakat, mint a nagyanyám fiát, a Józsi bácsit, az első világháborúban? Ha ottmaradnak a férfiak valahol a harctereken?

Apám is folytathatta magában az elmélkedést, mert hirtelen megszólalt: „Akkor pedig mi elvesztünk.”

Elmúlt minden örömöm, amit eddig éreztem.

„Hamis a kép valahol?” – kérdezte bennem egy kételkedő hang. Éreztem, ahogy feltámad a bensőmben a szorongás. Lelkesezésem, amit az iskolában szereztem, tovaszállt.

Lehullott, és összevegyült a hópelyhek könnyű súlyával. Nyomában megdermedt körülöttünk a határ.

Aztán nagy hallgatás következett. Amikor megérkeztünk az udvarunkba és leszálltunk a szánról, halkan még odaszólt felém: „Térdepelni pedig nem kell.”

Aztán kifogta a lovakat.

Éva

Lassan, észrevétlenül lopakodott be életembe a háború. Amikor kirobbant, 1939-ben, még nem sokat törődtem vele az intézet védő falai között. Más volt a gondom, tanulnom kellett. Nem volt rá időm, hogy foglalkozzam vele. Nem hallgattunk rádiót. Újság sem járt. Itt csak tanárok hada vette körül a gyerekeket és a kedvesnővérek. Éltünk a mindennapok monotonságában. Araszoltunk a tudomány előkertjében.

Emlékeim ebből az időből homályossá váltak. Kőd szítál az elmúlt események felett és csak a naptárból tudom megállapítani, mikor mi történhetett velem. A gimnáziumi évek gyorsan peregtek. Szünidőkkel tarkított intézeti életemmel lassan megbékéltem. Elvegyültem a társaim között. Barátokat szereztem. Legmélyebb és – mondhatnám – sűrű tartó kapcsolatom Évával alakult ki. Éva zsidó lány volt. De soha eszünkbe nem jutott, hogy ez valamit jelentene. Legfeljebb szombatonként okozott némi derűtséget az iskolában, amikor a rabbi kereste őt, hogy hittanórát adjon neki.

Éva utálta a tanulást. Hacsak tehetne, elmenekült. Járt a tantermekben, megbújt valamelyik mosdóban, onnan leste, mikor múlik el a veszély. Hittanönyvére irigykedve néztem. Nem értettem, miért nem akar megtanulni héberül. Én szívesen vállaltam volna.

Harmadikosok voltunk, 1940 őszén történt. Éváért eljött Pestről a nagynénje kocsival és elvitte. Később tudtuk meg, hogy elveszítette az édesanyját. Apja gazdatiszt volt valahol Fejér megyében. Egy faluban éltek. Éva anyja méhen kívüli terhességben halt meg. Későn került kórházba.

Futótűzként terjedt el a hír a gyerekek között. Tizenhárom éves kamaszlányok voltunk. A behatárolt nevelésben semmit nem tudtunk a világról. Nem tudtunk viselkedni benne. Nem tudtuk, hogyan várjuk vissza Évát? Hogyan fogadjuk, mit mondjunk neki? Gyászával egy pillanatra mintha kirekesztődött volna közülünk. Más lett, mint mi. Nem volt anyja. Sajnáltuk, de nem tudtuk, hogyan adjuk tudtára érzéseinket.

Az egyik gyerek felkiáltott:

„Én el fogom nevetni magamat!” – mondta sután.

Magam előtt láttam Iduska ravatalát. A patonai temetések iszonyatát. A gyászt, a sötét lepleket. A soha vissza nem térő arcokat.

Megriadtam. Mi lesz Évával? Edithez futottam. Ők akkor már hetedikeseek voltak. Amikor izgalmak között elhebegtem, mi történik a hálótermünkben, azonnal átjöttek hozzánk. A folyosó hamarosan megtelt sétáló párokkal. A kismamák beszéltek „gyerekeikkel”.

Mire Éva visszatért közénk, meleg szeretettel fogadtuk. Editék azt tanácsolták, hogy legyünk vidámak, tereljük el a figyelmét a gyászról.

„Tegyetek úgy, mintha nem történt volna meg – mondták –, így könnyebb lesz neki.”

Éva tragédiája mélyebben vésődött bele az én érzésvilágomba, mint amennyire ezt a többi gyereknél tapasztaltam. Engem valahol a mélyben megérintett a fájdalom. Az elvesztés és a soha vissza nem térés tudata.

Közeledtem Évához. Figyeltem kedves, szép arcát a szigorú inspekciók alatt. Fejét a kezére támasztva ült az asztalnál. Előtte a számtankönyv. Szétnyitott irkájának fehér lapján csendesen pihent szépen kihegyezett ceruzája. Semmi nem fenyegette nyugalmát.

Aztán lassan megindultak a kis kezek, megragadták az irkát, és kiemelték belőle egy lapot. A közepéből, a kapsok mentén.

Ezen a kitépett papíron rajzolgatott Éva. Először fákat, házakat. Aztán a tintatartót az asztalon. Majd emberi alakokat. Ki is színezte őket. Amikor készen volt az alkotás, kezébe vette a fekete ceruzát, és összefirkálta az egészet. Nem lehetett ráismerni semmire. Aztán darabokra tépte a nagy művet. Összegyűrte a foszlányokat. Olyan gonddal, mintha az élete függne tőle.

Majd behajította a szemétkosárba.

*

Ment minden a maga útján. Én az órákon továbbra is Ancsi mellett ültem. Kisebb változások ugyan történtek az idők folyamán. A német dolgozataink kezdtek hasonlítani egymáshoz. A hibáink ugyanazok voltak. Néha külön konzíliumot tartottunk Ancsival, egy-egy nyelvtani nehézség felett. Gizi néni úgy döntött, hogy szétültet bennünket. Akkor kerültem a németórákon Éva mellé.

Éva csodálatosan tudott felelni. Amint meghallotta a nevét felcsendülni a katedra felől, lassan felállt. Mintegy felemelkedett. Kibújt, mint úszó a vízből.

Mint csiga a házából. Lassan, óvatosan körülnézett. Nincs-e ellenség? Ha a tanár a pulpitusán maradt, Éva a már előre megjelölt helyen, ahol a napi lecke rejtőzött, kinyitotta a könyvét. Odatámasztotta az előtte ülő hátához. Ahogy a zenész szokta a kottatartóra rakni a kottát, előadás előtt. Szemeit félig lecsukta, hogy álcázni tudja a leselkedés tényét. Aztán olvasni kezdett. Ártatlan szemmel a tanárra nézett. Pislogott, hogy igazolja, mindaz az okosság, amit mond, nem a könyv oldalairól folyik bele a világűrbe, hanem az ő okos, értelmes fejecskéjéből.

Élveztem ezt a színjátékot, amikor mellé kerültem. De ezzel még nem zártuk le leleményességének határai. Néha, egy-egy feltekintés után eltévesztette a sort és nem tudta folytatni a felolvasást. Ilyenkor jöttem én. A tőlem távolabbra eső lábát térdben meghajlította, és alsó lábszárát a padon csúsztatva, ide-oda lökdösve, cipője talpával ingerelte fekete köpenyemet, hogy továbbítsa a vészjeleket agyam központjába.

A szelíd rúgások hatására működésbe lépett sűgőösztönöm. Mondtam a szöveget addig, amíg Éva újra megtalálhatta az elveszett fonalat az áldott tankönyvben. Felelés után megdicsőülten ereszkedett le mellém.

Különös melegség született közöttünk. Így, a régmúlt homályán át, azt hiszem, eleinte a halál misztikuma is szerepet játszott ebben. Legalábbis nálam. Nem tudtam napirendre térni afölött, hogy Évának nincs anyja. Féltem, hogy soha többé nem fogják őt igazi szeretettel szeretni. Mint engem az édesanyám. Ösztönösen és kimondhatatlanul. Ahogy az utolsó szünetben is tapasztaltam ezt.

Verset írtam. A bűvópatakról költöttem néhány gyengécske rímet. Akkor azonban csodálatosnak találtam őket. Azt boncolgattam benne, hogy a hazám is egy nagy bűvópatak. Eltűnik a mélységek poklában. Muhi, Mohács, Trianon. Aztán újra előjön. Előbukkan, mert erős a népe. Hatalmas, mint a víz sodrása, és nem lehet gátat szabni élni akarásának.

Amikor felolvastam apámnak – mindig neki olvastam fel először új műveimet – láttam szemében felragyogni a büszkeség fényét. Szavakkal is biztatott. „Csak így tovább”! Aztán beszélgetni kezdtünk a történelemről.

A konyhában ültünk. Anyám a tűzhelynél szorgoskodott. Csak mi, hárman voltunk otthon. Amikor befejeztük az eszmeváltásokat apámmal, ő kiment. Valamiért a szobába siettem. Anyám utánam jött. Nem szólt semmit. Belenyúlt a köténye zsebébe, és előhalászott belőle egy szem kockacukrot. Ahogy a zizegő papírból előteremtette a furcsa ajándékot, elkaptam a pillantását. Benne volt az elismerése.

Ennek a jelenetnek a melegsége elkísért Kőszegre is. Erőt merítettem belőle. Ha valami szomorúság ért, erre gondoltam. A kockacukrot sem fogyasztottam el. Magammal hoztam az intézetbe. A varrókosaramba rejtettem, és időnként megsimogattam az ujjaim hegyével.

Ezért sajnáltam Évát. Neki nem lehet már ilyen élménye. Biztosan megsejtett valamit ő is az én érzéseimből, mert lassan közeledni kezdett felém. Barátnők lettünk.

Egyik nap, a szigorú inspekció után, levelet írtam haza. Ez még barátságunk kezdetén történt. Hogy mindenről beszámoljak a szüleimnek, azt is elmeséltem nekik, hogy most Katit kedvelem a legjobban. Kati ágyszomszédom volt a hálószobában, és esténként, lámpaoltás után sokat beszélgettem vele. Neki is több testvére maradt odahaza, így mindig akadt mondanivalója. Apja lelkész volt egy dunántúli kis faluban.

Amikor végeztem a levéllel, Éva odajött hozzám. „Mit csinálsz?” – kérdezte. „Levelet írtam haza” – feleltem én. Annyira megsajnáltam, hogy felé nyújtottam az írást. „Olvasd el, nincs benne semmi titok” – mondtam, és kezébe tettem a papírt. Nem tudom, miért mutattam meg neki a szüleimnek szánt levelet. Talán azt akartam bizonyítani, hogy szeretem, ezért a családi dolgaimba is beavatom? Talán sajnáltam, hogy ő már nem írhat a mamájának? Nem tudom. Akkor sem tudtam. Az biztos, hogy egy pillanatra elfelejtkezhettem a Katiról írt mondatról.

Éva olvasott. Ahogy szemei követték a sorokat, arca hirtelen komollyá vált. Visszaadta a levelet. „Így akartad tudomásomra hozni, hogy Katit jobban szereted?” – kérdezte. „Nem, nem – döbbsenem rá butaságomra – azt csak úgy írtam, talán már nem is igaz” – próbáltam jóvátenni bűnömet.

Éva mosolygott és a kamaszlányok érzékenységevel közölte velem: „Megírom az édesapádnak, hogy nem szeretsz.”

Nem tudok visszaemlékezni rá, ez az eset mikor történt pontosan. De azt hiszem, azután, hogy Éva édesapját munkaszolgálatra vitték. Itt maradt egyedül, anya és apa nélkül. A pesti nagynénje viselte gondját. Az iskolai szünetekben náluk lakott.

Éva megírta a levelet apámnak. Választ is kapott rá. Meleghangú sorokat. Vele egy időben apám nekem is írt. Amint felnyitottam a borítékot, a levél mellett egy cédulát pillantottam meg. Egy sor volt rajta csupán. Hivatalos hangon íródott. Mint egy kötelezvény. „Tudatom szüleimmel, hogy az iskolában mindenkit egyformán szeretek.” Dátum, és az aláírásom helye.

Ezt kellett kézjeggyemmel ellátnom és visszaküldenem. Megtettem, mert apám szava a távolságon át is parancs volt. De írtam mellé néhány kísérő sort is. Azt írtam benne: „Nem lehet mindenkit egyformán szeretni. Főleg parancsra nem. Azt csak a szív döntheti el.”

Nem kaptam rá választ, s ebből úgy éreztem, enyém a győzelem.

A negyvenes évek elejét együtt szorongtuk át Évával. Az események pedig peregetek. S hiába volt az intézeti élet vastag falak közé bezárva, egyre kevésbé tudta elrejteni előlünk a borzalmakat.

Elvitték Éva apját az orosz aknamezőkre. Ott halt meg. Behívták Patonán is a tanítókat. Katona lett a kedvenc tanítóm. Vele a gimnázium első éveiben még leveleztem. Szünidőkben meg is látogattam. Aztán egyszer csak nem jött válasz tőle. Anyám írta meg, hogy elvitték a frontra. A másik tanítóval meg a falu szép szál legényeivel együtt. Ott maradtak a nagy orosz hómezőkön, ahogy az első világháborúban a Jóska bácsi, a nagyanyám fia. Ott nyugszanak valahol, és mi ismét nem tudunk semmit. Nem kerülhet testük a patonai temetőbe, apjuk és nagyapjuk sírja mellé. Nem lesz fejfájuk, ha halottak napján kimegyünk virágot vinni az elhunytak fölé. Nem születnek utódaik.

Emlékszem, amikor összeomlott a 2. Magyar Hadsereg, mint a madárfészek lakói, ha macska közeledik, úgy rebbentek széjjel a környékben a távollevők hozzátartozói. Vándoroltak a fiatalasszonyok. Némelyik terhesen. Jártak egyik faluból a másikba. Hírt szerezni. Ha meghallották, hogy valaki hazaérkezett a frontról, megindultak a feleségek. Bütykös, fájós lábakkal elindultak a feketeruhás öregasszonyok is. Az anyák. Vándoroltak községről községre, hátha hallanak valamit a fiaikról.

„Nem ismerted, nem láttad az én fiamat? – kérdezték a szerencsés túlélőtől – tudod, a Kovács Jóska, Sz.-ből” - mondta az egyik.

És csodálkoztak, ha a hazakerült azt felelte: „Nem, nem tudok róla.” Ilyenkor pici alakjuk még jobban összezsugorodott. Merev ujjukkal tépdetni kezdték zsebkendőjük szélét és csak azt hajtogatták: „Pedig az én fiam is ott volt, mekkora lehet az az Oroszország, hogy nem találkoztál vele.”

Éva sem tudott a papájáról. Nem kapott tőle hírt. Apámnak írogatott. Tőle kapott levelet. Ugyanannyit, mint amennyit én kaptam. Lassan olyanok lettünk, mint a testvérek. Aztán ez is elmúlt. Éva egyszer csak nem jöhetett vissza Köszegre. Mellére sárga csillag került. Csak írogattunk egymásnak. Úgy emlékszem, hatodikosok voltunk akkor. Húsvét után nem térhetett már vissza az intézetbe, zsidó nem utazhatott. Év végén én csomagoltam össze a holmiját. Nagy útiládáját Patonára szállíttattam, mihozzánk. Úgy beszéltük meg levélben, hogy apróbb csomagokban, postán küldöm el a ruháit. Amikor az egyik szállítmányt feladtam és a postakocsi elvitte a vonathoz, akkor kaptam meg utolsó levelét. Arra kért, ne küldjek több csomagot. Emlékszem, azonnal távira-toztam neki: „Csomag elment, küldd vissza.”

De nem érkezett vissza semmi. Sem csomag, sem levél. Belegördültünk a háborúba.

Mindegyikünk megjárta a maga poklát. Az enyémet leírom, ahogy tudom. Az övét nem ismerem. Nem akart beszélni róla.

De a háború után, 1946-ban, amikor Pestre kerültem az egyetemre, anyám egyik levelében egy felbontatlan borítékot találtam. Évától jött életjel. Patonára küldte, mert azt a címet ismerte.

Találkozásunk megrendítő volt. Otthonában fogadott, a Hősök terénél. Bementem egy házba, kezemben egy címmel, az Andrássy úton. Beléptem egy ismeretlen lépcsőházba. Csengettem egy ajtón, amely lassan kinyílt. Éva állt előttem. Néztük egymást szótlanul. Aztán összeborultunk, és egymás vállára hullattuk a könnyeinket.

Majd Éva megragadta a kezemet és egy kicsi szobába húzott. Gyermekegység előtt álltunk meg. Apró csecsemő emelgette lábait az ég felé.

„A fiam – mondta Éva. Istvánnak hívják, az édesapám emlékére.” Néztem a picit. Hallgattunk. Majd Éva megszólalt a csendben: „Neked adom, ha visszajönne a borzalom. Vigyázz rá!”

Éva azóta nagymama.

*

A húsvéti szünetek általában rövidebbek voltak. De ezt a nyúlfarknyi időt is megkeserítette számomra a vallástanárunk, Kiss tanár úr. Hazautazás előtt kiosztotta a „kérő”-íveket, amelyek segítségével pénzadományokat kellett gyűjtenünk az iskola számára. Emlékszem, tíz rovátka volt a papíron, ami azt jelentette, hogy tíz családot kellett megnyomorítanunk egy pengő erejéig. A gazdagabb osztálytársaim jól jártak. A papájuk egyből odaadta nekik a tíz pengőt, és ők olyan neveket írtak az ívre, amilyeneket akartak. De nekem össze kellett szednem ezt a pénzt. Útravalóul a tanár úr csak annyit mondott, hogy ez a gyűjtés nekünk is fontos. Meg fogjuk tanulni, hogyan kell másoktól egy szép ügyért kéregetni.

„Aztán ne olyan maflán, ne csak azt mondják, hogy adjanak” - szokta oktatni a társaságot. Tanácsolta, hogy meséljük el, milyen nehéz helyzetben van az iskola, milyen nehéz fenntartani a háborús időkben.

Ez a kéregetés nekem nagy gondot okozott. Órákig ültem egy-egy családnál. Egyszer a patikusékhöz is elmentem. Lányuk, Mancsi, éppen készülődött vissza Pestre. Ő ott járt iskolába. Ültem egy fotelban. A patikus bácsi beszélgetett velem. Már témát sem talált. A vendégfogadó udvariasságával próbált kicsiholni belőlem néhány szót. Én csak arra összpontosítottam minden gondolatomat, hogy elkérjem az egy pengőt és aláírással vele az ívet. De nem mertem. Valami megmagyarázhatatlan szégyen és félelem kerített hatalmába. Az ív a zsebemben volt. Egy aláírás szerepelt csak raja. Apámé. A nők, Mancsi és édesanyja járkáltak a szobában. Ruhákat és fehérneműket csomagoltak. Éreztem, hogy mennem kellene. Tudtam, hogy zavarok, hogy a pokolba kívánnak már.

Nem tudom, mi történt velem. Nem mertem kérni. Órákon át ültem náluk. Már az útiláda is megtelt. Én meg csak lapítottam. Nagyon nehéz volt rászánnom magamat, hogy kérjek. Rettentő szégyenérzet szállt meg. Alig tudtam

elmakogni, mit akarok. A patikus megkönnyebbülve nyúlt a zsebébe az egy pengőért. Aláírta az ívet. Amikor megköszöntem és indultam az ajtó felé, szinte felsóhajtott. Úgy éreztem, még a tízszeresét is odaadta volna, csak ne vettem volna el a delutánját.

Még nagyobb szégyen ért a Siklós doktornál. Őt minden vakáció végén fel kellett keresnem, mert az intézetbe csak orvosi bizonyítvánnyal mehettünk vissza. Igazolni kellett, hogy a szünetben nem volt a faluban ragályos betegség, és én is egészséges vagyok. Ezért a papírért a Siklós doktor egy pengőt szokott kérni. Amikor az első húsvéti vizit után átnyújtottam a szokásos tarifát, eléje helyeztem az iskolai kérőlapot. Akkor már több aláírás is sorakozott rajta. Szinte csak ő hiányzott róla.

Siklós doktor szemmel láthatóan ingerült lett, hogy a jogos pengőjét vissza kell szolgáltatnia az én markomba.

Aláírta az ívet, aztán így szólt: „Hát akkor tedd el a pengőt, ne add ide.” Ez szándékos sértés volt. Éreztem. „De már odaadtam!” – feleltem.

„Nem tudom, hol van, nálam nincs. Talán elgurult. Biztosan a földön van.” Keresgélni kezdtünk a szőnyegen, bár mindketten tudtunk buzgalmunk hiábavalóságáról. Végül megszánt. Kihúzta az asztal fiókját és kiemelte belőle a pénzt.

Amikor apámnak elmeséltem ezt a kalandot, nevetett rajta. „Meglátod, legközelebb két pengőt fog kérni.” Így is történt.

A másik út felé

Néha – különösen otthon, a vakációk idején – úgy éreztem, hogy a senki földjén vagyok. Régi iskolatársaimmal nem tudtam már olyan dolgokról beszélgetni, ami engem érdekelt volna. Ők sem tartottak már igényt rám. Néha átmentem Editékhez. Őket nagyon szerettem. Edittel felidéztük a libapásztor-kódásaink emlékeit. Aztán megszakadt a beszélgetés fonala, ahogy a közös életünk is külön úton folytatódott.

A helybéli értelmiség gyerekei között idegenül mozogtam. Gyakran találkoztam velük, főleg az utcán. Akkor megkérdezték tőlem, milyen volt a bizonyítványom. Ez nagyon izgatta őket. Éreztem, hogy méltányolják is sikereimet. De azért a származásunk közé ékelődött fal erős maradt.

Egyszer a katolikus tanító lányával futottam össze a Hangyában. Közel laktak a bolthoz, és Kati meghívott magukhoz. Olyan kedves volt, hogy bementem hozzájuk.

Én az iskolában gyorsírást is tanultam. Kati is szeretne volna megismerni a furcsa jeleket. Megígértem neki, hogy másnap elhozom a könyvemet. Én is

szerettem ezt a tárgyat, azért hurcoltam magammal a könyvet a szünidőben is. Azzal szórakoztam odahaza, hogy gyorsírással rögzítettem nagymama zsörtölődéseit. Karácsonyi szünet volt. Szilveszter délelőttje. Otthon annyira összefolytak a napok, hogy nem is gondoltunk a naptárra. Hallottuk ugyan, hogy a Hangya épületében iparosbál lesz estére, de sem én, sem a testvéreim nem akartunk elmenni. Katiékat nagy sürgés-forgásban találtam. Akkor tudtam meg, hogy az éjjel nagy szilveszteri összejövetelt rendeznek. Kati mamája meghívott engem is.

Amikor édesanyámnak eldicsekedtem a váratlan megtiszteltetéssel, megcsóválta a fejét. „Ne menj el, fiam, csak kényszerből hívtak meg, mert éppen elmentél hozzájuk.”

„Nem való vagy te közéjük, rosszul fogod érezni magadat” - intett előre, hogy megkíméljen a csalódástól.

Én azonban elmentem. Felvettem az ünneplő ruhámat. Egyszerű sötétkék szövethől varrta Márika, a nagyobbik nővérem, az elmúlt évben. Piros masnit tettem rá. Apám elkísért a házig, és én bementem.

Ott volt a falusi intelligencia minden tagja, ahol fiatal volt a családban. A mamák is. Ez zavart, és sután viselkedtem. Mindenkin alkalmi ruha volt. Szebbnél szebb kisestélyik. Azonnal láttam, hogy külsőmmel is kirívok a társaságból.

Ott volt az intézőné is a lányával. Ő volt a leggögösebb. Lenézően kezelt. Bántóan. Amikor elérkezett az éjféli, koccintottunk. A nők összecsóskolták egymást. Amikor az intézőnéhez értem, hogy boldog újévet kívánjak neki, csak a kezét nyújtotta felém.

Az egyik szobában terülj asztalkám várta a vendégeket. Ettünk, és poharakat üritettünk egymás egészségére. Aztán tánc következett. Mindenki jól mulatott, csak én árultam a petrezselymet a tanítóné társaságában.

Volt a faluban, a Fölszegen egy kocsmá, az Eszterházyak tulajdonában. Ha a kastélyban nyaralt valaki a grófi családból, ide szoktak átmenni hintóval. Itt étkeztek. A kocsmához hentesüzlet is tartozott. Nagy, zárt udvara volt, közepén nyitott színnel. Csak teteje volt az eső ellen. Itt pihentek meg a környéken rendezett vásárokra utazók. Míg a kocsisok fogyasztottak valamit a vendégszobában, a lovak is ettek. Néha több fogat is állomásozott itt egyszerre.

Ennek az épületegyüttesnek a bérője volt a Gál Józsi bácsi. Ő már az intelligenciához tartozott. Talán azért is, mert fiai voltak. Három szép szál ifjú. Mindegyik tanult. A legkisebbik az apja nevét viselte. Ő volt a leghelyesebb. Állatorvosnak tanult. Ő jött oda néha hozzám, és a tisztelendő fia, a Laci. De én akkor már nem akartam táncolni. Kerestem a kabátomat, hogy hazamenjek. Meglepetésemre még néhányan velem tartottak. A Batics Magdi, a postás Mari, meg az említett két fiú is.

Amint kiléptünk az utcára, megkönnyebbülve szippantottam a tiszta, friss levegőből. A Hangya előtt lépegettünk. Cigányzene és nótaszó hallatszott ki a bálteremből, az iparos bálból.

„Menjünk be” - ajánlotta az egyik lány.

„Nekem már mindegy” - gondoltam, és velük tartottam.

Itt parasztlányok szórakoztak és parasztfiúk. Ismertem őket. Derűsek voltak, előítélet nélküliek. A természet közelségében élő, egyszerű, őszinte emberek. Közéjük ültem, velük táncoltam. Mérhetetlen ragaszkodás töltött el irántuk, és amikor hajnalban elszakadtam tőlük, újra csak az az érzés erősödött meg bennem, hogy az övék vagyok. Bármilyen történjen is velem - a vérem, a szívem hozzájuk köt. Bárhová vigyen a sorsom, akárhol élek majd, a lelkem örökké velük marad.

Egyfajta dac alakult ki bennem a dölyfösség ellen. Még nagyobb gimnazista koromban is őriztem marhákat a nyári szünidőben. A Hossziba hajtottam ki őket. Közvetlenül a patika mellett. Tüntetésből mezítláb jártam, mint a többi lány a faluban. A patikus fia sokszor látott így.

Ilyenkor esténként feljött hozzánk, és elismerését fejezte ki, amiért merem ezt tenni. Néha a barátját is elhozta, aki gyakran nyaralt náluk. Lőrincze Lajosnak hívták. Vele csak később, mint „Tanár úrral” találkoztam az egyetemen.

Mindig hoztak magukkal puskát, ha jöttek. Azzal pufogtattak az udvaron. Apám megengedte nekik. Különösen takarodás idején jött ez jól, mert elhesegették a verebeket az asztagok mellől. Sok évvel később jól szórakoztunk ezeken az emlékeken. Szerettem ezeket a mezítlásbas túrákat. Különösen, ha meleg volt a homok, és eszembe juttatták kicsi gyermekkorom ebédhordásait. De már nem féltem a határban. Békesség szállt rám az akácok lombja alatt. Paraszttal találkoztam, nagyokat köszöntem nekik.

„Te tanulsz Kűszegen?” – kérdezték tőlem.

Látszott, hogy bizonytalanok a megszólítást illetően. Ilyenkor megnyugtattam őket, csak tegezzenek továbbra is.

„Legalább neked nem kell majd gürcölni, mint minékünk” - tették hozzá jóakarattal. Odahaza is megváltozott körülöttem a világ. Testvéreim egyre jobban elítélték apámat a „csúf asszony” miatt. Sok pénz vándorolt el tőlünk. Sajnos, apám ezt „Kűszegre” fogta, s így menthetetlenül rám is esett a felelősségből. A család dolgozott, de az élclmen kívül szinte semmit nem láttak munkájuk gyümölcséből. Anyám egyre fogyott. Éneklő kedve elszállt, csak vonszolta reménytelen életét rettenetesen nehéz terhei alatt.

Egyszer, egy picike jelből azt is megsejtettem, hogy nem úgy tartozom a család tagjai közé, mint eddig. Szüleim az Új-hegyre mentek ki a testvéreimmel. Engem otthon hagytak házörzőnek. Nagymama a Káposztáskertben kapált. Egyedül maradtam. Szép nyári délután volt. Ültem a nagy barackfa alatt és

elfogott a vágy néhány szép vers után. Elindultam a házba. De amikor a szobához értem, ahol kedvenc könyveimet tartottam, zárva találtam. Márka becsukta előlem az ajtót. A kulcsot elrejtette valahová.

Ez mélyen megrendített. „Nem jó ez így” - gondoltam. „Miért csak én tanulok?” Akkor kezdett megfogalmazódni bennem a gondolat, hogy apám tulajdonképpen bünt követett el azzal, hogy csak engem küldött el tanulni. Bár ez íratlan szabály volt falun, hogy ahol több gyerek van, egyet-kettőt taníttatnak, hogy egyben maradjon a birtok. Apám szülei is így cselekedtek annak idején. Most mégis bántott ez az állapot. Lelkiismeret-furdalásom támadt, hogy amíg a testvéreim gürcölnek, én kisasszonykodom a városban. Nem haragudtam Márira. Inkább bánat ült a szívemre. Azon a nyáron nem is tudtam úgy örülni a máskor olyan nagy várakozással áhított iskolának. „Hol vagyok? Hol leszek ezután?” Úgy éreztem, most érkeztem el a senki földjére.

Aki ezekben az években nekem a világot jelentette, apám volt. Ő kísérté nyomon szellemi fejlődésemet, ő irányította világnézetem kialakulását. Miután keveset tartózkodtam odahaza, nem láttam mindennapos tévelygéseit, nem tudtam azonosulni családom ítéletével vele szemben.

Néha úgy hatott, mintha a testvéreim gyűlölték volna ezért. Legalábbis nagyon haragudtak rá. De csak a háta mögött szidalmazták. A szemében ők is hízelegtek neki. Olyan vonzerő sugárzott belőle, hogy amikor odahaza tartózkodott, minden apám körül forgott. Az ő dicsősége volt a fontos, az ő véleménye volt a mérvadó. Anyám is csak őrá hallgatott.

Emlékszem egy régi nyárra. Rekkenő hőség telepedett a falura. Anyám a forró tűzhely mellett főzött. Olyan meleg volt a helyiség, hogy szinte megállt benne a levegő.

Hirtelen apám lépett be. Szöget keresett. Volt egy műszeres doboza a stélázi legfelső polcán. Leemelte a dobozt, és a tartalmát kiborította a földre. Csak úgy gurult a sok szög, csavar, szerszám. Aztán kiemelt közülük valami kacatot, s mint aki jól végezte dolgát, kísétált. Otthagytott mindent a konyha közepén.

Anyámról csorgott a verejték. A fa ropogott a tűzhelyben, izzó heve forralta, főzte az ételt. Amikor apám elhagyta hőstette színterét, hatalmas csend támadt. A sok apró vasdarab meghúzódott az asztal alatt. Némelyik a székek alá fészkelte be magát. Anyám abbahagyta a kavargatást. Zsebkendőjével megtörölte fényes homlokát. Leguggolt, és szedegetni kezdte az apró holmikat. Mellé telepedtem én is. Ketten hajlongtunk a konyha kövén.

Szedegetés közben néha rápillantottam anyámra. Arca merev volt. Szótlanul töltögette újra a dobozt. Amikor megtelt, felemelte a polcra.

Szerettem volna sírni. De nem mertem. Úgy éreztem, nincs hozzá jogom. Valami belső hang azt súgta: nem szabad könnyekkel gyengíteni a próbatételre ítélt erőt.

Nem tudom, miért volt mégis apám a központ. Nem értem, miért ragaszkodtunk hozzá annyira.

De az biztos, hogy őt választottuk volna, ha szüleink elválnak. Mind a hárman. Azt hiszem, ezt érezte meg anyám is. De hát abban a világban hova mehetett volna egy egyszerű parasztasszony? Azt hiszem, ha módja lett volna rá, akkor sem hagyja ott az otthonát. A gyerekeit, az édesanyját, az ősi földet. Sorsát úgy fogta fel, mint Isten kifürkészhetetlen akaratát.

Sokszor gondoltam rá, hogy beszélék apámmal ezekről a dolgokról. Különnösen, amikor már nagyobb voltam. Egyszer próbáltam is szóba hozni, de ő merev lett. Visszautasító és haragos. Nem mertem folytatni.

Mégis szerettem. Mindnyájan szeretjük. Lestük minden szavát. Okos beszédét szájátva hallgattuk. Egyre kuszábbá váló világunkból éles szemmel látta meg a valót. Erdély visszacsatolása például már nem is tudott akkora lelkesedést kiváltani belőlem. Ez 1940 augusztus 30-án volt. A bevonulás a Székelyföldre szeptember elején történt. Azt már Kőszegen éltem át, az intézetben. A diszteremben felállított rádiókészüléken hallgattuk a közvetítést. Közben apám szavaira gondoltam, amit a felvidéki bevonulás után mondott.

„Mit csinálnak a tótok a magyarokkal, ha majd visszamennek?”

Ezek a szavak tompították bennem a lelkesedést. Közvetítés után amint visszatértünk a hálótermekbe, már nem térdepeltünk le. Azt mondtam a gyerekeknek: „Evangélikus ember nem térdepel.”

Hasonlóan ehhez, megnyirbálta apám egy időre az evangélikus tételekbe vetett hitemet is. Vallási kérdésekről óráig tudtunk vitázni. Tudtam, hogy apám panteista. A természetben rejlő, mindenütt jelenlevő hatalmas istenséget imádja. A maga módján. Ott látja a kukoricatáblában, a Bakonyér partján. Vagy az asztag tetején. Csak álldogál valahol, egy helyben. Szemei átnéznek a múltó világ felett. Éreztem, hogy ilyenkor nem látja a szekeret, a lovakat. Engem sem lát. Messze jár és keresi a Mindenhatót. De nem az ég felé nézett! Tekintete a határ felett kúszott a végtelenbe.

Az intézetben nagyon mély vallásosságot szereztem. Egyházi iskolához méltóan mindent megadtak a tanulóknak, ami a keresztyéni erkölcs megismeréséhez és befogadásához szükséges. Imádság étkezések előtt és után, áhítatok vacsora végeztével, vasárnapi templomba járás. Csendes napok minden évben.

Gyermekkoromtól fogva érdekelt a Biblia. Sokat olvastam belőle. Konfirmációra pedig kaptam Sándor bácsitól egy saját példányt. Bár haragudtam rá a szünidei leckéztetések miatt, ezt az ajándékot boldogan fogadtam el. Sok más könyvet is kaptam tőle gimnazista koromban. Lassan megengyhültem iránta. Éppen a keresztyéni szeretet befogadása révén ismertem fel cselekedeteinek rugóját. Ahogy nőttem, egyre inkább megéreztem benne a félrecsúszott, magányos ember tragédiáját. Azt hiszem – legalábbis egy időben –, belém

akart kapaszkodni. Az volt a baj, hogy rosszul próbálkozott. Nem bírtam megszeretni. Ha a patonai temetőben járok, mindig teszek egy szál virágot a sírájára. Engesztelésül.

A konfirmációm 1942 tavaszán, negyedikes koromban zajlott le. Akkor már zavaros időket éltünk. Előtte lévő évben lett öngyilkos Teleki Pál. Ez mélyen megrázta az országot. A szüleimet is. Kassát is bombázta „valaki”. Így mondta apám, és a németekre célzott. Ezekben az években már az intézetben is politizáltunk. Betört a külvilág a vastag falakon át. Úgy emlékszem, abban az évben hurcolták el a nemzet legjavát az orosz frontra, amikor én az Úrvacsora-vételre készültem. Áldozócsütörtökön zajlott le a meghitt ünnepség.

Odahaza már nagyon nehéz volt az élet. Apámék egyre rosszabbul tudták eladni a termést. Hiába dolgoztak, hiába volt gazdag állatállomány, a háborús idők nem kedveztek a gazdáknak sem.

Így nagy gondot okoztam a kötelező fehér ruha előállításával. Már a karácsonyi szünetben kiválasztottunk egy szép selyemanyagot. Márka varrta meg és apám hozta el a konfirmációm napjának reggelén. Utólag visszagondolva rá érdekes, hogy anyám a nyolc év alatt soha nem jött el hozzám. Városban is csak akkor járt, ha kórházba kellett mennie.

Áldozócsütörtökön reggel megérkeztek a szülők. Hozták a szebbnél szebb fehér ruhákat, ünnepi cipőket. Finom süteményeket húztak elő a csomagokból. Akkor már néha éhesen álltunk fel az ebédlőasztaltól. Apám fasírozott húst kínált. Ez volt a legkedvesebb ételem. Anyám mindig egyben sütötte a sütőben, és felséges illata, íze volt.

A fehér ruhám nem volt olyan szép, mint a többié. De fehér volt és vadonatúj. Igaz, fehér kesztyű is kellett volna hozzá. Ez volt a divat. Úrilány kesztyűben járt. De én nem kaptam, és így az összes gyerek közül egyedül nekem maradt csupaszon a kezem.

Ez nagyon bántott, de a templomban megnyugodtam. Gondolataim a Jézus-hitben merültek el. Tudtam, hogy nála egyenlők vagyunk. Áhítat szállt ránk, és elfelejtettünk mindent, ami csúnya, rossz és bántó.

Elfelejtkeztünk azokban a percekben a háborúról is.

Aztán nyár következett ismét. Otthon voltam. Segítettem a munkákban. De már nem vették annyira igénybe az erőmet. Nem is tudtam versenyt tartani a többiekkel. Elszoktam a fizikai munkától.

Apámmal nagy vitákat rendeztünk. Ezekben a hetekben sikerült megingatnia bennem azt a hitet, hogy Jézus is isten.

Ez a történet nagyon mélyre nyúlik vissza. Még az iskoláskor előtti időkre. Amikor nagymama a Bibliát olvasta nekem.

Szerettem, ha a nagy szép történeteket olvasott, mert maga is meghatódott tőlük, és olyankor sírós lett a hangja. Én csak néztem őt, szememet előntötte

a könny. S miközben lecsordult egy-egy gyöngyszem az arcomon, bensőmet valami furcsa áhítat árasztotta el. Pilláim nedvességét nem szomorúság vagy bánat okozta, hanem egy kimondhatatlan, leírhatatlan boldogság. Ma azt mondanám rá: katarzis.

Amikor még kicsi voltam, és állatokat őriztem a határban, félttem a vadrózsabokortól. Félttem, hogy valóra válik nagyanyám égő csipkebokor-meséje. Szinte láttam, ahogy kicsap a láng az ágak közül. Vártam, mikor hallok majd a szót a fejem felett. De csak a csipkebogyók apró piros kavicsai lógtak az ágakon, és körülöttem hallgatagon ült a csend.

Óvatosságból azért kikerültem a bokrot.

Aztán ott volt Ábrahám története. Sokat gondolkodtam rajta, hogy tudta volna feláldozni a gyermekét? Mi lenne, ha apám egyszer csak megkötözne és egy láthatatlan lény titkos parancsára rátenne egy farakás tetejére és feláldozna. Égő áldozat gyanánt.

Az Ószövetség történeteiből kirajzolódott bennem egy istenkép. Egy hatalmas, erős férfi, aki a mennyországban lakozik és onnan irányítja az embereket. Úgy gondoltam, hatalmas arca van és hosszú, fehér szakállából formálódnak a bárányfelhők. Szinte láttam, ahogy az apró, mindig változó fehér gombolyagok közül figyelni lépteimet.

Nagyobb koromban már változott bennem ez a kép. Minél többet olvastam a Bibliából, annál inkább megbizonyosodtam arról, hogy ez az Isten szigorú. Erős és konok. Szétválasztja a folyót, hogy megmentse a népét. De elpusztítja Sodomát.

Első találkozásomat az Újszövetséggel anyámnak köszönhetem. Ő mesélt először Jézusról. Tőle tudtam meg, hogy az az Isten, aki Illést tüzes szekéren emelte fel az égbe, elküldte nekünk egyszülött fiát, a kicsi Jézust. Aki karácsonykor született jászolban. Barmok melegítették kicsi testét, mert az istálló, ahova megérkezett, hideg volt. Betlehemi csillag vezette hozzá a pásztorokat, és hódolatára jártak a három királyok.

Ezek a történetek a mese erejével hatottak rám. Nem is tudtam érteni őket másképp. Mese volt, mint a Hófehérke, a Csipkerózsika vagy a Piroska és a farkas.

Aztán templomba vitt édesanyám. A tisztelendő úr már gyakrabban prédikált a keresztyénségről. Jézusról, aki megváltotta a mi bűneinket. Aki meghalt, hogy mi ne bűnhődjünk.

Sokat töprengtem ezen. A vétkeimre gondoltam, amik nem voltak. Nem éreztem magam körül bűnt.

Anyámmal Krisztushoz imádkoztam, aki maga a szeretet. Apámmal arról az Ószövetségi Úrról beszélgettem, aki a zsidók Istene volt. Aki megvédte népét a többi ókori néppel szemben. Apám és anyám szinte más hitről beszélt

nekem. Általuk két Isten képe formálódott meg bennem, és csak akkor egyesült a két kép, amikor gimnáziumba kerültem. Ott megváltozott körülöttem a világ.

Vallásos közegben éltem. Napi cselekedeteim imádságok között zajlottak. Keresztyéni normák mellett viseltük el egymást. Nem kutattam már a megfoghatatlan, s számomra érthetetlen összefüggéseket. Sem az eredetet, a fogantatást, a születést, sem a kereszthalál általi megváltást. Ezek homályosak maradtak bennem, felfoghatatlanok és kuszák.

Az intézetben mindig Istenhez imádkoztam. Nem Jézushoz, aki hitünk szerint szintén Isten volt, akárcsak a Szentlélek. S ahogy múltak az évek, lassan meghaltak bennem a kérdések egyházam tételei felől. Csak a hit maradt. Vakon és boldogítóan. A hit a maga erejével, amely olyan erőt tudott adni Illés prófétának, hogy egy pici felhőből, mint a tenyere, meg merte jósolni az esőt a szárazság közepette.

Parasztházakban - ha a szünetek alatt elmentem a régi barátokhoz - a konyhákban gyakran találkoztam a tűzhelyek felett fálvédővel. Ezek között - mivel vásárokon lehetett őket venni - sok volt az azonos szövegű. A leggyakoribb a Házi áldás volt. Így kezdődött:

„Hol hit, ott szeretet,
Hol szeretet, ott béke,
Hol béke, ott áldás.”

Ezt éreztem magamban is. Az esti áhítatok alatt. Amikor a hosszú asztaloknál ülve zsoltárokat énekeltünk és közös imádsággal közénk fogadtuk a mindent legyőző, kibékítő és feloldó szeretetet.

Nem tudom, miért ingerelték apámat a keresztyén vallás tanai. Az biztos, hogy legtöbbször csak az Ószövetséget olvasta. A „kiválasztott nép” történetével foglalkozott.

Anyám gyakran mondogatta neki: „Akár zsidónak is születhetnél volna.”

Hatalmas vitáink – különösen gimnazista koromban – Jézus isten volta körül robbantak ki. Szerinte Krisztus valóban létezett. Próféta volt, aki meg akarta nemesíteni az emberiséget. De nem volt isten. Csak a „bárgyú emberek” emelték azzá. Most, sok évtized távlatából - úgy tűnik, mintha féltett volna engem a vallásosságtól. Attól tartott, ha az általa naivnak ítélt Újszövetségben hiszek, elveszítem józan ítéletemet a tudományok világában.

Nehezen mertem vitába szállni vele. Lelkem mélyén azonban párhuzamot vontam szüleim cselekedetei között. Amikor apámmal a határt jártam és kitárlukozott előttem a világmindenségben rejlő istenségbe vetett hatalmas hitével, úgy éreztem, övé az igazság. De amikor esténként, vacsora után megindult rejtelmes útjain, és anyám arca szomorúvá változott, megingott bennem ez az érzés. Aki másnak fájdalmat okoz, annak nem lehet igaza. Anyámat néztem

ilyenkor. Fájdalmat titkoló mosolyát. Figyeltem fürge ujjait, ahogy mosogatott tovább, vagy borsót fejtett. Tette, amit kellett, értünk és velünk.

Amikor már nagy voltam, megértettem a titkot, mely kettejük közé beékelődött. Becsepegett a lelkeik közé, mint szikla repedéseibe az esőcsepp, mely télen megfagy és szétveti a követ. Így csepegett be apám lelkébe lassan és kivédhetetlenül a harmadik személy ördögi, legyőzhetetlen és mágikus ereje. Minden más lénnel szemben közömbössé tette. Szolgává varázsolta, s ezáltal kinzójává formálta – akarva-akaratlan is – anyámnak és testvéreimnek. S amikor otthon voltam, nekem is. Ezért haragudhatott a szeretet hitére?

Sokáig nem mertem szólni erről. Csak később, anyám halála után. A temetés után néhány héttel. Még erősen élt bennem anyám intelme: „Éreztesselek vele, mit cselekedett!” Hagyatéki tárgyalásra mentem haza. Már egyetemista voltam. Este érkeztem a falumba, és reggel indult közösen Páára a család. Apám úgy ment át vacsora után ahhoz az asszonyhoz, mintha semmi nem történt volna.

Dühös lettem és elmentem elé.

Sötét volt már az utca. Csak az oszlopokon elhelyezett gyér fényű villanylámpák adtak valami világosságot. Hatósugaruk az alattuk lévő pontot érte. A földes út parányi részét. A port. Mintegy emlékeztetve: bizony por és hamu vagyunk.

Cípőmmel kotortam a porszemeket. Egy helyben álltam. Tikkadtan és elcsigázva a fájdalomtól. Ma sem tudom, miért tettem ezt.

Egyszer csak mozgást éreztem a kiskapu előtt. Belül, az asszony kertjében. Apám jött. A borongás ellenére megismertük egymást. Azt remélhette, hogy nem vettem észre. Nem gondolhatta, hogy tudatosan vagyok itt. Megállt. Mozdulatlanságba merevedett a léces ajtó előtt. Odamentem hozzá és kívülről ki-rántottam a kaput.

Dühöt éreztem és elkeseredést. Szégyelltem, amit elkövetek. Nem méltó hozzám ez a tett. Tudtam. De aztán újra hatalmába kerített a fájdalom. „Ezért halt meg az édesanyám” – zuhogtattam a szavakat apámra. „Most temettük el – ordítottam az út közepén – és maga még most is gyilkolja, a halálában is?”

Apám állt, mint szőlőtőke mellett a karó. Bénultan és ijedten. Azt hiszem, életemben először ő félt tőlem. De ez nem okozott boldogságot. Legszívesebben meghaltam volna.

Lassan engedett apám görcse. Felemelte a karját. Azt hittem, ütni akar. De simogatott. Megfogta a vállamat és csak annyit mondott: „Te ezt nem érted.”

Akkor már tudtam, hogy a nagyanyámmal miért nem beszélt évtizedeken át.

„Gazember vagy, Pista” - ezt mondta neki a nagymama még a kezdet kezdetén. Azóta átnézett a nagyin, mintha levegőből lett volna. Kicsit megijedtem, mi lesz, ha ezek után velem sem tárgyal soha többé?

De anyámra gondoltam, aki szintén nem szól már hozzám soha. Elment. Alakja elmosódik majd az idők végtelenjében. El az emlékezetemben is. Meg kell hát egyszer beszélni a dolgokat. Le kell zárni, amit lehet.

Eszembe jutott a múlt. Anyám várakozásai a kertkapuban. Kihajlásai a szoba ablakán, amint könnyes szemekkel apámat követte egészen eddig a kiskapuig, ahol most állunk.

Mint a gátat vesztett folyóból a víz, úgy áradt belőlem a szó. Fenyegetőztem. Azt mondtam, hogy megölöm azt a nőt, ha beengedi anyám házába. Ha hagyja, hogy kinézzen azon az ablakon, ahol anyám hajolt ki eddig. Felhánytorgattam neki a pogányságát. Azt mondtam, azért teszi mindezt, mert nincs benne keresztényi szeretet. Anyám soha nem okozott fájdalmat senkinek. Mert az ő Istene jóságos volt. Végül azzal akartam megijeszteni, hogy ha majd egyszer ő is elmegy, nem tudunk szeretettel és kegyelettel gondolni rá.

Akkor már sétáltunk hazafelé. Apám megállt egy percre. Felém fordult és nagyon halkán, alig hallhatóan csak annyit mondott: „Nem mindegy már akkor?”

Ez 1949-ben történt. Apám még 26 évig élt ezután. Csak 1975-ben halt meg. Addig még sok minden történt velünk. A temetése óta nem voltam a sírjánál, 18 évig.

A német megszállás

Emlékeim immár kiszabadultak az idő vasrácsából. Szabadon csapongnak, meg-megtördelve az események kronologikus rendjét. Mi, mikor történt, pontosan? – nem tudom már.

Úgy emlékszem, egy vasárnapi reggel iszonyú zajra ébredtünk. Irtózatosságot hallatszott be szobánkba a zárt ablakon keresztül. Remegett az épület. Ijedten ugrottunk fel.

Német tankok zörögtek le az osztrák határ felől. Ellepték az utat. Ahogy az intézetet elhagyták, kicsi kanyarral folytatódott az út a város felé. Tőlünk távolabb, a harmadik vagy negyedik házba belecsúszott egy harckocsi. Bement a szobába jó reggelt köszönteni. Szerencsére a lakók a másik szobában aludtak. Megúszták elevenen. Ez 1944-ben történt. Alig múltak el a március 15-i ünnepek az iskolában. Március 19-ét írtunk.

Akkor ijedtem meg először a háborútól. Félttem. Egész nap, megszakítás nélkül dübörgött az út a német harci járművektől.

Bent voltunk a házban. Elmaradt a vasárnapi nagy séta. Rádió nem volt, csak a tanárok szobáiban. Tőlük tudtuk meg, hogy megszállták Magyarországot a németek.

Így találkoztam először a háború „eszközeivel”. Így kezdődött számomra a rettegés. Jöttek a tankok. Később egyre több sebesülten is találkoztam, akik a frontról érkeztek. Az oroszok átlépték a Kárpátok vonalát.

Hamarosan megismertem a sziréna hangját is. Az iskola tetején bögött. Egyre többször. Iszonyatos hangja volt. Ha tanítás alatt szólalt meg, abbahagytuk az órát. Futottunk fel az internátusba, hogy magunkhoz vehessük az előre elkészített légócsomagjainkat. Egy váltás fehérenemű volt benne, törülköző, sebkötöző. Elsősegély-tanfolyamot is végeztek velünk. Beiktatták őket az óra-rendbe. Megtanultuk, hogyan kell törött lábat, kezét bepólyázni. Hogyan kell életre kelteni az ájultat. Hogyan nem szabad megmozdítani a belső sérüléseken szenvedőket.

Amikor felhangzott ez a hátborzongató jel, csomagjainkat magunkhoz véve, fegyelmetlenül, párosával vonultunk a pincébe. Megtöltöttük a konyha folyosóját, a fürdőhelyiségeket. Ahol lehetett, ott nyüzsögtünk. A tanárok tovább folytatták az órát. Az osztályok csoportokba verődtek és a diákok közrevették az oktatót. Akadt olyan tanár is, aki feleltetett a fürdőkádak között.

„Ne figyeljék a repülő zaját! A számok birodalma békét kínál!” – mondta Marton tanár úr, a matematikus. Úgy emlékszem, akkor nem utáltam a menyiségtant.

Éjjel rosszabb volt a helyzet. Almunkból vert fel bennünket a hátborzongató vinnyogás. A sziréna hangjától rögtön remegni kezdett a gyomrom. Villanyt nem volt szabad gyújtani. Az elsötétítések idejét éltük.

Tompított fényű, apró elemlámpákkal járkáltak a tanárnők köztünk. Hálóruháinkra vettük fel a felső öltözékünket. Kabátokba burkolózva, egymást fogva botorkáltunk le a sötétben a második emeletről.

Éjjelenként nagy csend ülte meg a pincét. A kisebb gyerekeket közrefogtuk. Akkor már hatodikos voltam. Emlékszem, minden pici lány mellé ült egy nagyobbacska. Ezek a kicsik, a tíz-tizenegy évesek csukott szemmel bóbiskoltak a hideg padokon. Mi, nagyobbak, felosztottuk magunk között az ügyeletet. Karunkra vöröskeresztes szalag került, és a félhomályban járkáltunk a gyerekek között. Nyugtattuk őket. Néha órákig is eltartott a légiveszély. Legalábbis nekünk úgy tűnt.

Köszeget nem bombázták. Szombathelyt is csak később, amikor már szétzéledt az iskolánk. De a repülőgépek moraja behatolt közénk. A rádió mondta a titkos jeleket. Nem tudtuk, csak sejtettük, hogy a halálhozó gépek az országunkat tarolják. A városainkat, a gyárainkat. Budapestet.

Különös, de ezekben az órákban nem gondoltam haza. Életem egyetlen színtere most ez a pince volt. Hozzá tartozóim egyedül a gyerekek lettek. Egy-más mellett szorongtunk a sötétség kazamátaiban. Nem gondoltam a szüleimre, a testvéreimre. A nagymamára sem. Számomra összezsugorodott a világ.

Ez a pince volt a lét egyetlen tere. Benne a társaim, akik velem együtt hallgatták a külvilágból beszivárgó jelzéseket. A rádiót, a messze robbanások hangját, a repülőgépek moraját.

Ezekben az órákban váltam felnőtté. Éreztem, hogy nem véd család. Nem függök szülői parancstól. Magam vagyok. Magam döntök. S a gyermekkor elvesztésével megszűnik a felelőtlenségem időszaka is. Vigyáznom kell ezekre a gyerekekre, itt körülöttem. Ha bármi történne, szerepem nem a védelemre szorulóé, a megsegítetté lenne ezután. Nekem kell vállalnom a segítség nehéz feladatát.

Az éjszakai légiveszélyek után másnap elmaradtak az első órák. Későbbben keltünk, hogy a szükséges alvásidőt bepótolhassuk. Úgy emlékszem, ennek örültünk. Főleg akkor, ha általunk nem kedvelt óra esett ki.

A húsvéti szünet után nem jöttünk vissza. Hatóságilag befejezték a tanévet. Csak a bizonyítványért és a holminkért utaztunk vissza. Reméltem, hogy azért találkozom még Évával és a kismamámmal. De ők már nem szállhattak vonatra. Sárga csillag került rájuk. A kismamámat soha többé nem láthattam. Megölték egy koncentrációs táborban. Nemrég tudtam meg.

Így lett vége a hatodikos tanévemnek. Hazamentünk. Az 1944-es nyár maga volt az iszonyat. Soha nem felejthetem a vasárnap délelőttiüket. Jöttek a bombázók. Félelmes morajjal húztak el a falu fölött. Eltakarták a napot. Anyám szokta mondani: „Mennek Győrbe, meg Almásfüzitőre.” Tetszett ennek az utóbbi településnek a neve. Szerettem magát a szót. A hangok csengését benne.

Zúgtak a gépek a falu felett. Morajuk elnyomta a harangok hívó kondulásait. Mentünk a délelőtti istentiszteletre. Féltam a templomban. Ha ráesik egy bomba, ott pusztul az egész falu.

Néha felvették a harcot a vadászrepülők. Búgtak a levegőben. Szikráztak a nap sugaraiban. Aztán láng vágódott ki egyikből-másikból, és megkezdődött a zuhanásuk. Amerikai gépek voltak. Néha a pilótának sikerült katapultálni. A parasztok megindultak a határba. Keresték a roncsokat. Néha megtalálták a pilótát is. Volt, amikor agyonverték őket. Mire a csendőrség a helyszínre ért, már elvégezték az ítélezést a kerti szerszámok. Ásó, kapa. Kasza.

Aztán szigorú rendelet jött, hogy nem szabad önbíráskodni. A foglyot át kell adni a községházának. Egy pilótát én is láttam. Amennyire a tömegben az emberekől látni lehetett. Khakiszínű ruha volt rajta. Felnöttek kísérték és nagy csapat gyerek. Volt, aki kiabált neki: „Gyilkos, gyilkos!” De mindig akadt bölcs a falusiak között. „Ne bántsátok, ez már fogoly!”

Apám ilyenkor csak ennyit mondott: „Látod, fiam, ez a háború!”

Ezen a nyáron vitték el a zsidókat. Összeszedték őket. Kocsikra rakták valamennyiüket. Asszonyostól, gyerekestől. Láttam, amikor a Pozlerékat vitték.

Álltunk az utca túloldalán apámmal és a fél falu népével. A nyilasok fegyverrel kényszerítettek bennünket hátrább. Az áldozatok, mint ártatlan bárányok ülték a kocsin. Minden ellenállás nélkül.

Sokszor előttem van ez a jelenet. Akkor is eszembe jutott, amikor évekkel később mi kerültünk sorra. Amikor minket raktak ki a házból. Ha az ember az erőszak fogságába kerül, ösztönösen nem védekezik. Apátiába esik.

Azt hiszem, így volt ez a patonai zsidókkal is. Lovas kocsival vitték őket. A Róth boltos gyerekei alig fértek fel, annyi volt belőlük. Egy sem jött vissza.

A Pozleréktől a két férfi tért vissza. A felső és az alsó bolt tulajdonosai. Az asszonyaik és a gyerekek elpusztultak.

A falu néma döbbenettel nézte a történeteket. Iszonyú látvány volt. Mindenkire megalázó. Ahogy a kocsik kigördültek az országútra és elindultak Pápa felé, bénultan álltak az emberek. Néztük a fegyverek csövét a pribékek kezében. Egy sem volt köztük ismerős. Idegenek voltak még a kocsisok is.

„Falubeli ezt nem tudná megtenni” - mondtam a tehetetlenség perceiben. „Itt nem, de öt faluval arrébb, biztosan akadna vállalkozó” - felelte apám.

Összeszorult a szívem. Lehetséges, hogy az én drága, tiszta falumból is elindulhat valaki, aki a pribékekhez állva – távol a maga otthonától – idegen településeken gázságokat tudna elkövetni?

Az aljasságok végrehajtóinak szüksége van az inkognitóra? Bátrabbá válnak az ismeretlenség köntösében?

Apám nagyon szerette a Pozler családot. Sokat járt hozzájuk. Azt hiszem, a legjobb barátai ők voltak. Amikor elhurcolták őket, azt hittem, nekiugrik a puskásoknak. Már kilépett a tömegből. Láttam feldúlt arcát, elszánt tekintetét. Tudtam, ha megindul, lelövik. Megfogtam a karját.

„Apu, ne! Megölik!” - mondtam a tizenhat évem minden bölcsességével. „Még szükségünk van magára” – adtam neki az erőt a megállásra. Akkor már ösztönösen mindkét karommal fogtam. Belecsimpaszkodtam a nyakába és sírni kezdtem. Nem voltam egyedül. Körülöttem zokogtak a nők, a gyerekek. A férfiak pedig megemelték zsiros kalapjukat, amit a nap perzselő sugarai ellen tettek a fejükre, és némán meghajoltak. Úgy cselekedtek, ahogy a halottasmenet előtt szoktak. Lehajtott fővel álltak az utca kövén, és mozdulatlanok maradtak mindaddig, amíg a kocsik elvonultak előttük.

Búcsú az iskolától

Ezen az őszön, szeptember 10-én kezdődött a tanítás. Már az utazás is féltelmes volt. Néha a repülők a vonatokat is bombázták. Vagy a kísérő gépek szálltak alacsonyan és végiggéppuskázták a vagonokat. Ilyenkor megállt a

vonat és az utasok a közeli kukoricásba rohantak. Akinek szerencséje volt, életben maradt.

Anyám nagyon féltett az utazástól. Nem akart elengedni. De én hajthatatlan voltam. Tanulni akartam, és tudtam, hogy a halál mindenhol megtalálható. Itthon is. Kár menekülni előle.

De szerencsésen megérkeztem az iskolába. Elkezdődött a tanítás. A légiriadókkal, az éjszakai pincébejárásokkal, a szirénák bűgásával együtt. Még egy hónap sem telt el – éppen az október 6-i gyászünnepekre készültünk, amikor megtudtuk, hogy el kell hagynunk az épületet. A nagyváradai tűzér-hadapróiskola vette igénybe almamáterünket.

Olyan hirtelen jött az egész, hogy fel sem tudtunk készülni rá lelkileg. Szinte pillanatok alatt kellett elhagynunk az intézetet. Kosarakban költöztettük át csomagjainkat az általános iskolába. Ott rendezkedett be az internátus. Akkor már kevesebben voltunk. A legtöbb szülő hazavitte a gyerekét.

Én maradtam. Mint egy megszállott, ragaszkodtam a tanuláshoz. Az iskolai könyvtárt is átcipeltek egy másik épületbe. Nagy ruháskosarakba raktuk a könyveket és vittük őket a városra át.

A tanítás a városi óvodában folytatódott. Kevés emlékem közül ebből az időből a kicsi bútorok maradtak meg. Alig fértünk el a pici asztalok mellett. Alig tudtunk ülni a gyermekszékeken. Apró mosdók voltak a mellékhelyiségekben és iciri-piciri WC-k.

Ez az állapot azonban nem tartott sokáig. 1944. október 16-án Szálasiék átvették a hatalmat. Amikor meghallottuk a rádióban Horthy beszédét, éreztük, hogy nagy bajban vagyunk. Rettegés töltött el bennünket. Nem tudtuk, mi lesz velünk. Mi lesz az országunkkal?

Iszonyatos hírek jöttek a frontról is, amely egyre közelebb került hozzánk. Már a határon innen dúltak a harcok. Menekülők csapatai vonultak nyugat felé a gyilkolás elől. Hallottunk a polgári lakosság szörnyű sorsáról a szovjet megszállás után. Hallottunk a nők fenyegetettségéről. Nagyon féltünk.

Emlékszem, ettől a naptól kezdve igyekeztem mindent tudatosan átélni. Akkor határoztam el magamban, hogy mindent, ami történik velem, megpróbálok beleélni az agyamba. Akkor döntöttem el, hogy egyszer mindent leírok. Ha túlélem.

Veszélyben az ember mindig fogékonyabb a jövője iránt. Ezt tapasztaltam magamon és másokon is. Valami azt súgta a legnehezebb percekben is, hogy életben maradok. Nem halhatok meg, mert ezt nekem meg kell írnom.

Október 25-én hazaküldtek bennünket. Nem tudom, hogyan jutott ki hatalmas utazókoszorem az állomásra. Azt sem, hogyan került fel a vonatra. De valahogy hazaért. Az állomáson vártak. Nem apám ugyan, csak egy ismerős gazda. Apámat behívták katonának. 54 éves volt akkor.

Úgy kóvályogtunk ki néhány társammal a vonathoz. A város nyüzsgött a sok idegentől. Kocsik, katonák, civilek kavalkádja vonult az eddig csendes, békés utcákon. Alig tettünk meg néhány lépést, valami belső kényszernek engedve, visszafordultam az iskola felé. De nem láttam már. Beleolvadt a házak megdermedt sorába.

A Kálváriát még megpillantottam a hegyen. Két tornya búcsút intett. Becsuktam a szememet. Elém képzeltem a templomhoz vezető utat. A stációkat a kanyargós hegyi úton. Hallottam az erdő csendjét.

Aztán megbotlottam egy kőben, és elszállt a kép. A Zárda mellett vonultunk. A nagy ház balra állt tőlünk. Zárt kapui szigorúan nézték az utcát. Jobbra a Tanítóképző épülete árvázkodott. Szinte beleriadt a hirtelen megbolydult hangyabolyba, amivé a város vált.

Ahogy kiértünk a Fő térre, megálltunk. Szemem végigsiklott ezen a kedves, tágas térségen. Mint erdőben a tisztás, úgy helyezkedett el a kötömgemben. Fáival és padjaival elnyúlt a házak között, melyek körülölelték, őrzön és védelmezőn. Hátul magasodott a templom. Az én templomom. Neogótikus tornyával. Hármaskapuzatával és a főbejárat felett tündöklő rozettájával. A két pici torony büszkén nézett az égre. Szerettem volna belépni a boltozat alá, de nem volt időm. Csak álltam, és hallgattam a zsiromást körülöttem. Hova lett a csend, amely eddig honolt a város szívében? Nyüzsgött a nép. A sok idegen. Hangosan beszéltek és hadonásztak. A kocsijukon autók búgtak. Katonai járművek motorjai riogatták a tér csendre vágyó verebeit.

*

Aztán eszembe jutott egy hangverseny, amit utoljára adtunk itt, a város szívében. Hova lettek, hova szálltak az ünnepi dallamok? A sok száz diák tiszta hangja, ahogy betöltötték a teret. Még a házak között megbúvó apró réseket is?

Ma azt mondanánk arra az eseményre: ökumenikus istentisztelet. Akkor nem így hívtuk. Nem neveztük semminek. Csak álltunk a templom lépcsőjén és énekeltünk. Együtt volt Kőszeg összes iskolája. A prepák, a zárda növendékei, a bencés gimnazisták, az evangélikus leánygimnázium, a cögerek és a többiek. Úgy emlékszem, nyolc középiskolája volt akkor Kőszegnek.

A cögereket soha nem engedték ki a lakosság közé. Külön, zárt világ volt az övék. Hatalmas épület-együttesben éltek, a város szélén. Ez volt az „iskola a határon”. Ottlik iskolája. Félve gondoltunk rájuk. Szinte mítosz vette körül őket. Akkor, azon az ünnepélyen ők is ott voltak. Az ő énektanárunk volt a karmester. Rögtön beleszerettünk az egyenruhájába. Akkor láttuk először a fiúkat is. A katonaiskolásokat. Csak őket néztük, pompás öltözköket. Minden lány feje feléjük fordult, rajongva és csodálattal. A többi fiú bánatára.

Amikor eljött az ünnepség ideje, felvonultunk a térre. Több száz diák énekelt. Talán több ezer. Szállt a dal a lányok és fiúk ajkáról.

Zengett a tér. A város apraja-nagyja ott tolongott előttünk. Mi a templom lépcsőjén álltunk. De néhány énekkar csak lejjebb, a lépcső előtt kapott helyet. Egy Bárdos Lajos kórusművet énekeltünk. Ahogy a karmester sorban, egymás után beintette az egyes iskolák diákjait, - a kánon-adta lehetőségben - mindig ugyanaz a kezdősor ismétlődött: „Dicsérvétek mindenké az Urat, mennyek és földök dicsérvétek őt!” Csodálatos volt ez az egytténeklés. Az öröm és a derű annyira magával ragadta a téren ünneplő sok ezer embert, annyira felszabadította a lelküket, hogy az egész tömeg egyetlen felszabadult lélegzetté olvadt össze.

A dallam beleszállt a lelkek mélyébe, tisztábbá varázsolta az élőlényeket. Felszállt a hegyekbe, az Írott-kő felé. Elszakított bennünket minden földi gondolattól. Elfelejtettük a szorongást, a félelmet. Mindent, ami rossz volt körülöttünk. Még azt is elfelejtettük, hogy háborúban kell élnünk.

*

Ez a kép jutott az eszembe, ahogy bandukoltunk ki az állomás felé. Azt hiszem, a társaim is erre gondolhattak, mert néma csendben hagytuk el a teret. Elérkeztünk arra az útra, amelyet először ismertem meg a városban, amikor apám idehozott. Akkor elneveztem az Egyhangúság útjának. Most zajos volt ez is. Amint a Gyöngyös hídján átkeltünk, láttam, hogy a folyó vize éppoly zavaros volt, mély és haragos, mint amikor először megpillantottam.

Megálltam az állomás épülete előtt. Elbúcsúztam Köszegtől. Éreztem, hogy örökre kell búcsúznom. Még akkor is, ha valaha visszatérhetek falai közé. Bármi történhet velünk, ez a kor már nem jön vissza. Nem jöhet vissza.

Elköszöntem.

Isten veled, Köszeg! Isten veled, szellemi bölcsőm. Lelkem varázslója. Isten veletek, régi templomok, iskolák. Hegyek, patakok. Hétforrás és Stájerházak. Ég áldjon Királyvölgy és óriás gesztenyefa. Búcsúszom tőled Andalgó. Hűvös sétatújaiddal. Ahol a Gyöngyös patak futott a lábaid alatt. Ahol a posztógyár nézett fel a fáid koronájára. A tavaszonként kiújuló zöld lombjaidra, vagy az őszi éjszakák hűvösétől megcsípett sárga-piros leveleidre. Isten veled Írott-kő! A csúcs, ahol valaha apám számára az Istent kerestem. Látlak-e még benneket? Aztán eszembe jutott, hogy valamikor így búcsúztam Patonától is. Hogy elfutott az idő!

Mögöttem vonat pöfögött. Talán az én vonatom. Indulnom kellett a sínek felé. Miért kell mindig búcsúzni annak, aki él? Miért fáj olyan nagyon az elválás? Összeszorult a szívem. Felszálltunk a vonatra. A gőzös elindult. Lassan zakatolni kezdtek a kerekek.

Gimnazista időszakom nyolc esztendejét így szakította meg – hetedik osztályos koromban – a háború.

Szomorú kép fogadott már az állomáson. Apámat nem láttam sehol. Idegen kocsni állt az épület mögött. Gazdáját ugyan ismertem – Takács Sándornak hívták –, de nem gondoltam, hogy engem vár. Amint meglátott, felém intett. Közölte velem, hogy ő jött értem. „Apádat behívták katonának, most az én utasom leszel.” Apám akkor 54 éves volt.

Egy vasutas segítségével felkerült nehéz útikosaram a kocsiderékba. Aztán felszálltam a bakra, a kocsis mellé. Anyám kiküldte nekem a nagybundát. Abba takargatott, bugyolált bele Sándor bácsi, hogy meg ne fázzam. Hideg, borongós október vége volt. Mint macska a rejtékhelyének rongyait, úgy szaglászta körül a bundát. Kerestem benne az otthon illatát. Orromba csapott a szörme megszeliidített, családi fészkekhez idomult meleg szaga. Eszembe juttatta a gyermekkor ezernyi apró történéseit. A Mikulásokat, amikor apám magára terítette ezt a családi örökséget. Még a fejét is eltakarta vele. A lány szőrszálak puhán simultak apám alakjához. Talán sejtettem is, hogy ő alakítja a jóságos puttonyos szerepét. De hinni akartam a mesékben. Gyermekszívem örömmre vágyott. Varázslatra. Jóságos Mikulásra. Éneklő, kegyelmet osztogató, szárnyakat lebegtető karácsonyi angyalokra.

Most is arra vágytam. De éreztem, tudtam, hogy ezután más következik. Sötét volt már, amikor megérkeztünk Patonára. A házunk is feketébe burkolózott. S ahogy a kis kerti kapun beléptem az udvarba, egyedül Bodri üdvözölt. Be akartam lépni a házba, de zárt ajtót találtam.

Az istállóból szüremlett ki némi zaj. Arra indultam. A vakságra ítélt ablakok élettelenül bújtak meg a néma falak között. Apró üvegszemeiket fekete papírral betakarva fosztotta meg hivatásuktól a bombázások miatt kiadott elsötétítési rendelet. Nem világíthattak.

Kukoricafosztásra érkeztem. Az istállóban, azon a részen, ahol a napi takarmányt tárolták az állatok számára, most kukoricacsövek halmaza magasodott. Olyan volt, mint egy kicsi hegy. A tetőn ültek a testvéreim és tépték a hántást. Mint arany fogsorok, úgy fénylettek a megtisztított apró rudacskák. Egyedül belőlük áradt derű felém. Anyám egy sámlin ült. A nagymama egy fejőszéken. A szomszéd Ilonka segített még a családnak. Meg Sanyi bácsi, az akkori cseléd.

Örültünk egymásnak. De ez nem az a boldogság volt, amit a karácsonyi szünetekben szoktam érezni, hazaérkezésem óráiban. Ez valami más volt. Kényszer okozta viszontlátás.

A kocsis még az utcán állt a ház előtt. Segítséget kellett kérnem, hogy leemelhesse a csomagomat. Behozták a házba a nagy fonott kosarat, ami sokáig

ott maradt a hidegszobában. Éva nagy útiládájával együtt. Ott tátongtak egymás mellett, jelezvén az idő rendellenes voltát. Figyelmeztetve mindnyájunkat arra, hogy most megváltozott és még tovább is változni fog körülöttünk a világ.

Petárt kerestem és Milkát. A jugoszláv menekülteket. Azt hiszem, inkább foglyok voltak, mint menekültek. Még a nyáron hozta ki őket apám a sárvári táborból. Egész családokat hurcoltak el a németek Szerbiából, s aztán Magyarországon hagyták még egy ideig nyomorogni őket. Parasztok kérhették ki közülük az erősebbeket mezőgazdasági munkára. Megismétlődött a történelem. Amikor a nagyanyám volt fiatal, az első világháborúban, akkor orosz hadifoglyok dolgoztak a faluban. Helyettesítették a helyi lakosság férfitagjait, akik meg éppen az orosz fronton harcoltak.

Most sem maradt a falumban sok férfi. Még az öregebbeket is behívták katonának.

Nem találtam otthon Milkát és az apját, Petárt. Pedig egész nyáron nálunk laktak. Dolgoztak velünk a földeken. Minden hétvégén csomagot küldtünk a táborban maradt családtagjaiknak. Milkának három testvére és az édesanyja várta az élelmet. Anyám számukra is sütötte a hatalmas, kerek kenyereket. Szalonnát, sonkát, egyéb élelmiszert küldtünk nekik rendszeresen postán. Ezzel fizetett nekik apám a munkáért. Mit is kezdhettek volna a pénzzel egy fogolytáborban? Én nem jártam arra, de apám mesélte, hogy szörnyű körülmények között éltek ott az emberek. Barakkokban laktak, külön a nők, külön a férfiak. Apám el akarta hozni az egész családot, hogy segítsen rajtuk. De nem engedték a tábor őrői. Így csak a két munkabíró jött el.

Milka olyan idős lehetett, mint Ilma testvérem. Szép kék szeme volt. Hoszszúka arca. Mosolyra soha nem nyíló, keskeny szája. Mosolyra nem is volt oka. Kevés ruhánkból felöltöztettük őket. Az istállóban laktak. Anyám takarókat adott nekik. A konyhában vizet melegíthettek maguknak. Az ételt velünk közösen fogyasztották el. Nagyon sajnáltam Milkát. Elképzeltem az otthonát, amiből kiűzték. Beszélgetni nem tudtunk, nem értettük egymás nyelvét. De tudtam, hogy valahol létezett lakása. Puha ágya, meleg takarója. Mit vétett ő a világnak? Mit vétett Petár? A többiek?

Apám megkülönböztetett szeretettel viselte gondjukat. Ha szénát kellett gyűjteni, és csak ők értek rá, apám akkor is kocsival küldte ki őket a földekre.

„Pista jó ember” – hallottam naponta többször is Petár bácsi egyetlen, magyarul elhangzott mondatát. Különböznél csak szavakat tudtak. Szórványos ismereteiket nyelvünk birodalmában nehezen és gyötrődések útján szerezték meg. Tábor, kenyér, dolog és hasonló szavak alkották szűk szóincisüket. Kerestem őket a kukoricafosztók között. Nem találtam. Vissza kellett térniük a fogolytáborba. Megígérték apámnak, hogy írnak, ha túlélik a rettenetet. Nem jött rólok hír.

Helyettük két magyar katonát találtam az istállóban. Hozzánk szállásolták be őket. Felvidékiek voltak, úgy negyven-ötven év körüliek. Mint megtudtam, Patonán állomásozott egy lovas hadosztály. Az egész falu tele volt magyar katonával.

Parasztházakban helyezték el őket. Így került hozzánk is kettő. Egyiket Laci bácsinak hívtuk, a másikat Józsi bácsinak. Palócosan beszéltek és élvezet volt hallgatni a kiejtésüket. Elfoglalták Milka és Petár helyét az istállóban. Bár anyám melegített vizet számukra a vassfazékban, leginkább a vályúnál mosakodtak, reggelenként. Feltörték a felszínen képződött jeget és a maradék vízben tisztálkodtak. Ha kevésnek találták, húztak fel hozzá a kútból. Derékig meztelenül tornásztak a télben, egymás hátát dobálták fagyos hógolyóval. Minden nap elmentek a falu közepén felállított katonai konyhára, csajkájukban hazahozták az ott kapott ételt. Bodri kutyánk eszegetett belőle, kiválogatván a finomabb falatokat. A többi a moslékba ment. Híztak tőle a kocák. Persze, nem attól, hanem a közéje kevert búzakorpatól.

A két katona rendszeresen nálunk evett. Reggelit, ebédet és vacsorát. Élelmünk volt bőven. Nem tudtuk eladni. Közel volt már a front. Decemberben a szovjetek elérték a Dunát és bekerítették a fővárost.

Előtte azonban még tudtunk csomagot küldetni apám öccsének és családjának, Berci bácsiéknak Pestre.

Vihar előtt

Minden, ami ezután történt velünk, utólag követhetetlen. Az emlékezet képtelen sorrendben tartani az eseményeket.

Így, visszatekintve arra a néhány hónapra, amely még hátravolt a szovjet megszállásig, csak foszlányokban tudok beszámolni.

Apámat gyakran hazaengedték eltávozásra. Volt, amikor az egész hétvégét otthon töltötte. Bakaruhában járkált az utcán – ha jól emlékszem, tizedes volt – és én nagyon büszkén nézegettem délceg alakját, mely a nem túl elegáns egyenruhában is jól látszott.

Sokat nem tartózkodott odahaza a szabadsága alatt sem. Az estéit meg különös szeretettel töltötte távol az otthonától. Nem tudtuk, hol jár, kivel beszél. Annyit sejtettünk, hogy a „csúf asszonynál” sok időt tölt. Akkor még élt az asszony férje, a kovács, akinek a műhelyében összejöttek a férfiak. Volt néhány nyilas szimpatizáns is közöttük. Inkább németbarátnak lehetett nevezni őket. Semmi rosszat nem tettek, sem ők, sem később a kommunisták, akik a falu szülöttei voltak. A gonoszságokat legtöbbször idegenek követték el. A saját lakóhelyükön ritkán vállalták. Talán félelemből?

Közben egy német kórház is letáborozott a faluban. A kastélyba hordták a sebesülteket. A Gálék kocsmáját alakították át rendelőnek. Két német katonarvos a „csúfasszonynál” lakott. Így ismerkedhettek meg apámmal. Hozzánk is eljártak délutánonként. Sokat sakkoztam velük. Főleg az egyikkel, aki csinos volt, magas és kivételesen barna hajú. Klausnak hívták. Ha nem ilyen körülmények között találkozunk, talán barátság, sőt szerelem is kialakulhatott volna közöttünk. De az idő és a németek iránt érzett gyűlöletem megakadályozott ebben.

Apám, aki az első világháborúban több betegségen is átesett a frontok lövészárkaiban, súlyos asztmában szenvedett. Ez a kór egyre jobban és gyakrabban támadta meg. Egyszer éppen egy ilyen eltávozás alatt, egy szombat este, mint katonát, bevitték a német kórházba. Ezt csak később tudtuk meg, amikor az elsősegély után hazajött. Nem mondta meg, honnan vitték el a kórházba, így csak sejtettük, hogy a számomra gyűlölt házban lett rosszul.

Ettől kezdve néhány hétig betegszabadságot adtak neki a katonaságnál, majd decemberben, amikor Pestet bekerítették a szovjetek, hazaengedték a mosonmagyaróvári kaszárnyából. Nem egyedül érkezett. Egyik katonatársát, egy budai sváb férfit hozott magával, aki szintén nálunk lakott, amíg el nem vonult felettünk a harctér. Felesége egyedül élte át az ostromot a fővárosban. A férfit Karcsi bácsinak hívtuk és nagyon megszerettük. Nagymama szobájában lakott, őt pedig szegényt kiköltöztettük a konyhába.

A hidegszobát is át kellett adni a hatóságnak. Itt gyakran cserélődtek a lakók. Egy ideig két fiatalember tartózkodott benne. Civilek voltak. Az egyiket Zolinak hívták és mindig a konyhában töltötték az estét, velünk. Nem is tudom, hogyan fértünk el annyian az aránylag szűk helyen.

Nagymama csak „Zolti úrnak” hívta az e névre hallgató úriembert, és amikor továbbmentek, megsiratta őket. Aztán szegedieket szállásoltak be hozzánk. Ők is civilek voltak, de katonai alakulatnál teljesítettek szolgálatot. Hozták az asszonyaikat is. Az egyik nő terhes volt. Szögediesen beszéltek, és a kismama apró, feketeszemű teremtes volt. Mindig azt mondta: „Ó, nekem csak egy mocskám lesz!” O hanggal ejtette a macskát, és arra célzott, hogy kicsi termete miatt kis gyermeket hoz a világra. Anyám gyakran sóhajtozott miatta: „Istenem, hol fogja megszülni azt a gyereket?”

Aztán továbbmentek, nyugat felé.

Még katona volt apám, amikor végképp elfogyott a pénzünk. Élelmiszer, amit megtermeltünk, volt bőven, mivel semmit nem tudtunk értékesíteni. De amit a boltban kellett megvennünk, cukor, só, fűszerek, néha egy-egy nélkülözhetetlen iparcikk – azt már nem tudtuk megvásárolni.

Az egyik rövid szabadsága alatt apám azzal a hírrel érkezett a faluból, hogy kocsí indul Pestre. Aki tudott, sertést vágott, hogy elvigyék a fővárosba eladni.

Kellett a pénz, és apám úgy döntött, hogy mi se maradjunk ki a lehetőségből. Soron kívüli disznóölés következett. A húst feldarabolták és lepedőbe csomagolva elkészítették a szállításra. Fenyegetően közeledett már a front. Pest körülvárosa csak napok kérdésének ígérkezett. Szerettem volna én is elmenni a kocsival, hogy Berci bácsiéknak ételmet vihessek. Akkor született második kislányuk, Enikő. Akkor még nem tudtam, ki vezeti a kocsit, de a fő szervezők egyike a „csúf asszony” volt. Vele kellett volna utaznom.

Sem követni, sem megmagyarázni nem tudom azt, ami ezután történt. Ezek az idők már csak az ösztönös cselekedetekre voltak alkalmasak. Túlélni a káoszt, amiben éltünk, és rettegni a jövőt, aminek eljövetele – a borzalmakkal együtt – nem volt kétséges.

Főleg anyámra tekintettel – hogy ne legyek a vetélytársával egy kocsin – lemondtam az utazásról.

Bevallom, féltém is tőle. Hajnali sötétségben indultunk volna. Hidegben és teljes bizonytalanságban. Az országutak szerte a Dunántúlon zsúfolásig megteltek menekülő emberekkel. Kocsikkal, szekerekkel kerestek bújóhelyet az otthonukat félelemből elhagyók. Katonai trének, gépkocsik, tankok zaja verte fel a falvak csendjét. Nem tudtuk, mit hoz a holnap. Féltünk.

Apám is óvott az utazástól.

„Ne menj el, majd Irén néni elviszi a húst” – mondta. Eletében először ejtette ki előttem az asszony nevét. Azt hiszem, rendes körülmények között öröngtem volna ezen. De csak hallgattam. Aztán arra gondoltam, hogy kell a pénz. Élni kell. Nekünk és a sok menekültnek, akik nálunk mindig terített asztalt találtak. Berci bácsiéknak is összeraktunk néhány élelmiszert. Húst, szalonát, babot. Csupa olyan dolgot, ami hetekig eláll. Apám átvitette az egész rakományt a hajnalban induló teherkocsihoz, mely az asszony udvarában vesztegelt, és úgy emlékszem, az ő legnagyobbik fia volt a sofőr.

Apámnak még azon a napon vissza kellett mennie Óvárra. Amikor elbúcsúzott tőlünk, így szólt hozzám: „Holnapután menj át a pénzért!”

Anyám mellett álltam. Szinte megdermedtem. Úgy éreztem, ártatlanul belekeveredek a cinkosság bűnébe.

Én már csak félig tartoztam a családhoz, hiszen az időm nagy részét évek óta Kőszegen töltöttem. Terveimben sem szerepelt az otthonmaradás. Így apám kilengéseit eleve nem érezhettem át olyan mélyen és tragikusan, mint a többiek. A testvéreim, a nagymama és főleg az anyám. Nem láttam naponként a bajt, nem éltem benne.

De most vihar támadt, a lelkekben belül és a családban, egymás között. Anyám bezárkózott a hallgatás erődítményébe. Nem szólt, csak az arcán látszott az önfegyelem láncszemei között kiszabadult indulat. Márka határozottan tiltakozott az átmenetel ellen. „A szajhától nem kell szívesség, tegye el a hús

árát, eltett már többet is” – mondta. Nem tudtam, mit tegyek. Azt láttam, hogy a pénzre szükség van. Azt is figyelembe kellett vennem, hogy azért a pénzért, amit az asszony a húsért kap, a testvéreim dolgoztak meg. Ahogy ránéztem vékony öltözkükre a tél elején, és eszembe jutott, hogy nincs meleg holmijuk, elhatároztam, hogy átmegyek és elhozom a pénzt. Ilma is segített ebben a döntésben.

„Éppen azért, mert apu úgyis mindent odavisz. Ezt ne hagyjuk ott. Menj át nyugodtan, tette hozzá, majd apu meghálálja neki!”

Feszült volt a hangulat másnap, annak ellenére, hogy reggeltől estig betöltötte életünket a munka. A bensőnket marta az indulat. A családom már hozzászokott ehhez az állapothoz az évek során, míg én Kőszegen a magam útját járhattam. Lelkiismeret-furdalást éreztem emiatt. Azért is döntöttem úgy, hogy átmegyek az asszonyhoz.

Gyermekekoromban jártam nála utoljára. Kisiskolás koromban, amikor a Siklós doktortól hazafelé apám bevitt hozzá. Emlékeztem a házra. A bejáratra, mely a konyhába vezetett. A kicsi földes szobára, ahol annak idején édességgel kínált egy néni. Akinek nem volt szabad köszönnöm az utcán, akinek a gyerekeivel nem beszélgethettem.

Akkor csak sejtettem, hogy nem jó, amit apám cselekszik. Korom miatt azonban még nem fogalmazódhatott meg bennem az anyámmal szembeni áru-lás gyanúja. De most, ahogy beléptem az ajtón, határozottan beigazoltnak tűnt a szívemben megszületett vád magam ellen. Megpecsételődtem a cin-kosság bűnével.

Úgy éreztem, részese vagyok valami rossznak, amit apám akaratom ellenére meg akar osztani velem. Csak velem. Úgy éreztem, meg akarja osztani a család néma ellenállását az én segítségemmel. Döntöttem! „Nem leszek bűnrészese!”

Az asszony kedvesen fogadott. Hellyel kínált és odaadta a pénzt. „Elég jól el tudtam adni a disznót” – mondta, miközben kiszámolta az asztalra a bankje-gyeket. Elmesélte, hogyan tudták elvinni Berci bácsiékhoz a csomagot. Hírt hozott róluk, hogy élnek. Ez a hír megvigasztalt. Mintegy felmentett a bűnösség terhe alól. Akkor már nyilvánvalóvá vált, hogy Pestet napokon belül bekerítik. Reméltem, a küldött élelem talán segít nekik az életben maradáshoz.

Megköszöntem a szívességét, és el akartam búcsúzni az asszonytól. De nem engedett. Kérte, nézzem meg, mi mindent gyűjtött össze a lányának. Kinyitotta a szekrényt és kiszedte a tartalmát.

„Ez mind az Ildié” – mutatta a dagadt párnákat, selyem paplanokat. Ágyhu-zatok és törülközők kerültek elő a bűvös rejtekből. Étkészletek és abroszok. Meg kellett néznem, melyik mekkora. Mennyi a széle, milyen a hossza.

Néztem a kincseit. Anyám szekrényeire gondoltam. A szélben-napsugárban fehéritett lepedők egymásra rakott sorára. Anyám stafirungjára, amit a nagy-

mama szedett össze még az esküvőjük előtt. Nagymama, egyedül, a két gyerekkel. Özvegyen. Magam előtt láttam anyám polcos szekrényét, ahol dagadtak a tiszta ruhák. Levendulaillatuk volt, és kicsi koromban izgatott a sok egymásra rakott holmi katonás rendje. Eszembe jutottak a nyári éjszakák, amikor a hőségtől nem lehetett aludni. Amikor felcsaptuk a dunyhát az ágy végére. Pucéron feküdtünk a matracon és hempergettünk az álmoságtól. De nem tudtunk aludni. Anyám kinyitotta a polcos szekrényt, és sorban, mindenkinek kiemelt egy lepedőt takaróul. „Hajnalban azért hűvösebb lesz, terítsétek majd magatokra!”

Ahogy kiemelte a fehér ruhákat a polcról, kicsit szétbontotta őket, úgy dobta felénk. Lágyan szálltak az illatos takarók a levegőben. Mint amikor a szél rázza őket a kertben. Melegünk volt, mégis magunkra terítettük a könnyű anyagot. Élveztük a tiszta szagát, mely áradt belőlük. Betakartuk vele az orrunk hegyét, hogy egészen birtokba vegyük a levendula édes illatát, és elterültünk, így lepedőstől az ágyakon. Az egész szoba fehérséggel lett tele.

Ez a kép villant elmém, ahogy az asszony a kincseit mutogatta. Aztán arra gondoltam, hogy anyám stafíringjából egyedül a fehéreneműi csappantak meg az évek során. Az alsóneműk. Azokból varrt nekünk apró ingeket, bugyikat. A fontosabbakat, kabátot, cipőt megvette ugyan nekünk apám - rendszerint Pápán - de apróbb dolgokra már nem jutott a vagyomból. Hiába mondta neki anyám, hogy a gyerekeknek fehérenemű is kell, meg blúzok, ruhácskák - ezekkel már nem törődött. A pénz apámnál volt - amikor volt -, így anyám nem tehetett mást, minthogy esténként leült a varrógép mellé és a sajátját szétszabva, azokból pótolta a mi ruhatárunk hiányosságát.

Sokat gondolkodtam azon, miért vállalta anyám ezt a sorsot. Rengeteg oka volt. A válás ismeretlen fogalomnak számított akkor. Abban a paraszti társadalomban természetesnek tűnt, hogy az asszonyok vállalják a sorsukat. Minden körülmények között – a sírig. Aztán ott volt a birtok. A ház, az állatok, a föld.

Ahogy apám szokta mondani: „Parasznak a föld maga a menny és a pokol. Együtt.”

Végül sikerült elköszönnöm az asszonytól. Végignéztam a sok kiterített holmim és azt kérdeztem magamban: vajon mit vett ebből a kovács, és mit az apám?

Aztán a testvéreim és anyám gyenge öltözkéire gondoltam. A kartonruhákra, melyek sokszor a tél beálltával sem cserélődhetek fel melegebb anyagra, mert nem volt. Nem jutott a nyár embertelen munkái után komolyabb ruhára, csinosabb öltözkékre. Ami holmijuk volt, azt anyám szedte össze, azokból a fél fillérekből, amit a tojásokért kapott. Vagy ha néha eladott egy köcsög tejfölt, egy kis túrót.

„Miért tűri ezt az anyám?” – háborogtam az úton hazafelé. Akkor hirtelen beugrott egy kép, egy emlék. Amikor kiskoromban egyszer a hidegszobában

szorgoskodtunk a testvéreimmal. Mind a hárman. Apám bűvöletében fáradtunk. Szedtük ki az anyám varrta kis ruháinkat a szekrényből.

Apám mellé álltunk abban a vitában, amit anyám értünk kezdeményezett. Azt akarta elérni, hogy felöltöztethessen bennünket. Egy mondatára emlékszem: „Már elfognak az ingeim, nem tudok többet várni nekik!”

Apám felénk fordult és biztatott: „No, mutassátok, mitek van!”

Szeme barnán csillogott. Mint egy varázslóé. Delejes erőt sugárzott, és mi, három elvarázsolt kicsi tündér, széttúrtuk a szekrényt, hogy mindent, de mindent kisedjünk belőle. Azt is, ami rossz volt, azt is, amit kinőttünk. Még a szennyesebből is kihúzkodtuk a mosásba valót. Csakhogy többnek hasson. Mert apám így szeretne volna. Azt diktálta a szeme, azt kellett bizonyítanunk: van nekünk elég, nem kell venni. Nyüzsögtünk körülötte. Lestük az arcát. A gondolatát. Úgy irányított bennünket varázslatos szeretetével, mint ahogy a bűvész húzogatja cernájával a marionett-figurákat. Ha azt mondta volna: „Na, most átme gyünk egy másik házba, ti hárman és én” – azt hiszem, mindegyikünk megindult volna vele. Otthagytuk volna anyánkat. Amíg a varázslat tartott, addig biztosan.

Anyám állt, nézte megbolydult családját. „Tegyétek vissza a holmikat!” – csak ennyit mondott és kiment.

Amikor hazaérkeztem „pénzszerző” utamról, a család a konyhában volt.

„Na, mennyit adott?” – kérdezte Ilma. Márka szenvtelen arccal nézett rám. Letettem a pénzt az asztalra, anyám elé. O számolás nélkül összefogta a bankjegyeket és bevitte a szobába.

Amikor visszajött közénk, csak annyit mondott: „Odatettem a lepedők közé, egy papírba.”

Ott lapultak a bankjegyek a fehér lepedők között. Zsírpapírban bujkáltak szegyenük elől. Hónapokig terhelték szobánk tisztaságát. Egészen addig, amíg a szovjet katonák szét nem szórták a szekrény egész tartalmát.

Nem nyúlt hozzá senki.

A menekültek egyre gyakrabban vásároltak élelmiszert, ahogy átvonultak a falun. Megoldódtak tehát apró gondjaink.

Az asszonytól hozott pénzt legszívesebben kiemeltém volna a tiszta ágynemük közül, és behajítottam volna őket az árnyékszék mélységébe.

Mint régen, egyszer a lopott színeseket. Amiket éppen apám dobott be velem. Egyenként, bűneim jelképeként.

*

Lassan beleléptünk az 1944-es év utolsó hónapjába. Leszerelt apám. Magával hozta Karcsi bácsit. Abban a néhány hónapban – ami még a szovjet megszállásig hátravolt – a legnagyobb bizonytalanságban éltünk. Néha úgy

éreztem, mi is menekültek lettünk. Minden ideiglenessé vált. A létünk is. A nappalok még csak elteltek a sok munkával. De az esték! Azok a korán sötétedő decemberi zord napok! Az éjszakák feketesége rászállt a falura. Nem világítottak az utcai lámpák. Az elsötétítés miatt vak ablakok varázsolták sejtelmes titokká a házak belsejét. Benne volt a levegőben az elkövetkezendő borzalom fenyegetése.

De a harangok szóltak. Bongó hangjuk mintha vigasztalni akarta volna a népet. Hívta a templomba a falut. De a repülőgépek is jöttek. Zúgtak a fejünk felett, elnyomták a harang szavát. Eltakarták a felhőket. Úgy tűnt, mintha megmozdult volna az ég és futna felettünk, el a falutól. Valahová messze a végtelenbe. Hajnalban gyakran ébredtünk a német tankok morájára, amint eldübörögtek a házunk előtt. Legszívesebben mi is elindultunk volna a menekültekkel. Futottunk volna a nagyvilág nyugati sarka felé, az iszonyatos hírek elől. De parasztember nem hagyja ott a házát, a földjét. Apám gyakran mondta: „Ha meg kell halni, itthon történjék meg.” A tisztelendő úr is azt prédikálta a szószékről, hogy maradjunk. Idézte a régi mondást: „Urak fussatok, papok szaladjatok, parasztok maradjatok!”

De ő is maradt.

A rádióban hétköznapi délelőtti órákban oktatóműsort adtak a diákoknak. Nekünk ugyan nem volt készülékünk, mégis meg kellett hallgatnom ezeket az órákat. Értelme ugyan nem volt. Én már túljutottam azon a szinten, amit ezek az adások sugároztak. De a szüleim és Sándor bácsi így döntöttek.

Reggelenként felöltöztem és elbandukoltam Sándor bácsiékhoz. Már csak a két férfi élt. Apa és fia. Elkészítették számomra az egyik szobát. Befűtöttek, bekapcsolták a rádiót. Magamra hagytak, és ezért hálás voltam nekik. Néha be-betoppant valamiért egyikük-másikuk. Azt hiszem, kicsit ellenőrizni akartak. Rám fért a figyelés, mert nem követtem a rádió előadásait. Egyik tanóra unalmasabb volt, mint a másik.

Szinte örültem, amikor vége szakadt a lejárásnak. Más munkánk akadt. A falu fiatalágát befogták közmunkára. Lövészárkokat kellett ásunk. Körülárkoltatták velünk a falut. Sőt, minden családnak kellett légógdöröket készíteni az udvarokban is. Ahol régen krumplit vermeltünk, az almafák alatt, most mély hasadékok tátongtak. Akkor, amikor ástuk, nem gondolhattuk, hogy talán az életünket fogják megmenteni egyszer.

Reggelenként gyülekeztünk a községháza előtt. Ásóval, kapával. Csákányra is szükség volt, ha megfagyott a föld. Emlékszem, a fásasztó munka ellenére is, nagyon fáztunk. Nem volt elég meleg ruhánk. Cipőnk vékony talpa pillanatok alatt átvette a föld hidegét. Hetekig dolgoztunk a fagyos téiben. Több órán át szórtuk a homokot az egyre mélyülő árkokból. Már a fejünk sem látszott ki a földből. Német katonák irányítottak bennünket. Volt néhány közvetlen

parancsnokunk is, akik magyarul beszéltek, de nem ismertük őket. Az egyik annyira precíz volt, hogy mérőónnal ellenőrizte az árok falát. Ha nem találta elég egyenesnek, tovább dolgoztatott bennünket.

Keserves hetek, hónapok voltak ezek. De volt élelmünk. Nem kellett éhezni. A tűzhelyből meleg áradt. Fa is akadt bőven. Esténként fűrészeltük a nagy tönköket, reggel, hajnalban vágtuk szét fejszével kisebb darabokra, hogy beférjenek a tűzhely nyílásába.

Az esték valami önfeledt, mákonyos csendben teltek. Soha annyi ember nem élt egyszerre a házunkban, mint akkor. Laci bácsival és Józsi bácsival – akik csak aludni mentek az istállóba – magyar kártyával ütöttük agyon az időt. Délutánonként, sötétedés körül, átjött a két német katonaoorvos is, akik a „csúf asszonynál” laktak. Néha csak az egyik érkezett, a csinosabbik. Elég jól beszéltem már németül. Volt mondanivalónk egymásnak. Sakkozás közben megvitattuk a világ dolgait. Klaus intelligens ember volt. Tudta, mi lesz a háború végkifejlete. Most is a fülemben cseng gyakran ismételt mondata: „Ich glaube, Deutschland kaputt.” Olyan szomorúság volt a hangjában, hogy – bár azt kívántam akkor – mégis nagyon-nagyon sajnáltam őt.

Egyszer a rendelőbe is bementem, amit a Gálék kocsmájából alakítottak ki. Akkor még apám betegszabadságon volt, és a német kórháznak kellett igazolni jogos távolmaradását a hadseregtől. Különböző katonaszökevénynek számított volna.

Apám magával vitt a rendelésre, hogy tolmácsoljak. Még szótárt is vittem magammal, mert féltem, hogy az egészséggel kapcsolatos szavakat nem ismerem. Az úton összefoglaltam magamban, mit fogok mondani.

Amikor az ajtón beléptünk, hatalmas terem bejáratánál találtam magamat. A falak mentén körben lócák álltak. Rajtuk sebesült német katonák gubbasztottak. Tört végtagokkal, bekötözött mellkassal, csupasz testtel ültek egymás mellett. Kezelésre előkészített sebekkel ültek sorban, mint ősszel a költözőmadarak a villanydróton. Iszonyatos volt a látvány. A csupasz emberek kezükkel igyekeztek eltakarni meztelenségük szégyenét. Szörnyű érzés kerített hatalmába. Szédültem és egyetlen gondolatom a menekülés volt. Egyetlen mondat nem jött ki belőlem a sok közül, amit az úton megfogalmaztam magamban.

Egy orvos odajött hozzánk.

„Herr Doktor, mein Vater” – ismételtettem többször, egymás után. De folytatás nem bukott ki a számból. Az orvos megfogta a vállamat. Gyengéden rám mosolygott és kíségetett az ajtón. Szemeiből azt olvastam ki: „Nem neked való hely ez, kislány!”

Néha akadtak boldog perceink is. Amikor a katonalovakat itatták a kútnál. Laci bácsi megengedte, hogy felüljünk rájuk. Szelidek voltak. Apró termetűek. Azt hiszem, lipicai fajták, mint a mi Csintink és a gyerekei. Nyereghez szokott

hátaslovak voltak. Bátran felülhettünk rájuk. Nyeregben vagy éppen szőrén ültük meg őket. Békésen viselték a nyaggatást. Körbe-körbe lovagoltunk az udvaron. Ha a combunkkal kicsit megszorítottuk a testüket, futásnak eredtek, és mi sörényükbe kapaszkodva, vad száguldásba kezdtünk velük. Előrehajoltunk, fejünk majdnem a nyakukat érte. Olyan izomlázat kaptunk, amikor a földre értünk, hogy percekig nem bírtunk járni. Hálából megcsutakoltuk őket. Lókaparóval végigsimítottuk a szőrüket, majd – anyám tudta nélkül – loptunk nekik kockacukrot az amúgy is kevés tartalékból.

Esténként gyakran ugatott a kutya. Katonák járták a házakat. Szállást kerestek. Főleg németek voltak. El kellett utasítanunk őket, mivel így is zsúfolásig telített volt kicsi otthonunk. Az elküldött katonák szomorúak voltak. Fáradtak és udvariasak. Elmentek szó nélkül. Nagyon sajnáltam őket. Arra gondoltam, valahol nekik is van egy aggódó édesanyjuk. Húguk vagy nővérük. Feleségük. Valahol rájuk is vár egy megvetett ágy, egy puha paplan. Egy párna, amit esténként megsimogat valaki lágy puha kézzel, és elmond értük egy imádságot. Biztosan elrebeg értük valaki egy Miatyánkot, kérlelve az eget, hogy egyszer, ha vége lesz a háborúnak, hazatérjenek majd, egészségesen.

Ezekben a hónapokban került sor egy összeírásra a faluban. Amolyan népszámlálás lehetett. Legnagyobb részben gimnazisták bonyolították le. Voltunk vagy nyolcan-tízen a községben. Kérdőíveket kaptunk és házról-házra kellett jármunk. Minden lakást, minden élőlényt nyilvántartásba kellett vennünk. Én a „Fölszeg” egy részét kaptam, a Gál-kocsmá környékét. Beleesett a temetősor, a cigányputrik a tó körül, amelybe valamikor a kis barátnőm belefulladt. Rossz emlékem újraéledt, amint a zavaros, piszkos víz mellett elmentem.

A falusiak azt mesélték, hogy a Mári néni, a cigánycsaládok anyja, a nagycsalád feje – ebben a tóban fürösztö meg a gyermekei újszülött csecsemőit. Még télvíz idején is kikapja őket a bába kezéből és megmártja őket a hideg vízben, hogy edzettek legyenek. Nem emlékszem rá, hogy nálunk egyetlen cigánygyerek is meghalt volna. Pedig ismertük őket. Hozzáértartoztak a falu népéhez.

Koldultak, néha loptak is. De ha munkára hívták őket, Mári néni fiai soha nem utasították vissza a lehetőséget. Koldulni inkább a család nőtagjai jártak. Hozzánk csak a kapuig jöttek. Ahogy a kutyák – többnyire kettő volt egyszerre – ugatni kezdtek, az asszonyok a kapun kívül rekedtek és óriási sopánkodásba csaptak.

Házunk őrői szemlátomást élveztek a helyzetet. Egészen a kerítésig nyomultak. Mellső lábukat a betontalapzatra tették, és a vasrács apró résein át vicsorítottak a megrémült kéregetőre. Ilyenkor anyám összeszedett néhány krumplit, zöldséget, vagy ételt, ami megmaradt, és kivitte nekik az utcára.

Ahogy az összeírást végeztem, házról házra járva, még jobban megismertem a falumat. A parasztházak beosztását. A konyhákat nyitott tűzhelyeikkel, ahol szabadon szállt a láng és a füst a kéményeken át az ég felé. A kéményekben sonkák és hosszú kolbászrudak füstölödték. Illatuk betöltötte a környéket. Élelmiszer tekintetében gazdagságot tapasztaltam. De ez csak a közelgő front miatt alakult így. A falusiakon maradt a gabona, az állatok. Nem tudták pénzre váltani az értékeiket. Afféle „kényszergazdagságban” fuldokolt mindenki. Vihar előtti csend ült a háztetőkön, félelem honolt a családi tűzhelyek meleg parazsa körül. Jártam a házakat. Egymás után kopogtam-zörögtem a csengő nélküli ajtókon. Beléphettem megannyi tisztaszobába, és – mielőtt leültettek a ritkán használt ülőbutorok egyikére – a háziasszonyok felemelték a kötényük sarkát és megtörölték előttem a széket.

Sok bánattal megterheltek. Szinte nem volt család, amely mentes lett volna valamilyen tragédiától. Apa, fiú, vő, após – valaki távol volt. Messze, nem tudni, hol. Azt sem, él-e még a szeretett hozzátartozó. Sokan már tudták, hogy nem él. Annyit tudtak csupán, hogy meghalt. Valahol. Nincs sírja, nem lehet kimenni hozzá a temetőbe. Csak a tisztaszobában pislákolhat érte egy-egy halványfényű gyertya. Nem láttam egyszerre annyi könnyet néhány nap alatt leperegni az arcokon, mint az összeírás napjai alatt. Olyan családokat is megismertem, akikről eddig tudomásom sem volt. Túl korán elkerültem a falumból. A tőlünk távol eső utcákban élőket nem ismerhettem.

Ők tudták, ki vagyok. Szinte minden házban néven neveztek. Számon tartották, hogy Kőszegre járok, hogy tanulok.

„Te több leszel, mint mi vagyunk” – mondták, és én szégyelltem magamat.

Szégyelltem, mert éreztem, hogy ezeket az embereket nem lehet túlszárnyalni. Nekem kell felnéznem rájuk. Nekem kell tanulnom tőlük. S miután a fél falu valahogyan a rokonom volt, úgy éreztem, megadatott az az ajándék a sorstól, hogy a vérükből való vagyok.

Szükségem volt arra az érzésre, hogy belőlük eredek, hozzájuk tartozom a legmélyebb kötelékkel.

Nem lehetek több, mint ők. Mert ők a nagyok, az erősek, a mindent elviselők. Ők az okosak. A bölcsek.

Lakott a falu szélén egy tetőfedő ács. A felesége rendkívül csinos, szőke asszony volt. Egyetlen lányuk, Magdi, egy-két évvel lehetett fiatalabb nálam. Amikor az összeírást végeztem náluk, beszélgetés közben megemlítettem, hogy a cigányputrikat is hozzám osztották be a népszámlálásra.

Az asszony elküldte velem a lányát kísérő gyanánt, hogy ne menjek egyedül. Jólesett a féltés ettől a kedves hölgytől, és elfogadtam a kíséretet.

Ketten bócorogtunk a falu szélén, a tó mellett. Igyekeztünk még világosan odaérni. Az út, amely a putrikhoz vezetett, olyan göcsörtös volt, hogy még

nappali fénynél is a szerencse közbenjárására volt szükség, hogy megússzuk a lábtörést.

Ismeretlen területre léptünk. Magyar ember nem toppant be gyakran a cigányok birodalmába. Így utólag már nem is tudom, miért? Félték tőlük? Vagy nem érdekelte az embereket különösebben, hogyan élnek „otthonaikban” a falu kéregetői?

Öt-hat apró lakóalkalmatosság alkotta a cigánytelepet. A legnagyobb putri Mári nénié volt. Őt jól ismertem. Gyakran járt nálunk. Anyám sok mindennel megajándékozta az évek során őt és a családját.

A putri vályogból készült lakás volt. A teteje lapos, zsuppal fedett. „Ezt biztosan lopták” - súgta Magdi - de leintettem, hátha meghallja valaki. Egy fiatalasszony álldogált a putri előtt. Karján rongyokba csomagolt csecsemő nyöszörgött. Biztosan fázott. Mellette egy csontsovány kutya kuporgott a földön, arra sem volt ereje, hogy ránk morogjon.

Amikor közöltem jövetelem célját és azt, hogy hivatalos személyként egyenest a községházától jövök, izgalom támadt a putrik körül.

Látszott, hogy Mári néni vezeti a nagycsaládot. Hozzá rohantak az apró zugokból kitóduló purdék. Pillanatok alatt megtelt a helyiség a sok kisebb-nagyobb gyerekkel. A felének vissza kellett jönni, hogy mi, Magdival, beférhessünk.

A putri belseje nagyon kicsi volt. Közepén szabadon égett a tűz. Kémény sehol. A füst átjárta a zárt teret. A falakat, a rongyokat. A lakók ruháit, haját.

Úgy tűnt, mintha füstölőben lógnánk kolbászok között. Bútort nem találtam. Egy három lábbon álló vaskarika izzott a parázs felett. Rajta kopott üstben fortyogott valami. A falak mentén deszkából ácsolt keskeny lóca futott végig. Ez alkotta a putri teljes berendezését. Színes rongyokkal volt leterítve. A helyiségben mindenütt rikító színű használt ruhák hevertek szerteszét. Az alacsony mennyezetet és a falakat a füst festette sötétre.

Ablak nem volt a putrin. Ajtó sem. Egy deszka volt csupán a bejárati lyukhoz támasztva. Apró fadarabokból tákolták össze, és pokrócfoszlányokkal szigetelték a hideg ellen. Hatalmas szögek vicsorítottak ki belőle. Ezeken is rongyok lógtak.

Az egyik sarokban láttam egy ütött-kopott lavórt is. Ezt véltem felfedezni a tisztálkodás egyetlen bizonyítékának.

A purdék, akik bent maradtak velünk, a falak mellé kuporodtak. Hiányos öltözékben, mezítláb ültek egymás mellett. Csak égő fekete szemük világított a félhomályban. Mári néninek petróleumlámpája is volt. Tiszteletünkre meggyújtotta. Szükség is volt a fényre, hogy a kérdőíveket ki tudjam tölteni. A többi putri lakóit is a család feje diktálta be. Több ívet használtam el náluk, mint a temetősor összes házában együtt.

Mári néni ismert engem. Megkérdezte, miért vagyok itthon, hiszen nekem Kőszegen a helyem.

„Hazaküldtek a háború miatt” – feleltem bizonytalanul. Éreztem, hogy ő nem sokat ismer a világ dolgaiból. Itt, a zavaros vizű tó partján úgy éledgel a családjával, mintha egy rosszul elvarázsolt birodalomban lenne. Mint egy csendes-óceáni szigeten az őslakók. Csak a purdéknak legyen mit enni adnia, és a putri közepén ropogjon, égjen a tűz. Izzék a parázs, sugározza a meleget a füstös falak közé. Adjon annyi fényt, hogy láthassa az unokák fekete fényű szemeinek a ragyogását.

Volt még egy másik ház is a körzetemben, ahová félve léptem be. Két nővér lakott benne. Az a hír járta róluk a faluban, hogy „rossz lányok” voltak Pesten, és „csúnya betegséget” kaptak. Nem is jártak ki soha. Még azt is beszélték róluk, hogy sebes az arcuk, és az egyiknek az „orra is hiányzik”. Én nem találkoztam velük soha.

Szerencsére, a mendemondából semmi nem volt igaz. Két kellemes hölgy fogadott, amikor bekopogtam az ajtón. Elbeszélgettek velem, amíg az íveket kitöltöttem. Mélyen megrendített a sorsuk. Élnek egy közösségben, magányosan. Az emberek ahelyett, hogy segítenének rajtuk, valótlanságokat híresztelnek róluk. Még az én falumban is előfordulhat ilyen?

Emberi sorsok

Sokat vitatkoztunk apámmal a sorsról. Az elve elrendelésről és a szabad akaratról. Én a középkori ember vakságával kapaszkodtam bele a hitbe, hogy él és uralkodik felettünk egy mindenható Isten. Meggyőződésem volt, hogy életem és halálom egy felsőbb hatalom kezében van, s a nagy világmindenségben úgy araszolok parányi létemmel, mint egy apró rovar az út szélén. Mint egy pici hangya, amint vonszolja hatalmas terhét, a testénél nagyobb kenyérmorzsát. Tőlem függ, hogy célba ér-e. Vagy eltaposom.

Hitemben megerősítettek nagymama imái. Anyám összekulcsolt keze, esténként. Mindig hanyatt feküdt az ágyban, és a mellére tette a két karját. Összekulcsolta az ujjait. Behúnyta a szemét. Én a mellette lévő ágyból figyeltem. Különösen nyáron, amikor nyitva voltak az ablakok, és beszűrődött a szobába az utca fénye. Tudtam, hogy imádkozik.

Aztán jött Kőszeg. A közös imák meggyőző ereje. A konfirmáció, ami valóban megerősítette bennem az istenhitet.

Apám nagyobb szerepet szánt az embernek - a sorsformálásban. Ő nem akarta rábízni magát semmiféle láthatatlan lényre.

„Szabad vagy, és tedd, amit akarsz!” – mondta beszélgetéseink közben, s ha erre azt válaszoltam, hogy nem azt teszem, amit akarok, hanem amit gyarló létem enged, egyetlen megjegyzése volt: „Nem akarod igazán!”

Később, a háború után, a letarolt falut járva mindketten megegyeztünk abban, hogy van sors is. Sőt, csak az van. Kifürkészhetetlen, megmásíthatatlan, sem szabad akaratral, sem imádsággal el nem hárítható, egyéni sors. De ki irányítja a sorsot? És kezdődött köztünk újra a párbeszéd.

*

Mögöttünk az Újsoron, ahol csak a négy ház állt – mindjárt a legelsőben – lakott egy család. A Györkösiék. Szegény emberek voltak. Néhány hold földön gazdálkodtak, s mivel az nem tudta eltartani őket, napszámba is jártak. Főleg a két gyerek. Egy lányuk volt, Irma, és egy fiuk, Jenő. Gyermekkorunkban, a nagy játékok idején, hatalmas labdacsatákat vívtunk velük az udvarunkban. A fiú egyidős volt velem. Nyaranként gulyásgyerekek szegődött valamelyik nagygazdához. Egyik nyáron, már a háború éveit alatt, megsérült a bal lába. Le kellett vágni a nagyujját. Sokáig sántikált, még a kórház után is. Juci néni, az anyja, ha a fia után érdeklődtünk, mindig azt válaszolta: „Hát, fáj a lába, meg biceg, de legalább nem viszik el katonának, hála Istennek.”

Aztán jött hozzánk a háború. Egyre közeledett felénk a front. Egy napon összeszedték a leventéket a faluban és elhurcolták őket. Elvitték Jenőt is a bicegős lábával. Juci néni meg csak sírt a fia után, aki hiába vesztette el a lába ujját, és hiába sántított. Akkor Juci néni beszűntette a templomba járást, és azt mondta, nem imádkozik többet. Majd – embertelen áron – béke lett, és kezdtek hazaszállingózni a leventék. Ki innen, ki onnan. Csak a Jenő gyerek nem tért haza. Juci néninek lassan elfogyott a könnye, és egyre csak azt suttogta: „Nincs Isten.”

Hónapok teltek, szomorúan, egymás után. Év évre halmozódott az idő lapjain, míg egyszer, egy téli napon, karácsony táján, levelet hozott a postás a kicsi házba. Remegő kezekkel bontotta fel Juci néni a fura alakú borítékot, amely nagyobb volt, mint az itthoni és díszesebb. Ausztráliából jött. Jenő írta. Juci néni, miután elolvasta a fia sorait és meggyőződött róla, hogy él a gyermeke, amikor ezt végre felfogta, továbbadta az erekljét a férjének meg a lányának. Aztán felkiáltott: „Van Isten!”

Ezzel visszakapta szerepét az Ég az Újsor első házában. Újra kezdődött a templomba járás. Feltámadt a remény, hogy egyszer majd láthatják a fiút. Hiszen él!!

Félve írtak neki, mert nem volt dicsőség külföldre levelet küldeni akkor. De az öröm, hogy van fiuk - elnyomta bennük a szomorúságot afölött, hogy nem láthatják. Időnként hírt kaptak róluk. Levél érkezett akkor is, ha unokák

születtek. Később már fényképeket is kaptak. Juci néni körberakta velük a tisztaszobát. Tavaszonként átmeszelte a házat, hátha megjönnek „onnan a messzi országbul”. „Érzem, hogy megjönnek egyszer” – mondogatta, miközben a meszelőt nyomkodta a falhoz.

Eltelt negyven év a várakozásban. Előbb meghalt Jenő bácsi, aztán lehunyta szemét Juci néni is. Kezeit összekulcsolták a mellén, úgy tették a koporsóba. Így, imádkozva tért meg ősei közé, a puha, porhanyós földű, csendes temetőbe.

Ott várta a fiát. A kilencvenes évek elején egyszer váratlanul megérkezett a család Ausztráliából. Kimentek a temetőbe és gyönyörű, hatalmas koszorút helyeztek a sírra. Művirágból. Letették a sírhalomra, amely alatt Juci néniék nyugszanak. Összekulcsolt kézzel, imádkozva. Ha még maradt valami a csontjaikból.

*

Két épülettel arrébb, az Újsor harmadik házában, a Mosoni család lakott. Náluk három gyerek volt. Szintén a játszótársaink közé tartoztak. Kicsi otthonuk volt, két szobával, és a kettő között helyezkedett el a konyha. Tűzhellyel és kemencével. Az udvarukban is volt egy téglából épített alkalmatosság, ahol a nagy, kerek rozskenyereket sütötték kora tavasztól egészen késő őszig. A benti kemencét csak a hideg beállta után használták, hogy a melege a lakásban maradjon.

1944 karácsonya után megszorodott az amúgy sem kisszámú család. Éltek ugyanis rokonaik Győrben. Egy gyermektelen házaspár. Horváthéknak hívták őket. A férfi pedellus volt egy iskolában, mindaddig, amíg egészséges volt. De az ötvenes éveiben járó embert megtámadta a kegyetlen kór: rákos lett. Végbelét megoperálták, és kivezték a hasfalán. Felesége ápolta nagy gondnal és szeretettel. De a harctér közeledtével úgy megszorodtak a bombázások Győrben, hogy nem mertek a városban maradni. Abban a reményben, hogy a mi kicsi falunkat elkerülik a gyilkos repülőgépek, és itt talán nyugodtabban vészeltetik át a háborút, bebocsátást kértek a rokonoktól. Mosoniék átadták nekik a tisztaszobát. A háziasszony – Bözsi néni – főzött rájuk. A család, beleértve a nagymamát és a három gyereket – megszerették a városból menekült rokonokat, és nagy békességben éltek együtt a kicsi helyen.

Mi is barátságot kötöttünk a Horváth házaspárral. Különösen anyám szerette meg az asszonyt, akit Mancsi néninek hívtunk. Talán azért vonzódott hozzá annyira, mert csendes, finom viselkedésükben hasonlítottak egymáshoz. Szinte minden délután átsétáltak hozzánk egy kis beszélgetésre. Ilyenkor meséltek a győri otthonukról, amit a félelem miatt ott kellett hagyniuk. A férj, Laci bácsi magas, sudár ember volt. Nem látszott rajta a betegség. Legalábbis addig a kis ideig, amit társaságunkban töltött, nagyon szépen tartotta magát.

Amikor 1945 tavaszán már olyan közel került hozzánk a front, hogy éjszánként hallottuk az ágyúdörgéseket, és a sztálinorgonák fényétől felriadtak az állatok az ólban, már az otthonukat sem említették annyiszor.

„Az sem baj, ha lebombázzák, csak az életünk maradjon meg” – mondogták maguknak, azt remélvén, hogy a háború elmúltával a puszta életben maradás is elég lesz az újrakezdéshez.

*

Esténként kimentünk a szalmakazalhoz, és létrán felmáztunk a tetejére. Onnan néztük a tüzeket. Égett az ország. Lángokban állt a messze környék, ha kelet felé pillantottunk. Alattomos morajok támadtak az éjszakák csendjére. Dúlt a harc, egyelőre még távol az otthonunktól. De már annyira azért közel, hogy a szemünk és a fülünk tanúja lehetett a történelemnek.

Akkor ijedtünk meg igazán, amikor elhagytak bennünket a katonák. Először a német kórházat szállították el Nyugatra. Kiürült a nagy Esterházy-kastély. Aztán elmentek a magyar honvédek is. Elbúcsúztattuk Laci bácsit és Józsi bácsit. Sőt, a lovaikat is. Anyám úticsomagot készített számukra. A sorakozó az utcánkban volt. A kertkapuban álltunk. Néztük, hogyan indulnak meg a lovasok oszlopai, majd a kocsisok hosszú sora. Integettünk nekik, amíg szemünkkel követni tudtuk őket, és úgy sírtunk, mintha az apáinkat vitték volna el. Aztán egy kicsit csendes lett a falu. Kiürültek az utcák. Rájuk zúdult a némaság.

Csak a nép maradt otthon. Az őslakók. Maradtak, némán és remegve a félelemtől. Védtelenül, mint áldozati bárányok pogány oltárokon.

Este volt, és a távoli pusztítás fényeitől megvilágított apró házak előtt, a kertkapukban, a rettegés emberekből faragott szobrai várták a Sorsot.

Ettől kezdve a csend ismeretlen fogalomná vált nálunk. A község főútvonal mentén terült el, Győr és Pápa között. Így hihetetlen forgalom bonyolódott le előttünk. Harckocsik, páncélozott járművek dübörögtek. Teherkocsikon szállítottak ki a németek az országból mindent, ami mozgatható volt. Szarvasmarha és juh csordákat hajtottak a nyugati határ felé. Néha szovjet hadifoglyokat láttunk, hosszú sorban kígyózva, Pápa felé.

Akkor már naponként váltották egymást nálunk is a lakók, akik kizárólag német katonák voltak. Jöttek, végigvonultak az előszobán, egyenesen be a szobába. Köszönés nélkül, mintha mi nem is léteznénk. Néha nők is betértek hozzájuk. Katonaruhában voltak, bizonyára a hadsereghez tartoztak. Azt hiszem, ők vitték el anyám ékszereit a kredencből.

Sokszor volt téma a családban, hogy anyám aranytárgyait ki kellene hozni a hidegszobából. De sosem volt üres, állandóan adták egymásnak a kilincset a katonák. Anyám azzal vigasztalta magát, hogy be van zárva a fiók, kulccsal.

Parasztembernek nem nagyon volt ékszere abban az időben. Egyetlen érték falun a föld volt. De apám - szerelmük kezdetén - megajándékozta anyámat efféle hívsággal. Mint a mesebeli kincset, úgy nézegettük a pici aranytárgyakat, amikor anyám megmutatta őket. Néhány gyűrű volt a féltett dobozban, egy-két fülbevaló. Volt egy nyaklánc is 18 karátos aranyból, és hozzá karkötő.

„Majd a tietek lesz, ha megnőtök” - mondta anyám, amikor egymás kezéből óvatosan átvettük a kincseket egy-egy simogatásra.

Ezek a kincsek maradtak a hidegszobában. Néha el is felejtkeztünk róluk a mindennapi rettegés közben. Csak akkor kerestük őket, amikor a németek végleg elmentek tőlünk. A fiókot szépen zárva találtuk. Feltörésnek semmi nyoma nem látszott. De amikor anyám ki akarta nyitni a zárat, nem forgott benne a kulcs. Kiderült, hogy nem is volt rá szükség. A fiók nyitva volt és üres. Eltűnt az ékszer, dobozostól. Máskor kétségbeestünk volna, de akkor nem törődünk vele. Hiszen annyira körülvette már a falut a halál fenyegetése, hogy anyagi dolgok nem rendíthették meg a lelkivilágunkat.

Az egyik német csoport megkérte anyámat, készítsen néhány szalmazsákot a földre, hogy többen alhassanak a szobában. Valóban sokan voltak. Emlékszem, még szovjet hadifoglyok is voltak velük. Jól beszéltek németül, és nem látszottak leigázottnak. Egyenrangú félként kezelték őket. Mi – Karcsi bácsi tolmácsolása révén – beszélünk velük. Annyira rokonszenvesek voltak, hogy megkértük őket, írjanak néhány sort azoknak az orosz katonáknak, akik majd jönnek, ha ideér a front. Kérjék meg őket, hogy ne bántsanak bennünket.

Írtak is néhány mondatot cirill betűkkel, és mi úgy őriztük ezt a papírt, mint életben maradásunk zálogát.

Ha nagyon eluralkodott rajtunk a félelem, elő-elővettük ezt a levelet, és igaz szívvel hittük, hogy meg fog menteni bennünket.

Volt még egy másik talizmánunk is. A melegszobában őriztük az ágynemük között. Egy papírdobozban rejtőzött öt injekciós-ampulla. Apám kapta valahol. Azt mondta, kámfor van benne, és ha valakinek baja történne, ez a csodaszer megmentheti az életét.

Annyira hittem ebben, hogy amikor menekülnünk kellett, ezt a dobozt tettem először a zsebembe. Csak a szörnyűségek közben gondoltam rá, hogy ez milyen nagy hiábavalóságnak bizonyult. Mint anyám esete a fokhagymakoszorúval, lány korában. Gyakran elmesélte, azért maradt meg az emlékezetemben. Akkor még az Alszegezen laktak zsuppfedeles házban. A szomszédjukban tűz ütött ki, és nekik is menteni kellett a menthetőt. Anyám ijedtében felfutott a padlásra, ahol ezernyi családi kincset őriztek. Körülnézett, meglátott egy fokhagymakoszorút a gerendán. Azt kapta fel, azt akarta megmenteni a fenyegető tűz elől.

Lassan tavaszodni kezdett. Felengedett a föld téli fagya. Eltűnt a hó az udvarunkból. Csupán a kerítés mellett húzódott még egy vékony fehér csík. Az

ágyudörgésekből arra következtettünk, hogy napok kérdése már az oroszok érkezése. Rémült menekülők százai töltötték meg az utakat. Tankok és harci járművek húztak el az út közepén. Mellettük, az út szélén trének vonultak. Néha teherkocsikat láttunk, megrakodva vasszerkezetekkel. Mintha gyárak alkatrészeit cipelték volna. Majd sertésekkel teletömött, rácsos kocsik száguldottak el a házunk előtt. Menekültek a németek. Magukkal vonszolva a még kézzel foghatót.

Apám csak álldogált a kertkapuban, és azt hajtogatta: „Ha el akarják vinni a disznókat, lelövöm őket.” Most sem tudom, hogyan értette ezt. Nagyon féltem. Anyám annyira rettegett a puskától, hogy a nap minden órájában könyörgött apámnak: „Pista, rejtse el a fegyvert, mert ha jönnek az oroszok és megtalálják, kiirtják a családot!” Addig esedeztünk mi is ez ügyben, hogy végül apám engedett. De hova dugjuk? Először azt gondoltuk, a kútba kell dobni.

„Nem lesz jó! Hallottam már olyanról, hogy kimerték belőle a vizet” - mondta apám. Végül elástuk. Este, sötétedés után, apám és Márka mély gödört ástak a kerítés tövében. Apám bezsírozta a fémrészeket, aztán becsomagolta rongyokba. Végül vastag papírokba tekerte, úgy helyezte le kedvenc verébriogatóját az édes anyaföldre. A megbolygatott földre farönköket gurítottak, hogy ne lehessen észrevenni a friss ásónyomot. Apám még másnap is lezarándokolt a tett színhelyére, és szomorú szívvel mondogatta: „Addig a kis ideig, amíg itt kell tartanom, talán nem megy tönkre.” De nem került rá sor, hogy egyszer az életben kivehette volna. Ott van ma is.

A bombázás

Szép tavaszi nap volt. Március vége, vagy április eleje lehetett. Úgy döntött a család, hogy el kell ásní néhány tartósabb élelmiszert, hogy legyen ennivalónk, ha túléljük a harcokat. Hallottuk a menekülőktől, hogy a front után kő kövön nem marad. Az orosz katonák három napi szabadrablást kapnak, és megsemmisítenek mindent, amit találnak.

Volt két útiládánk. Évää az egyik, ami nálunk maradt, a másik az enyém, amivel Kőszegre jártam. Ezeket raktuk tele füstölt sonkával, szalonnával. Babot rejtettünk bele meg kukoricát. Legalább kását tudjunk majd főzni, ha életben maradunk. Ez a kérdés mindig bennünk volt, ott motoszkált agyunk tekervényeiben. Egyik kora délután fogtunk hozzá az ásáshoz. Volt már néhány árok a kertben és hátul az udvarban is. A kötelező légógödörök. De azokat nem volt szabad más célra igénybe venni.

A nagy télikörtefa alatt szemelte ki apám a megfelelő terepet, a három kis kerti út közül a jobb oldali mellett. Még csupaszok voltak a hibiszkuszbokrok.

Nagy, széles gödröt ástunk. Az alját teleterítettük szalmával, úgy helyeztük bele a ládát. Majd egyenként hordtuk ki bele a kamrából az illatos füstölt hússokat. Apám rakta őket, szépen, egymáshoz simítva. Zsírpapírt tett közéjük. Annyi hús volt a házban, hogy meg sem látszott a hiánya annak a kis mennyiségnek, amit elástunk. De nem tudtuk egyszerre befejezni a munkát. Éppen egy hatalmas hátsó sonkával igyekeztem apámék felé, amikor nagy hirtelenséggel német katonai járművek álltak meg a ház előtt. Katonák rohantak be a kertünkbe és beugráltak a különböző helyeken elkészített légógödörökbe. Könnyű volt megtalálni őket, mert a mellettük feltornyozott földkupacok jelezték nekik a búvóhely hollétét.

Szinte azokban a pillanatokban jelentek meg az égen az orosz repülőgépek. Alacsonyan szálltak. Legalább nyolc-tíz cikázott belőlük a fejünk felett. Hulltak a kisméretű orosz bombák a falura. Néhány gép egészen mélyre szállt, majdnem elvitte a házunk tetejét. Ropogtak a géppuskák, potyogtak a lövedékek a kertben. Kezemben a sonkával egy kisebb gödörbe vetettem magamat. A hirtelen riadalomban csak azt mondogattam: „Istenem, Istenem.”

Hason feküdtem és a rettegés az életemért olyan erős volt bennem, hogy csak másodpercek múlva gondoltam a családomra. Tudtam, hogy anyám, Ilma és a nagymama a házban vannak. Apám Márikával abban a gödörben húzódtott meg, ahova a húst akartuk elrejtetni. Talán biztonságban vannak – reménykedtem magamban –, de nem tudhattam, kit hol ér a gyilkos géppuskatűz, melyik családtagomat öli meg egy bomba.

Iszonyatos percek következtek. Gépzúgás, lövedékek durrogása. Harctér a javából. Még mindig a hasamon feküdtem. Kezeimet a koponyámra tettem, mintha védeni akartam volna a szilánkoktól. Remegtem a félelemtől és csak azt hajtogattam: „Istenem, Istenem.”

A gépek a mi környékünkre vetették magukat, mert ott álltak meg a németek. Őket akarták megsemmisíteni. Sokszor köröztek a levegőben, és amikor a falu szélén, a határ felett megfordultak, egy pillanatra megszűnt a lövöldözés. Aztán újra a fejünk fölé értek, és kezdődött minden előlről. Az egyik ilyen pillanatnyi csendben, amit ott rögtön elneveztem a „halál csendjének” – az egyik ilyen „Istenem, Istenem” – jajgatásomra fiatal férfihang válaszolt.

„Istenem, Istenem” – hallatszott a gödörből. Akkor emeltem fel a fejemet először. Elöttem, a légóárok elején fiatal német katona feküdt. A hátán. Fejét kissé megemelte, úgy nézett felém. Szeme kéken világított, és mosolygott rám. Határozottan emlékszem, hogy mosolygott. Még egyszer megismételte, hogy „Istenem, Istenem”, aztán a kezével mutatta, hogy forduljak meg és nézzem a gépeket.

Nem tudom leírni azt az érzést, ami akkor úrrá lett rajtam. A halál közvetlen fenyegetésében, az egyedüllét árkában felém mosolygott egy vidám szempár.

Hanyatt fordultam, kezeimet kinyújtottam a katona felé, aki úgy feküdt, hogy a lába volt közelebb hozzám. Megragadtam az egyik bakancsát és két kézzel szorítottam, fekve, fejem fölé nyújtott karokkal. Önkéntelen mozdulat volt ez, a félelem szülte. Mint a fogorvosi székben, amikor a fájdalom leveztéseként a karfát szorongatjuk.

Nem tudom, meddig tartott a támadás. Nekem örökkévalóságnak tűnt. Feküdtem az árok fenekén, és szemeimmel követtem a gépek cikázását. Láttam, ahogy potyognak belőlük a bombák. Hallottam, amint ropogtak a géppuskák, láttam a gyilkos csöveket, ahogy felénk irányultak a gép testéből.

Arra vártam, hogy végre megszűnjön már ez a pokol, és az égen újra felhők ússzanak, ne a halál követei.

Végre elszálltak a fekete rémek, és csend lett. Csak a kazlak, ólak, épületek sírtak a nagy tűzben, melyben égtek. Emberi jajszavak foszlányait hallottuk a szomszédok felől.

A németek pillanatok alatt összeszedték magukat. Kiugráltak az árkokból, és fegyelmezetten, csendben járműveikre szálltak. Arcukon félelemnek nyoma sem látszott. Úgy viselkedtek, mintha csak egy kis sörözésre tértek volna be egy út menti fogadóba.

Mi is kikászálódunk a légóárkokból. A kiskatona óvatosan kihúzta a bakancsát kezeim fogságából és kiugrott. Még annyi ideje maradt, hogy felém nyújtotta a karját, és kisegített a mélyből. Búcsúzóul rám nevetett és rohant az alakulatához.

Menet közben még visszakiáltott: „Istenem, Istenem.” Aztán elrobogtak a harckocsik.

Azt sem tudtuk hirtelen, merre induljunk a légítámadás után. Először egymást kerestük. Anyámék a konyhából szaladtak ki. Apám, Mária meg én a kertből futottunk a ház felé. Életben maradtunk mindnyájan. Ép maradt a házunk, és az állatoknak sem esett baja. A trágyadomb széle füstölgött csupán, de szerencsére nedves volt a benne lévő szalma, és nem kapott lángra.

Mellettünk a cselédházak égtek. A második szomszédunk hároméves kisfia a házukban lelte halálát. Az anyja éppen a boltban volt, amikor jöttek a gépek. A kisfiú megijedt és felfutott a padlásra. Egy gyújtóbomba esett a zsuppfedélre. Pillanatok alatt lángba borult a kicsi otthon. Gyermekestől.

Sokan megsebesültek a faluban. A támadás csak a Fölszeget érte – a német alakulatok ittléte miatt – de az Alszegegről is rohantak az emberek. Iszonyú látványt mutatott a környék. Házak égtek, ólak, állatok. A sebesültek hozzátartozói fehér ruhadarabokkal kötözték a vérző sebeket. Mások a Siklós doktorért szaladtak. Pánik tört ki, amikor megtudtuk, hogy a doktor itt hagyta a falut. Elmenekült. Orvos nélkül maradtunk. „Itt tudott hagyni bennünket!” – zúgolódtak az emberek. Én is megdöbbsentem ezen. Hogy tudta megtenni?

Hát erősebbnek bizonyult a félelem a hippokratészi eskünél? A szeretetnél, melyet a parasztok iránt érzett?

Később tudtuk meg, hogy egészen Drezdáig jutott el a családjával. Ott érte őket a nagy szőnyegbombázás. Mindnyáján meghaltak.

Az Újsoron a Mosoniék házáat találta el a bomba. Leomlott a kicsi épület egyik oldala. Bedőlt a tető. Téglát és törmeléket tartottak a meghitt, családi bútorok. A fehérre meszelt tisztaszoba fala eltűnt, piszkos vakolat folyt a padlóra.

Csupán a tisztaszoba egyik sarka maradt meg. Az ágyak és az asztal. Az udvari kemence azonban épségben úszta meg a nagy tragédiát. Aznap sütöttek benne éppen kenyeret. Még forró volt az oldala, s amikor az ajtaját kinyitották, fényes, kerek rozskenyerek mosolyogtak a világra. Hirdetve - anakronisztikus módon - az élet derűjét.

Mosoniék túléltek a légítamadást. Senki nem sebesült meg. De a házuk tönkrement. Lakhatatlanná vált. A Györből, a bombázások elől menekülő rokon család, a Horváthék sorsa azonban a bombázással megpecsételődött.

Manci néni a tisztaszobában tartózkodott, amikor a bomba becsapódott a házba. Öt szilánk fúródott a testébe. Öt óriási lyuk tátongott a hátán. Csoda, hogy nem halt meg azonnal. De a Sors, amely kifürkészhetetlen, és imádsággal sem irányítható, más véget tartogatott számára. Halála megrendítő volt, és sokáig elgondolkodtatott, miért történt így? Hívő ember volt, templomba járó. Vajon, amíg az eszméleténél maradt, imádkozott-e még? Volt-e ideje és ereje, volt-e maradék hite még, hogy Istennek tudja ajánlani a lelkét?

Mosoniékat a kiállt borzalmak annyira megviselték, oly mértékben sokkolták, hogy röviddel a légítamadás után elhagyták a romos falakat. Felmentek az Öreg-hegyre. Ott volt egy pincéjük, ahol menedéket reméltek. Néhány holmit összekapkodtak, és a két kis tehénnel, szekérrel eltávoztak a faluból.

Ott maradt a két beteg. Egyedül, magukra hagyva a törmelések között. A megmaradt ágyról a háziak még letisztították a törmeléket, és tiszta lepedőre fektették Manci nénit, mielőtt elköltöztek. Látható volt, hogy az asszony halálos sebet kapott. Laci bácsi pedig a hasfalán kivezetett beleivel szintén a halál közelségébe került. Nem volt, aki ápolja. Laci bácsi sírt. Futkosott az utcán. Valószínű, megzavarodott az átélt borzalomtól. De pontosan nem tudtuk meg soha, mi történhetett vele. Mert elment. Csupasz fővel és kiskabátban nekivágott a nagyvilágnak. Otthagytá haldokló feleségét, és akik látták, mesélték, hogy futott, hangosan zokogva a másik falu felé. Tudtuk, hogy ott is élnek rokonai. Talán hozzájuk akart eljutni? Akik találkoztak vele, meg akarták állítani. Be akarták hívni a házukba. De ő csak rohant, sírva a mezőkön át. Abba az irányba, ahonnan az ágyúdörej hallatszott, ahonnan még azon a napon, estefelé megérkezett hozzánk a német hadsereg utolsó alakulata. Tankok és

ágyuk lepték el az utcákat, az udvarokat. Ágyúcsövek között közlekedtünk. Harckocsik vették körül az épületeket. Az istállót, a tyúkólat, a sertések tanyáját, és mi azon a két napon át, amíg a harcok tartottak, ágyúdörgések között etettük az állatokat.

Amikor megtudtuk, mi történt Manci nénivel, rendszeresen átjártunk hozzá. Eleinte még ételt is vittünk neki. De láttuk, hogy enni már nem tud. Öt hatalmas sebéből szivárgott a vér. Apám és az egyik szomszéd hasra fordította, hogy ne a sebein feküdjön. Tiszta törülközőket helyeztünk a tátongó lyukakra. Fejét oldalra fordítottuk, hogy meg ne fulladjon.

Ott feküdt egyedül a romok között. Elhagyatva. A kerítésen át, amit már kiszakítottak a harcok, percek alatt át tudtunk jutni hozzá. Többször tettem meg magam is ezt a kicsi utat. Teát vittem neki. Nem akartam belenyugodni, hogy nem tud inni. Képtelen voltam felfogni, hogy nem lehet megmenteni az életét. Az utolsó este már sötétedés után értem oda. Az Újsor első két épségben maradt házában német katonák tanyáztak. A kicsi udvarokban mulatoztak a halálba induló fiúk. Először és utoljára láttam német katonákat részegen. Lavóról itták a bort és hangoskodtak.

Apám annyira belém nevelte gyermekkoromban a bátorságot, hogy eszembe sem jutott a félelem. Nem gondoltam át, mit cselekszem. Átmentem az utcán a házak előtt. Lehetett volna rossz vége is cselekedetemnek. De – a Jóisten, a Sors segítségével? – nem történt bajom.

Manci néni akkor már csak nyöszörgött. Tehetetlenül álltam halálos ágya mellett. Még csak nem is imádkoztam. Elfelejtettem elmondani egy Miatyánkot felette.

Az udvarunkban dörögtek az ágyuk. Katonaviselt emberek azt mondták, úgy 10-12 kilométer a hatótávolságuk. Tehát ott van a front – mondták egymásnak.

Másnap reggel apám még átment. Manci néni halott volt már. Éjszaka a katonák levonszolták az ágyról. A padlón feküdt csupaszon. Megerőszakolták.

„Ez a háború – mondta apám –, a halál közelében a kultúremlék is állatává változik.”

A szomszédok – akik még otthon voltak – apámmal együtt eltemették Mancit. Mielőtt a front megérkezett volna. Lepedőbe csavarták és elhantolták a ház udvarán.

Amikor apám visszatért a gyászos temetésről, és elmesélte, hogyan takarták be szegény asszonyt az édes anyafölddel, hirtelen egy idézet jutott eszembe a Bibliából.

„Halál, hol a Te hatalmad?” S úgy éreztem, hogy most itt van. A közelemben.

Mancit később, a harcok után a temetőbe vitték. Ott fekszik, ismeretlen sorsa után, elcsendesedve, a többi halott között.

De hol van Laci bácsi? Nem tudja senki. Beleszaladt a harcvonalba. Őrült futásában talán eltaposta egy harckocsi. Vagy eltalálta egy gyilkos golyó. Valaki csak eltemette talán a tetemét?

Csak az emlékük maradt meg az élőkben. Bennünk, akik ismertük őket. Mi, akik már kevesen vagyunk, itt, a földi úton, meghatódva gondolunk rájuk. A bomba elől menekülőkre. A bomba által elpusztítottakra.

Hát ki lehet védeni a Sorsot?

A front alatt

Annyira felkavart bennünket a légítámadás, hogy még estére sem tudtunk megnyugodni. Ha repülőgép zaját hallottuk a távolból, már futottunk is a legközelebbi légóárokba. Volt a kukoricagóré mellett is egy gödör. Úgy gondoltuk, be kellene fedni a tetejét, hogy jobban megvédjen bennünket. Vastag deszkákat cipeltünk, ráraktuk a nyílás tetejére, keresztben. Csak éppen egy picinyke lyukat hagyunk a kijárat számára. A deszkákra földet hánytunk. Amikor végeztünk a nehéz munkával, kitaláltuk, hogy mégsem jó ez a védekezés. Mi lesz, ha beomlik a tető? Vagy esetleg a lyuk tömődik be. Nem tudunk majd kijönni, ott fulladunk meg a mélyben. Akkor nagy hirtelenséggel visszalapátoltuk a földet és eltávolítottuk a deszkákat. Közben gépek szálltak felettünk, és mi minduntalan bebújtunk a földbe, az árokba. Több időnk nem is maradt az oktan cselekedetekre, mert megérkezett a front.

Apám a szörnyűség napjaiban sem volt mindig odahaza. A „csúf asszonynál” töltötte ideje egy részét, akinek még a bombázás előtt meghalt a férje. Az asszony egyedül maradt a két gyerekével. Volt ugyan egy nagy fia is – akit én nem is ismertem, de úgy hallottuk később, hogy nyugatra menekült.

Azt az utolsó éjszakát, a szovjetek bejövetele előtt, felöltözve töltöttük a szobában. Egész éjjel dörögtek az ágyúk, ropogtak a fegyverek. Reggelre megszűnt az ágyúzás. A németek összeszedték magukat, és szinte percek alatt elvonultak, Pápa felé. Nagy csend állt be egy kis időre, majd keletről hallatszott erős harckocsimoraj. Jöttek az oroszok.

Az elterjedt hírek hatására leírhatatlan félelem lett úrrá rajtunk. Még ki sem tudtuk pihenni az egyik borzalmat, máris újabb bajok támadtak meg bennünket.

Ültünk a megüresedett hidegszobában, a németek által otthagyt szalmazsákok tetején. Tudtuk, milyen veszély fenyeget bennünket. Az egész ellenséges hadsereg. Semmiféle kiútban nem reménykedhettünk. Gubbasztottunk egymás mellett, félelemtől remegve. Apámon is eluralkodott a kétségbeesés. Féltette a lányait, az asszonyait. Soha nem láttam még ilyen állapotban.

„Mit csináljak veletek?” - kérdezte tanácstalanul. „Kiásom a puskát és agyonlőlek benneteket. Aztán magamat” - mondta. Olyan elszántságnak látszott, hogy biztosan megtette volna, ha erre a szörnyű tettere kérjük.

Ültem a testvéreim között. Arra gondoltam, milyen szép is az élet. A halál előcsarnokából tekintve, így, tizenhét évesen milyen gyönyörű is ez a világ. Nem a mostani, hanem ami volt. Ami lehet még, ha megmaradnánk. De csak ültem, magamba roskadva. Némán, válasz nélkül hagyva apám szavait.

Ilma hangja törte meg a csendet: „Apu, én még élni akarok!” Ennyit mondott. Aztán a hallgatás percei következtek. Apám magához tért és hangot váltott: „Akkor még el kell dugni egy kis élelmet gyorsan” - szólott. Egészen más tekintettel nézett végig rajtunk. Szemében erő volt, kihívás, mintha azt mondta volna a sorsnak: „Akkor gyere!”

Felpattantunk a szalmazsákokról. Akkor éreztem, mennyire elgémberedett a lábam a hosszú, kényelmetlen ülésben. A kamrába mentünk élelemért.

Volt két kaminlyuk a házban. Az egyik a konyhában, a másik a nagymama szobájában. Azokon keresztül tisztították a kéményt. Itt gyűlt össze a sok korom, amit évente egyszer a kéményseprő kiszedett. Néha több vödörnyi égéstermékot kapart elő a nyílásokból. Most ezeket tömtük tele friss füstölt kolbással.

Alig végeztünk a munkával, máris újra kezdődött körülöttünk a csatazaj. De most már a kézfegyvereké volt a főszerep. Géppuskák ropogása hallatszott minden irányból.

Főleg a kastélykert felől, ahol a németek utolsó csapatai rejtőztek. Hogy biztosítsák maguknak a menekülést, felgyújtották a környéket. Abból a célból, hogy a füst leple alatt hagyhassák el a falut. Akkor kezdődött a pokol. Pillanatok alatt tüzet fogott a szalmakazal. Óriási lángok csaptak az ég fele, és nekem eszembe jutott, hogy milyen találó szó is a hirtelen fellobbanásokra a szalmaláng szó. Percek alatt eltűnt a hatalmas, fából épült pajta is. Hamuvá vált a több méterre felhalmozott takarmány. Illatos széna, jó szagú lucerna. Benne égett a féltve őrzött bútorfű is. Márikának szánták stafírungra a szüleim. A cseresznyefa a legértékesebb anyag volt szekrények, ágyak készítéséhez. Óriási törzsét az Új-hegyről hozatta haza apám. Felvágatta deszkának, és a pajtában szárította. Most üszök és hamu vált belőle. Megsemmisült a nyári szín is, ahol a tehenek aludtak meleg, csillagos éjszakákon. Nyitott fészert volt, zsin-delytetővel. Én is segítettem az építésében annak idején. Pillanatok alatt omlott össze, lett az enyészeté. Pattogtak az égő faszerkezetek, durrogtak a cserepek a hatalmas hőtől. Már az istállót veszélyeztette a tűz.

A nagy lövöldözések alatt rémülten bújunk össze a konyha közepén.

Akkor apám hirtelen felordított: „Az állatok, ki kell oldani a köteléküket, hogy menekülni tudjanak!”

Mielőtt bármelyikünk feltartóztathatta volna, kirohant a házból. Iszonyú harc zajlott körülöttünk. Az utcánkban, a kertben. Apám csak rohant az istálló felé, néha hason küszva, míg el nem érte az épületet. Mi a konyhaablakból néztük, rettegve érte. Végre beért az istállóba.

Az állatok lassan vánszorogtak ki az udvarra, de amint meglátták a hatalmas tüzeket és közvetlenül, a szabad ég alatt érzékelték a zajokat, futni kezdtek, amerre láttak. Volt, amelyik a határba futott, és csak a harcok után találtuk meg a szántóföldeken.

Apám szerencsésen visszaért közénk. Úgy látszott, talán nem fog tüzet az istálló, és megmaradnak a sertésólak is az udvar túloldalán. Nem sokáig reménykedhettünk ebben, mert újabb heves harc bontakozott ki. Újabb lángok lobbantak fel, most már az ólak felől. Apám ismét ki akart rohanni, hogy kiengedje a sertéseket is. Ahányan voltunk, annyian kapaszkodtunk bele, hogy bent maradjon a házban. Nem engedték ki.

„Inkább a malacok, mint te” – mondta anyám. Iszonyú visitás keveredett hamarosan a harci zajok közé. Égtek a disznók. Anyakocánk volt, kilenc kis-malaccal. Voltak hízott sertéseink is, legalább tíz, száz kilón felüli, vágásra kész állat. Elégtek mind. Elevenen. Égő hús bűze keveredett a pusztítás ezernyi kellemetlen szagával.

Lassan alábbhagytak a tüzek. Néha hallatszott még egy-egy fegyverropogás. Bementünk a hidegszobába, hogy lássuk az utca történéseit. Hogy szemből lássuk a veszélyt. Akkor tántorgott keresztanyám, a két fiával. Szorosan a kerítéshez lapultak, mintha az védelmet nyújtana nekik.

Keresztapám a fronton volt valahol. A felesége a két gyerekkel és a nagymamával egyedül vészelte át a szörnyű időt a falu legszélső házában. Apám már régóta hívta, hogy jöjjenek be hozzánk, de nem akarta otthagyni a házat, az állatokat. A harcok végül is bekényszerítették. A nagymama azonban otthon maradt.

Így megnagyobbodott a család. Mi hatan, ők hárman. Kilencen lettünk. De csak néhány percig. Mert még egy asszony jött, két gyerekkel. A „csúf asszony”.

Hirtelen egy kép villant elém a múltból. Gyermekkoromból. Egy nyári éjszaka, amikor felébredtem a kutyaugatásra és odaszaladtam az ablakhoz. Megláttam ezt az asszonyt beosonni a házba. Illetve a kertbe. Gyűlöltem, mert apám engedte be a kapun, és eltűntek a ház falánál. Amikor tudatosodott bennem, hogy azért nem alhattam kint a nagybundán a kertben, mert apám őt várta. Olyan gyűlölet szállt akkor rám, hogy emlékszem, belefájdult a fejem.

Most ott állt életünk megnyomorítója a lépcső aljában. Mellette a lánya, az egyik oldalán a fia a másikon. A lány tizenöt éves lehetett, a fiú tizenegy.

Anyám kilépett a házból, s megállt a három lépcsőfok legmagasabbikán. Én mellette figyeltem az eseményeket. A testvéreim is kijöttek a lépések zajára.

Akkor már minden mozgásnak életbevágó jelentősége volt. Bárki jöhetett. Német és orosz, barát és ellenség. Üldözött és üldöző. Kint még ropogtak a fegyverek. A németek utolsó tusájukat vívták a kastély parkjában. Azt sem tudtam kivenni a zajokból, hogy fegyver okozta-e csupán a durranásokat, vagy a tűzvész, amely körülöttünk pusztította az épületeket. A háztetők éppúgy pattogtak a forró enyészetben, mint a géppuskák a házak között.

Anyám szemében harag villant. Évek elszenvedett fájdalmai. Megaláztatásai. Az egyedül eltöltött esték, éjszakák néma, büszke fájdalma. Éreztem, hogy tusát vív önmagával.

Megdermedtem a pillanat izgalmától. Hogy mer ez a nő idejönni? Hogy meri beszennyezni ezt a házat? Az anyám, a nagymama és a testvéreim otthonát? Ma sem tudom, apám miért nem jött ki a szobából. Talán megbeszélték, hogy így legyen? Hogy idejöhet, ha nagy baj van?

Anyámban erős indulatok dúlhattak. Látszott az arcán. De az idő most nem kedvezett semmiféle habozásnak. Bármelyik pillanatban eltalálhatta volna őket egy golyó, egy aknaszilánk. Nyilvánvaló volt, ha vissza kellene térniük a házukba, azon az úton át kell haladniuk, ahol a csata zajlik. Ki vehette volna lelkére a halálukat? Nem volt számukra visszaút.

Dramai pillanatok voltak ezek. Az asszony állt. Némán. Nem kért bebocsátást. Szavakkal nem. Csak állt egy helyben, lehajtott fejjel. Alázatosan és rettegve. Egyik kezében egy kétliteres tejeskannát szorongatott. Méz volt benne. Azt mentette ki az otthonából. Mellette a gyerekek segélykérően néztek az ajtóra. Félték. Fedél alá szerettek volna kerülni mielőbb.

Anyám nézte őket. Szeme körüljárta a pusztítás birodalmát, ami hirtelen rátört amúgy is keserves életére. Ami most egyetlen, megmaradt kincsét is elrabolta tőle: a csendes, békés otthon biztonságát. Aztán csendesen csak annyit mondott: „Gyertek be!”

Anyám ezzel legyőzte önmagát, és olyat cselekedett, amiért én akkor rögtön glóriát vontam a feje köré. Mi adhatott erőt neki ehhez a mondathoz?

Sokat gondolkodtam azóta is rajta. Életem legmegrendítőbb percei voltak ezek. Ahogy anyám állt a lépcsőn, fent, mintegy felemelkedve az ég közelébe, s előtte, lent a földön az asszony. Ez a fizikailag észlelhető szintkülönbség számomra annyira szimbolikusnak hatott, hogy azonnal a szentek sorába helyeztem anyámat.

A hegyi beszéd jutott az eszembe, amikor az ajtót kitarva beengedte őket a házba. „Boldogok a tiszta szívűek, mert ők az Istent meglátják.”

Aztán két hét következett. Olyan napok, amikor minden gondolat, érzés és indulat háttérbe szorult bennünk. Amikor semmi más nem foglalkoztatott bennünket, csak az életben maradás lehetősége. Kivédése mindenféle támadásnak, ami a létünkre tör.

A puszta létünk és a tisztességünk volt a tét. Vad hordákkal és gyilkos fegyverekkel vívtuk csatáinkat, védtelenül és fegyvertelenül. Egyetlen lehetőségünk a menekülések sorozata volt csupán.

Olyan sokan lettünk, alig fértünk el a hidegszobában. Lassan elült a harci zaj. A tüzek is mintha alábbhagytak volna. Aztán a távolból mély moraj, dübörgés közeledett felénk. Megérkeztek a szovjet tankok. Megálltak a házunk előtt. Bizonyára azért ott, mert szépségével, nagyságával kiritt az utca többi megmaradt épülete közül.

Szovjet katonák ugráltak le róluk. Tisztek voltak. Legalább hatan-nyolcan jöttek be a házba. Leírni nem tudom a félelmünket azokban a percekben. Az eddig átélt borzalmak oly mértékben sokkolták idegrendszerünket, hogy a rettegéstől hangosan zokogni kezdtünk.

„Talán jobb lett volna mégis meghalni?” – kérdezte halkan Ilma.

De én megnyugtattam: „Már késő.”

Karcsi bácsi kiment eléjük, és gyatra nyelvtudásával oroszul szólt hozzájuk. A vezető tiszt kezét fogott vele. Apám is ki akart menni, de addigra már beértek a katonák a szobába. A tiszt végignézett rajtunk. Amint meglátta a sok zokogó nőt, csodálkozva kérdezte németül: „Warum weinen Sie?” Karcsi bácsi elmagyarázta nekik, miért félünk annyira. Elmondta, mennyi szörnyűséget meséltek róluk. A tiszt azt felelte rá, szintén németül, hogy az a sok rossz hír mind náci propaganda. Aztán ránk mosolygott és megnyugtatót bennünket. Ne sírjunk – mondta. Túléltük a harcokat, és most már semmi veszély nem fenyeget.

Apám elővette az írást, amit a német katonák hadifoglyaival írtunk annak idején. Aminek megváltó erejében hittünk hónapokon át. A tiszt elolvasta az írást. Arca elkomorult.

„Das ist eine Schweinerei” – mondta, és összetépte a papírt.

Nem tudom miért, de hirtelen Kőszegre gondoltam. Faragó tanár úrra és a latin órákra. A latinkönyvemre, amelyben minden lecke végén egy közmondás rejtőzött. Mindig kívülről kellett elmondani őket. Az egyik így szólt: „Sic transit gloria mundi.” Ez jutott most eszembe. „Így múlik el a világ dicsősége.” Nem tudom, miért ugrott éppen ez be az emlékezetembe. Talán azért, mert én is elsíratam vele egy hitet, egy hónapokig tartó reményt? Mennyire hittem a levél megtartó erejében. Görcsösen ragaszkodtam a gondolathoz, hogy megvédelmez majd bennünket a veszély idején.

Vajon az a katona, akit a sorsa a németekhez sodort, gondolt-e arra, hogy a leírt ocsmányságok egy család vesztét is okozhatják? Ha olyan ember kezébe kerül, aki feldühödik a trágár szavakon, és hatalma tudatában meghúzza a ravaszt?

A tisztek megkérdezték Karcsi bácsitól, vannak-e németek a házban? Ők maguk is körbejárták a helyiségeket. Egyikük benyitott a kamrába. Láthatóan

megtorpant a gazdagság láttán. Orrát megcsapta a frissen füstölt sonkák, szalonnák ingerlő illata. A falakon körben felfüggesztett rudakon piroslottak a hosszú kolbászok, az oldalasok és füstölt körmök. A tiszt visszalépett, megkereste anyámat – nem tudom, honnan ismerte fel benne a ház asszonyát – és odaintette magához.

Aztán kezével mutatta, hogy be kell zárni az ajtót, kulccsal. Még megkérdezték, van-e fegyver a házban. Körülnéztek a padláson. Bementek az istállóba, ami szerencsére nem esett áldozatul a harcoknak. Aztán visszaszálltak a tankjaikba és eltávoztak.

A felszabadulás

Megmenekültünk!!! Éreztük a felszabadulás mennyei örömét. A megkönnyebbülés katarziséban olyan könnyűvé vált a lelkem, hogy legszívesebben elszálltam volna. Szerettem volna, ha szárnyaim nőnek hirtelen, és felrepülhetnék a fellegek közé. Ha képzelt szárnyaimat megbillentve, mint a sasok, vagy a többi madár, leereszkedhettem volna az apró házakra, a kémények tetejére, és bekialthattam volna minden pici otthonba: „Emberek, ne féljetek! Felszabadultunk.”

Életem talán legboldogabb idejét éltem át azokban a percekben. Elfelejtettem a félelmet. Úgy éreztem, nem rettent többé a halál fekete réme, sem a vad, marcona katonák lányokat, asszonyokat leteperő durva támadása.

Olyanok voltunk, mint a halálraítélt lehet, amikor az akasztófa előtt kihirdetik neki a kegyelmet.

Futottunk az udvarra. Szomorú látvány tárult elénk. A sertéstetemek még füstölögtek, iszonyú bűzt árasztva a környékre. Apró, pici hamukupacok jeleztek a kismalacok egykori létét. Nem volt szalmakazal. A létra is elégett, aminek a tetejéről néhány nappal ezelőtt még a messze harcokat figyeltük. Eltűnt a pajta, hatalmas, több méteres takarmányoszlopaival. A jó illatú lóhere, lucerna helyét fekete üszök, korom lepte be. Az állatok nagy része az istállóban maradt, vagy oda futott vissza a harcok elől. A lovak nyerítettek. Megéreztek az idő rendkívüliségét. Apám takarmányt tett a jászolba. Az utolsót, ami megmaradt az istálló sarkában. „Mi lesz velük – mondta apám – minden eleségük elégett.”

Néhány borjú azonban nem talált haza. Elszaladtak a tűz elől. Az egész hatar kóborló állattal volt tele. Ezt akkor láttuk, amikor az Öreg-hegyre kellett menekülnünk. De addig még ki kellett bírunk egy éjszakát. A pokol éjszakáját.

Amikor az első tankok elhagyták a házat, és mi felszabadultan járkáltunk az udvaron, újabb alakulatok érték el a falut. A szovjetek éppen olyan rendben vonultak az utakon, mint néhány nappal azelőtt a németek. Az úttest közepén

a tankok végeláthatatlan sora dübörgött. Pápa irányába mentek. Mellettük az út szélén és a járdákon lovas kocsik haladtak. Olyan szorosan követték egymást, hogy a lovak orra az előző szekeret érintette. Közben motorosok cirkáltak. Fel-le száguldoztak az úton a kocsik között. Néha megálltak. Figyelték a me-netet. Időnként kiabáltak valamit durva, vad hangon. Igaz, a halkabb szavakat abban a nagy zajban nem is lehetett volna hallani.

Hamarosan megjelent egy szovjet katona az udvarunkon. Olyan részeg volt, alig tudott menni. Egyenesen az istállóba ment, és elkötötte a Csenti lovunkat. Aztán odajött apámhoz, és nyerget követelt. Igaz, volt egy gyönyörű nyergünk. Egy szijgyártó készítette, még a háború előtt. De apám eldugta most a harcok miatt. Elrejtette a lovak szerszámaait is a kamrában, a kukoricászsákok közé. Tetejükre krumplit lapátolt, hogy ne lehessen észrevenni őket.

Azon a télen minden terményt a nagy kamrában kellett összezsúfolni, mert verelésről szó sem lehetett a lövészárkok miatt.

A katona ordított. Nem értettük, mit mond, de a mutogatásából kikövetkeztettük, hogy a ló szerszámaait kéri. Apám és Karcsi bácsi kézzel-lábbal magyarázták neki, hogy nincs. Nem hitte el. Előkapta fegyverét és ránk irányította.

Apám – aki hozzászokott ahhoz, hogy azonnal valamelyik gyermekét futtatja, ha baj van – odaszólt nekem: „Eredj, keress egy tisztet!”

Kiszaladtam az utcára. A szovjet hadsereg harcoló alakulatai között futni kezdtem a falu felé. A katonák a szekereken néma csodálkozással szemléltek. Nyilván nem értették, mit akarok itt, a veszedelmek között. Egyedül. Senki civil nem volt az utakon. Azt sem tudtam, hogy néz ki egy szovjet tiszt. Biztosan van valamilyen megkülönböztető jel rajta – gondoltam – és figyeltem a vállakon elhelyezett rangjelzéseket. Néha felkiáltottam egy-egy szekerre a katonáknak: „Offizier?”

Gondoltam, ezt megértik. Legtöbbször nem is válaszoltak. Arcuk sem rezdült. Biztos vagyok benne, hogy ezeknek az alakulatoknak még tovább kellett menni. Nem állhattak meg. Egészen a Batics boltjáig futottam. Azon az úton mentem keresztül, ahol annak idején apámmal jártam meg a „vesszőfutásomat”. Legalább annyira rossz volt ez a helyzet is. De apám parancsának eleget kellett tennem, bármi áron is. Nem is gondoltam másra, csak arra, hogy teljesíteni tudjam. Az utcán nem találtam tisztet. Betértem a Batics szatcsüzletébe.

A bolt idegen katonákkal volt tele. Izgatottan keresgéltek a kincsek között. Kihúzkodták a sok kicsi fiókot a falból, és a tartalmát kiborították a földre. Talpuk alatt ropogott a sok fűszer. Köménymag, bors, babérlevél. A régi, ízléses cukorkásüvegek összetörve hevertek szerteszét. A savanyúcukorszemek és a többi régi gyermekkori kedvenc a pusztítás martalékává vált.

A csokoládéból készített apró cserebogarak, amiket valamikor fél fillérért árult az öreg Batics, most úgy repkedtek a levegőben, mintha élnének.

Senki nem nézett rám. Nem törődött velem. Még józanok voltak, és elfoglalták magukat a szabad rablás örömeivel. Odamentem az egyik tatárszemű legényhez.

„Offizier?” – kérdeztem tőle, karját rángatva, hogy figyeljen rám végre. Fogalmam sem volt, hogy mondják a tisztet oroszul. De megértette, mit akarok, mert megrázta a karját, és azt felelte: „Nyet”.

Ebből viszont én következtettem arra, hogy hiábavaló a további itt-tartózkodásom, és visszamentem az utcára. Amint hazafelé futottam, megláttam egy motorbiciklit a trének között. Kiabálni kezdtem és követtem az útját. Két tiszt ült rajta. A vállukon elhelyezett parolin több csillag is tündökölt. De a rangjukat nem ismerhettem. Amikor észrevették, hogy őket szölongatom, megálltak. Ma sem tudom, miért szakították meg útjukat egy elfoglalt faluban, egy kószáló kislány intésére? A harctér közepén.

De megálltak. Odaszaladtam hozzájuk, és mutogatni kezdtem a házunkra. Kezemmel intettem, hogy jöjjenek be. Annyira meglepődhetnek a merészségemtől, hogy bejöttek. A ház előtt, a kertben még folytatódott az imént elhagyott jelenet. A katona dülöngélt, Csenti kötőfékjét szorongatva a nagy hárs alatt. Apámra és a többiekre irányított géppisztollyal, és ordította. Apámék pedig tagadólag rázták a fejüket. A jelenet láttán a két tiszt szólt valamit a katonának. Az velük is ordítani kezdett. Láttuk, most nincs tekintélye itt semmiféle felsőbb hatalomnak. A tisztek széttárták a karjukat és eltávoztak.

Apám átlátta a helyzet komolyságát, és bement a kamrába. Kihozta a lőszer-számokat. A tatárképű arcán széles vigyor jelent meg. Ha fegyverem lett volna, biztosan meg tudtam volna ölni.

Így váltunk meg Csentitől. Elrabolták tőlünk öreg barátunkat. Sokáig biztosan nem élt. Húszéves volt.

Aztán elment a többi lovunk is. Egyetlen egy maradt még az istállóban. Egy beteg lábú, sánta csödör. Később ugyan azt is elvonszolták, csak a háború után találtuk meg egy gazdánál.

Kora délután kezdődött a három napos szabadrablás. Egyre rendezetlenebb hadak érkeztek. Katonák járták szabadon a házakat. Megragadtak mindent, amihez kedvük volt. Poharat, bögrét. Képet a falon. Ami éppen megtetszett nekik. Ha már tele lett a kezük, eldobták, amit meguntak. Harcosok százai járták végig a házunkat. Folyamatosan jöttek hozzánk. S miután a lakást teljesen körbe lehetett járni, megtették sétájukat a konyha és a három szoba között. Mi a melegszobában húztuk meg magunkat. Szorosan, egymás mellett ültünk az ágyak szélén, és ijedt tekintettel kísértük a szemünk sarkából a betolakodókat. Néha megkérdezték tőlünk: „German nyet?”

„Nyet” – feleltük kórusban, remélve, hogy ha e varázsszót kiejtjük, nem bántanak bennünket. Ezt tanultam meg először a nagy orosz nyelvből. Aztán sok-sok káromkodást még, amik nem vethetők papírra. De most is benne vannak az emlékezetemben. Nem tudom kiirtani őket agyam tekervényeiből, oly mélyre vésték őket a rettegés ceruzái.

Szerencsére anyám nem fogadta meg az első jótanácsot. Nem zárta be kulccsal az éléskamrát. Ha megteszi összetörték volna az ajtót. A katonák betértek a füstölt húсок, zsírosbödönök és befőttek birodalmába. Kurjongattak a látvány gyönyörűségétől, és kapkodni kezdtek a csodák után. Volt, aki egy üveg lekvárt emelt le a polcról. Feltépte a papírt, és ujjaival belevájva, nyalogatni kezdte a finomságot. Csuklóig piros volt a keze. Aztán jött egy apró növésű, fiatal fiú. Nem látszott többnek tizenhat évesnél. Telerakta a kezét füstölt hússal. Hosszú kolbászrudak sorakoztak az egyik kinyújtott karján, ahogy kilépett a házból. Nyilván nehéz lehetett neki, mert a felét leemelte, és a másik kezével felakasztotta a hársfa legalacsonyabb ágára. Megteremtette ezzel a kolbászfát. A töb-biek, ahogy sorban érkeztek, sonkát is csempészték a fa ágaira. Majd füstölt kormókkal tették színesebbé a látványt. Mikor kiürült az éléskamra, a későn érkezőknek már be sem kellett jönni élelemért a házba.

Elvették a konyhai polcról a fogporunkat. Fém dobozban árulták akkor. Rózsaszínű volt és a doboz tetején kifűrt nyílásokon keresztül tudtuk a fogkefénkre szórni. A katonák – összeverődtek vagy tízen – kört képeztek az udvaron. Az egyik a kör közepébe ugrott, kezében a fogporos dobozzal. Levette a sapkáját és behintette a fejét. Aztán a többiek is levették a fejfedőjüket, és a középén álló katona beszórta az ő sörtehajukat is. Jól bedörzsölték a fejbőrükbe, majd továbbálltak.

Ahogy közeledett az este, és kint sötétedni kezdett, a konyhába húzódtunk. Akkor még volt egy kicsi kenyérünk, néhány darab füstölt húst is találtunk a kamra kövén elszórva. Nagymama a szobájában feküdt. Beteg volt. A katonák jöttek, mint a hangyák rajzás idején. Szinte a földből bújtak elő. Biztosan azokból az időkből való a közmondás: „Annyian vannak, mint az oroszok.”

A legtöbb házban még az érkezésük előtt elöntötték a gazdák a szeszes italt, hogy ne tudjanak lerészegedni a katonák. Mégis, egyre több ittas volt közöttük. Kint besötétedett. Az áramszolgáltatás megszűnt. Anyám meggyújtotta a petróleumlámpát. A betolakodók egy hatalmas szilvalekváros-bödönt hurcoltak ki az éléskamrából, és az asszonyokat szólították fel, hogy szolgálják ki őket. Anyám és a „csúf asszony”, akit házunkba lépése óta Irén néninek szólítottunk – szorgoskodtak körülöttük. A tűzhelyben égett a tűz. Anyám nagyanyámnak akart teát főzni. Mi újra a melegszobába húzódtunk. Éreztük, hogy bajban vagyunk, és a férfiak is mellettünk álltak. Akkor egy nagyobb csapat részeg érkezett. Körbejárták a lakást, és amint a sok fiatal nőt meglátták,

kaján vigyorgás jelent meg az arcukon. Szerencsére éhesek lehettek, mert a konyhá-ban telepedtek le előbb. A pillanat tört részében kellett határozniuk, ha meg akartunk menekülni tőlük.

„Ugorjatok ki gyorsan!” – adta ki apám a vezényszót, és mi az összes ablakot kitarva, amilyen gyorsan csak lehetett, elmenekültünk. Apám még bekiáltott anyámnak a konyhába: „Ilma, gyere” – de ő éppen a nagyanyámnak rakta ki a vacsorát.

Minket észrevettek a részegek, akik már ettek, és minket kívántak. Látták, hogy kiugrálunk az ablakon, és kiabálni kezdtek. Rettenetes gyorsasággal futottunk át az úttesten, és beugrottunk a kastélykertbe. A kertet körülölelő fal magas volt, alig tudtunk felmászni rá. Úgy vonszoltuk fel egymást. Józsika, keresztanyám kisebbik fia megütötte a lábát mászás közben. Alig tudott ráállni. Ilma elvesztette az egyik cipőjét. Lecsúszott a lábáról, amikor a falra akart felkapaszkodni, és visszagurult az úttest közepére.

„Hozd vissza, mert hideg van!” – biztattuk mindnyájan, és megvártuk őt. Az oroszok kijöttek a házból. Szerencsére olyan részegek voltak, hogy nem tudtak futni. Testvérem leugrott a kerítés faláról és megmarkolta a cipőt. Pillanatokon belül visszacibáltuk közénk. De arra már nem jutott idő, hogy a lábára vegye.

Csendben lopóztunk a csupasz bokrok között, amik megmaradtak a harcok után. Arcunkat tüskés ágak csapdosták. A fák alatt, végig a parkban orosz tankok sötétlettek. Csak a körvonalaitak vettük ki a borongós éjszakában. Hideg volt. A park másik végénél megálltunk. Tanakodni kezdtünk a bozót hazug védelmében. A fagytól és a félelemtől remegett a testünk. Néhány méterre tőlünk, itt-ott orosz beszéd foszlányait hozta a kora tavaszi szél felénk.

„Ilyen lehetett a tatárjárás” – mondtam halkán, szinte magamnak. De apám meghallotta, és óva intett a hangos beszédétől.

„Még meghallják és idejönnek” – intett a csendre. Biztosan észre is vették népes csapatunkat. Azt hiszem, nem hagyhatták el a járműveiket, azért hagytak futni bennünket. Lopva lépkedtünk az üszkös ágakon, füstölgő haraszon át, miközben jobbra-balra tekintve figyeltük az idegen katonák neszeit.

„Bújt az üldözött s felé / Kard nyúl barlangjában” – szavaltam a Himnusz ránk is érvényes sorait, de apám leintett. Most már határozottabban figyelmeztetett, hogy hagyjak fel az irodalommal. Nem kedvez az alkalom az effélékre. De ő is ugyanazt érezhette, amit én, mert megragadta az egyik kezemet és megszorította.

„Menjünk a községházára” – adta ki a parancsot apám. Belekapaszkodtunk abba a reménybe, hogy ott kell lennie valamifajta rendnek. Kell lenni a földtekén egy talpalatnyi helynek, ahol a szülőfalunkban menedéket találhatunk. De nem volt. Ezer rémtől fenyegetve támoltyogtunk ki a parkból. Átrohantunk

a falu főutcáján, hogy elérjük a jegyző lakását és az irodáját. A házakból részeg ordítások hallatszottak. Az Alszegegről női sikolyok, segélykiáltások ha-sítottak bele a torz éjszakába. A falu maga volt a dantei pokol.

A községháza üres volt. Elmenekült a jegyző is valahová. Mentette a feleségét és a lányát. A lakása feldúlva, kifosztottan. Ajtók, ablakok összetörve. Bútorok roncsai lepték el a padlót. Az irodában szétdobált könyvek hevertek. Iratok és rendeletek papírfoszlányait zizegettette a huzat.

Elvesztünk. Éreztük, hogy itt a vég. Nincs tovább. Előbb-utóbb elkap bennünket egy részeg banda, és letepernek mindannyiunkat.

Akkor hirtelen megsegített bennünket a Gondviselés. A rettenetes óráiban annyira hatalmába kerítette egész lényemet a menekülés ösztöne, hogy nem gondoltam Rá. Így, visszaemlékezve azokra az időkre, biztosan tudom, hogy nem jutott eszembe imádkozni. Azt hiszem, semmivel sem voltam értelmesebb az üldözött állatnál. Minden idegszálassal a menekülés és a megmenekülés lehetőségére koncentráltam. Elveszett bennem minden Istenbe vetett hit, amit életemben magamévá tettem.

Ahogy álltunk szerencsétlenül a községháza előtt, az utca szélén, hirtelen egy falubeli férfit láttunk kilépni a házak közül. Odajött hozzánk.

„Pista bácsi – mondta apámnak – vigye a nőket a P. Sanyi istállójába. Ott van egy orosz kocsis, az megmenti őket.” Még azt is elmondta, hogy a fél falu asszonya, leánya ott tartózkodik.

S amikor ezek a szavak elkoppantak a reménytelenség éjszakájában, elszégyelltem magamat az Égi hatalmak előtt.

Vakon indultunk az ígéret földje felé. Elértük az említett házat. A sok törmelék deszkakerítés nyomait örizte. Az udvar tele volt szekerekkel. Az istálló közvetlenül az épület végében volt. Egy tömböt alkotott a lakással.

Orosz katona állt az istálló kapujában, mely zárva volt. Vállán pisztolyt tartott. Amint meglátott bennünket, kinyitotta az ajtót és intett, hogy menjünk be.

A kicsi istállóban lovak pihentek. Közöttük, ahol hely akadt, emberek ültek a földön. A szerencsésebbeknek még ülőke is jutott. Egy marék szalma. Többnyire lányokból, asszonyokból tevődött össze a kis menekülttábor. De mellettük álltak a férfiak is. Apák, férjek. Csak miután elhelyezkedtünk a többiek között, akik helyet szorítottak számunkra, vettük szemügyre egymást. Nézve, hogy megvagyunk-e mindnyájan? Az édesanyám nem volt közöttünk.

Azt hittük, elveszítjük az eszünket a kétségbeeséstől. Tébolyultan tapogattuk egymást, mintha kezünk érintésével oda tudtuk volna varázsolni közénk.

Mindnyájan megvoltunk. Csak anyám hiányzott.

Hol lehet? – kérdeztük egymástól. Talán nem tudta otthagyni a nagymamát? Újtát állhatták a katonák? Esetleg rajta állnak majd bosszút, amiért

mi kicsúszunk a karmaik közül? Ezer kérdés tolongott bennünk. Egy halvány fényű gyertya égett az istálló közepén. Valaki ezt hozta magával az otthonából, menekülés közben. Most jó szolgálatot tett itt a vak helyen. Legalább láthattuk egymás körvonalait. Apámat néztem volna a félhomályban, de nem tudtam kivenni az arcvonásait. Mereven állt mellettem. Inkább csak éreztem, hogy minden izma megfeszül. Látszott, hogy élete egyik legnagyobb döntése előtt áll. Amikor az ólak égtek s a fegyverek ropogásában nem engedték ki a házból, anyám azt mondta: „Inkább az állatok, mint te.” De akkor még a választásnak nem volt akkora a tétje.

Most ránehezedett a döntés súlya. Rátelepedett a lelkiismeretére. A lányait védje? A felesége után menjen? De hova? Hová induljon? Hol találja? Hol lelheti meg ebben a bizonytalan, részeg éjszakában?

Minket nem lehetett otthagyni. Nem voltunk biztonságban. Az istálló, rozoga kapujával csak addig tudott oltalmat nyújtani, amíg egyetlen védelmezőnk, az az ismeretlen orosz katona él. Amíg fel tudja tartani a házról házra járó lerészegedett bandákat. Mi történik akkor, ha nem engedelmeskednek neki? Ha egy itas banda félreállítja az útból, és betöri az ajtót? Esetleg lelövi egy részeg? Mert a hordák percenként érkeztek az udvarba. Hallottuk, ahogy védelmezőnk kiabál velük. A földön kuporogva reszkettünk ilyenkor, s fellélegeztünk, valahányszor távolodni hallottuk a vad lépteket.

Ez az éjszaka a tombolás éjszakája volt. Úgy hatott, mint egy hatalmas, nagy karnevál, melyben meghal a csend. A falu csendje, mely már napok óta agonizált. Hangos ordítások idegen szavai vegyültek ismeretlen dallamok torz éneklésével, bakancsok dobantásaival.

A félelem annyira elhatalmasodott rajtam, hogy semmire nem tudtam gondolni. Semmire és senkire. Csak arra, hogy ne törjenek be vad katonák, és ne teperjenek le. Hogy megmenekülhessünk tőlük.

Apámnak tulajdonképpen nem is volt döntési lehetősége. Ott kellett maradnia a lányaival. Megvédeni őket, bármi áron.

Azon az éjen megint nem tudtam imádkozni. Emlékszem, azt mondogattam: „Istenem, Istenem! Segíts meg bennünket, segítsd meg édesanyámat!” Meg olyat, hogy „Add, hogy vége legyen!”, de aztán újra visszaestem a kétségbeesés nirvánájába.

Apám a sors kiszámíthatatlan fintora révén furcsa helyzetbe került. Nemcsak minket védett, a lányait és a keresztanyámékat, ott volt a szeretője is. És a két gyerek, akikről azt híresztelték a faluban, hogy tőle származnak. Ott volt a szeretője, miközben anyánk, a hites feleség eltűnt, elveszett a sötétség ájult iszonyatában. Gúzsba kötött lelkiismerettel élte át azokat az órákat, s ha gondolt is anyámra, minden pillanatban arra kellett felkészülnie, hogy cselekedjen valamit a gyermekeiért, ha támadó vad kezek egyszer mégis betörik az ajtót.

Nem törték be. Hála az ismeretlen szovjet katonának. Vajon meddig élt? Megérte-e a háború végét? Maradt-e otthon családja?

Ha van mennyország, biztosan oda került.

Ahogy megvirradt – elcsendesedett a falu. Eltűntek a katonák az utcákról. A csend és a nappali fény bátorságot adott az embereknek. Előbújtak rejtékhelyeikről. Sok áldozata volt ennek az éjszakánk. Nőket becstelenítettek meg. Fiatal, tizenéves lányokat, középkorú anyákat. Voltak családok, akik a padlásra menekítették fel a lányukat. A részeg, állattá alacsonyodott katonák megtalálták őket. Az apákat megköztözték, s előttük erőszakolták meg a szerencsétleneket. Néha nyolcan, tízen is, egymás után. A mi falunkban – úgy emlékszem – nem fordult elő haláleset. De a környéken több helyen is agyonlőtték a nőket védő férfiakat.

Zokogó családok hagyták el eddig békés otthonaikat. Kis batyuikkal a hátukon menekültek. Apák siratták lányaikat, fájdalmuk és tehetetlen dühük egyetlen lehetséges levezetéseként.

Menekült a falu. Az utcákon lélekben és testben megnyomorított emberek vonszolták magukat. Kezüikben apró motyóikat szorongatták és menekültek, szinte eszüket vesztve, az Öreg-hegy felé.

Otthonuk szétdőlvén. Edények és ruhák, könyvlapok és családi fényképek szétzúzott foszlányain jártunk, amikor mi is kimerészkedtünk az istállóból.

Később, bármikor az életem során meghallottam ezt a szót: „felszabadulás” – mindig ez a leigázott, meggyalázott falu jutott az eszembe.

Elzsibbadt testtel, az éjszaka rettegéseitől elcsigázva indultunk haza. Anyánkat szerettük volna újra látni. Életben és épségben. Őt és a nagymamát. Útközben kétségbeesett emberekkel váltottunk néhány elkapkodott szót. Csak borzalmakat hallottunk tőlük. Ahogy a házunkhoz közeledtünk, egyre jobban hatalmába ejtett bennünket a félelem. Mi lehet anyámmal?

Szinte tébolyultan estünk be a házba. A konyha feldőlve. Lakmározások nyomai a padló kövén. A nagymama szobájába rohantunk. Szegény nagy! Feküdt az ágyán, ruhástól. Mellette a földön a másik nagyanyám kuporgott. Valamikor az éj folyamán neki is be kellett menekülni. Félt egyedül, keresztanyám nélkül. A többi szoba üresen tátongott. A szekrények ajtaja kitérve. Anyám gyönyörű stafíringja a földön, szerteszét. A gyönyörű ágyterítő, amire olyan büszke voltam gyermekkoromban – sehol. A bőrröndöm, amit a kisebb szünetek alkalmával használtam Köszege felé, és vissza – még az ágy előtt vesztegelt. Kivonszolták a szoba közepére az egyik sarokból. Teteje felnyitva. Láttam, hogy benne vannak még a ruhák, amiket belekészítettünk, ha a harcok miatt menekülnünk kellene. Most igazolódott be, mennyire nem akartunk elmenni az otthonunkból. Mennyire nem vettük komolyan, hogy féltettebb motyóinkat hátunkra véve valaha is elhagyjuk a házat! Mert otthagytuk

a bőröndöt, ruhástól. Anyámat kerestük. Hangosan szólítottuk. Őrjöngve futkostunk körbe a lakásban. Szegény nagymamától kértük számon: „Hol van édesanyánk?”

„Hát nem veletek van?” – kérdezte, és a félelem iszonyata ült az arcára.

„Mit csináltok? Megbolondultatok?” – kérdezte a nagyanyám. Többször és egyre sírósbabb hangon: „Hol voltatok? Hová mentek?”

Azt hiszem, anyám elvesztésének kézenfekvő bizonyossága valóban az örületbe sodort bennünket. Futottunk a kamrába, az istállóba. Reméltük, ott van valahol. Odabújt a hordák elől.

Nem találtuk sehol!

Egyre jobban erőt vett rajtunk a félelem. Hol van anyám? Elhurcolták? Megölték? Nem lehet leírni a rettenet perceit, amit átéltünk.

„Mennünk kell! Sietnünk kell! Ezeknek három napos szabadrablásuk van. Itt nem tölthetek veletek egy órát sem!” – mondta apám.

Összeszedtünk néhány meleg ruhát. Kabátot, cipőket. Egy dunyhát is. Ami megmaradt. Kivettük a kaminlyukból az eldugott kolbászokat. Jó, hogy elrejtettük annak idején! Ez volt egyetlen élelmünk. Meg a két liter méz, amit Irén néniék hoztak magukkal. Azt a kék kannát, amit még az istállóba is magukkal hoztak – soha nem felejttem el.

Egyetlen szállítóeszköz gyanánt a taragács maradt meg az udvaron. Se ló, se szarvasmarha, se szekér. Felraktuk a hamarjában lepedőkbe csavart batyuinkat erre, a hajdan trágyahordásra használt egykerekre. Két fogantyúját kézrefogva, felváltva toltuk. Elindultunk az Öreg-hegy felé. Oda, ahova az egész falu menekülni látszott.

„Megbolondultatok, hová mentek?” – kérdezte még néhányszor a nagyanyám. „Nem tudjuk, talán az Öreg-hegyre” – bökte ki végre Ilma. „Menekülnünk kell, nagymama, jönnek az oroszok!” – kiáltottam én is vissza, futás közben. Józan eszünket elveszítve, mint az üzött vadak, elhagytuk otthonunkat.

Elhagytuk eddigi édes életünk most feldúlt színhelyét. El a nagyanyáinkat. Tudtuk, ők nem bírnák ki az utat a hegyre. Miértünk pedig hamarosan jönnek az újabb vad hadak. Nem maradhattunk.

Anyám nélkül léptünk a menekülés keserves útjára. Magára hagyva a két öregasszonyt, akik értetlenül és megkeményedett arccal néztek bele az ismeretlen jövőbe.

A két nagyanyám. Fekete ruhában. Olyanok voltak, mint két sötét árny az alvilágban.

Apám kezdte a sort. Megmarkolta a talyiga két szárát, és tolt a ráhelyezett, fehér lepedőkbe takart bugyrok. Mi, nők követtük őt. Karcsi bácsi zárta a menetet. Az út bal oldalán a cselédházak üszkös romjai meredtek az égre. Mint néma, kétségbeesett felkiáltójelek. Az ólakból kipisztultak az állatok.

A legtöbb melléképület leégett. Csak a téglából összetákoltakból maradt néhány. Azok is tető nélkül. A Batics boltjának maradványai mellett balra kanyarodtunk, és rátértünk az Öreg-hegyre vezető útra. Néhány házzal odébb, a járda másik oldalán egy kerek kút árválkodott. Jó víz volt benne. Az egész utcásor azt használta. Most egymagában állt. Mintha senkinek sem lett volna szüksége az élet nedvére. A kúttal átellenben lakott egy Erdélyből menekült család. A Kolmárék. Sok gyerekkel érkeztek a faluba. A nagyobbak velünk egyidősek lehettek. A kicsik, mint az orgonasípok, ötévestől fölfelé. Megvásárolták azt a kicsi házat, amiben laktak. Egy-két hold földre is jutott az összegyűjtött vagyonkából. A pótláshoz szükséges pénzt napszámból szerezték a megélhetéshez. Hozzánk is többször eljött a férfi kaszálni-kapálni. Nagyon megszerettük őket. A beszédüket meg különösen szívesen hallgattuk. Majd minden szavukat „s” hanggal kötötték össze, és az igéket legtöbbször el is hagyták.

„S akkor Anna a házból ki” – mesélte Kolmár néni, amikor azt akarta közölni, hogy a lánya nincs odahaza. Amikor gyászos menetünk most a házuk elé ért – anélkül, hogy összebeszéltünk volna – hirtelen, mintegy belső sugallattól vezényelve befordultunk az udvarukba.

Ma sem lehet észokokkal megmagyarázni, miért éppen hozzájuk tértünk be. Az utca többi házában is jó ismerőseink laktak. Tőlük a második szomszédban a varrónőnk lakott, akit nagyon szerettünk. Mellettük egy jómódú iparos család élt három, már felnőtt számba vehető fiúval. Velük is jóban voltunk.

De mi a Kolmárékhoz tértünk be. A taragácson elhelyezett látható bugyrainkkal és lelkeink ólomsúlyával, a kétségbeeséssel.

Nincs anyánk!! Mit csináljunk? Hová fussunk utána? Hol keressük ebben a feldúlt, összetört világban? A falu szélére újabb tankok érkeztek. A Batics boltjánál fordultak el. Szerencsére jobbra, Pápa felé. A dübörgésből következtettünk arra, hogy egyelőre szabad az utunk az Öreg-hegy felé. Sietnünk kellett volna. De anyám nélkül menjünk??

Inkább a halált kívántuk. Apám megszólalt: „Nem a halál a legszörnyűbb most a számotokra – menekülnünk kell!” Akkor mi leültünk a gádor szélére és sírni kezdtünk. Két kezemmel eltakarva az arcomat Kolmárék kicsi gyerekeinek riadt szeme elől, zokogásban törtem ki. Vállamat rázta a fájdalom, és egész testem egyetlen, vad sikollyá változott.

Mindenki sírt. Még keresztanyám kicsi fiai is. Siratófallá változtattuk a háziak kicsi udvarát. Apám – hogy véget vessen a jelenetnek, és valahogy lelket öntsön belénk – Karcsi bácsival közösen felrángatott bennünket a földről.

Aztán lassan, mintegy delejes állapotban, tudatunkat elveszítve, csapatostól megindultunk a kijáratall ellentétes irányba.

Kolmárék udvara olyan volt, mint a legtöbb patonai házé. Elején a lakóépület állt, majd egybekapcsolódva vele az istálló és a takarmányos kamra következett. Aztán kicsi konyhakerttel folytatódott a telek, ahol nyaranként megtermett a zöldség. Sárgarépa, borsó, uborka. Emlékszem az uborka ösz-szeszarádtt indáira, ahogy rátapostunk. A kert léckerítéssel volt lezárva. Aztán már a szántóföldek következtek. Most vettem csak észre, hogy légvonalban egészen közel laktunk egymáshoz. Rá lehetett látni elhagyott udvarunkra.

A sírásunk kissé alábbhagyott. Jót tett a mozgás megviselt idegeinknek. Megálltunk a kerítés mellett, és mintegy támaszul szorongattuk a léceket. Néztünk üres arccal, bambán és ügyefogyottan a szántóföldek láncfalpasok által feltúrt sebeit.

Akkor – ahogy elgyötört szemünk a semmibe meredt, a levegő láthatatlan közegébe – egyszerre megjelent anyám. Előjött valahonnan, és jött egyenesen felénk, a szántóföldeken át. Jött hozzánk, akik ott álltunk a kerítés első oldalán.

Úgy jött felénk, mint Jézus járhatott a tengeren. Ahogy megláttam, hirtelen Péterre gondoltam, az apostolra, aki megkívánta mesterétől a vízenjárás tudományát. Jézus pedig megengedte neki, hogy kiszállván a csónakból, járn tudjon a tengeren. De vihar támadt, és Péter megijedt. Elvesztette a hitét, és merülni kezdett.

Akkor odakiáltott Jézusnak: „Uram, tarts meg engem!” Jézus pedig odament hozzá a hullámok tetején, és kinyújtotta felé a kezét. És azt mondta neki: „Kicsinyhitű, miért kételkedél?”

Széthúztuk a kerítés léceit, és bevonszoltuk anyámat az udvarba. Körbefogtuk és csókolgattuk, ahol értük. Simogattuk a karjait, ujjunk begyével érintettük az arcát, így akartunk meggyőződni róla, hogy valóban él és közöttünk van. Kezünk végigszántotta a kendőt, mely a teste köré fonódott, és úgy tapogattuk őt, mint egykor Tamás a feltámadott Krisztust. Amikor a Megváltója sebeibe vájkált, mert nem akarta elhinni, hogy feltámadott a Mestere.

„Kicsinyhitű, miért kételkedél?” – súgta egy hang belül. S arra gondoltam, hogy korlátok közé szorított kicsinyke életünkben, itt a földi létben, milyen közel kerülhet egymáshoz a pokol és a mennyország? Hogy a pillanatok atomnyi töredékében is reánk szállhat, a mélység legsötétebb vermeiben is, a kegyelem.

Azt hiszem, akkor váltam valóságosan is istenhitűvé. Akkor részesültem igazán a konfirmáció ajándékában. Nem Kőszegen, évekkel ezelőtt. Az a régi áldozócsütröttöki nap most hirtelen csak egy felnőttek által irányított szer-tartássá zsugorodott emlékezetemben. Egy mások által irányított rendezvényé. Visszaemlékezve azokra a percekre, amikor hófehér ruhában térdeltem az oltár lépcsőjén, és lesütött szemmel a gyermeki arc ártatlanságával fogadtam a lelkész áldását, nem éreztem a lelkemben azt a katarzist, amit most, amikor

anyámat megtaláltuk. De maga a szertartás eszembe jutott ezekben a percekben, mert a hely, ahol lejátszódott, szimbolikussá vált előttem.

Arra a templomra emlékeztem, amely az üldözésből való szabadulás perceiben fogant a lelkekben. A kőszegi evangélikus templomra. Kiss tanár úr sokszor elmesélte a történetét. A kőszegi hívek pedig büszkék voltak rá. Alacsony épülete udvarban állt, bejárata zárt kertből nyílt. Tornyot is csak később kapott. Külön.

Amikor a vallásüldözések után II. József a Türelmi Rendeletben megengedte, hogy a protestánsok is építhessenek templomot, s ezt a rendeletet 1781-ben Kőszegen kihírdették, december 24-ét írtak a naptárak. A derék evangélikusok pedig, magyarok és németek, összegyűlvén karácsony első ünnepén, más nyelveken, de közös szívdobbanással, a karácsonyi gyertyák meleg lobogásában elhatározták, hogy felépítik az Isten házáat. Ők tudták az igét a hitről. Tudták, ha csak akkora is van belőle a szívükben, mint egy mustármag, megmozdíthatják vele az Alpok hegyeit.

Felépítették a templomukat. Zárt udvaron és torony nélkül, ahogy azt a világi hatalom megengedte. Később, amikor az emberi ostobaság alábbhagyott, és lehetővé vált, tornyot is emeltek mellé. Ellátták haranggal, hogy csengő-bongó hangjával hirdethesse a lélek szabadságát.

Patonán azokban a napokban nem szóltak a harangok. Máskor, nagy veszélyek idején mindig félreverték őket. De most nem volt senki, aki meghúzta volna a köteleiket. A nép csak menekült az Öreg-hegy felé. Batyuk nyomták a vállakat, bugyrok húzták a karokat. A szemekben néma rémület honolt. A szájakon a csend. Csak a tankok adtak gyászzenét a léptek alá. Mennünk kellett, ha nem akartuk megvárni az estét. Apám felemelte a taragács szarát és elindultunk, most már véglegesen. Időnként megálltunk néhány pillanatra, hogy erőt gyűjtsünk a további meneteléshez. Éhesen és kialvatlanul, de örömujjongással a szívünkben, mivel velünk volt újra az édesanyánk.

Menekülés az Öreg-hegyre

Még sötétedés előtt felértünk az Öreg-hegyre. Igazából nem is volt ez hegy, inkább csak domb. A szegényebb gazdák szőlőskertje. Gyümölcsfák is voltak a szőlőtáblák között vagy mellett. Apró pincék, szerszámkamrák tarkították a kicsi települést.

Olyan volt, mintha egy mesebeli manó elpottyantott volna itt-ott, kényekedve szerint néhány játékházat. Csupasz karók sorakoztak szigorú rendben a még betemetett tőkék mellett. Várták, mikor válhatnak hasznossá. Mikor támaszkodnak rájuk újra az édes fürtöktől terhesen tekergő indák? De azok

tövei még téli álmukat aludták. A gyümölcsfák is csak most kezdtek ébredezni. Tavaszváró, fázós ágaikon megjelentek az első rügyek.

Ismertem az Öreg-hegyet, gyermekkoromból. Bár nekünk az Új-hegyen volt a pincénk. Apám nővérének, Irma néninek azonban itt volt egy kicsi kertje. Szőlő volt benne, meg gyümölcsfák. Volt egy kedvenc fám. Piros bélű körtét termett, melynek az ízét nem szerettem annyira, hogy elfogyasztottam volna. De valami belső kényszertől vezényelve mindegyikbe beleharaptam, ami a kezem ügyébe esett. Aztán letettem a földre. Szépen, egymás mellé sorakoztattam őket. A fogaimmal feltépett sebeikkel felfelé, és nézegettem, melyiknek a húsa a legpirosabb.

Irma néni piros bélű körtéje jutott az eszembe, amikor egy pince előtt megálltunk. Üres volt, nem tudtuk, kié. De háborúban megváltoznak a tulajdonviszonyok. Menekültek vannak és búvóhelyek, menedéket nyújtó odúk.

Bementünk. Egyetlen szobából állt a kicsi épület. Ablak nélkül. Előtte nyitott tér, derékig érő fallal. Két kicsi oszlop tartotta a tetőt, mely zsuppból készült. Olyan volt, mint keresztanyámék gádora, csak kisebb. A szoba szénával volt tele. Szerencsénkre. Olyan fáradtak voltunk, olyan elcsigázottak, hogy azonnal ledőlünk az állatoknak szánt takarmányra. Apám elővette az egyik bugyorból a megmenekített kolbászt. Mindenkinek levágott belőle egy pici darabot. Egész nap nem ettünk. De kenyér nélkül csak forgattuk a szánkban az első falatot. Alig bírtuk lenyelni. A többi visszaadtuk. Eltettük jobb időkre.

Közben ránk esteledett. Apám és Karcsi bácsi úgy döntöttek, hogy az éjszaka folyamán ügyeletet tartanak. A két férfi felváltva ébren maradt és a gádor csücskéből figyelt. Nehogy váratlanul és felkészületlenül érjen bennünket újabb támadás. A helység, melyet szobának nevezünk – talán azért, mert ajtaja volt – olyan picinek bizonyult, hogy szabályosan egymáson feküdtünk. Le-galább melegítettük egymást. Mert zord, hideg éjszaka szállt ránk. Éppen nagypénteket jelzett a naptár. A keresztre feszítés idejét. Ilyenkor még fűteni szoktunk odahaza.

Éppen Karcsi bácsi volt az ügyeletes. Apám velünk volt a zárt helyiségben. Talán aludt egy keveset, hiszen napok óta tartott már a virrasztásunk. Ilyen körülmények között a mély álom elkerült bennünket. De a testünk kívánta a nyugalmat. Elcsigázva nyújtottuk ki egymásra nehezedő tagjainkat és aludtunk. Az üzőtt vadak rettegő éberségével, ugrásra készen feküdtünk az ébrenlét és az eszméletlenség határán. Megmaradt ruháinkat magunkra húzva, fejünket, arcunkat öreganyáink kimenekített fekete kendőivel fedtük be. Csak az orrunk hegye látszott ki. Mintha ez a sötét lepel el tudta volna takarni a bőrünkől sugárzó, szemeinkben égő fiatalságunk árulkodó varázsát.

Arra riadtunk, hogy Karcsi bácsi megnyitotta az ajtót. „Pista, itt vannak.” – mondta apámnak. De már jöttek is nyomában az orosz katonák. Nyolcan-

tízen lehettek. Betódultak a pici helységbe géppisztollyal a kezükben, lövésre készen álltak felettünk.

„German nyet?” – kérdezte az egyik. De hamarosan kiderült, hogy nem németeket kerestek. Kézilámpával belevilágítottak az arcunkba. Szörnyű érzés volt az álomból a rémületre riadni. Felugráltunk a szénáról és a hely kicsisége miatt is szorosan egymáshoz simultunk. Önkéntelenül a kendőmhöz nyúltam, ami a felkelés pillanatában lecsúszott a fejemről. Amennyire csak lehetett, az arcomra húztam, hogy eltakarjam fiatalságom árulkodó jeleit.

A katonák az erős fényű lámpákkal egyenként megvizsgálták az arcunkat, mint az eladásra kínált jószágot szokták a vásárokon. A kendő ellenére is ki tudták válogatni közülünk a nekik megfelelőt. Rámutattak a lányokra, aszszonyokra, és intettek, hogy menjünk velük.

„Kicsi robot” – mondogatták, és terelni kezdtek bennünket az ajtó felé. Mindez pillanatok alatt történt. Arra sem volt időnk, hogy valamilyen gondolat megszülethessen az agyamban. Biztosan tudom, hogy megint nem jutott eszembe az Ég. Megint nem imádkoztam a vész perceiben. De arra emlékszem, hogy anyám megtalálása óta megerősödött bennem a lélek. Nem úgy féltem, mint a bombázás alatt, vagy a pusztítás éjszakáján az istállóban. Vad düh kerített hatalmába és olyan erős, elszánt akarat, amit eddig soha nem éreztem.

„Inkább meghalok, de nem adom meg magamat” – határoztam el, és hirtelen csodálkozni kezdtem magamon: egyáltalán nem féltem attól, hogy meghalok.

Amint ott összegabalyodva, álltunk és a katonák biztattak bennünket a szoba elhagyására, apám felvette velük a harcot. Az ész és a bátorság fegyverével.

„Ne engedjétek el egymást, kapaszkodjatok jól össze, a lányok legyenek belül, és fogjátok őket közre.” Nehéz volt teljesíteni a parancsot, mert a bejárat szűk volt. Legfeljebb ketten fértünk ki rajta egyszerre.

Elöl az unokaöcséim lépték át a küszöböt. Karcsi bácsi, aki eddig a gádorban várt bennünket, melléjük állt, s mi, lányok, az ő fedezékük alatt léptünk ki. Elöl a gyerekek csimpaszkodtak belénk, hátul az asszonyok, akik utánunk jöttek. Sosem gondoltam addig, hogy a karokban akkora erő van! Amint kapaszkodtam a mellettem levőbe, úgy éreztem, mintha újabb és újabb karok nőnének ki a testemből és nyúlnának ki a társaim felé. Úgy éreztem, egyetlen hatalmas, csimpaszkodó végtaggá váltam. Mintha a sokkarú Siva világába cseppentem volna bele. Mintha a hinduizmus pusztító és rombolásban újra-élesztő kegyetlen istene látogatta volna meg az Öreg-hegyet.

Kínlódva botorkáltunk egy tömeggé préselődve a gádoron át a szabadba. De csak a levegő volt szabad.

Minket körülvettek a katonák. A hold olyan erősen világított, mint életemben eddig talán soha. Akkor vettem észre, hogy a pince a szőlőtábla közepére épült. Ahogy elhagytuk az épületet, azonnal a karók közé jutottunk, melyek

olyan közel voltak egymáshoz, hogy alig tudtunk lépni tőlük. Némelyiket kitörtük, eltapostuk a dulakodásban. Apám tanácsát megfogadva, mi lányok voltunk legbelül. Minket védtek az asszonyok, aztán a két férfi tárta ki karjait védőn, a kör szélén.

„A gyerekek legyenek kívül és ugráljanak a felnőttek előtt – mondta apám – őket nem bántják”. Aztán, amikor így, parancsra elhelyezkedtünk az Isten ege alatt, apám elharsogta a vezényszót: „Na, most ordítsatok!”

Azt a pillanatot nem felejtetem. Felettünk a hold, árulkodó fényével. Mellettünk a fák, csupaszon. Védelmet nyújtó lombjaik még rügyekbe zárva. Felettünk az ég.

Akkor ordítózni kezdtünk.

„Segítség, emberek, segítség!” – vertük fel a szőlőskert csendjét. Kiáltásunk belehasított a meggyötört éjszakába. Elöttem Józsika, keresztanyám kisebbik fia úgy kiabált, sikoltozott, hogy a saját hangomat nem hallottam tőle. Pedig én is kiadtam minden maradék erőmet.

Az oroszok észrevették a cselt. Látták, hogy nem hurcolhatnak el bennünket olyan könnyen. Ránk szögezték géppisztolyaikat. A csövek benyúltak az asszonyok között a lányok fejéhez. Éreztem a fegyver hideg vasát a homlokomon. Nem féltem. A halált vártam, a golyót. A megsemmisülés pillanatát.

„Lőj, inkább lőj, legalább vége lesz!” – mondta az agyam, mert a torkomat igénybe vette a kiáltozás.

Az orosz lőtt. Nem a fejemre. A levegőbe adott le egy sorozatot. Azt hittem, megsüketülök tőle. A társai követték példáját. Az ordítózásainkhoz most már fegyverropogás is társult. Olyan csatazaj támadt a hegyen, hogy a halottak is felébredtek volna.

Akkor megtörtént újra a csoda.

Megnyíltak a közeli és távoli pincék ajtajai. Férfiak léptek ki belőlük. Kezükben szerszámok. Ásók, kapák, kaszák. Volt, aki csak egy furkósbotot talált.

Megvárták a messzebről indulókat, és a közös összefogás vélt védelme alatt megindultak felénk.

A vasból készült szerszámokra rásütött a hold. Szikrázott a fény a kaszák pengéjén, ahogy megmozdult a kezükben, járás közben. Lányaikat, asszonyaikat védtelen hagyták a pincék almán, a nyáron összegyűjtött széna tetején, és szembeszállva a katonák fegyvereivel – megindultak, hogy kiszabadítsanak bennünket a szorongattatásból. Ahogy az oroszok meglátták a felénk közeledő férfiak tömegét, vállukra emelték a géppisztolyaikat és elszánt, ordító csapatunkat otthagya megindultak vissza, a falu felé. Útközben a hegyoldal lejtőjén felgyújtottak néhány üres pincét, hogy a kudarcban született indulataikat levezzessék.

Így végződött ez a kalandos éjszakám, meneküléseink első éjjelén. Az Öreg-hegyen. 1945 nagypéntekén. Amikor láttam elmenni az orosz katonákat és felfogtam, hogy megmenekültünk – csak akkor kezdtem el sírni. És újra eszembe jutott az Írás: „Kicsinyhitű, miért kételkedél?”

Amikor így megszabadultunk – az Ég kegyelméből – a „kicsi robot”-tól – nem mertünk eddigi menedékünkben maradni. Tovább indultunk az Öreg-hegy belseje felé, ahol sűrűbb volt a település. Ott az épületek is nagyobbak voltak. A védelmünkre siető férfiak is biztattak bennünket a távozásra. Nem tudhattuk, nem jönnek-e vissza az oroszok. Esetleg erősítést is hoznak magukkal?

Felszedtük kevés holminkat és megindultunk, az ijedtségtől és az ordítózástól kimerülten. Bukdácsoltunk a szőlőkarók között. A hold hidegen sütött. Emlekszem, haragudtam rá. Miért világított ránk olyan nagy fénnnyel a katonák előtt?

A hegy tele volt emberrel. Kiabálásunk átlukasztotta a pincék vékony falait. Mindenki fent volt, csak a gyerekek maradtak álmosan a szénából rögtönzött fekhelyeken. Asszonyok, lányok bújtak elő a zsuppfedeles házakból. Jöttek felénk. Nyugtattak bennünket. Simogatták az arcunkat. A férfiak, akik idős koruk miatt csak lassabban tudtak indulni a megmentésünkre, kampósbotjaikkal hadonásztak a gyümölcsfák között.

„Mi is mentünk volna – mondta az egyik – csak mi már lassúbbak vagyunk.” „Az isten segített meg benneteket. Ő adta ki a parancsot a katonáknak, hogy a levegőbe lőjenek” – mondta a másik.

Akkor engedett fel testemben az ijedtség. Végre jutott idő a gondolkodásra. Akkor döbbsentem rá, mennyire hajszálon függött az életünk. Mi történt volna, ha a katona nem emeli fel a géppuska csövét a homlokom fölé? Ha nem a szikrázó csillagok felé reppenti a gyilkos lövedéket? Vagy, ha mégis kirángatnak az embergomolyag közepéből és elhurcolnak, hogy sose láthassam többé az édes otthont?

Jó volt megnyugodni a falum népe között. Érezni, hogy nem vagyok egyedül. Mellettem parasztok, akiknek a vére csörgedez bennem is. Akikkel egy vagyok. Érezni, hogy vigyáz ránk a ragyogó éjszakai égbolt.

A vitákra gondoltam, amiket évek óta folytattunk apámmal. Az eleve elrendelésről és a szabad akaratról. „Vajon most melyik szabadtott meg bennünket a gonosztól?” Az biztos, hogy apámnak nagy része volt a megmenekülésünkben. Ahogy visszaemlékezem arra az éjszakára, a gyümölcsfák hegyén, ahogy egyetlen gombolyagba keveredve álltunk a csillagos nagy ég alatt, és nem tudtuk, mit cselekedjünk. Apám vezényszava mentett meg bennünket, amikor beharsogott a kilátástalan jövőt rejtő éjszakába: „No, most ordítsatok!” De ki adta neki e szavakat???

Lassan megnyugodott a menekülők tábora. Elcsendesedett a szőlőhegy. Ki-ki visszabújt a maga vackába. Mi egy nagyobb pincében kaptunk helyet. A beosztása olyan lehetett, mint az elhagyott menhelyünké, de a szoba jóval nagyobb volt. Padlóját széna borította, s azon sok-sok gyerek és fiatal viaskodott félálomban a mellette fekvővel. Karok és lábak emelkedtek időnként a magasba. Mert egymáson feküdtek, és aki alul maradt, igyekezett megszabadulni a ránehezedő, idegen végtagoktól. Nem tudom, hogyan fértünk el, de még mi is odazuhantunk közéjük, és a kimerülés végső bódulatában aludtunk, ahogy sikerült. A férfiak pedig összegyűltek a pincék között. Kezeik ügyében ásók és kaszák. Kapák és dorongok. Virrasztottak felettünk. Halkan beszélgettek. Aggódó, féltő duruzsolásuk behallatszott a pincébe. Felkészültek rá, hogy esetleg fegyverekkel szemben is meg kell vívniuk értünk.

Nekem ők jelentik a „Hős falut”. A hősoket, akik kiléptek Lope de Vega drámáiból, és összegyűltek itt, az Öreg-hegy tetején. Örködni egy szétrombolt falu elűzött leányainak tisztasága felett. Virrasztva várni a fegyveresek visszatértét. Várni a rájuk kimért Sorsot.

Álltak fáradtan, és félve a jövőt. A pincékben lányaik és asszonyaik dideregtek, félálomban, a hideg falak között. És elszánták magukat a halálra. Azon a nagypénteki éjszakán, 1945-ben.

„Vajon visszajönnek-e?” – hallottam még az egyik öreget. Aztán elnyomott az álom. Rám nehezedett ólomszárnyaival. De mielőtt elaludtam volna, az idő súlyával a szívemen, átadtam magamat egy röpke fohásznak.

„Mi Atyánk, ki vagy a mennyekben.”

Nyugtalanul aludtunk, egymást gyötörve a helyszűke miatt. Egymás tetején. A félelem is ott tartózkodott a közelünkben. Megbújt a zizegő szénaszálak között, s ha valaki megmozdult az összegabalyodott testek tömegében, azonnal megébredtem és remegni kezdtem.

Mi lesz, ha visszajönnek a katonák? Hiszen tudják, hol vagyunk. Ismerik az utat a hegyre. Felfedezték a falu búvóhelyét, s ha kedvük tartja, összeszednek egy nagyobb csapatot maguk közül, és értünk jönnek.

„Malenkij robot – kicsi robot” – mondogatták az éjjel, amíg tereltek bennünket a pincéből. Tulajdonképpen nem értettem a szavakat. Nem találkoztam még velük eddigi életem során. De a helyzetből adódóan éreztem, tudtam, hogy mindenképpen a pokol tornácát jelenti a számunkra.

Szerencsére nem jöttek vissza.

„Valahol fent mégis vigyáznak ránk” – mondta édesanyám, amikor az ég peremén felbukkant az izzó, vérvörös napkorong. Beragyogta a hegyet. Megvilágította az apró házakat. Fény áradt széjjel, mely a sötétséggel együtt a gonoszt is kiűzte kicsi világunkból.

„Megmenekültünk” – mondták az emberek. Korán ébredt az Őreg-hegy. Az asszonyok szorgoskodni kezdtek a kicsi kertekben, a kuckók körül. Azok voltak szerencsésebb helyzetben, akik előbb kimenekültek a faluból. Akik még szekérrel jöttek, és több holmit tudtak magukkal hozni. A saját pincéjükben húzhatták meg magukat. Akadtak olyan családok is, akik régi vaskályhájukat, használt tűzhelyeiket itt tartották a hegyen. Téli munkák, borfejtések idején befűtötték velük a pici helyiségeket, és a meleg falak között koccintottak az éppen kint tartózkodó jó barátokkal.

Most itt jó szolgálatot tett minden félrerakott holmi. Összefogott a rögtönzött menekülttábor. Kinek mije volt, azt adta be a közösbe. Kikerültek a főzőalkalmatosságok a szabadba. Főleg a tűzhelyeknek volt nagy becsülete.

Kihúzkodtuk őket a pincék elé, rövid csövet dugtunk a füstnyílásukba. A gyerekek és a fiatalok száraz gallyakat gyűjtöttek a fák alatt. Azzal tüeltünk. Volt, aki egész zsák lisztet hozott magával otthonról. Volt, aki krumplit, hagymát. Mi a kolbászungat osztottuk szét. A pincetulajdonosok edényeket varázsoltak elő az eldugott sarkokból. Nagy szüretelődézsákban szerény egytálételt készítettek az asszonyok. A férfiakat aludni küldtük. Pihenjék ki az éjszakai virrasztást. A gyerekek felmásztak a magasabb fák tetejére. Onnan kémlelték a határt, nem jön-e valahonnan ellenség.

Hideg volt még az idő, de a déli napsugárnak már volt annyi ereje, hogy felmelegítse erőtlen testünket. A több napja tartó gyötrődésektől lefogytunk. Enni sem tudtunk. Az étvágyunk is elment, de az ennivalónk is gyatra minőségű volt. Emlékszem, az egyik családtól kaptunk lisztet. Azt gyúrtuk össze egy kis vízzel. Így készítettünk pogácsát. Tojás nem volt, zsiradék sem. Már sütés közben szétesett. Mégis, valami kellett a gyomrunkba, hogy ne érezzünk fájdalmat. Ahogy visszagondolok ezekre a napokra a szőlőhegyen, azt hiszem, naponta talán egyszer vettünk magunkhoz ételt. Akkor tapasztaltam először, hogy ha az ember napokig nem eszik, már nem érez éhséget. Apám tréfásan erőltetett bennünket: „Egyetek, mert nem lesz erőtök futni!” Ilyenkor anyám összekulcsolta a kezét egy fohászra, és halkan suttozta: „Hát, arra már nincs erő, de majd az Isten ád, ha szükség lesz rá.”

Furcsa lehetett a falu szemében ez a mi hirtelen kibővült családunk. Apám, ahogy a feleségével és a szeretőjével közösen élte át a nehéz napokat. A saját törvényes lányait védve, menekítve, a másik asszony, s annak gyerekei is bekerültek a belső körbe. Keresztanyámék jelenléte csak enyhítette a kínos helyzetet. De akkor még olyan nagy volt a veszély, akkora volt a félelem, hogy nem támadtak fel kínzó érzések ezzel az ideiglenes állapottal kapcsolatban még mibennünk sem. Hozzá tartozott a menekülés kibíráható kínjai közé.

Emlékszem, egy véletlenül meghallott beszélgetésre apám és az asszony között: „Hát, hogy hat-nyolc férfi végigmenjen egy lányon, az borzasztó,

legfeljebb egy, az még elviselhető.” Apa magából kikelve ordított rá: „Egy sem!” Nem értettem, hogy tud apám ilyen nőt szeretni! Hogy tud kitartani mellette? Annyira megdöbbsentem ettől a szemlélettől, hogy messzire elmentem tőlük.

Esténként bevonultunk a pincékbe. Lefeküdtünk a szénára, mely a forgolódó testektől már összetört. Törekke változott. Rég elszállt belőle a nyári napsugár üde illata. A falak nyirkosak voltak és büdösek. Ápolatlan testszag áradt szét, s a nehéz levegő keveredett a faggyúba mártott kanóc füstjével, melyet egy kis edényben égettünk. Kellett, hogy pislákoljon valami fény. Szükség volt rá, hogy ne veszítsük el a sötétség birodalmában sem a világosság győzelmének a reményét.

Két hetet tölthettünk az Öreg-hegyen. Valahogy úgy élhettünk ezekben a napokban, mint az öskeresztények a katakombák mélyén, az üldözésük idején. De lassan engedett a félelmünk. Az idő is melegebbé vált, feloldotta fagyos testünkben a megmerevedett lelket. Közösén fogyasztottuk a nehezen összeszedett élelmet. Gyűjtögető életmódunkat a gyerekek élvezték a legjobban. Diót szedtek a fák alatt. S ha találtak néhány szemet, örömujjongások között ropogtatták széjjel a talpuk alatt. De a belsejük üres volt. A finom gerezdeket megölte a tél.

„Csak az ember bír ki mindent – mondta az egyik asszony –, mert lelke van.” Ezekben a napokban tudtunk csak igazán beszélgetni. Amikor az órák mutatói végigtapinthaták a számlapot, többször is, egymás után, anélkül, hogy valami rossz támadt volna ránk. Akkor mesélte el anyám annak a szörnyű éjszakának a történetét, amit ő élt át, egyedül, egymagában.

Amikor az ablakon kiugráltunk az oroszok elől, éppen nagymamának adott vacsorát. A konyha tele volt fosztogató, részeg katonával. Tudta, hogy mi menekülünk. Hogy menekülnünk kell. Apám hívó szavát is hallotta. Indulni akart utánunk, de a nagy teát kért tőle. Bögrével a kezében állt kiszolgáltatta a hordák vad ösztöneinek. Lányai valahol az éjszakában, anyja a betegágyban, tehetetlenül. Mit csináljon a háború e nehéz pillanatában? Menjen a gyerekei után? Maradjon az anyjával, aki öreg, és ápolásra szorul? Mi lesz vele, ha itt hagyja?

Sok ideje nem maradt a választásra. Egy katona nyúlt felé. Vad kezek húzták le fejéről a kendőt. Menekülnie kellett. A szobába futott. Az ágyakon alkoholtól elgyengült oroszok feküdtek. Piszkos lábbelijük bemocskolta a fehér lepedőket. Anyám kiugrott az ablakon, és ösztöneinek engedve futni kezdett a kietlen, sötét éjszakába.

Minket már elnyelt a kastélykert bozotos sötétje. Az utcán senki. Sietnie kellett. Valahova bújni kellett, hogy ne válják részegek martalékává. A szomszéd telkeken a kiégett cselédházak omladékai meredtek az ég felé. De

félíg leomlott falaikat nem találta biztonságosnak. Végül egy kiégett tetejű, de téglából épült sertésólat talált. Azt remélte, hogy itt nem keresnek embert, s meghúzta magát az egyik sarokban. Kabát nélkül, egy szál ruhában, egy vékony kendővel a derekán dideregte át az éjszakát. Végighallgatta az iszonyat óráit. Az ordítózásokat, a női sikolyok lelket facsaró hangjait. A közeledő és távolodó léptek dobbanásait az út burkolatán. Eleven testtel élte át a purgatóriumot, mely az ember erősebb felének, a léleknek ítéltetett.

Így vészelte át anyám azt az éjszakát, amit mi az istállóban töltöttünk. Utólag visszaemlékezve a rég történetekre, azt hiszem, hajnalban elnyomhatta anyámat az álom. A teste kimerülhetett a hidegtől és a félelemtől. Nem tudom másként megérteni, miért nem jött haza rögtön, amikor kivilágosodott? Miért nem hallotta őrjöngő kiáltásainkat, amikor, néhány percre hazatérve, kerestük őt? Miért nem hallotta a taragács csikorgó kerekét, amint az utcán elvonultunk vele, nem messze az ól előtt?

Nem hallotta, és nem tudtunk találkozni vele.

Amikor otthagytuk nagyanyáinkat a szétdúlt otthonunkban – megtagadva tőlük a szeretet féltését, a magunk féltése miatt – a két öregasszony nem mert tovább ottmaradni a nagy házban. Átmentek a szomszéd Rozi nénihez. Az ő háza kicsi volt, szegényes. Apró kis szobája putrinak tűnt a mieinkhez képest. Úgy érezték, ott nagyobb biztonságban vannak. Fűteni is tudtak. A lakószobában volt egy téglából épített tűzhely.

Amikor anyám végre hazament, senkit nem talált a házban. Üres falak, szétdúlt ágyak, kifosztott szekrények fogadták. Csak minket nem talált. Sem az öregeket, sem a fiatalokat. Kiment az udvarba, és az elpusztult szalmakazal hamuját nézte. Gondolatok nélkül figyelte a pernyét, hogyan fújja arrébb a tavaszi szél. Nézte a tankok által ledöntött kerítés összetört léceit. A háború okozta átjárható határt a régen zárt, bekerített gazdaságok között. Átlépett a már csak emlékek őrizte, vélt akadályon, és elindult. A kertek végében, a szántóföldeken járt már. A göröngyök tetején billegett törekeny teste.

Úgy mesélte anyám, hogy akkor, ott, a nagy elhagyatottságban megállt egy pillanatra, szemét becsukta, és azt mormolta kétségbeesve: „Istenem, vezess az enyémekhez!”

A mező túlsó végében házak húzódtak. Apró udvaraik a szántásra néztek. Anyám megindult az egyik kerítés felé, és szinte önkívületben lépkedett az egyenetlen talajon. Nem tudta, hova megy, csak vitték a lábai előre. Aztán alakokat látott a lécek mögött, s mikor közelebb ért, látta, hogy mi integetünk feléje.

Itt, az Öreg-hegyen mondta el anyám, hogy ő is a Bibliára gondolt, amikor ránk talált. Ugyanúgy, mint én. A háborgó tengerre. Csak neki Márk elbeszélése jutott az eszébe. Az a rész, amikor Jézus a hajón aludt. S a viharban annyira

féltek a tanítványai, hogy felkeltették őt, mondván: „Mester, nem törődöl vele, hogy elveszünk?” Jézus pedig, felkelvén, megdorgálta a szelet. „Hallgass, némulj el!” – mondta. És elállt a szél. Csendesség lett. A Mester akkor megdorgálta a tanítványokat. Azt mondta nekik: „Miért vagytok ilyen félénkek? Hogy van, hogy nincsen hitetek?” Ezt ismételte anyám, amíg a hegyen éltünk, amikor a veszély még ott settenkedett a rügyekbe szököknt fák alatt. Amikor még reszketni kezdtünk, ha szokatlan madár kezdett el általunk ismeretlen hangon fohászkodni hajnalonként.

„Miért vagytok ilyen félénkek? Hogy van, hogy nincsen hitetek?”

Keresztanyámról kell még mesélnem. Aki a harcok alatt, lövöldözések közepette kúszott be hozzánk a két fiával. Akinek a férje valahol a frontvonalban ízlelgette a halált. Keresztanyám az utolsó percig védte a kicsi otthont, benne nagyanyámat és a fiait. A házat, a kertet, az állatokat. Volt, amikor ő szorult védelemre, és a majdnem kilencvenéves nagyanyám mentette meg. Ez a történet közvetlenül az oroszok bevonulása előtt történt. Egy részeg német katona keveredett be hozzájuk, és megtámadta keresztanyámat. Leteperte a földre, és meg akarta erőszakolni. Nagymama előkapott egy lapátot, és ütlegelni kezdte a katonát. A fejét, a testét, ott, ahol a legérzékenyebb. Addig ütötte, amíg a férfi feltápáskodott, és elment a kedve az erőszaktól. Azután jött be keresztanyám a gyerekekkel hozzánk.

Amikor az oroszok érkezése előtt apám hosszan tanakodott, hogy megöl bennünket, akkor hallottam keresztanyám hangját először, megérkezésük óta.

„En a kútba is beugranék, Pista – mondta halkan apámnak – de mit csináljak ezzel a két ártatlannal? Dobjam a vízbe? Vagy fujtsam meg őket?” Így mondta, így maradt meg bennem ez a mondat, mert a drámai percekben elhangzott szavak mindig mélyebben vésődtek be az emlékezetembe.

Az istállóban szó nélkül éltük át az éjszakát. Keresztanyám maga mellé húzta a fiait, két kezével átölelte őket, és szólanul állt a pislákoló gyertyafényben. Az Öreg-hegyen, a menekültek táborában némán illeszkedett be az asszonyok közé. Emlékszem, ő süített először kenyeret. Kovász nélkül, mert az nem volt, de az íze kitűnő lett. Só is érződött benne, ami akkor, ott a hegyen nagy kincsnek számított. Soha nem említette a férjét. De látszott rajta, hogy csak a keresztapámra gondol. Esténként, alkonyat előtt kiültünk valamelyik pince elé, és rögtönzött ülőhelyeinken kuporogva megbeszéltük a világ folyását. Próbálgattuk apró tapintásokkal érzékelni a még láthatatlan jövőt, mint a kúszómászó féreg, amikor a levegőben mozgatva, a semmibe mereszti apró csápjait, s csak azután araszol előre.

Keresztanyám minden nap ott ült közöttünk. Hallgatta a beszélgetést, de a lelke valahol messze járt. A harcok tüzeiben, az égő házak között, a lövészárók

menedékében. Kereste, kutatta, várta a férjét. Nézett le a hegyről a falu felé, és készült arra a percre, amikor keresztapám megérkezik.

„Boldogok, akik hisznek” – mondja az Írás. És igaz, mert az egyik este, a szürkülő ég alatt egyszer csak feltűnt egy imbolygó alak. A falu felől jött. Még nem lehetett kivenni az arcvonásokat. Még a termet magasságát sem nagyon. De keresztanyám felugrott a helyéről, és otthagya bennünket rohant, rohant, a rögös, bozotos hegyoldalon az imbolygó árny felé. Néztük, ahogy közeledett egymáshoz a két test. Már nem csak keresztanyám futott, hanem a másik ember is.

Aztán összeborultak az Isten ege alatt, és egymás testére simult karjukkal ölelték egymást. Hosszan és szótlánul, miközben a falu menekült népének tekintete követte őket, s az asszonyok szemében megcsillantak a könnycseppek.

Keresztapám katonaruhában jött haza. Az első feladat az volt, hogy civil ruhát szerezzünk neki. A kimenekített holmiból összeadták az emberek a szükséges darabokat. A nadrág, amit kapott, bő volt. A zakó hosszú. De mit számított most ez? Megmenekült, és újra együtt lehetett a család.

Olyan boldogság költözött közénk és az egész hegytetőre, hogy akkor éjjel még a pince dohos, hideg fala is szívmeleggé változott.

A második héten már a bátrabb férfiak közül néhányan lesettenkedtek a faluba. Reggel indultak, pirkadatkor. Azt remélve, hogy ilyenkor még csend van. Nincs mozgás az utakon. Jó hírrel tértek vissza.

„Kezd kialakulni a rend!” – kiáltották már messziről, ahogy megérkeztek. Elmondták, hogy már működik a községháza. Ott van a jegyző, és orosz katonai parancsnokság vigyáz a lakosság biztonságára. Éjjelenként még előfordulnak fosztogatások, néhány katona még garázdálkodik a sötétben. Rabolnak és nőket keresnek. De a tisztek már megállítják őket.

Voltak, akik a hír hallatára összeszedték a kis motyójukat, és elindultak haza. Főleg az apróbb gyerekekkel volt nehéz az élet a hegyen. Nem volt tisztálkodási lehetőség. Ennivalót is egyre nehezebb volt szerezni. Mindenképpen vágytunk már az otthonunk után. Bár a menekülés perceiben nyilvánvalóvá vált, hogy csak a csupasz falak maradtak meg a meleg családi fészkekből.

Azok rostokoltak még néhány napig a hegyen, ahol fiatal lányok voltak a családban. Így mi is ott töltöttünk még néhány éjszakát. Minden nap kisebb létszámúra zsugorodott a menekülttábor, és minden reggel új reményekkel ébredtünk. Túléltek a harcokat. Megmenekültünk a katonák zaklatásától. Tavasz volt, és az újraéledő természetet látva, magunk is új életet reméltünk.

Újra kell kezdeni! De hogyan?

Lakott a faluban egy férfi, Patyi Sándornak hívták. Az első világháborúban hadifogságba esett, és Oroszországból hozott feleséget, amikor kiszabadult a rabságból. A mi utcánkban lakott, számos gyerekkel. Az asszony csak oroszul

beszélt, s a több évtized alatt, amíg köztünk élt, sem tanult meg magyarul. A szegényebb néposztályhoz tartoztak, és a közvetlenül mellettük lakókon kívül nem érintkeztek senkivel. Keresztanyámékhoz néha elment az asszony, mivel a harmadik szomszédban laktak. Segített a nagymosásban, és a nagymama gyakran adott ételt a gyerekeknek. Sőt, az unokák kinőtt ruháit is odaajándékozta nekik.

Ennek az embernek szinte pillanatok alatt nőtt ki a tekintélye az ismeretlenségből. A falu népe egyszerre, és az élni akarás ösztönével felfedezte azt a személyt, aki tud oroszul. Akire most szükség lesz. Patyi bácsi nagyon szerény ember volt, és nehezen viselte el a hirtelen rázúdult bizalmat. Ők is kimenekültek a front elől az Öreg-hegyre, s már ott, naponként zaklatták őt, segítségét kérve az orosz hatóságokkal való várható érintkezések lebonyolításában. Mert azt a szállingózó hírekből megtudtuk, hogy a falu még tele van orosz katonákkal.

Önkéntes száműzetésünk terhe napról-napra nagyobb súllyal nehezedett ránk. A nagyanyáink sorsa is aggasztott bennünket. Mi van a két szerencsétlen öreggel? Mi van az állatokkal, ha egyáltalán maradt belőlük?

Édesanyám sem bírta tovább a bizonytalanságot az anyja sorsa felől. Sem a megalázó állapotokat a hegyen. Látszott, hogy az Irén nénivel való kényszerű lét, az együttélés, az egy levegőt szívás is annyira megviseli, hogy szinte napról-napra, a szemünk előtt ment tönkre.

Elhatároztuk tehát, hogy Isten segítségével, és a magunk erejében bízva megindulunk a taragáccsal hazafelé.

Újra otthon

Alig ismertünk a falunkra. Az utcákon szemét hömpölygött. Összetört bútordarabok, konyhai felszerelések és iratok papírfoszlányai heverték a járdán. Ahogy közeledtünk a házunkhoz, megismertem könyveim széttépett maradványait, ahogy a lapokat a cipőinkhez verte a tavaszi szél. A tetőn olyan vastag por ült, hogy eredeti színét teljesen elvesztette. A hetek óta tartó vonulást – ami már a németekkel kezdődött, s a menekülők áradatával folytatódott, az utóbbi napok orosz katonai felvonulása fejezte be. A tankok és főleg a trének teljesen felszántották az út földjét, s mivel eső nem esett abban az időben, az állandóan újra felkavart por ellepte az egész falut.

A ház üres volt, amikor megérkeztünk. Apai nagyanyám napokkal előbb hazament, anyai nagyanyámat pedig a szomszéd Rozi néninél találtuk meg.

Nem is tudott volna a lakásban tartózkodni. Olyan mértékű volt benne a pusztítás, hogy mi is megrökönyödünk tőle. A nagyobb bútorok épségben

maradtak ugyan, de a szekrények teljesen üresen tátongtak. Az ágyakon csak a sodronyok maradtak, a szalmazsákokat elhurcolták belőlük.

Valószínűleg a faluban felállított katonai kórház számára. A legdöbbenetesebb látványt a szétszórt tollkupacok nyújtották. Minden szobában, de még az éléskamrában is, mennyezetig érő hegyekben tornyosultak anyám csodálatosan megfosztott, hófehér lúdtollai. A pehelydunnák és párnák, amiket külön ágyon gyűjtögetett a három lányának, stafírungra, eltűntek az idő enyészetében.

Ahogy néztem a pusztítást, hirtelen a Malom-mezőre gondoltam. A libapásztorkodás éveire. Gyermekkorom keserűséggel és édes emlékekkel megajándékozott nyaraira. A Bakonyérre, ahol hattyúfehér libáimat itattam a folyócska kristályvizében. A mellesztésekre, amikor anyám ujjai húzkodták a könnyen engedelmeskedő tollakat. Ahogy az asszonyoknak hordtam a kamrába a tépésre szánt gágogó áldozatokat. A finom pihékre, amiket anyám külön edényben gyűjtött a pehelypárnák számára. A téli estékre, amikor vidám beszélgetések és éneklések közben peregtek a fürge ujjak, s tépték a tollak száraitól a puha, fehér, élő vattát. Miközben az asszonyok kezein erősödtek a munkától született ráncok és bögök. Elvonult előttem az egész gyermekkorom, miközben láttam, hogy minden, amit eddig dolgoztunk, hiábavaló volt.

A cihákat szétvágták a katonák. Nagyobb részüket elvitték. Amit meghagytak belőlük, piszkosan heverték a kiöntött tollpelyhek halmazán. Vagy a padlón. A felpúpozott hófehér pillehegyeket emberi ürülék mocskai lepték el, s a barna, bűzös csomók közé vizelettel húztak sárga csíkokat, díszítés gyanánt. Az emberi ürülékből a falakra is került, s a melegszobában egy hatalmas szöggel felerősítve megtaláltuk anyám színes, tarka, papírból készült falvédőjének egy letépett darabját is. Ezt már szemmel láthatóan díszítésnek szánták. Amikor később, egyetemi éveim alatt s még azután is falitáblát kellett szerkesztenem a társaimmal, mindig ez a kép jutott az eszembe. Ez az első találkozásom egy tölem idegen, új, vad és nyugati műveltségben nevelkedett lény számára elviselhetetlen izléssel.

Eltűntek az óráink! Nagyanyám gyönyörű faliórája, amely negyedóránként ütötte az időt. Azon tanultam meg a naptárt, gyermekkoromban azon ismertem meg a kismutatót és a nagyot. Megfoghattam őket egy pillanatra, hogy érezzem a pici alkatrészekben is a végtelent. Elvitték. Csak a tokja maradt, üresen a konyhafalon. Vakon, mint a jövő.

Az istállóban egy tehén megmaradt a csodával határos módon. Biztosan elmenekült valahová, s nem találták meg az oroszok. Különben elhajtották volna a többivel együtt. Lovunk nem maradt egy sem. A határban, a zöldellő búzatablák között gazdátlan szarvasmarhák kóboroltak. Akkor kezdték összeszedni őket a tulajdonosaik, amikor mi hazaértünk. Apám is kiment a

káposztáskertek felé, és meg is talált egy kétéves üszőt meg egy kisborjút. A bocinak zsemlyeszínű volt a szőre és a bal szemét egy nagy, kerek fehér folt díszítette. Arról ismert rá apám. Szerencsére a tehén tejet adott, Rozi nénitől pedig kenyeret kaptunk. A kamrában megmaradt a gabona és a krumpli.

Nekiláttunk a rendteremtésnek. Több napig tartott, amíg a piszokból össze tudtunk szedni annyi tollat, hogy legalább dunyhákat készíthettünk magunknak. A tépett cihákat kimostuk, megvarrtuk. Az összehordott mocskot kihordtuk a trágyadombra és elégettük. Lemostuk a falakat. Lúgot készítettünk fahamuból és esővízből. Ezzel fertőtlenítettük a bútorokat. Edényeink maradványait a szomszédokban találtuk meg. Ma sem tudom, miért hordták széjjel a bögréket, tányérokat a katonák. Valósággal búcsújárást rendeztünk az utca házai között. Minden lakásban találtunk valamit, ami hozzánk tartozott. De nálunk is sok idegen holmi halmozódott fel, amit az utca lakói sajátjukként ismertek fel.

Anyám az első este krumplit sütött a sütőben. Megmosta a héját, és ropogósra pirította. Ez volt az első vacsoránk itthon. Keresztanyám már másnap kenyeret sütött, komlóval, és egyet beküldött a keresztapámmal, amit egy pillanat alatt elfogyasztottunk.

Igyekeztünk lakhatóvá tenni az otthonunkat. Végre tisztaság honolt minden zugban. De mielőtt boldogságunkat megfogalmazhattuk volna egymás között, újabb orosz alakulat érkezett a faluba. A lakást azonnal át kellett adni a tiszteknek.

Megengedték azonban, hogy a gazdasági udvarban maradjunk. A kamrába hurcoltuk ki a megmaradt és újra összetákolt ruháinkat, ágyneműinket. Szalma nem volt – mivel a kazal leégett a harcok idején – így a helyiség végében feltornyozott, ömlesztett gabonaszemeken aludtunk.

Legalább két hétig tartott ez az újabb hontalanságunk, amelyet azért viselünk már könnyebben, mert az otthon szélén élhettünk.

Legfontosabb az volt, hogy Irén néni hazaköltözött a gyerekeivel, és anyám szemmel láthatóan megnyugodott.

Az istállóban is laktak orosz közkatonák, de már annyira konszolidálódott a helyzet, hogy nem kellett félni tőlük. Délelőttönként krumplit hámoztunk nekik. A házakból összehordták a nyersanyagokat, és az udvarunkon állították fel a katonai konyhát. Mi örültünk a biztonságnak, és szívesen ültük körbe a kutat és a vályút a szomszéd lányokkal együtt. Szétszórt késeinket megkerestük a környező házakban, és boldogan nyesegettük a burgonyákról a héjat. A megtisztított darabokat az itatóvályúban kellett megmosni.

Más munkára is befogtak bennünket. Be kellett temetni a lövészárkokat a házak körül és a falu határában egyaránt. A németek kiásatták, az oroszok behantoltatták velünk. Csak úgy, ellenszolgáltatás nélkül dolgoztunk, mint hajdan a rabszolgák. Rengeteg közmunkát kellett végeznünk.

A volt Esterházy-kastélyba – melynek a bútorait a falu népe még a harcok után széthordta, vandál pusztítást végezve az értékes berendezésben – katonai kórház költözött. Sebesültek feküdtek az iskolák tantermeiben is. A fiatal nőket rendelték be ápolásra. Vízet hordtunk a beteg katonáknak, akiket, ha egészségesek lettek volna, biztosan gyűlölünk. De így, kínoktól eltorzult arccal, kiszolgáltatottan a halálnak, nagyon sajnáltunk. A kastély parkjában, az épület előtt gyakran tisztítottunk szikéket és egyéb orvosi műszereket. Homokkal csiszoltattuk róluk a piszkot, és közönséges vízzel öblítettük le őket. Nagy tálakba dobáltuk a megmosott darabokat, és úgy vitték a műtőbe.

De befogtak bennünket egyéb munkára is. A volt uradalom raktárait ürítették ki velünk. Mezőgazdasági gépeket és egyéb szerszámokat kellett kicipelnünk az udvarra, melyek egy részét teherautókon elszállították. Minden reggel a községháza előtt gyülekeztünk. Éppen úgy, mint néhány hónappal előtte a németek kívánták meg tőlünk. Sötétedésig kellett dolgoznunk. Ha nem akadt munka, sepregettünk. Csak este mehettünk haza. Ennivalónk csak liszt és burgonya volt. Az utóbbi is csak addig, amíg az orosz konyha el nem fogyasztotta tetemes részét. Hiába volt a kamra ideiglenes lakásunk, akkor jártak be, amikor kedvük tartotta. Anyám azért dűgött el belőle a fekhelyünk alá. Kiválogatta az ültetnivalót. Tavasz volt, április. Jött a hír, hogy vége a háborúnak az országban. Úgy emlékszem, nem rendített meg. Már túl voltunk a rosszon. Legalábbis azt hittük.

Bármennyire veszélyesnek tűnt, ki kellett mennünk a határba is. Muszáj volt elvetni a tavaszi magokat. Mint ahogy az őszi gabona is földbe került, bármennyire veszélyes volt már akkor is a helyzet.

„Amíg élünk, addig vetnünk kell” – mondta apám. Kézzel vetettük a tavaszi árpát a Hossziban. Taragáccsal, zsákokban húztuk ki a földekre. Minden távoli motorzúgásra lehasaltunk a földre. Nehogy meglássák a katonák, hogy lányok vannak a közelben. A krumpliültetés volt a legveszélyesebb. Közvetlenül az út mellett volt az a tábla, amit anyám erre a célra kiszemelt.

Márka kapával mélyítette az apró gödröket, mi Ilmával potyogtattuk beléjük a krumpliszemeket. Apám is velünk volt, és közösen kapartuk vissza a földet. Siettünk a munkával. Féltünk, mert néha még jártak az úton harckocsik. Szerencsére nagy zörejjel jöttek, s mi, a mezei vadak ösztönös éberségével futottunk az első távoli zajra a Nyáros felé.

A Nyáros! Eszembe jutottak hajdani kirándulásaink. A futóversenyek. Anyám málnaszörpje. A tanítóink, akik nem jöttek haza a frontról. Akik elpusztultak, ártatlanul és védtelenül. Rájuk gondoltam, amikor a kis erdő felé futottunk. Sok időnk nem maradt a szorongásra, mert a zsákok még tele voltak a jövő élet biztosítékával, az anyám által megmentett vetnivalóval. Végül sikerült betemetni a gödröket. Elvégeztük a paraszti lét örök feladatát, a vetést.

A mag a földbe került. Ahogy apám mondta gyermekkoromban: „Az ember elvégzi a kötelességét.”

Ahogy bandukoltunk hazafelé a fák védelme alatt, egy kép jutott az eszembe. Amikor apám végigpásztázta a határt – a végtelen elnyúló, zöldellő mezőt –, régen, amikor még béke volt. Amikor látta kibújni a búza zöld kardlapocskáit, és feladta a leckét a mindenség urának: „A többi az Isten dolga.”

Utolsó áldozatok

Egyszer aztán elkövetkezett az az idő is, amikor végleg elmentek az oroszok a faluból. Összepakolták a kórházait, szekerekre rakták a betegeiket és elvonultak. Ahány ökrös vagy tehenes fogatot kézre tudtak keríteni a községben, azt mind igénybe vették. A gazdáknak kellett hajtani a sebesült katonákkal megrakott szekereket. Nem lehetett több nyolc-tíz családnál azoknak a száma, ahol legalább egy pár igavonó szarvasmarha maradt a front után. Az is csak azért, mert az Öreg-hegyre menekítették őket. Lovat egyáltalán nem lehetett látni. Szegény fogatos gazdák! El kellett hagyniuk családjukat. Megindultak a beteg katonákkal az ismeretlenség felé. Újra felébredt a faluban a már hamvadni látszó rettegés.

Hová viszik ezeket az embereket? Visszajönnek-e még valaha? Nem tudtunk örülni az oroszok eltávozásának teljes szívünkkel, mert féltettük a férfiakat, akiket magukkal vittek.

„Visszajönnek-e valaha?” – kérdezték egymástól az emberek, és a faluba visszaköltözött a szorongás.

Visszajöttek. Épségben. A szekereiket sem vették el. Talán egy hét telhetett el a távozásuk óta. Amint elmesélték, Celldömölkre kellett menniük. Ott lerakták a sebesülteket, és hazaengedték őket. Ruhájuk tele volt lapostetűvel. Tetűket csípéseik nyomai borították. Nem sokáig tudtunk örülni az életüknek. Néhány nap múlva sorban megbetegedtek. Magas lázuk volt, s ahogy a családtagjaik elmesélték – piros foltok jelentek meg a bőrükön. A jegyzőnek sikerült valahogy orvost keríteni Pápáról. Segíteni ugyan nem tudott rajtuk, de legalább megmondta a betegség nevét: flekktífusz. „Flekktífusz” – mondogatták a harcokat megjárt férfiak, és rémület ült az arcokra. Ha ez a kór elterjed, meghalhat az egész falu! A betegek ruháit elégették, a tetvekre hajtóvadászatot indítottak a családok. Amikor az oroszok távozása után mi is újra beköltözhettünk az otthonunkba, ismét fertőtlenítést végeztünk.

Annak ellenére anyám talált lapostetűt az egyik lepedőn, vasalás közben. Mosás után is megmaradt. Valóban, lapult a fehér ruhán. Akkor találkoztam életemben először ezzel a halált hordó rovarral.

Ahogy teltek a napok, úgy mentek el a Celldömölköt megjárt férfiak. Egymás után haltak meg iszonyú kínok között. A kisbíró kidobolta a faluban, hogy senki ne menjen el a temetésre, mert a kór, amelyben elpusztultak, ragályos.

De az emberek nem fogadtak szót. Mivel együtt éltek eddig – jóban és rosszban – és közös volt felettük az ég, azt gondolták, úgyis a Mindenható írja elő nekik a sorsot. „A halál egyszeri, egyetlen röpké pillanat, mint a születés” – mondogatták egymásnak az emberek. S a távozásnak meg kell adni a tisztességet. Minden napra esett egy temetés. Olyankor megindult a falu. Az asszonyok nem öltöztek feketébe, mert nem volt ünnepi ruhájuk. Lelkükben élhetett csak a gyász.

Elöl ment a pap a kereszttel, aztán a család. Majd rendre vonult a falu népe. Siratták a háború utolsó áldozatait, és gyönyörű, tiszta hangjukkal énekeltek a feltámadás ígéretének szent énekeit.

Amikor már elcsendesedett körülöttünk a világ, és nem dübörögtek a harci járművek a felszaggatott utakon, azt hittük, vége lesz a borzalmak tengerének. A falu népe próbálta rendbe tenni a szétszórt otthonokat, igyekezett eltüntetni az üszkös maradványokat, a pusztítás nyomait. S míg tette a dolgát a hit és reménység erejével, újra megteltek az utak emberek sokaságával. De a tömeg most nyugatról áramlott. Pápáról tódult kelet felé. Ellepte az utcákat. Emberek jöttek, hosszú, tömött sorokban. Tízesével, húszasával összezsúfolva. Jöttek, rongyos lábbeliben és szakadt ruhában. Magyar katonák. Hadifoglyok ezrei hömpölyögtek saját hazájuk országútjain. Megveretve és csapzottan. Hajtották őket, mint birkanyájat a pásztorok.

Rabtartóik szovjet katonák voltak. A győztesek. Lovon ültek. Vállukon fegyverrel, kezükben korbáccsal mutatták nekik az irányt. Vitték őket, háborús zsákmány gyanánt, kelet felé. Oda, ahová egyszer már a saját uraik – az édes haza nevében – kiküldték őket. Ahol legtöbbjük ottpusztult a hatalmas orosz hómezőkön. Az áldozatok. Nem lesz sírjuk a pici temetőken.

„És nem lesz temetése neki” – mondja az Írás. Itt most az élve maradottak meneteltek. Azt kérdeztem magamban: vajon melyik a nagyobb vesztes? Az élő, vagy a meghalt sereg?

„Mert az élők tudják, hogy meghalnak; de a halottak semmit nem tudnak, és azoknak semmi jutalmok nincs többé; mivelhogy emlékezetők elfelejtetett.” (A prédikátor könyve 9,7)

A harcot túlélők most fegyvertelenül vonszolták elcsigázott testüket. Vödörben hordtuk nekik a vizet s a kevés ételmezt, abból, ami nekünk is szűkösen maradt. Az örök egy darabig engedték az „ítást”, aztán ránk kiáltottak. Tereltek bennünket befelé, a kerítések mögé.

Megpróbáltam még kifutni néhány vödör vízzel. Füles bögréket tartottam az egyik kezemben, hogy egyszerre többen is tudjanak inni. Az egyik ör felém

indult, és a ló hátán ülve felemelte rám korbácsot tartó kezét. Nem ütött meg. De megijedtem, és befutottam a kertbe. Arra gondoltam, vajon mi lehet az oka annak, hogy több ezer embert végig tudjon vonszolni néhány fegyveres katona a saját hazájában, szülőföldjük falvai között? Miért nem próbálnak menekülni? Miért nincs közöttük néhány bátor, aki egy adott jelre megrohanná az öröket, és letépné őket a lovak hátáról? Ha leszerelnék őket? Biztosan meghalnának sokan a dulakodásban, de ezer és ezer társuk megszabadulna talán.

Eszembe jutott a hódoltság kora, amiről az iskolában tanultam. Amikor a törökök rabláncra fűzve hajtották el a lakosságot az otthonaikból.

Miért van az, hogy néhány fegyveres élet és halál ura lehet a tömeg felett? Mi lehet az oka, hogy bármennyire sok is a bárány, és bármely kevés a farkas, mégis mindig az utóbbi győz?

Miért nem védekezik senki az ártatlanok közül? Talán a túlélésben hisznek? Vagy egyszerűen csak meghal a lelkük?

*

Hátra volt még a kukorica vetése. Szerencsére, a góré nem vált a tűz martalékává. A katonáknak pedig nem volt idejük, hogy a csövekről lemorzsolgassák a szemeket. Így megmaradt a vetnivaló. Apám úgy döntött, hogy földjeinket állat nélkül lehetetlen megművelni. Összetákolta egy szekeret az udvaron talált roncokból, kerekekből. A járom sem kellett az oroszoknak. Megtaláltuk a kamra falán, felakasztva. Bár tehenet soha nem fogtunk be igás munkára eddig, most kénytelenek voltunk valahogy segíteni magunkon. A vetőgépet emberi erő nem tudta volna elhúzni. Így járom alá került szegény egyetlen tehenünk, és a megtalált kétéves üszőnk nyaka.

Nehezen ment, amíg összeszoktak, és megtanulták az irányításukhoz szükséges vezényszavakat.

Egyszer az egyik szomszéd kellemes hírrel állított be. Az egyik közeli faluban látta sánta lovunkat. Apám nekivágott a tíz kilométeres útnak, hogy hazahozza a Rárót. Szerencsére a ló nyelve is hibás volt. Amikor a gazda, aki már örült a talált jószágának – megtudta, mi járatban látogatja meg ez a patonai ember, nagyon elszomorodott. – „Lehet több sánta ló is, honnan tudja, hogy ez a magáé?” – kérdezte apámat.

„Ha a nyelve ép, magáé a ló. Ha hibázik belőle egy darab, máris viszem, mert akkor az enyém” – válaszolta apám. Így került haza Ráró.

*

Lassan helyreállt körülöttünk a rend. Mindent elvetettünk, ami a földbe kívánczolt. Volt egy szekerünk, két igavonóval. Volt egy lovunk. Megmaradt

a mindenkori Bodri kutyánk akkori példánya. Sőt, valahonnan a házunkba vetődött egy fekete kutya is. Közepes méretű korcs volt. Szomorú szemekkel nézett anyámra. Mintha azt mondta volna: „Ne zavarj el, meghálálom!” Így gazdagodtunk még egy állattal. Ördögnek neveztük el. Jó házőrző kutya vált belőle, és jól kijöttek Bodrival.

A tyúkok és egyéb szárnyasok elpusztultak. A baromfiól üresen tátongott. De a falu széléről, ahol nem laktak idegenek, és maradt néhány példány, anyám tudott szerezni egy-két tojót. Később csirkéket vettünk és kacsát is. Majd apámnak sikerült vásárolni két kismalacot. Megindultunk újra az élet útján.

Irén néni még néhányszor átjött hozzánk. Már nem tért be a házba, csak a kertig merészkedett. Hozta a gyerekeit is. Leült a füre, és valamit foltozgatott az ölében. A több hetes együttlét után ez nem volt számomra olyan lehetetlen dolog, de a család többi tagja felháborodott. Anyám hamarosan véget vetett a kínos helyzetnek. Kiadta a parancsot apámnak, hogy amíg ő él, ez a nő nem teheti be a lábát a kapun belül. Apám felmérte pillanatnyi helyzetét – hiszen a felesége már nem volt egyedül a harcban. A lányai mellette álltak. Letiltotta az asszony látogatásait.

Így aztán lassan megnyugodtak a kedélyek. Elmúlt a háború körülöttünk. Valahol a szívünk mélyén azonban sejtettük, hogy a falak között, belül nem jön el a béke. Irén néniből újra „csúf asszony” lett. Sőt, a testvéreim között csak „cafka”. Anyám pedig bezárkózott újra lelke mélységébe s nem említette az asszonyt, soha, amíg élt. Csak a halála előtt mondta nekünk, apámra célozva: „Éreztessétek vele, mit tett, ha meghalok!”

*

Egyik nyugalmasnak tűnő napon kiástuk az eldugott füstölt húsokat. Semmi bajuk nem történt a földben. Visszaaggattuk őket az éléskamra léceire. Csak egy picit töredéke volt annak, amit az oroszok elvittek, mégis, gyönyörűség töltött el bennünket, amikor a sok koplalás után rájuk néztünk. Már elfogyasztottuk az ősszel földben maradt zöldségek maradványait. Rágtuk a korhadt sárgarépat, fehérrepat, hogy valami vitamin legyen bennünk.

Sokáig a sonkák sem vidámítottak bennünket. Apám elvitte a kincsek nagy részét a „csúf asszonynak”. Alig maradt valami nekünk. Nagyon megrázott bennünket, főleg az a tudat, hogy jobban szereti azt a családot, mint minket. Annyira jobban, hogy elviszi a szánkából a kenyeret. Szomorúak voltunk emiatt, és fiatal vérmejsékletünket feszítette a tehetetlen düh.

Így botorkáltunk az élet fényei felé, eltakarítván körülöttünk a pusztítás nyomait. Elmentünk a szomszéd falvakba, ahol rokonok éltek. Ahol nem pusztult el annyi minden, mint nálunk. Az egyik helyen szalmát kaptunk, a másikon szénát. Sőt, egyéb élelmet is. Még élő állatot is adott az egyik nagynénink.

Béke volt. Csend és madárdal. Nem dübörögtek a fegyverek, nem ébresztett fel bennünket éjszakánként a harci járművek zaja. Megindult az élet a faluban.

Az egészségügy támadt fel először halottaiból. Napok múlva, hogy vissza-költöztünk, már kidobolták, hogy jelentkezzenek azok a nők a községházán, akiket megerőszakoltak az oroszok. Pápáról jöttek ki orvosok. Segítettek, ahogy lehetett. Csak a lelkek maradtak sérültek.

Megjött az egyik mester. A Baló tanító úr. Egy azon kevesek közül, akik túléltek a vihart. Megindult a tanítás az iskolában. Megmaradtak a papjaink. A harangjaink is a tornyokban. Ágyúszó helyett újra harangzúgás szállt a fák fölé.

A Patyi Sándor bácsit választották meg bírónak. Nem nagyon értett szegény a falu dolgaihoz. De értett oroszul, és orosz volt a felesége. Ez most előnyt jelentett az új viszonyok között. Megindult a posta is.

Egyik nap levél érkezett Kőszegről. Amikor megláttam az iskola pecsétjét a borítékon, akkorát dobbant a szívem, hogy le kellett ülnöm. Remegő kezekkel bontottam szét az írást, mely közölte velem, hogy újra kezdődik a tanítás. Igaz, csak néhány hét volt hátra az év végéig, de ha elmegyünk, a tanárok átveszik velünk az anyagot, és levizsgálhatunk. Az intézet ugyan szétdúlva áll, de valamelyik osztálytársunk, aki ott lakik, biztosan befogad bennünket.

Az utóbbi hónapokban nem gondoltam Kőszegre. Nem akartam rágondolni. Azt hittem, vége a tanulás gyönyörűségének. Gondjaim és rettegéseim elterelték a gondolataimat a távolabbi jövő építésétől. A mának éltünk, és sikernek könyveltük el, ha esténként a konyhában összebújva, félelem nélkül beszélgethettünk.

Felkavart ez a levél. Olyan érzést váltott ki belőlem, mintha a sötétségből hirtelen fényre értem volna. Ugyanakkor szorongás fogott el, vajon visszahoz-e a szüleim a gimnáziumba? Mindenük elveszett, amiből pénzt lehetett volna szerezni. Miből fizetik a költségeket?

Hirtelen eszembe jutott a padtársam, Gneisz Ancsi. Hátha ők befogadnak arra a néhány hétre, a vizsgákig? Levelet írtam neki, és ő postafordultával válaszolt: mehetek.

Újra Kőszeg

Nem tudom, hogyan szerzett apám pénzt a vasútra. Lehet, hogy nem is kellett még jegyet váltani a zürös időkben. Azt sem tudom, ki vitt ki bennünket az állomásra. Arra emlékszem csupán, hogy nem gyalog mentünk.

A vonatok még nagyon bizonytalanul közlekedtek 1945 tavaszán. Kőszegre érkezésünk két napi utazás eredménye volt. Először egy tehervonatra tudtunk

felszállni, mely csak Pápáig közlekedett. Lovakat szállítottak rajta, s az állatok lábainál húztuk meg magunkat. Nem voltunk egyedül. Sok szerencsétlen ember utazott velünk. Pápáról csak éjszaka ment tovább szerelvény. De amikor a fél napi várakozás után befutott a vonat a pályaudvarra, kétségbeesve tapasztaltuk, hogy a kocsik zsúfolásig megteltek. Még a lépcsőkön is lógtak az utasok. Sőt, az ütközőkön is. Választási lehetőségünk a nullára csökkent. Ha nem akartunk gyalog menni, bármi áron fel kellett kapaszkodnunk valahová. Mivel csak az ütközőn akadt némi hely, oda másztunk fel. Félelmes volt ez az utazás. Álltunk a csúszós vason, kezünket a vagonok széléhez tapasztottuk. Aki szerencsésebb volt, talált egy kicsi kiugró deszkavéget, vagy egy kiálló szöveget, amibe belekapaszkodhatott.

Orosz katonák is utaztak velünk, és az elmúlt idők borzalmai után, amit nem tudtunk elfelejteni – nagyon féltünk. De minden erőmet arra összpontosítottam, hogy le ne potyogjak a vonatról. Zakatoltak mellettem a kerekek. Láttam lábaim alatt a talpfák futását. Olyanok voltak, a két párhuzamos sín közé merőlegesen beékelve, mint egy óriási létra, amely vízszintesen vezet a távolba, nem felfelé, a magasba. A tavaszi éjszaka hűvösnek tűnt, ahogy a vonat szele az arcomba csapott. A gőzös füstje néha felénk szállt. Kormosak lettünk és fulladoztunk. Apám kiáltott felém, hogy csukjam be a szememet, nehogy beleszálljon a szikra. Szerencsére a kőszegi hátizsákomat megtaláltuk a kert sarkában. Kimostuk, és abba tettük a könyveimet. Nehéz csomag volt. Húzta a vállaimat. Apámnak is jutott egy csomag. Élelmiszer és a megmaradt ruháim. Azokat anyám zsákba varrta. Apám spárgával kötözte fel a hátára, már a lovakat szállító vagonban. Akkor már látható volt, hogy nem lesz könnyű ez az utazás, és szüksége lehet mindkét kezére.

A vonat sokszor megállt a nyílt pályán, s nekem eszembe jutottak az utolsó utazásaim a háború alatt. A repülőgépek a fejünk felett. A vagonból való futásaink a kukoricatáblák közé. Most attól félttem, hogy az orosz katonák kihasználják az alkalmat, és megtámadják a nőket. De szerencsénk volt, és az éjszaka valahogy mégis véget ért.

Hajnalban érkeztünk Szombathelyre. Siralmasan nézett ki az állomás. Rajta a bombázások nyomai. Üszkös falak és romok. Maga az épület állt ugyan, de a teteje beomlott. Az ablakokból nemcsak az üveg hiányzott, hanem a tok is.

Nyílásaikban törmelék halmozódott fel. Annyira fáradt voltam, hogy apám a kezével lesöpörte az egyik párkány helyét, és a kabátját ráterítette a piszkos téglákra. Félttem, hogy megfázik, mégis az álmoság olyan erővel tört rám, hogy lefeküdtem a rögtönzött ágyra és el is aludtam. Nem alhattam sokat. Kényelmetlen volt a fekhely és fáztam.

Kőszegre gondoltam. Az internátus meghitt falai közé vágytam. Szerettem volna a betegszobák egyikében feküdni, mint régen, még a háború előtt, amikor

hirtelen rám tört valamilyen betegség. Az álmoságtól rázott a hideg. Gyengülő lelkemen úrrá lett elgyötört testem és sírva fakadtam. De, amint ott, a csupasz ablaknyílásban vacogni kezdett a fogam, igyekeztem legyőzni hatalmas elkeseredésemet, és behunytam a szememet. Ez mindig használt, ha rám tört a kétségbeesés. A zárt pillák eltakarták előlem a jelen borzalmait, és visszabüvölték, varázsolták elmúlt gyermekkorom legszebb élményeit. Ilyenek voltak a betegszobákban eltöltött napok. Amikor már elmúlt a láz és a fájdalom, amiért odakerültem, és csak a meleg, puha párna simogatott. Meg a „kedves nővér”, aki ápolt bennünket, aki anyánk szeretetét pótló gondoskodással látta el körülöttünk a gondozás műveleteit.

Ezekre a betegszobákra gondoltam hirtelen, és a fogaim összekoccanása lassan csillapult. A két betegszobára gondoltam, melyek az intézet melletti kicsi házban voltak. Az épület külön, utcára nyíló kapuval rendelkezett, de az internátusból is meg lehetett közelíteni. A díszterem melletti folyosón kellett átfutnunk, a szekrények mellett, amelyekben a tankönyveinket tároltuk. Ha továbbmentünk azon a folyosón, egy szűk, padlós átjárón közelíthettük meg a kicsi ház emeletét. Ott rendezték be a két betegszobát a gyengélkedők részére. A ház földszintjén is volt egy helyiség, ez volt az elkülönítő. Ott tartották járványok idején a fertőző betegeket. De ilyen eset nagyon ritkán fordult elő.

A betegszobák közül az egyik kicsi volt. Talán három-négy vaságy volt benne. Közöttük éjjeliszekrények álltak. A sarokban egy fehér cserépkályha ontotta a meleget. A diakonissza nővér fűtötte be reggelenként. Gyantaillatú fenyőfával gyújtott tüzet. Ahogy ropogott az összerakott máglya, ahogy lassan ontani kezdte a hőt, úgy engedett fel bennünk is a betegség okozta kellemetlen érzés. A befűtés alatt szétáradó illat mindig nagyanyám tűzrakásait juttatta az eszembe. Szinte örültünk, amikor betegek lettünk. Még akkor is, ha nagyon rosszul éreztük magunkat. Mert ilyenkor megtört monoton életünk végeláthatatlan egyformasága.

Ilyenkor levonultunk a betegszobába. Volt egy kicsi előtér. Ott fogadott bennünket Erzszi nővér. Néha csak úgy lefutottunk hozzá, különösen vacsora után. Olyan jó volt látni kedves arcát. Türelemmel hallgatta panaszainkat. Gyógyszert adott, ha szükség volt rá, vagy egyszerűen csak megsimogatott bennünket. Megérezte, ha erre vágytunk.

Ha indokoltnak vélte, megmérte a lázunkat. Már hőemelkedés esetén ottfogott bennünket a meleg, meghitt, gyógyulást nyújtó fehér vaságyak egyikén. Ilyenkor egy szobalány felment a saját ágynemünkért. Összehajtogatta a hófehér paplant, párnát, belecsomagolta a barna takaróba, és lehozta a betegszobába. Üresen maradt az ágyunk az osztály hálótermében. Már az is esemény volt, ha a hosszú fekhelysorok között hirtelen egy csupasz matrac éktelenkedett. Más lett a szoba hangulata. Valaki hiányzott. Valakit várhattunk újra közénk.

Lent, a kis „kórházban” – ahogy néha neveztük – a saját, megszokott fészünk melegét élvezhettük ily módon. Még a könnyveinket is lehoztuk. A tankönyveket, hogy tanulhassunk, ha már jobban leszünk. Nehogy túlságosan lemaradjunk a többiektől. De lecsempészünk a kedves olvasmányainkat is. Emlékszem, egyszer annyira izgatott egy regény, hogy nem bírtam magammal. El kellett olvasnom, azonnal. Akkor – életemben először – csaltam. Betegnek jelentkeztem. A nővér biztosan észrevette a cselt. Hiszen egész nap olvastam az ágyban. Lázam sem volt. Nem haragudott. Azt hiszem, megértett.

Látogatni elvileg nem volt szabad a betegeket, nehogy átragadjon a kór az egészségesekre. De minden délben, tanítás után megjelentek a barátnők. Erzsi nővér szemet hunyt az ilyen kis szabálytalanságok felett. Tudta, hogy szükségünk van szeretetre. Gyógyulásunk egyik feltétele volt. Gyorsan elsuttogták a napi eseményeket. Elmondták, mi a lecke. Pici pletykákkal vidámitottak bennünket.

Mindennap jött az orvos is. Nem tudom, miért, de a diákok csak „Ochse”-nak hívták. Ami magyarul ökröt jelent. Azt hiszem, nem szerették. Szegény, nem sok dolga volt velünk. Bajainkat Erzsi nővér maga is megoldotta.

Erzsi nővér! A betegszoba ura. A gyógyító tündér! Hosszú, fekete ruhájában, hófehér, kikeményített fityulájával a fején járkált közöttünk. A kis szobából nyílt az ő birodalmának az ajtaja. Oda soha nem léphettünk be. Este oda vonult vissza. Reggel onnan lépett ki. Üdén és vidáman. Patyolatliszta fityulája ragyogott, arcából, szeméből szeretet sugárzott felénk. Amikor elvégezte körülöttünk az ápolással járó tennivalókat, mellénk telepedett. Leült az ágyunk szélére, és beszélgetett velünk.

Ha sok volt a beteg gyerek, megnyitotta a másik szobát is. Télen ott is befűtött és oda fektette az újabb betegeket. Ez már nagy helyiség volt, legalább 12-14 ágygal. Itt nem szerettem annyira. Túl sokan voltunk.

Egyszer sikerült egyedül maradnom Erzsi nővérrel a kis szobában. Az egész internátusban csak én betegedtem meg. Csak engem kényeztetett napokon át. Akkor már nagyobb voltam, talán negyedikes. Esténként, amikor elült az Árpád tér amúgy is ártatlan, kicsi zaja, Erzsi nővér meggyújtotta a kicsi hangulatlámpát, és beszélgetni kezdtünk. Mindenről, ami eszünkbe jutott. Irodalomról, történelemről. Napi dolgokról. Sokat mesélt a Bibliáról. Akkor én már végigolvastam a Szentírást. Ismertem a történetek nagy részét. Már otthonról is bőven hoztam magammal. Sokszor vitába szálltam vele. Élveztem ellenérveit, ha valamilyen pogánykodásra adtam a fejemet. Ilyenkor tett igazán boldoggá a nővér közelsége.

Feküdtem az ágyban, a fehér párnán, amit az ő keze varázsolt kellemessé, és néztem őt. Mozdulatlan arccal figyeltem a szemét, melyből hit sugárzott. Tisztaság és jóság. Azokban a percekben otthont font körém. Úgy éreztem

magamat, mintha a családom körében lennék. Mint kicsi és gyenge apróság. Az anyám és a nagymama pedig ülnének az ágyam szélén. Boldog voltam. S mivel féltem, hogy elmúlik a varázs, behunytam a szememet, hogy jobban az agyamba véshessem e meghitt percek bűvöletét. Így aludtam el Erzsí nővérrrel. Lágy simogatásával, melyet éreztem még lázas homlokomon. Langyos ujjainak érintése enyhítette láztól égő arcomat. Aztán elnyomott a betegség okozta gyengeség. Álom ült szemeimre és elaludtam, a diakonissza nővér varázshangjával a fülemben.

*

Ez az emlék futott át rajtam a szombathelyi vasútállomás kiégett ablakában. Még jobban fáztam, és feltápászkodtam. Apámmal sétálni indultunk az állomás körül. Vonatot Kőszegre csak az esti órákban ígértek a vasutasok. Böven volt időnk a szétnézésre. Inkább a kedvünk ment el a járkálástól. Nagyon frissek voltak még a város sebei. Rossz volt látni a lerombolt házakat, a bombatölcséreket az állomás körül. Az embereket, rongyos, piszkos ruháikban. Lerítt róluk a nyomor és az éhség.

Visszamentünk az állomásnak nevezett romhalmazba, s kimentünk a peronra. Emlékszem, egy bódében italt mértek. Piszkos poharakban, szörnyű állapotok között. Oroszok járőröztek mindenfele. Az épület aránylag épen maradt szárnyában volt a parancsnokságuk. Két részeg katona randalírozott az utcán. Már séta közben találkoztunk velük a városban. Azért is siettünk vissza az aránylag biztonságosabb vasúti területre. Láttuk, hogy utánunk ők is bejöttek a peronra, és még ittak is a bódében. Annyira elkábította őket az alkohol, hogy ordítózni kezdtek, s a várakozó utasokat ijesztgették.

Akkor lépett ki a peronra két fegyveres járőr. Tisztek vagy altisztek lehettek, mert csillag volt a vállukon. Valamit mondtak oroszul a két ittas katonának. Az egyik közülük azonnal eltűnt, a másik azonban szembeszállt velük. Feleselni kezdett a feletteseivel, és artikulátlan hangokat adott ki magából. A két járőr megragadta a renitens katonát és messzebb vonszolta, távol az állomás épületétől. Apám akkor már kíváncsi volt az esemény folytatására. Mint többszörösen katonaviselt embert, izgatta, mi lesz a végkifejlet.

Valóban végkifejlet következett. A két járőr elővette a fegyverét, és puskatussal verni kezdte a részeget. Apám közelebb ment, hogy lássa, mi történik, s amikor ösztönösen utána léptem, intett, hogy maradjak távolabb. De annyira féltem és féltettem apámat is, hogy nem bírtam megmaradni a peronon, én is megindultam az ütlegetés színhelye felé. Akkor már a földön feküdt a bűnös. Vagy áldozat? Csak nyöszörögni tudott, majd kinyúlt élettelennek látszó teste a földön. Néhányat még rángatózott a lába, aztán mozdulatlanul feküdt a sínek mellett. Ma sem tudom, meghalt-e, vagy csak elájult?

Amikor apám észrevette, hogy követem, otthagya a látványt, és vállaimat átkarolva betuszkolt a romos épületbe.

A vonat a koraesti órákban indult Kőszegre. Az út egy óráig tarthatott. Nem álltunk meg a nyílt pályán, csak a megállókban. Mindenhol csak romokkal találkoztunk. Összedőlt állomásépületekkel, melyeknek az ablakában a megszokott muskátlis ládák helyett pernye volt és törmelék. Még világos volt, amikor Kőszegre értünk. Ancsiék szeretettel fogadtak bennünket. Apám is náluk aludt. Végre kipihenhattuk magunkat.

Másnap apámmal felkerestük iskolánk vezetőjét, Arató igazgató urat. Ahogy jártuk az utcákat, csak szomorúsággal találkoztunk. Az egész város szovjet katonáktól hemzsegett. Civilt alig lehetett látni. Nagyon megszenvedte a város a háborút. Kőszeget nem bombázták, de a harcok alatt sok szörnyűséget kellett elviselnie a lakosságnak. Iszonyatos rombolást vittek véghez az orosz katonák. Rengeteg nőt becsuteltettek meg, tettek tönkre. Az iskolatársaim közül is sokan estek áldozatul a hordáknak. Az alma materbe nem juthattunk be. Orosz parancsnokság vette igénybe az épületet. Az iskolának egy Chernel utcai házban biztosított helyet a város magyar vezetése.

Bementünk az igazgató szerényen berendezett szobájába, ahol a háború pusztításából megmaradt íróasztalon és egy széken kívül szinte nem is volt más bútor. Megható találkozás volt. A túlélés és a megmaradás öröme viaskodott a múlt elvesztésének bánatával. Apám elnézést kért a kopott ruhájáért. Emlékszem a szavaira, mert mélyen meghatottak. Azt mondta:

„Elnézést kérek nagyságos igazgató úr, de csak az maradt meg, ami rajtunk volt.” Nem tudtam, miért, de megrendített ez a megszólítás. Apám szájából furcsán hangzott. Az a jelenet jutott az eszembe, amikor gyermekkoromban egyszer anyám „kezét csókolommal” köszönt a fiatal grófkisasszonynak.

A beszélgetés meghitt volt a két férfi között. Apám elmesélte, hogy tönkrement a gazdaság, hogy leégtek az épületeink. Elvesztek az állataink. „De megmentettem a lányaimat” – fejezte be apám a beszámolót, és olyan boldogság sugárzott a szemeiből, hogy Arató igazgató úr arcán is megjelent az együttérzés öröme.

Megtudtuk, hogy az internátusból semmi nem maradt. A berendezéseket tönkretették, s nem tudni, jövőre lesz-e lehetőség a bentlakásra.

Őszintén megvallva, fiatalságom örömmel fogadta a szomorú hírt. Reméltem, hogy Ancsiéknál maradhatok majd a nyolcadik osztály elvégzése alatt. Járkálhatunk az utcán. Beszélgethetünk fiúkkal, és élvezhetjük a zárt internátusi élet helyett a szabadságot. Apám hazaindult még aznap. Én két hétig jártam „iskolába”. Aztán vizsgát kellett tennem a hetedik osztályból.

A hazautazás a sikeres évvége után még bonyolultabbnak ígérkezett. Apám értem jött, mivel akkoriban nem volt tanácsos fiatal nőnek egyedül közlekedni.

Nem is nagyon volt mivel utazni. Szombathelyig valahogy eljutottunk vonattal. Onnan semmi lehetőségünk nem nyílt a továbbjutásra. Katonai szerelvények szállították a csapatokat, és tehervagonok százai vesztegeltek mindenfelé az összerabolt kincsekkel a félreeső síneken.

Elindultunk gyalog. „Julianus barát is a lábán ment el felfedező útjára, meg Körösi Csoma Sándor is” – mondta apám, én meg hozzátettem, hogy nekünk könnyebb, hiszen a saját hazánkban vagyunk. Ennek a tudatnak mélyen ellentmondott az útközben eléink táruló látvány. A főutakat idegen katonaság vette igénybe. Nem lett volna tanácsos arra vándorolnunk. Mellékutakat kerestünk. Szerencsére nyár volt. Nem szenvedtünk a hidegtől. A hetedikes könyveimet Ancsiéknál hagytuk, így nem húzta teher a vállamat. Falvakon mentünk keresztül. Néha felvett bennünket egy-egy lovas kocsi a települések határában. Addig pihentünk és beszélgettünk a gazdájával. Szívfájdító eseményekről számoltak be, amik megtörténtek velük. Aztán megérkeztek a falujukba. Behívtak bennünket egy pohár vízre. Néha kenyeret is kaptunk. Aztán folytattuk gyalog az utat. Egész napi bandukolás után érkeztünk meg Celldömölkre. Tudatosan mentünk abba a városba, mert a patonai kocsmáros, a Gál Józsi bácsi bátyja ott lakott. Apám ismerte régről. Valamikor híres étterme volt a központban, amit a háború után szerényebb körülmények között kinyitott. Nála szálltunk meg éjszakára. Vacsorát is kaptunk.

Másnap reggel folytattuk a gyalogutját. De már nagyon fáradtak voltunk. Fájt a lábunk. Utunk másik állomása Nemesszalók volt, ott lakott egyik iskolatársam, a Szalóky Zsuzsi. Rongáltan ugyan, de állt a kastély. Amolyan közép-nemesi kúriára emlékszem és amikor az összerombolt kapun beléptünk az udvarra, megkönnyebbülve észleltük, hogy Zsuzsiék élnek, és otthon vannak. Náluk is megpihentünk. Kaptunk tőlük egy kis kenyeret útravalóul. Mélyen meghatott a jóságuk, hiszen nekik sem volt mit enni. Ezzel az élelemmel aztán hazáig kibírtuk az utazást. Kertek alatt érkeztünk haza. Bakonytamási volt az utolsó pihenőhelyünk. Ott már rokonok laktak.

Kétnapi vándorlás után érkeztünk haza. Karcsi bácsi még nálunk lakott. Hálából, hogy otthont lelt a házukban, addig nem akarta férfi nélkül hagyni a családot, amíg apám haza nem ért velem. A következő napokban aztán útnak indult ő is. Apám, aki közben szerkesztett egy könnyű kocsit Ráró számára, kivitte az állomásra. Ráró a bicegős lábával lassan tette meg az utat, s elég későn ért vele haza apám. Már féltünk, hogy baja esett az úton.

Karcsi bácsit megsirattuk. Második apánkként szerettük. Sokáig nagyon hiányzott. Végre levelet kaptunk tőle. Megérkezett az otthonába, és épségben találta a feleségét is.

Lassan elérkezett az aratás. A tankcsapások nyoma meglátszott a gabona között. De a megmaradt kalászkok beértek. Sárgán ringott a mező, piros pipa-

csok és kék búzavirágok nyíltak a táblák szélein. Elmúlt a háború és a kaszák – amik egykor értünk emelkedtek a fejek fölé az Öreg-hegyen – visszakapták méltó szerepüket a természet szent birodalmában, és újra belesuhinhattak a búzatáblába.

Aratás előtt néhány nappal újabb hivatlan lakók érkeztek. Volt katonák, akik nyugati fogságból szabadultak. Az egyik férfi régen tejellenőr volt és Pápáról járt ki a faluba. Apámnak jó ismerőse volt és gyakran megfordult a házukban az elmúlt években.

Ő toppantott be hozzánk egyik délután egy idegen férfival. Mint kiderült, Békés város egyik iskolájának az igazgatója volt a háború előtt. De behívták katonának, majd a front után nyugatra hurcolták. A tanító úr sebes lábakkal érkezett. Rossz bakancsát a kezében tartotta, és talpából szivárgott a vér. Alig tudott már járni. Véletlenül találkoztak keserves vándorlásaik közben, s a tejellenőr vezette hozzánk. A hidegszobában vetett ágyat nekik anyám. Szalmaszákon feküdtek, pokróccal takaróztak. Ezek maradtak meg a front után. Apám, aki valaha orvos szeretett volna lenni, ha nem ragasztja otthon a föld imádata, most kiélte minden gyógyító hajlamát. Kikezelte a sebeket. Minden este átcserélte a kötést. Sebbenzint szerzett valahol, azzal fertőtlenítette a sérülések környékét. Két hét alatt helyrehozta az igazgató úr lábát. Még egy hétig erősítette őt anyám, aztán útnak indítottuk.

Ahogy később megtudtuk, szerencsésen hazaért. Levelet kaptunk tőle, melyben tudatta, hogy a feleségét és a lányát otthon találta, de a fia, akit leventeként elhurcoltak – nem tért vissza. Később, már egyetemista koromban meghívtak az otthonukba egy nyáron. Lányukkal, akit Annának hívtak, sokat kerékpároztunk. Emlékszem, vele láttam a san franciscói földrengésről készült filmet, ami annyira felzaklatott, hogy napokig nem tudtam aludni. Minden délután felöltözött a család, és kimentek az állomásra. Várták a fiukat a pesti vonattal. Mindig megvárták, amíg az utolsó utas is kiszáll a rozoga vagonból, aztán lehajtották a fejüket, és szépen hazasétáltak. Amíg náluk laktam, ez volt a délutáni program. Gondolom, azután is ezt tették. Az asszony minden visszaútnál azt mormolta magában: „Érzem, hogy él és visszajön.” 1953-ban hazaérkezett a fiuk.

Újrakezdés

1945 nyara az újrakezdés ideje volt. Benépesült a határ. „Csöbe” szökkent a kukorica. A burgonya, amit a rettegések idején ültettünk, érlelte rózsaszínű gumóit a föld alatt. Kőszegre készültem. Nem emlékszem, mikor kezdődött az utolsó iskolai év. De Ancsiéknál lakhattam. Még két vidéki osztálytársamat,

Buti Mimit és Bachát Vikit is befogadta rajtam kívül a Geisz család. Ancsival együtt megkaptuk az egyik szobát, s az az egy év, amit náluk töltöttem – a sok bánat és baj ellenére – vidámsággal telített esztendő volt.

De addig még lezajlott egy választás odahaza. Emlékezetes volt, azért írok róla. Ősszel tartották, november elején. Nem tudom, hogy a késői tanévkezdés miatt tartózkodtam-e még odahaza, vagy Kőszegről utaztam haza a nagy eseményre. A falu életörömmel és lelkesedéssel volt tele. A szavazás maga a katolikus iskolában zajlott le. Megmaradt ruhadarabjaink közül a legszebbeket aggattuk magunkra, az ünnepélyesség kedvéért, úgy vonultunk végig a falun. Majdnem mindenki a Független Kisgazdapártra voksolt. Abban látták biztosítottnak a paraszti jövőt.

Amint végigvonultunk a falun, derűs, boldog emberekkel találkoztunk. Az arcokon az elszenvedett szörnyűségeknek a nyoma sem látszott. Mindenki terveket szövögetett s a nagy szegénységben is bizakodással teltek el jövőjük iránt.

Amint a kastély bejárata előtt haladtunk, egy csoporttal találkoztunk, akik már az urnáktól jöttek.

– Kire szavaz, Pista bátyám? – kiáltotta az egyik fiatalember apámnak.

– Tudsz titkot tartani? – kérdezett vissza apám.

– Tudok – súgta a fiatalember, közelebb lépve hozzánk.

– Én is – felelte apám, és nevettünk mindnyájan, megkönnyebbülten, a túlélés boldogságában.

Találkoztunk az intézővel is, aki német ember volt, s nehezen ejtette a magyar szavakat. Ha apámhoz eljött – elég gyakran tette – és a kutyaugatásra kiléptünk a házból, akkora óriás állt előttünk, hogy árnyékot vetett ránk. Megállt a lépcső előtt és megkérdezte: „Nem eszi meg a kutya?”

Amikor megnyugtattuk, hogy nem harap a Bodri, csak akkor nyugodott meg. Akkor kérdezte meg: „Házban Pista itt?”

Most vele találkoztunk. Örültek egymásnak apámmal. Ő elmesélte, hogy minden családtagja él és egészséges. Kint laktak egy majorban az Eszterházy-birtok magnemesítő telepén.

Apám elismételte ugyanazokat a szavakat, amiket Arató igazgató úrnak mondott Kőszegen: „Mindenem elveszett, de megmentettem a lányaimat.”

Így értünk le az iskolába, így szavaztam, életemben először.

A nyolcadik osztályt bejáróként végeztem el a gimnáziumban. Ancsiéknál laktunk, ugyanúgy, mint a hetedikes vizsgák előtt. Örültem, amikor újra beléphettem az iskola kapuján. Pedig már semmi sem volt a régi. Tönkrement a berendezés. Megszűntek a csodálatos szaktantermek. Elpusztultak a gazdag szertárak. Csak osztálytermeket tudtak berendezni a szétszórt és megtalált

padokból. Az osztálytársaim közül sokan nem jöttek vissza. Volt, akiről hírt sem kaptunk. Volt olyan, akit megerősszakolt egy csapat orosz katona, és megőrült. Volt, aki családjával együtt nyugatra ment.

Vagy tizen-tizenketten maradtunk. A régi létszámnak a felét sem tettük ki.

Sokat kellett tanulnunk, hiszen a hetedikes év anyagát is gondosabban néztük át. Pótolnunk kellett a háború okozta kiesést.

Az utcák még tele voltak idegen katonákkal. Sőt, Ancsiék második szomszédjában egy orosz parancsnokság működött. Nem féltünk már annyira tőlük. Nem bántották a civil lakosságot, mégis – a zsigereinkben élt a múlt – akaratlan összeretentünk, valahányszor találkoztunk velük. Emlékszem, Ancsiéknál nem volt csengő. Nagy, fából készült kapu védte a házat. Az iskolából hazajövet zörgetnünk kellett, hogy Annus néni beengedjen bennünket. Ha egy picit is később jött, és az utcán oroszok jöttek felénk, akkora csapásokat mértünk félelmünkben az ártatlan deszkákra, hogy megfájdult az öklünk. Gneisz bácsi esténként megerősítette a bejáratot belülről. A falba ácskapcsokat vert, s azokba vastag fa rudakat tolt.

Pici udvar is tartozott az épülethez. Ott volt a mellékhelység és egy apró, fából összetákolt ól. Nem tartottak benne állatot a háború előtt, most azonban Annus néni szerzett néhány tyúkot. Nagyon rossz volt a közellátás a háború után. Bizony, gondot okozott neki a saját két gyermeke mellett még három éhes diák étkeztetése. Szüleink természetben fizettek értünk. Lisztet, zsírt és burgonyát küldtek vagy hoztak. Sőt, amikor érettségi után Márika értem jött, hozott egy tyúkot is, egy fészekalja kiscsibével. Ennek örült Annus néni a legjobban. A tyúkok biztosították a tojást az általam kedvelt melaszos kalács készítéséhez. Hétvégeken ez volt az ünnepi torta. Szerettem a melasz ízét. Még kenyérre is kentük. Barna volt, majdnem fekete. A cukorgyártás melléktermékeként került piacra. Rendes időben állati takarmányként szolgált, de most minden család ezt használta édesítőszerként.

Csodálatos volt az a 45/46-os tél! Fehérek voltak a háztetők. A járdák mellett hosszú hótorlaszok kígyóztak az egykori lövészárkok földkupacai helyén. Messze volt az iskola. Gyér öltözékünkben agyonfagyunk, amíg beértünk. De jó volt végigmenni a szeretett városon, elmenni a csodálatos Jézus szíve templom előtt. Élvezni a Fő tér viszonylagos csendjét.

Futottunk, mert fázott a lábunk. Néha késve értünk az első órára, mely rendszerint számtan volt. Olyankor Ancsi vállalta a szószóló szerepét. Odament a katedrához, és bocsánatot kért pontatlanságunkért: „Elnézést, tanár úr a késésért, de olyan hideg van”. Erre a régen – az iskola szigora miatt – elfogadhatatlan magyarázatra Marton tanár úr csak bólintott: „Jól van, üljenek le.”

Úgy emlékszem, legtöbbször fűtés sem volt az iskolában. Minden osztályteremben állt egy ócska vaskályha. De meleget csak akkor sugárzott, ha a

diákok hoztak magukkal tüzelőt. Néha Gneisz bácsi adott egy-két darab szenet, vagy egy szál tűzifát, amit örömmel cipeltünk. Ha nem sikerült fűteni, rövidebbek voltak a tanórák. Ilyenkor előbb mehettünk haza, és Annus néni befűtött a konyhába. Héjában sült krumplival várt bennünket, és amikor hazaértünk piros arccal és megdermedt testtel, kiszedte a sütőből a forró ételt és a kezünkbe nyomta. Olyan forró volt, hogy egyik kezünkől a másikba dobálgattuk a meleg labdát, mindaddig, amíg ki nem hűlt, és a tenyerünk fel nem melegedett. Csak langyosan fogyasztottuk el.

A karácsonyi szünet után Bachát Viki nevű társunk nem jött vissza. Ketten maradtunk „kosztos diákok”, Buti Mimivel. Egy szobában laktunk. Ancsi viszköltözött a szüleihez a ház másik felébe. Érdekes beosztású épület volt. A nagy kapun belépve hosszú kapualj fogadott, mint a többi, német ajkúak lakta házban az utcában és a város legtöbb helyén. Aztán, mintha kettévált volna a ház. Jobbról és balról egymással szemben két ajtó nyílt. Mindegyik azonos méretű konyhába vezetett. Azokból lehetett a szintén egyforma nagyságú szobákba jutni. Tulajdonképpen ikerlakás volt. A bejárati kapuval szemben helyezkedett el a harmadik ajtó, mely a kicsi udvarra vezetett.

Az év elején még élt Ancsi nagyanyja. Ugyanabban az utcában lakott, a szemközti házak egyikében. Gyakran meglátogattuk mi is, Mimivel, hiszen olyan szeretetben éltünk a Gneisz családban, mintha vér szerinti gyerekeik lettünk volna. Ancsi öccse, Józsi, aki szintén gimnazista volt, abban az időben tanult táncolni. Mi tanítottuk az első lépésekre. Hol a kicsi udvaron, hol a szobában gyakoroltunk, és emlékszem, mindig a sarokból indultunk el. Néha, különösen hétvégeken átmentünk a szomszédba, ahol szintén lakott egy osztálytársunk, a Pomogyi Magda. Négyen voltak testvérek. Négy lány. Apjuk altiszt volt a cögereiben, s az a tény, hogy naponként beléphetett a bűvös épületbe, a katonaiskola rejtelmes falai közé, külön dicsfénnel övezte alakját a szemünkben. Pomogyiéknál sokat táncoltunk. Néha egész délutánokat töltöttünk náluk.

Hetenként egyszer összejöttünk a város fiataljaival is. Az evangélikus templom zárt udvarában volt egy épület, melynek az egyik terme gyülekezeti helyiségként szolgált. Nagyon szerettünk eljárni ebbe a közösségbe. A város eddig ismeretlen lányai közé. Együtt, énekeltünk, és sokat beszélgettünk napi gondjainkról. Legtöbbjük hauer – így nevezték Kőszeg német ajkú lakosait – lány volt. Sajnos, a háború rémségei utáni fellélegzésünk egy percig sem maradt igazán zavartalan. Nemcsak az orosz katonák jelenléte zavart bennünket, de más bajok is előjöttek. Belerobbantak békére vágyó életünkbe.

Ilyen volt a német kitelepítés. Összeszedték ezeket a családokat, és elhurcolták őket Németországba. Itt kellett hagyniuk a családi fészket, a szeretett várost, az éltető hazát. Azt a hazát, amit szolgáltak és szerettek. Azt a templo-

mot, amit ők építettek. Társaink közül a legtöbb lánynak mennie kellett. Azok maradhattak idehaza, akik magyar fiúkhoz mentek feleségül. Sok esküvő volt abban az időben Kőszegen. Apró emléktárgyakat készítettünk a távozóknak és az utolsó összejövetelen átadtuk nekik. Könnyes szemmel váltunk el egymástól. Akkor még nem tudtuk, hogy örökre.

Élt két öreg hauer asszony a város túlsó szélén. Testvérek voltak, mindkettő özvegy. Pici házikóban laktak. Két kecskét tartottak, azok tejéből tartották fenn magukat. Tőlük hordtuk esténként a finom kecsketejet Ancsi nagymamájának. Élvezet volt naponként elsétálni hozzájuk. Végigbaktattunk a városon. Megálltunk a házak előtt. Felfedeztük az érdekesebb kapukat. Észrevettük a díszítéseket rajtuk és felettük, a falakon. Amikor bentlakóként, hosszú sorban róttuk a várost, szigorú rendben és állandó felügyelet mellett, nem láttuk meg azt a sok szépséget, amit ez a város rejtegetett. Most éreztük igazán, mit jelent a szabad mozgás. Csodálatos érzés birtokosai lettünk. Ezeken a sétákon fedeztük fel igazán Kőszegét.

Emberközelben élhettünk. Beszélgethettünk a házak előtt tipegő öregekkel. Különösen a város szélén volt ez lehetséges, ahol a környék falusi jelleget öltött, és a házak előtt padok hívogatták a megfáradtakat. Barna köcsögben hoztuk a napi adagnak szánt fél liter kecsketejet a két öregasszonytól, a harmadiknak, aki valaha az osztálytársuk volt. Valaha, a múltban. Számunkra oly régen, hogy amikor ezt mesélték, úgy éreztük, Harsányi tanár úr történelemóráján ülünk. Mintha tőle hallanánk az elszállt idők feledéstől megmentett krónikáját. Jó volt ezek között az öregek között. Gondolataik tiszták voltak, mint az írottaké éles levegője. Érzéseik melegek, mint a hegyek havára letűző napsugár. Mely felmelegíti a testünket és levetteti velünk a téli öltözetet. Miközben lábunk alatt ropog a fehér hó.

Aztán hirtelen vége szakadt a kirándulásoknak. Kitelepítették a két öregasszonyt is. Hiába kérték, hogy maradhassanak. Szerettek volna itthon meghalni. De nem könyörült rajtuk sem ég, sem föld, és férjeik porladozó csontjai mellett üresek maradtak az előre megváltott sírhelyek.

A két kecskét Gneisz bácsi elvállalta. Áthozta őket a pici udvarba. Helyet teremtett számukra a kicsi ólban, és megígérte a két öregnek, hogy gondot visel rájuk mindaddig, amíg ők hazatérhetnek.

„Vigyázz, Józsi – mondták utoljára az ajtóban, amikor elvezettük az állatot tőlük – mert az egyik elleni fog a tavasszal!” A kis gidák megszülettek valamikor az érettségi szünet alatt. De a két asszony nem tért vissza. Meghaltak valahol a nagy idében, ahol életükben sosem jártak.

Azon a tavaszon, még érettségi előtt, meghalt Ancsi nagyanyja. Elkísértük utolsó útjára, és amikor vége lett a szertartásnak, otthagytam a családot a sírnál. Elzarándokoltam a kedvenc oroszlánomhoz.

Régóta szerettem ezt a kőszobrot. Egy síron feküdt. Hatalmas oroszlánt ábrázolt. Sörénye ráomlott a testére. Fejének büszke tartásából bátorság áradt. A legyőzött, de meg nem semmisíthető akarat jelképét fedeztem fel benne. Tekintete a sebzett test kínzó fájdalmát érzékeltette, de amikor hosszan néztem, merev kőszeméből a törhetetlen lelket véltem kiolvasni. Teste pompás arányossága fekvő is érvényesült. Nem tudom, ki alkotta ezt a gyönyörű szobrot. Egy 1848-as honvéd tetemére vigyázott. Alsós koromban, még közelebb életem tízes éveimhez – egyik délutáni sétán fedeztem fel. Ahogy kettesével, egymás kezét fogva először sétáltunk a kőszegi temető csendes útjain – egyszerre megláttam a síremléket. Annyira lenyűgözött, hogy alig bírtam otthagyni. De a sor továbbhaladt, s nekem is el kellett búcsúznom ettől a csodától.

Az 1848-as forradalom és az utána következő szabadságharc már kisiskolás koromban olyan élményt adott a lelkemnek, ami, hacsak rágondoltam – vagy könyvet olvastam róla – bearanyozta egész világomat. II. Rákóczi Ferenc alakja volt még rajongó hazaszeretetem dédelgetett tárgya. Hogy e kettő közül mégis 1848 került az első helyre a szívemben, ennek a szobornak az érdeme volt.

Végül elkövetkezett az utolsó tanítási nap. De most nem követték az „összefoglalók”, mint régen, a háború előtt. A boldog békeidőben, amikor az osztályzatokat lezáró, végső tanóra után még három napot töltöttünk el az iskolapadban. Afféle felmérés volt ez. Ünnepi szertartás. Méltó befejezés, mely csak arra szolgált, hogy izgalom nélkül bebizonyíthassuk, mennyi maradt meg a fejünkben az éves anyagból. Ezeken az összefoglalókon rendszerint a szaktanáron kívül egy-két másik tanár is jelen volt, mint ellenőrök. Minden napra jutott néhány óra, úgy, hogy az erre a célra szánt három nap alatt egyetlen tárgy se maradjon ki. Ilyenkor ünneplőbe öltöztünk. A kék-fehér csíkos matrózblúz helyett a hófehéret vettük fel.

Valóban kedves képet mutatott a sok sötétkék rakott szoknyás, fehér blúzós fiatal diáklány. Az órák után virágot adtunk a tanárainknak, s ebédig, ha volt még lyukasóra, a kertben sétálgattunk. Abban az időben zajlottak le a magántanulók vizsgái is. Azok az osztálytársak, akik valamilyen oknál fogva otthon tanultak évközben, és csak a záróvizsga letétele miatt utaztak fel az iskolába. Nagyon élveztük, ha a kertben találkozhattunk velük. Tulajdonképpen akkor ismertük meg egymást.

Ezek a gyönyörű, szívet melengető szokások most elmaradtak. A ballagás is egyszerűvé silányodott nagy nyomorúságunkban. Szomorú ünneppé változott. A tantermektől elbúcsúztunk. De szétdúlt iskolánkban, üresen tátongó internátusunkban csak emlékeztünk a régi csodás ballagásokra. Amikor a folyosókat megtöltötték a fényes szemű iskolatársak. S a mindenkori nyolcadikosok kipirult arccal, ünnepi díszben, kettesével elsétáltak sorfalunk

között. Teremről-teremre járva, kezükben virág, lelkükben remény, szemekben örömkönnny. Talán néha a sajnálat, a búcsú fájdalmanak a nedvessége is benne volt. Kisebb és nagyobb beszédek hangzottak el, és énekeltük a Gaudeamus igitur-t, és a többi búcsúdalt. Visszaemlékezve ezekre az évekre, a lét imbolygó, ingadozó bizonytalanságában nem tudtunk igazán örülni.

A diákság létszáma a felére csökkent. Hiányzott az internátus meleg, családi légköre. Nem mehettünk fel a fehér ágyakkal teli hálósobákba, mert nem voltak. Elsöpörte őket, a mi régi fészkünket, a háború vihara.

Tudtuk, hogy elszállt valami az életünkből. Valami, amit mi is megéremeltünk volna, hiszen mi sem voltunk rosszabbak, mint a régiek.

A beszédet én mondtam az osztály nevében, Bukovszky tanár úr tartotta a búcsúztatót. Megjegyezte, hogy szomorú volt a rögtönzésem. De hát szomorú volt a szívünk is. Amint sorra jártuk a lecsupaszított termeket, ajkunkkal a Gaudeamus igitur örvendezésre buzdító szavaival, belül, a lelkünk mélyén ránk nehezedett a történelem súlya. Este, sötétedés után sorra jártuk a tanárok lakásait, és szerenádot adtunk az ablakuk alatt. S mivel a városban sok középiskolás diák ballagott aznap, sok-sok dallam elhangzott a csendes éjszakában.

A ballagást követő hétfőn kezdődtek az írásbelik. Úgy emlékszem, magyarból több tétel is volt, de én Madách nőalakjait választottam Az ember tragédiájából. Német nyelvből kétféle fordítást kellett megoldanunk. Magyarról németre, és fordítva. Nem felejttem el, mekkora gondot okozott nekünk Illyés Gyula: Puszták népe című regénye. Mindjárt az első sorokban volt egy leírás. És egy szó: „remekbeácsolt”. Egy vaskerítésre vonatkozott. De ezt a szót, remekbeácsolt – senki közülünk nem tudta visszaadni a kívánt nyelvre. A díszterem zöld asztalai két hosszú sorban voltak összerakva, és mi egymással szemben, V-alakban ültünk. Jó távol egymástól. Csak a szemünkkel értekezhettünk. Csak a pillantásainkkal érzékelhettük, hogy nem tudunk mit kezdeni ezzel a szóval. Még azok a gyerekek is zavarban voltak, akik odahaza a családban németül, illetve svábul beszéltek. Végre, az egymást váltó ellenőrző tanárok közül az egyik megszánt bennünket, s amikor egyedül maradt az osztállyal, megmondta a helyes fordítást. Így lett mindannyiunk dolgozatában ez a kacskaringós leírás egyforma.

Az érettségi szünetben jól éreztük magunkat. Tanulással szigorított életünk nem tette lehetővé számunkra a szórakozást. Kedvünk sem volt hozzá. Alkalmunk sem nagyon. A fiúk is ugyanabban az időzavarban szorongtak, mint mi. A gimnazisták és a prepák közül azért sokat megismertünk, most, hogy szabadok lettünk. Sétálhattunk velük a korzón, nem kísért bennünket nevelő. Szerelmek születtek köztünk. Könnyedek, nem szívbehatolók, csak feledtetni hivatott, kellemes érzések. Túl mély volt még a háború emléke, és újra meg kellett születni bennünk az örömek.

De azok a tavaszi éjjeli zenék, amiket a fiúk adtak esténként az ablakunk alatt, valamit visszaadtak abból, amit a sors elrabolt tőlünk fiatalságunk hajna-lán. Jöttek minden este. Éjfél körül oltottuk el a lámpát, addig tanultunk. Ők megvárták, míg sötét lett a szobánkban. Egyszer meghallottuk, hogy kint az egyik fiú megszólalt: „Még fent vannak.” Akkor hamar lekapcsoltuk a villanyt, és csendben vártuk a szerenádot. Az egyik prepa hozta a hegedűjét is és, kísérte a többiek énekét. Lágyan szólt a dal az ablakunk alatt, hogy ne zavarja meg a Petőfi tér csendjét, ahol laktunk. Mimi átfutott a háziakhoz Ancsiért. Hiszen a zene neki is szólt. A fiúk elénekeltek néhány dalt, mi bent gyertyát gyújtottunk az ablak előtt. Annak jeléül, hogy elfogadjuk a hódolatot. Mindig ugyanazzal a számmal búcsúztak:

„Jó éjszakát, szép rózsaszál,
Felőlem szépet álmodjál.”

Csak az éjjelizene után nyitottuk ki az ablakot, hogy beáradjon rajta a tavaszi éjszaka akácillattal, később a bodzavirág bódulatával teli levegője. Így aludtunk el, a természet frissítő ajándékával a tüdönkben. Fülünkben őrizve az elszállt szerenád andalító dallamait.

Létfontosságú volt számomra a kitűnő érettségi bizonyítvány. Továbbtanulásom záloga, az egyetemre való bejutásom feltétele. Reggeltől estig tanultam. Szerencsére Ancsi és Mimi is jó eredményeket akartak elérni. Mind a hárman szorgalmasak voltunk, és mindnyájan remek eredménnyel zártuk a középiskolát. Szinte minden időnket lefoglalta az érettségire való készülés. A háborús évek mögöttünk, a légópincékben eltöltött tanórák, a front és egyéb háborús élmények miatt a három utolsó osztály anyagát bizony hiányosan tárolta az agyunk. Sokat kellett bepótolni, különösen a hetedikes könyvekből. Az érettségi szünetben is bejártunk az iskolába. Mindennap újabb tételeket dolgoztunk ki. Emlékszem, még két nappal a szóbeli vizsgák előtt is új tananyaggal kellett megbirkóznunk. Akkor tanultuk számtanórán az integrálszámítást. Kértem is Marton tanár urat, hogy ezt a tételt már ne adja ki. Nehéz lesz megtanulni.

„Ki kell adnom, mert benne van a kötelező tananyagban” – felelte. Mintha megéreztem volna, én kaptam meg a tételt.

Az érettségi szóbeli vizsga csodálatos volt. Akkor zápor zúdult előző éjjel a városra, hogy be kellett csukni az ablakokat. Dörgött és villámlott, s mi nem tudtunk aludni. Azt hiszem, ha nincs vihar, akkor sem jött volna álom a szemünkre. Agyunkban táncot jártak a tételek. Tangensek és kotangensek keveredtek Horatius ódáinak soraival. Történelem és nyelvtan, latin szavak és matematikai képletek kergetőztek a fejünkben.

Korán keltünk. A szóbeli vizsgára reggel nyolc órára kellett megjelennünk. Szorongva gyülekeztünk a díszterem előtt. Vártuk, mikor mehetünk be. Aztán

kilépett az egyik tanár, és tágra nyitva a nagy szárnyas ajtót, behívott bennünket: „Maturandák, lépjenek be!”

Négyes csoportokba osztottak bennünket, ábécé szerint. Mivel összesen sem voltunk tizenkettőnél többen, három részletben vizsgáztunk. Buti Mimivel mi a legelső négy közé kerültünk, és rögtön a teremben tartottak bennünket. Ancsi a második csoportban volt, és csak utánunk, a déli órákban végzett. Az utolsó négy lány pedig délután szabadult meg az izgalmaktól. Hazamehettünk volna szereplésünk után, de mindenki ott maradt az épületben. Izgultunk egymásért az üres folyosókon kóborolva.

Ancsiért különösen aggódtunk. Éppen az érettségi előtti napon megdagadt az arca. Lázas lett, és alig támolygott mellettünk. A bölcsességfoga gyötörte. Nem akart kibújni addig, amíg nem adta tanúbizonyságát annak, hogy valóban okos lett a nyolc év alatt. Nem voltam bent a vizsgáján, az említett okok miatt, de ő mesélte el, mennyire rendesek voltak vele a tanárok. Még az érettségi biztos is tréfálkozott vele, mondván, elismeri tájékozottságát a tudomány világában, bölcsességfog nélkül is.

Arra emlékszem, hogy magyar irodalomból Jósika Miklós és Kemény Zsigmond regényeinek az összehasonlítása volt a tétele. Történelemből pedig a magyar parasztság kialakulását és küzdelmeit kaptam. Akkor még nem húztuk a tételeket. A szaktanárok maguk választották ki a tanulók számára. Akkor éreztem igazán Harsányi tanár úr szellemiségét. Nevelői elhivatottságát. Soha nem került sor a négy éves tanár-tanulói kapcsolatunk során annak megfogalmazására, hogy én a parasztságot szeretem. Hogy a magyarság alapját láttam benne. Mégis, feleleteimből kivette, megérezte ősi, ösztönös ragaszkodásomat a falu népe iránt.

Latinból az ifjabb Pliniustól kaptam egy rövid szöveget. Úgy emlékszem, éppen a Vezúv kitörését leíró egyik részletet. Matematikából pedig a már említett integrálszámítást. Ezekre emlékszem. Meg arra, hogy a vizsgám alatt olyan nyugalom szállt rám, hogy élveztem a beszédet. Nem féltem, és valami olyan érzés áradt szét bennem, hogy úgy éreztem, bárcsak tovább folytathatnám gondolatmenetemet. A bizonyítványosztó ünnepségen az érettségi biztos külön gratulált a feleleteimhez. Nagyon büszke voltam rá, és soha nem felejttem el dicsérő szavait: „Csodálom a nyugodtságát, a higgadságát és a felkészültségét.” Erre voltam a legbüszkébb.

Nem emlékszem rá, hol tartottuk az érettségi bankettet. Csak a babpástétom íze maradt a számban, amit fekete kenyérre kentünk. Az egyik bencés fiú szerzett egy üveg bort. Azzal koccintottunk. Mindenkinek jutott belőle néhány korty.

1946 tavaszán akkora infláció tört az országra, hogy megbénult az élet Kőszegen is. Gneisz néni szinte semmit nem tudott vásárolni az üzletekben.

Tetőfokára akkor hágott ez az állapot, amikor az érettségi vizsgáink zajlottak. Emlékszem, volt olyan fizetési nap, amikor Gneisz bácsi járandóságáért – a posztógyárban dolgozott – két tojást lehetett kapni. Amit odahaza tárolni tudtunk, azt ettük. Lisztet küldtek vidékről a szüleink. Burgonya is akadt a házban. Az egyik kecske tejet is adott. Közvetlen fogyasztásra nem jutott volna belőle, de nem is vágytunk rá. Annus néni ételek készítésére használta fel. Sokszor sült melaszos kalácsot, amit mindnyájan nagyon szerettünk.

Az érettségit követő nap Mária értem jött. Akkor hozta Gneisz néninek a kotlóstyúkot a kiscsibékkal. A legnagyobb ajándék volt, amit el lehetett képviselni az infláció idejében. Mária meg tudta vásárolni a vasúti jegyét, szerencsére retúrt váltott, s így a hazautazása is biztosított volt. Az én útiköltségem fedezésére otthon pénzzé tettek minden eladhatót, és testvérem egy hatalmas zsebkendőbe csomagolva hozta a több billiós bankjegyeket. Amikor másnap, indulás előtt meg akartuk venni az én jegyemet, közölték velünk, hogy a pénz, amit Mária hozott, már csak Szombathelyig elegendő. Annyit romlott a pénz két nap alatt. Gneiszék is összegyűjtöttek néhány billiót, hogy segítsenek rajtunk. Annus néni még egy ismerős családtól is kért kölcsönt a számomra, amit soha nem adtam meg, mert úgy zuhant lefele az értéke, hogy nem is lehetett követni.

Az adakozásokból – szó szerint – felhalmozott papírpénzekből sikerült Sárvárig jegyet kapnom. Félttem, mi lesz azután, de mindenképpen haza kellett mennem.

Kezemben a kitűnő bizonyítvánnyal, a tizennyolc évemmel és a háborúból való megmenekülésem boldogító érzésével megindultam a szülőföldem felé. A félútig sem érvényes jegyemmel felszálltam a vonatra, és elhagytam Köszeget. Akkor még nem sejtettem, hogy húsz évig nem láthatom viszont.

Most bátrabban üldögéltem testvéremmel a fapados kocsiban. A gözmözdony megbízhatóan haladt előre. Kényszermegállásokkal tarkított előbbi utazásaim után ez a folyamatosság most a védettség érzését keltette bennem. Szombathelyen átszálltunk. Nyolcas fülkében találtunk helyet. Velem szemben egy középkorú férfi ült. Szívemet annyira feszítette a jó eredményem feletti öröm, hogy nem tudtam korlátok közé szorítani, s rá is bőven sugároztam belőle. Annyira megértette a boldogságomat, hogy beszélgetni kezdtünk. Látni akarta az érettségi bizonyítványomat. Nyilván így akart még jobban felvidítani.

Végül az egész fülke velem örült és nagyon jó hangulat kerekedett az utasok között. Nagyon boldog voltam. Akkor már tudtam, hogy eljutok az egyetemre, ami gyermekkorom óta életem legszebb célja volt.

Olyan könnyedség szállt rám, hogy elfelejtettem a vasúti jegyemet. A szomszéd fülke ajtajánál megjelent a kalauz. „Kérem a jegyeket” – hallottam a szavakat. Akkor már Sárváron túljutottunk. Tehát potyautas lettem.

Nagyon megijedtem. Mi lesz, ha leszállítanak a vonatról, és gyalog kell hazamennem? Hirtelen a férfihez hajoltam és a fülébe súgtam, hogy nincs jegyem. Illetve lejárt, mert nincs több pénzem. Kértem, segítsen.

„Próbáljon aludni” – tanácsolta útítársam. Én behunytam a szememet, mint-ha mély álomba merültem volna. De a kalauz megérintette a vállamat: „Kérem a jegyét” – mondta. Kétségbeesve néztem rá. Akkor az idegen férfi kihúzta a cigarettaárcáját a zsebéből és megkínálta a vasutast. Aztán elmagyarázta neki, miért nincs jegyem.

A kalauz rám nézett. Előhúztam az érvénytelenné vált cetlit, és elmondtam, hogy a szüleim tegnapelőtt küldték a pénzt az útiköltségemre. De mára csak ennyit ér. „Haza kell mennem” – mondtam és széttártam a kezeimet.

A vasút szigorú őre a sapkájához emelte a kezét, és szalutálva kifordult az ajtón.

Otthon örömnünnepet ült a család. Apámat még életében nem láttam ilyen boldognak. Kezébe vette az érettségi bizonyítványomat, és sorban megmutatta a család minden tagjának. Külön-külön, mintha ők másként nem akarták volna megnézni.

Az előszobában fiatal férfi ült. Ő volt az új segítség lábadozó gazdaságunkban. Székelyföldről jött, a Gyergyói havasok alól. Elmenekült, mert román katonának akarták vinni. Kolmárékat ismerte, azért jött éppen a mi falunkba. Ők ajánlották apámnak, hogy legyen segítsége a gazdasági munkákban. Gergelynek hívták. Csinos fiú volt. Ő lett később a sógorom.

Apám eldicsekedett velem a faluban. Hamarosan megtudta mindenki, hogy nem volt hiábavaló az elválásunk azon az emlékezetes, év végi vizsgán, a templom falai között. Szeretet kísért, ha az utcán jártam. Boldogan fogadtam a kora nyári napsütéstől leburnult arcokon az együttérzés meleg mosolyát.

Elküldtük a felvételi kérvényt Pestre, a Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészeti Karára. Sokáig viaskodtam, milyen szakot válasszak. A magyar nyelv és irodalom melletti döntésem már évek óta kialakult. A másik szak volt bizonytalan. Szerettem volna németet tanulni tovább. Ez a megoldás látszott hasznosabbnak. De annyira szerettem a történelmet, hogy nem tudtam lemondani róla.

Végül is a magyar–történelem szakot választottam, amit az első félév végén ki tudtam bővíteni az egyetemen a német nyelv és irodalommal.

Amikor megérkezett a felvételi értesítés, melyben közölték, hogy az egyetem polgára vagyok, olyan boldogság szállt rám, hogy repülni tudtam volna. Éjjel, álmaimban és nappal, a határban végzett munka közben állandóan Pesten jártam. Eszembe jutott minden, amit a fővárosban láttam, talán hatodikos gimnazista koromban. Amikor Sándor bátyám, apám testvére meghívott

magukhoz néhány hétre, Alsógödre. A felesége, Rózsika néni cipelt be naponként egy vicinálison Pestre. Akkor láttam a várat, a Nemzeti Múzeumot, a Feszty-körképet. Láttam a Dunát, a Városligetet és sok-sok szépet, amit rövid látogatásom látni engedett. Berci bácsiékhoz is elmentünk. Emlékszem, akkor mondta be a rádió, hogy ifj. Horthy Miklós lezuhant. Ez rossz emléket hagyott bennem. Mégis, örültem, hogy a fővárosban élhetek majd.

Berci bácsi is hazajött a nyár közepén. Az infláció miatt nem tudtak ennivalót szerezni, és faluról kellett élelmezni a családot. Akkor már készültünk rá, hogy nála fogok lakni, de vele még nem közölték a szüleim ezt az óhajt. Valószínűleg, ő is sejtette, hogy be kell fogadnia szűkös lakásába, mert nagy szeretettel teljesítette apám kérését.

Ami afféle paraszti észjárással került megfogalmazásra, a sertésól mellett. Apám rátámaszkodott a kifutó deszkájára és odaszólt a mellette álló öccsének: „A télen kaptok egy hizót” – mondta mosolyogva. Berci bácsi pedig azt felelte rá: „és egy kislányt”.

Ezzel elvégeztetett a sorsom. Egyenes irányba terelődött életem eddig kacskaringós fonala. Nem gondoltam rá, hogy a neheze még hátra van.

Tudtam – mert Berci bácsi elmesélte – hogy a főváros csupa rom. Nincs királyi vár, és a hidak szarait a robbanások beledöngölték a Duna vizébe. Tudtam, hogy a házak üszkös romjaiból itt-ott még hullaszag árad.

De mégis megindult az élet. A túlélők új hazát akartak teremteni a romok helyén. Megszületett a Forint. Erős volt, mint az emberek, akik átvészelték a viharos éveket. Tudtam, mert Berci bácsi felkészített rá, hogy sok romot kell eltakarítani közmunkában nekem is, ha pesti lakos leszek.

Nem rettentett el ez a kilátás. A romokat el kell takarítani. Hiszen ezt tették a tatárdúlás után, a török pusztítás elmúltával is az őseim. Mi is megteesszük, amit nekünk szánt feladatul a sorsunk. Bátor szívvel indultam neki az egyetemi éveknél. Immár érett fejjel. Felnőttként.

Berci bácsi értem jött. Vele indultunk Pestre. Megrakodva élelemmel. Amikor elbúcsúztam az enyéimtől, anyám a kezembe nyomott egy összegyűrt papírdarabot.

„Majd olvasd el, s ehhez tartsd magadat” – mondta, amint átkarolt szerető, simogató karjával. Kék szemében már nem a kisgyermekét féltő anya aggodása bujkált. Biztatást éreztem a tekintetében és intést. Intést, hogy mindig jó legyek és becsületes. Ezt éreztem, amikor búcsúcsókot váltottam vele. A vasúton elővettem a papírt, és a vonat ringató mozgása közben kibogoztam a nehezen olvasható betűket. Régi szövegezésű írás volt. Abból a Bibliából, melyet még az őseim olvastak hajdan. Az ükapám, a szépapám, a nagyapám. Abból a családi erekléből írta ki anyám, amelyet nagyanyámmal lapozgattunk gyermekkorom havas téli estéin, a petróleumlámpa halvány fényénél.

Így szólt az idézet: „Örvendezz iffjú a te iffjúságodban, és vidámitson meg tégedet a te szíved a te ifjúságodnak idejében, és járj a te szívednek utaiban, és a te szemednek látásiban: de megtudjad, hogy mind ezekért az Isten tégedet ítéletre vonszon.” (A prédikátor könyve 12,1)

Megérkeztem hát álmaim színhelyére, Budapestre. Kora reggel futott be velünk az éjszakai vonat a Déli pályaudvarra. Minden romos volt. Szürke és szomorú. A villamos lassan dőcögött át az egyetlen, járható hídon, mely régen, amikor gimnazista koromban itt jártam, Ferenc József nevét viselte. A háború elpusztította. Két mederpilléren nyugvó széle meredt csupán az ég felé, intő jelként, s kifejezve az emberek rémületét. Középe felrobbantva, a Duna vizébe zuhantan, tehetetlenül szemlélte a két városrész lakóinak egymás utáni vágyakozásait. Nem tudta segíteni többé találkozásukat.

De mire én megérkeztem a városba, 1946 őszén, szorgalmas kezek már újjáépítették. Apróbb roncsaival együtt a neve is leúszott a Dunán, s az élet ígéretként a Szabadság híd elnevezést kapta.

Ahogy járművünk átzörgött velünk a túlsó partra, néztem a folyót. Jobbra a Boráros téri – régen Horthy Miklós – híd szakadt bele a vízbe. Balra az Erzsébet híd egykor csodálatos íve állt, megszakítva, roncsai a folyó medrében. S ahogy szemeim végigpásztázták a valaha oly csodálatos fővárosi panorámát, csupán a maradványait találhattam a régi szépségnek. Tekintetemnek nem állta útját sem a Lánchíd, sem a Margit híd. Középen üresek voltak, mint vak óriások tátongó szemgödre.

Berci bácsiék lakása az Amerikai úton volt, egy kétemeletes bérházban. Közel a villamosmegállóhoz. Kicsi kert húzódott az épület körül, virágokkal és homokozóval a kicsik számára. Idős házmester néni tartotta rendben a házat. A lakók ismerték egymást, s ahogy visszaemlékszem rá, többnyire jóban is voltak egymással. Emberközeli volt a hangulat körülöttem, s már az első órákban éreztem, hogy jól fogom érezni magamat.

Amint beértünk a lakásba, Eszti néni fogadott bennünket. Most is szép volt, mint ahogy gyermekkoromból emlékeztem rá. Hangosan köszöntem. Ahogy megszoktuk otthon, a mezőn vagy a nagy udvarban, ahol átkiabáltuk egymásnak a gondolatainkat. Eszti néni azonban ujját a szájára téve csendre intett. Aztán megcsókolt, kedvesen és szeretettel, s halkán súgta: „Enikő még alszik.”

Enikő késői gyermek volt. A bombázások alatt született, s élete első hónapjait a légópince mélyén töltötte. Nővére, Piroska, már nagylányszámba ment. Ha jól emlékszem, gimnáziumba készülődött.

A lakás nem volt nagy. Különösen arra nem, hogy négyük mellé még engem is befogadjanak. De megtették ezt az utólag is hatalmasnak tűnő áldozatot, és úgy éreztem, valóban gyermekükként kezeltek mindvégig, míg náluk laktam. Pedig nehéz éveket éltünk át.

Az előszobában egy kerek asztal állt két kényelmes fonott fotellel. Gyönyörű díszpárnákkal és terítővel. Az egyik fal mellett szekrények sora húzódott.

Fehér szárnyas ajtó vezetett be a szobába. Mivel a lakás a földszinten volt, az ablakokból ráláttunk az előkert fáira. A szoba alkóvos volt. Függetlenül kerítette el Eszti néni a hálót. Tulajdonképpen a méretek miatt két szobának felelt meg a helyiség. Az alkóvban, a függöny mögött állt a két ágy egy-egy éjjeliszekrényvel. A fehér huzatok és a dagadó párnák még az éjszakai nyugalom nyomait őrizték. A puha, meleg takaró között egy kétéves kislány ébredezett: Enikő. Nagy, barna szemét átfuttatta rajtam. A betolakodó idegenen. Nem sírt, csak nézett, hogy kerültem ide, az ő bensőséges birodalmába. Aztán rám mosolygott, s szeme tiszta csillogásából éreztem, hogy nagyon fogjuk szeretni egymást.

Polgári demokráciában

Nehéz évek álltak előttem, de a sors kegyelméből nem láthattam a jövőt. Így bizakodón vágtam neki az egyetemi éveknek. Az első alkalommal Berci bácsi bekísért a bölcsészkarra. Sárga villamosunk végigszaladt a Thököly úton, majd a Keleti pályaudvar romos épületét elhagyva a Rákóczi úton folytatta kijelölt útját. A Múzeum körútnál szálltunk le. A 44-es továbbment, s én már láttam a sarokról a Pázmány Péter Tudományegyetem épületét. Előtte üres telek árválkodott, a háború pusztítására emlékeztette az arra járókat.

Összeszorult a torkom, amikor először léptem be a kapun. Itt vagyok hát, végre! Sok-sok éves álom után eljutottam az ígért földjére. Éreztem a siker örömét. A beiratkozás azonban a központi épületben volt, a jogi karon, mely a Kecskeméti utca és a Szerb utca sarkán állt, ahol ma is található. Ide a Múzeum körutat átszelve jutottunk el, a Kálvin-tér érintésével. Emlékszem, szomorú látványban volt részem. Az épületek romosak voltak. A tetők szakadtak és a falakat sűrű, belövések okozta sebek borították.

Amint a Múzeum körútról befordultam a Kecskeméti utcába, a sarkon egy hatalmas épület romjai meredeztek. Doh és hullaszag áradt az összedőlő téglahalmazból. Olyan ijesztőnek tűnt a közelsége, hogy átmentem az utca másik oldalára. Nagyon nehezen tanultam meg a közlekedést Pesten. Így utólag magam sem értem, hogy tudtam annyiszor eltévedni azon a rövid útszakaszon, amely a két egyetemi épület között volt. Zavart a sok utca, a magas házak, és néha úgy éreztem, Kaffka Kastélyának egyik szereplője vagyok.

Az egyetem szelleme azonban lenyűgözött. Itt éreztem magamat először felnőttnek. Idegen társakkal kezdtem új életet. Velem és körülöttem új ismeretségek és barátságok fonódtak. Szabadnak éreztem magamat. Polgár lettem. Független egyetemi polgár. A fiúkkal magázódtunk, a lányokkal tegeződtünk. A professzoraink kisasszonynak szólították a lányokat, és uraknak a fiúkat.

Ez a távolságtartás kölcsönös tiszteletet parancsolt közénk, és nagyobb emberi méltóságot biztosított a mindennapok életében. Hamar összebarátkoztam több évfolyamtársammal, így már a beiratkozással járó sorban állások a jogi kar folyosóján kellemes csevegéssel teltek el. Amikor kezembe kaptam az egyetemi leckekönyvemet és az első szemeszter előadásainak jegyzékét, úgy éreztem, mindent meg kell tanulnom. A tudás utáni vágy olyan elemi erővel csapott le rám, hogy legszívesebben minden tantárgyat meghallgattam volna.

A magyar-történelem szakot választottam. Külön leckekönyvet kaptunk a Tanárképzőn, mely a C épületben volt. Az egyes szakokhoz kötelező előadások járultak. De ha a hallgató vállalta, szorgalmi tárgyakat is felvehetett az indexébe. Nem bírtam ellenállni a gazdag kínálatnak, s mohón töltöttem meg leckekönyvem rovátkáit különböző témákkal. Az újjörög beszédgyakorlatoktól az ősrégészetig minden érdekelt, mindent hallgatni akartam. Csak később jöttem rá, hogy ez lehetetlen, s az első évben bizony több volt a törlés a leckekönyvemben, mint a megmaradt tantárgy.

Csodálatos volt az első évem az egyetemen. Otthonról jó hírek érkeztek. Megindult az élet a faluban. Apám új erőre kapott a gazdálkodásban. Szerényebben ugyan, mint a háború előtt, de minden reménye megvolt arra, hogy talpraálljunk. 1948-ig bizakodtunk a jövőben.

Pesten jegyrendszer volt. Cukorból és lisztből csak cédulára árusítottak. Tejet pedig, úgy emlékszem, eleinte csak a gyerekek kaptak, kiutalásra. Nekem, mivel az állandó lakhelyem Patona volt, otthon biztosították a fejadagomat. Egy ideig. Nem mindig volt azonban szerencsénk. Előfordult, hogy a vasúton ellopták az évi liszt járandóságomat. Kárpótlásul azonban pénzben fizettek. Mivel otthon sem maradt több élelem, nem tudták pótolni elveszett kenyereket. Eszti néniék tartottak el, immár nemcsak a pénzüket, de csekély, jegyre kiutalt saját adagjukat is megosztották velem.

De az előadások az egyetemen csodálatosak voltak. Szerencsém volt, hogy még találkozhattam a valódi értékekkel rendelkező, Európa-hírű tudósokkal. A csúcstól számomra a magyar irodalomórák jelentették. Alszeghy Zsolt a magyar irodalom kezdeteivel ismertetett meg. Emlékszem, az előadásait mindig reggel 8 órakor kezdte. Felült a dobogóra. Az asztal, amelynél helyet foglalt, lábakon állt. Így az alja üres volt, nem úgy, mint egyéb katedrák esetében, ahol a deszka földig ért és eltakarta az előtte álló széket. Így módunkban volt megsejlemlélni a professzor úr mozdulatait. Amikor leült, cipőit beakasztotta a szék első két lábába. Ahogy a lábbelik orra becsavarodott az ülőalkalmatosság alá, tudtuk, hogy kezdődik az óra.

Az egyetem legnagyobb termében tartotta előadásait Horváth János. Mindegyike felért egy „Hegyi beszédre”. Mert úgy hallgattuk őt, mint egykor Krisztust a tömeg. Hangulatuk volt ezeknek az óráknak. A terem zsúfolásig

megtelt fiatalokkal. A magyar irodalomnak bármilyen időszakáról beszélt, bármely századba kalauzolt el bennünket, olyan hőfokon tette azt, hogy egyetlen szemmé és egyetlen füllé varázsolta át a termet. A padokban és a padsorok között húzódó elválasztó lejárók lépcsőin fiúk és lányok szorongtak. Átjöttek a hallgatók a jogi karról, jöttek orvosjelöltek és a Műegyetem irodalmat kedvelő polgárai közül is néhányan. Horváth János pedig beszélt. Gyönyörű stílusában, ragyogó szellemének lenyűgöző erejével bilincselte le bennünket. Csodálatossá varázsolta az eltűnt századok eddig unalmasnak tűnő irodalmi emlékeit. A csúcspont az volt, amikor Petőfiről beszélt. Felsőbb éveseknek szólt az előadás, de ott tolongtunk mi is a teremben. A padokban, vagy a lépcsőn. De, ha nem jutott hely máshol, körbeültük a katedrát. Guggoltunk a mester lábainál. Csodálatos látvány volt, ahogy a tanári dobogót szomjas lelkű és szellemű diákok kara vette körül. Úgy voltam vele, mint minden jó előadással életem folyamán: a közepén rettegettem már attól a perctől, amikor vége szakad.

Szerettem Pais Dezső nyelvészeti előadásait is. Nagyon érdekesen beszélt. Lassan, hogy írni tudjuk, amit mond, hiszen nem volt sokszorosított jegyzet akkor. Amit feljegyeztünk, abból vizsgáztunk. A mondatok végén az írásjeleket is lediktálta: pont, vessző, kérdőjel. Ezt nagyon mulatságosnak találtuk.

Hallgattam Zsirai professzor finnugor tárgyú szemesztereit. Tanultam és kollokváltam finn nyelvből és irodalomból. A második évben kiegészítő érettségít tettem görögből az egyik budapesti gimnáziumban.

Szerencsésnek érezhettem magamat, amiért 1946-ban bejuthattam az egyetemre. Két évig élvezhettem az európai szellemet. Hallgattam Domanovszky Sándor történelemóráit. Nagy tudású, de nagyon szigorú ember volt. Sokat követelt. A kollokviumokon egyszerre tíz hallgatót hívott be és a sorban ülő diákokat többször is kérdezte, egymás után. Egy-egy vizsga így hosszúra nyúlt nála. Egyik alkalommal, ahogy körülültük az asztalát, az egyik fiú súgott a szomszédjának. Domanovszky prof. belepirult a méregbe és emelt hangon közölte a bűnössel, hogy ő öreg, de nem süket. Akkor a tíz diák közül nyolcat megbuktatott. Büszke voltam rá, hogy én a bennmaradt kettőből alkottam az egyiket.

A középkori oklevélolvasáshoz különös tehetséggel rendelkeztem Szentpétery Imre professzor úr szerint. Ő is meghívott a szemináriumba, mely a tanári szoba mellett volt, és csak a „kiválasztottak” kaptak benne asztalt. De említhetném a klasszika-filológia tanárait is, Förster Aurélt, Radnóti Aladárt, Ferenczy Endre tánársegéd urat, aki később kollégám lett az Akadémiai Könyvtárban. Látogattam Banner János ősrégészeti előadásait is. Emlékszem, kicsi teremben gyűltek össze a hallgatók. Nem volt külön tanári katedra, meghittebbé varázsolódott így a hangulat. Laza rendben álltak benne asztalok,

székek. Mindenki talált magának helyet. A törzsvendégek tudták, melyik hely a profé, de én, a gátlásos elsőéves nem. Amikor „gólyaként” beállítottam az első órára, zavaromban letelepedtem az egyik székre. Mielőtt még figyelmeztethettek volna bennfentesebb társaim, hogy az a professzor helye, belépett Banner. Láttam, hogy tanári trónusán egy új hallgató üldögél, elmosolyodott, s közölte velem, hogy nyugodtan megtarthatom az órát. Nagyon szégyelltem magamat. Volt mégis ebben a jelenetben valami vonzó. A többiek nem nevettek ki. Megértő mosollyal mutattak helyet maguk között, s nem éreztem semmi gúnyt az arcukon.

Ezt a jóakaratot éreztem az első két évben az egyetem tanárai és hallgatói körében. Köszeg szelleme, mely végigkísért utamon, valahogy itt is folytatódott. Nem vallásos irányban, de a nyugati keresztény normák szerint.

Az első két évem az egyetemen gyarló emberi sorsom diadalútja volt. Jól indultam. Az első kollokvium után bekerültem Horváth János szemináriumába is. A közepes nagyságú terem asztalokkal volt tele, és a professzor által tehetségesnek ítélt hallgatók foglalták el őket. Szemináriumi órák voltak, külön, csak nekünk. Verset írtunk, elbeszéléseket és esszéket. Kinek mihez volt kedve. Vagy a professzor maga osztotta ki a feladatokat. Az elkészült munkákat együtt értékeltük ki. Így megismertük egymás erősségeit és gyengéit. Segítettünk egymásnak. Engem kicsit emlékeztetett a gimnáziumi önképzőkörökre, csak magasabb szinten zajlottak.

Berci bácsiék nagyszerű szülőpótlónak bizonyultak. Teljes jogú családtag-nak éreztem magamat közöttük. Pedig az élet nehéz volt. Kevés volt az élelem. Szegény Eszti néni már hajnalok hajnalán kelt és megkezdte napi beszerző útjait, s mire a kicsi Enikő felébredt, mi felnőttek pedig munkába, egyetemre, vagy Pirike a Deák téri Evangélikus Gimnáziumba indult – már valami zsákmánnyal ért haza. Hol burgonyáért, hol zöldségért állt sorba. Húst is szerzett a hét végére. Ilyenkor hajnali 3-4 órakor kelt és sorba állt a hentesüzlet előtt. „Sort fogtam” – szokta mondani, mikor hazanézett a családjához. Aztán ment is vissza, mert a hús csak délelőtt, tíz óra körül érkezett az üzletbe. Ilyenkor, ha tudtam, és az egyetemen lyukasórám volt, otthon maradtam Enikővel. Ha ez nem sikerült, bizony sokszor a kicsit is magával vitte.

Náluk éreztem először, mit jelent, ha a családban egy kisgyermek van. Betölti a felnőttek életét. Derűt hoz és fényt. Sokat játszottam Enikővel. Ha fáradt voltam, ha rossz kedvem volt – mert ilyen is előfordult néha – ölembet vettem a kicsit, és meséltem neki. A belőle áradó tiszta öröm, a ragyogó nagy barna gyermekszemek elfelejtették velem a gondjaimat.

Időnként az egyetemi ifjúságot kivézenyelték „köz munkára”. Ez ingyenes szolgáltatás volt az állampolgárok részéről. A romokat kellett eltakarítani, a

lövészárkokat a települések határában be kellett temetni. A baj csak az volt, hogy nem volt elég meleg ruházatunk, és a cipőinkben néha megfagyott a lábunk.

Nehéz éveket éltünk át. De béke volt! Naponként hálát adtunk a sorsnak, hogy túlélhettük a háborút. Hogy vagyunk. Emlékszem, sokáig egyetlen szoknyám volt és két blúzom. De a többi lány sem öltözködött jobban. Nem rittam ki a sorból a szegénységem miatt. Eszti néniék fizették nekem a heti diákberletet a villamosra, mely 2,70 Ft-ba került, s melyért Pirikével minden vasárnap elballagtunk a Bosnyák térre.

Templomba is jártunk. Különösen a Deák téri Kossuth-templom istentiszteletein vettünk részt. Amikor vége lett az áhítatnak, kitódult a nép a térre. Sok ismerőssel találkoztunk. Megvártuk egymást a templom előtt. Rajongtunk Ordass püspök igehirdetéséért. Később, ahogy a kommunisták egyre jobban kezdték érvényesíteni akaratukat, egyre félelmesebb lett kiállni a vallásunk gyakorlása mellett. Betértünk a bosnyák téri templomba is néha. Szilveszterek estéin – emlékszem – azért futottam el, mert hallani akartam a Himnusz-t.

A Gyarmat utcában állott egy kicsi imaház. Gyakran eljártunk Pirikével ide. Egy norvég lelkész prédikált benne német nyelven. Emlékszem, fiatal volt, több pici gyermekkel laktak a közeli paplakban. Állandóan a zsidókról beszélt. Nálunk ez akkor kényes téma volt, s fiatalságom lelkesedésével egyszer felkerestem Pirikével. Figyelmeztettük, hogy ezt a kérdést most itt nem hálás emlegetni. Vigyázzon, nehogy baja legyen belőle. Derült a buzgóságunkon, s mosolyogva csak annyit mondott: „Darum bin ich hier.” „Azért vagyok itt.” Az egyetemen norvég nyelvet tanított, s én a rengeteg tantárgy mellett bizony az ő óráira is eljártam.

Horváth János szemináriumában nagyon jó viszony alakult ki lányok és fiúk között. A toleranciának ma is megirigyelhető jeleit találtuk meg egymásban. A társaim jó része katolikus volt, ők Mindszenty József miséit hallgatták a Bazilikában. Engem is hívtak a fiúk, és én hálás szívvel tartottam velük. Testőrként álltunk a hercegrímás mellett, amikor a baldachin alatt állva szentbeszédeit tartotta, a bazilika bejáratánál, közvetlenül a lépcső fölött. Nagy tömeg verődött össze mindig a téren. Akkor tanultam meg a Pápai himnusz-t és a Boldogasszony Anyánk kezdetű, régi időkben a nemzeti himnuszunkat jelentő éneket. Később, amikor az iskolák államosításával és az egyházak üldözésével egy szomorú korszak következett életünkben, felváltva látogattam az evangélikus és a katolikus templomokat, s így tudat alatt megvalósítottam önmagamban az ökuméniát.

A magyar irodalom és a történelem szakokon találkoztam talán a legtöbb kispappal. Az egyház és a szerzetesrendek gondoskodtak pedagógusaik magas

sztintú kiképzéséről. Nagyon szerettük őket. Értelmesek voltak és sugárzott belőlük a szellem és a szeretet. Sok programot alakítottunk ki velük közösen. Kirándulásokat szerveztünk a budai hegyekben. Hosszú papi öltözkűben sétáltak közöttünk a csodálatos erdei utakon. Amikor elfáradtunk, megpihentünk egy tisztáson vagy egy hegyoldalon. Néha még a tanársegédek is velünk tartottak. Amikor kis csapatunk – voltunk húszan, harmincan – lehorgonyzott valahol, nagy vitákat folytattunk irodalomról, művészetekről, vagy a világ bonyolult dolgairól.

Szerencsém volt, hogy hallgathattam még az akkori egyik legnagyobb filozófusunk, Kornis Gyula előadásait is. Belemélyedtem a polgári bölcseleddés tudományába, még mielőtt végleg bezárult előttünk az ajtó, s már csak a marxista filozófia maradt, mint egyedül üdvözítő tan.

Rengeteget olvastunk. Főleg a nagyokat. A klasszikusokat. Az Egyetemi Könyvtárba jártunk. Annyira belemerültünk ezekbe a művekbe, hogy mindig a Ferenciek terén álló templom harangja térített vissza bennünket a való életbe. Esténként, háromnegyed hétkor.

Társaimmal ismerkedtem Budapesttel. Lyukasóráinkban sétáltunk az utcákon, s ahogy az évek elhaladtak a fejünk felett, élveztük az egyre épülő-szépülő fővárosunkat. Felsétáltunk a Gellért-hegyre, megnéztük az akkor még működő sziklakápolnát. Vasárnap, a szeminárium kis társasággal felmentünk a János-hegyre, a Hármashatár-hegyre. Pénzünk nem volt arra, hogy vidékre is eljárjunk, de Szentendrének gyakori vendégei voltunk.

Legcsodálatosabb emlékeim közé tartoznak az operai esték. Annyira szegények voltunk, hogy csak a kakasülőre vehettünk jegyet, azt is kitartó sorbanállások árán. Vasárnap reggelenként kezdték osztogatni a következő hétre szóló jegyeket, bent, az épület pénztárában. Akkor volt az érdeklődés az előadások iránt, hogy már hajnalban kezdtük az ügyeletet az utcán. Amíg sötét volt, és hideg, a fiúk álldogáltak, váltva egymást. Gondosan megszabva az időt, ki meddig bírja. Reggel aztán mi, lányok vettük át a stafétabotot. Emlékszem, egy jegy három forintba került, s mintha egy személy egyszerre tíz darabot kaphatott volna. Az utóbbira nem emlékszem pontosan.

Ezek az idők – így utólag is – csodálatosak voltak! Ha szerencsénk volt, és a kakasülő első sorában ülhettünk, még láthattuk is a színpad felét. De a zene felhatolt az emelet rejtett zugaiba is, és elvarázsolta fiatal, szépségre szomjas lelkeinket.

Néha zavart, hogy nem láthattuk a jeleneteket. Különösen a második és a harmadik sorban már lehetetlen volt a színpadot áttekinteni. Némely ismertebb és könnyebb operánál még nem volt baj, de a nehezebben érthetőknél és első látásra, illetve csak hallásra – bizony az élvezet rovására ment ez a szegénységünkől fakadó helyzet. Emlékszem, a Wagner-műveknél különösen hiányzott

a szereplők látása, és például a Tűzvarázsnál szinte lelki fájdalmat éreztem attól, hogy szemeim előtt zárva van a csoda.

Nem emlékszem pontosan a nevére, de tudom, hogy a jogi kar épületében működött egy diákszegélyező pénztár. Dr. Szandtner Pál egyetemi tanár volt a vezetője. Mi csak Szandtner papának hívtuk magunk között. Időnként ellátogattunk ebbe az intézménybe, s benyújtottuk kérvényeinket egy kis segélyre. Úgy emlékszem, húsz forint volt általában az az összeg, amit egy hallgató kaphatott. Soha nem volt részem visszautasításban. De a társaimnak sem. A segély nem volt sok, de arra elég, hogy egy kis kiegészítő élelmet vegyünk magunknak. Legfőképpen pedig egy-egy operajegyet.

A Zeneakadémián nagyobb szerencsénk volt. Néhányan közülünk ismertek akadémistákat, akik elárulták nekik a koncertek főpróbáinak az idejét. Tőlük szereztünk tudomást néhány egyéb élvezhető délelőtti ének- és hangszeróráról is. Főleg a hallgatók előadásairól, melyek színvonalasak és élvezhetők voltak. Ezekre besompolyogtunk az épületbe. A portások előtt úgy viselkedtünk, mintha mi is itt tanulnánk. Aztán elhelyezkedtünk a padok alatt, hogy a tiltott színhelyen láthatatlanok maradhassunk. Néha lélekben megerősödve, csontjaink állapotát tekintve azonban összetörve távoztunk.

Fiatalok voltunk, és nagyokat nevettünk. Örültünk az életnek. Emlékszem, egyszer az egyik terem előtt beszélgettünk néhányan, amikor egy férfit pillantottunk meg. Az egyetem folyosóján járt, körbe-körbe. Nagy, nyitott esernyőt tartott a feje felett, mintha felhőszakadás zúdulna rá. Nyilván háborodott volt szegény. Mi ezen a jeleneten napokig tudtunk nevetni.

Közben havonként legalább egyszer hazajártam Patonára. Bár, amióta nem voltak lovaink, nehézséget okozott az állomás és a falum közötti tíz kilométeres út. A háború után megkerült egyetlen, sánta lovunk nehezen tette meg ezt a nagy távolságot, s bizony, gyakran megesett, hogy gyalog mentem haza. Ha szerencsém volt, és valakinek a községben dolga akadt a vasúttal, engem is hazaszállított.

Még néhány fiú tanult Pesten velem egy időben. Laci, a pap fia, és Józsi, a helyi kocsmáros legkisebb gyermeke. Laci jogásznak készült, Józsi állatorvosnak. Ha sikerült egyeztetnünk velük a hazautazás idejét, akkor a három család összefogott, és valahogy megszervezték a fuvart.

Volt még egy főiskolás közöttünk. Pista. Ő gyógypedagógiára járt. Okos parasztfiúként indult. Ahogy mondani szokás, „szépreményű ifjú” volt. De jött a háború, és őt az utolsó időben kivitték a frontra. Megsebesült az egyik szemére. Ahogy mesélte, napokig nem kapott orvosi ellátást. Végül mindkét szemére megvakult. Amikor hazakerült, meglátogattam. Fehér botját szorongatva ült a pici ablakos szobában, s a hangomról azonnal felismert. Pedig

már régen találkoztunk. Pistával egy tanárképzős előadáson találkoztam utoljára az egyetemen. Egy kolléganője kísérte. Helyes kislány volt, s úgy éreztem, hogy több volt köztük egyszerű évfolyamtársi kapcsolatnál. Aztán soha többet nem hallottam róla. De a másik két fiút, a két hajdani útítársat is elvesztettem. Laci nyugatra ment 1956-ban. Józsi még előbb, a „nehéz időkben” bűjt át valahogy a Fertőnél a vasfüggönyön. Iszonyú megpróbáltatások árán, ahogy később hallottam róla. Svájcban folytatta a tanulmányait, amíg egyszer, egy véletlenül és időben fel nem ismert vakbélgyulladásban meghalt. Fiatalon és értelmetlenül. Így maradtam egyedül kicsi falum reményteli, felső iskolát végzett fiataljai közül a korosztályomból.

Rövid időket töltöttem odahaza. Sok volt a tanulnivalóm. A karácsonyokat otthon töltöttem, de a szilvesztereket már Pesten. Itt voltak a barátaim. Együtt búcsúztattuk az óveket és üdvözlöttük az újakat.

Szegények voltunk, de vidám kedvünket – még az első két évben legalább – megvédte ifjúságunk ereje. Táncoltunk és szórakoztunk. Bár lehetőségeink szerények voltak. Zárt cipőnk, csizmánk nem volt. Emlékszem, a nagy fagyokban is szandálban mentünk a táncmulatságokra.

De a legtöbb időt a tanulásra és az olvasásra szántam. Különösen a félévenként ismétlődő kollokviumok előtt. Jó vizsgázó voltam, bár nagyon izgulós. Volt, amikor reggel az elsők között toporogtam a professzori szobák ajtaja előtt. Mire sorra kerültem volna, olyan gyomorgörcsöt kaptam, hogy nem tudtam belépni. Ilyenkor kiestem a sorból, s amikor jobban lettem, újra kezdektem a várakozást. De, ha eljutottam abba az állapotba, hogy a prof szobájába be tudtam lépni, s becsukhattam magam mögött az ajtót, ha kettesben maradhattam a tanárommal, akkor olyan nyugalom és béke szállt rám, mintha nem is vizsgára jöttem volna.

Emlékezetesek voltak ezek a kollokviumok. A legnagyobbaknál – akiket említettem már – valóban az együtt beszélés, a beszélgetés szintjén zajlottak le. Nem húztunk tételeket, amiket vagy tudott a hallgató, vagy nem. Ez kicsit a szerencse dolga. De az igazi tanárain elbeszélgettek velünk. Végigvették az egész anyagot. Megkérdézték a véleményünket. Igényelték, hogy saját elképzeléseink legyenek. Véleményeink. Kíváncsiak voltak az érzelmeinkre. Az olvasottságunkra. Különösen érvényesült ez az irodalomórakon. De más szakokon is. Emlékszem Váci Péter több szemeszterre elhúzódo előadásorozatára, a középkori Európa történetére. A császárság és a pápaság harcára. Amikor sok-sok év múlva, felnőttként Avignonban jártam, a volt pápai palotában, úgy éreztem, a professzor vezet teremről teremre. Agyam visszavarázsolta az egykori csodálatos előadásokat, a vizsgákat, amikor mintegy elbeszélgettünk a középkor szellemiségéről.

Ugyanilyen élvezet volt Deér Józsefnél is egy-egy kollokvium. Amikor kiléptem a tanári szobából, legtöbbször jeles osztályzattal a lecke-könyvemben, úgy éreztem, hogy az az ablak a nagyvilágra, amiről apám réges-régen, apró gyermekkoromban beszélt nekem, most tárult igazán sarkig előttem. Úgy éreztem, mintha megérintett volna valami hatalmas szellemi erő, mely Nyugaton támadt, s jött felénk a középkor sötét századai alatt. Harcok és pusztulások közepette ugyan, de ideért. S születtek nálunk is nagy alkotások.

Működött egy Magyarságtudományi Intézet az egyetemen. Vezetője Ligeti Lajos volt, a Belső-ázsiai és Kelet-ázsiai Intézet professzora. Főleg néprajzzal és a magyarság múltjával, annak emlékeivel foglalkozott. Tanárai közül néhányra emlékszem. Fiatal nyelvészek, történészek voltak. Sokat jártam hozzájuk, hiszen a magyar parasztság és az egész nép élete már származásomból és neveltetésemből kifolyólag is érdekelt. Szerettem azt a légkört, amit náluk tapasztaltam. Az ő segítségükkel jutottam egy olyan lehetőséghez, ami évekre meghatározta tanulmányaim irányát.

Ekkor kezdett különösen érdekelni nemzetem múltja, egészen vissza, az írásbeli emlékekig. Elhatároztam, hogy megtanulok arabul, és a magyarokról tudósító arab történelmi kútfőket eredeti nyelven tanulmányozom. Mivel abban a szemeszterben nem volt kezdő arab tantárgy, török azonban indult – úgy döntöttem, egyelőre elkezdem az utóbbi tanulását. Azért határoztam így, mivel a törökórákon is az arab írásjeleket tanulhattam, s elsajátíthattam az arab írásnak és olvasásának a tudományát. Céлом az volt, hogy majd átme-
gyek az arab szakra, ha indul új, kezdő évfolyam. Végül ez nem következett be, mert a török tanszék professzorai, Németh Gyula és Fekete Lajos szellemisége annyira megfogott, úgy megszerettem őket, és a tananyagot olyan érdekesnek találtam, hogy maradtam. Én is elmondhattam magamról: „Fogtam törököt, de nem ereszt.”

A harmadik év első szemeszterének kollokviumain dőlt el a sorsom. Tulajdonképpen csak napokon múlt, hogy magyar nyelvészjelöltként haladok-e tovább, vagy megmaradok a Török Intézet kicsi, meghitt szobájában. Ott, ahol a könyvek beborították a falakat, és a tudomány könyvszagát árasztva, a meghittség és az egyre inkább igényelt védelem érzését adták nekem.

Azon múlt a sorsom, hogy előbb vizsgáztam Németh Gyulánál. Ő annyira meg volt elégedve velem, hogy meghívott az intézetébe. Kulcsot kaptam a tanszék egyébként állandóan zárt, csengővel ellátott ajtajához. A következő napokban került sor a magyar nyelvtani vizsgára Pais Dezsőnél. Ő is felajánlotta a lehetőséget, hogy az intézetében képezem tovább magamat. Sajnáltam, hogy nemet kellett mondanom. Amikor megmagyaráztam a megtisztelő ajánlat

elutasításának okát, Pais professzor csak annyit mondott: „Gratulálok, Németh Gyula nagyszerű tudós. Szép sors várhat magára, ha így tanul tovább.”

Mindezek elmesélésével azonban kicsit előre futottam az időben. Hiszen mindezek az események csak azután történnek meg velem, amikor imádott irodalomtanáraimnak el kellett távoznia az egyetemről. Alszeghyt elbocsátották „klerikális beállítottsága” miatt, Horváth János pedig önként távozott. Maradhatott volna, de kiállt professzortársa mellett, s attól tette függővé a tanszéken való maradását, ha Alszeghyt is engedik tovább dolgozni. De nem sikerült megmentenie a társát, így vele együtt távozott a nyugdíjazás elhallgattató csendjébe.

Akkort azt hittem, mindennek vége. S az irodalmi pályát tekintve valóban így is volt.

Találkozásom az Alfölddel

Visszatérek az első évhez, 1947 tavaszához. A Magyarságtudományi Intézethez fűződő ragaszkodásomhoz s az abból származó erkölcsi és szellemi előnyökhöz. Itt szereztem tudomást arról a lehetőségről, hogy szellemi és tárgyi néprajzból tanfolyam indul a hallgatók számára. Ezt az alkalmat ragadtam meg néprajzi ismereteim megalapozására. Jelentkeztem rá, s tárgyi néprajzból már ez év májusában sikeres vizsgát tettem. A szellemi néprajzhoz azonban kötelező nyári gyakorlat is járult. Közeledett az 1848–49-es forradalom és szabadságharc százéves évfordulója. Ehhez az ünnephez kapcsolódott a feladatom: az Alföldön, Békés megyében kellett 1848-as emlékeket felkutatni és gyűjteni.

Így jutottam el a sorsnak ahhoz a kegyéhez, hogy a Dunántúlon töltött gyermekkorom és a kőszegi tanulóéveim után – s még a nagy falurombolások előtt – megismerhettem a Tiszántúl tanyavilágát is. Láthattam még a hatalmas zöld, vagy éppen sárguló mezőket. A bennük elszórtan megbúvó apró, piros-tetős kicsi tanyákat. Láthattam néhány házból álló tanyaközpontokat, és még az én néhai falusi iskoláménál is kisebb tantermeket. Megismerhettem magát a tanyasi népet. A zárkózottat. A nehezen megszólaló alföldi parasztokat. Akiket zárttá tett a múltjuk. A nehéz sorsuk, amit az évszázadok vak viharaiban vonszoltak magukkal. Akiknek a némaságát is fel lehetett oldani. Szeretettel és a megbecsülés érzékelhető jeleivel.

Amikor a megbízásomat kézhez kaptam, még semmit nem tudtam, mit kellene tennem. Hogyan kellene kezdenem. Fogalmam nem volt arról, hogy oldom majd meg a szállásomat, az étkezéseimet, a mindennap ismétlődő gondokat. Hiszen a háború utáni összeomlás még érezte hatását az életünk

minden mozzanatában. A Nemzeti Múzeum biztosította a költségeket. Tőlük kaptam az induláshoz szükséges pénzt, mely szerény volt, mint minden szellemi munkával járó támogatás. Egyedül Békésen volt ismerősöm. Az igazgatótanító úr, akit a háború után, nyugatról való menekülése közben a szüleim fogadtak be. Vele levelezett a családom, s engem meg is hívott a nyárra hozzájuk, függetlenül a készülő gyűjtőutamtól. Örültem a meghívásnak, előtte azonban még több városba és tanyára kellett eljutnom.

Arra gondoltam, írok a mezőberényi evangélikus lelkésznek. Kértem, segítsen a szálláskeresésben. Kértem, ajánljon egy családot, akinél néhány napig szerény bérezés fejében ellakhatnék. Több települést kellett bejárnom, s egy városra, falura csak napok jutottak. Úgy gondoltam, valahol elkezdem.

A válasz azonnal megérkezett. A lelkész úr szeretettel meghívott az otthonába. Kért, fogadjam el segítő szándékát, s töltsen náluk a gyűjtésre szánt időt. Boldogan indultam életem első, önálló útjára, amelynek súlyát és felelősségét átérezve eltökélt szándékom volt, hogy mindent elkövetek a siker érdekében.

Az út csodálatos volt. Életemben először láttam a Tiszát. Szolnoknál akkor épült az új híd. Felemelő érzést váltott ki bennem. A sok rom után valami éledt. A vonat még a régin haladt át. De láttam a munkások szorgos nyüzsgését a két partról egymáshoz közeledő részekén. Már csak a híd közepe hiányzott. Néztem Petőfi szőke folyóját, és zsongító érzéssel töltött el az eddig csak irodalmi alkotásokból ismert Alfölddel való találkozásom.

Nem tudtam, hogy két evangélikus parókia is létezik Mezőberényben. A járókelők egyenest a vasúthoz közelebb lakó lelkészhez irányítottak. A tisztelendő úrnak semmiről nem volt tudomása, s mikor a levelezésünkre hivatkoztam és az ő kedves meghívására, akkor könnyebbedett meg. Kiderült, hogy a másik lelkészlakba kell mennem. Örültem a fordulatnak, mert a hely, ahova belecseppentem, nem volt barátságos. Így utólag megérttem őket. Az idő nem kedvezett már az ilyenfajta ismeretségeknek. A későbbi történetek bizony felmentik őket akkori magatartásuk elítélése alól.

Annál kedvesebben fogadtak a másik parókián. A feleség maga volt a megtestesült jóság. A belőle áradó melegség, szeretet megtöltötte az egész házat. Nagy fia érettségi utáni nyarát töltötte a szülői házban. Orvosnak jelent-kezett Pestre. Fel is vették, és többször találkoztunk még a fővárosban. Aztán vihar támadt, nagy veszedelem körülöttünk, és elvesztettük egymást. Elsodorta tőlem az idők vihara, mint annyi más jó barátot.

A kicsi fiú még nem járt iskolába. Talán négy éves lehetett. S a két „férfi-gyermek” között – ahogy ők mondták – lányok sorakoztak. Talán három is. Velük azonban nem találkoztam, mert éppen nyaraltak valahol. Külön vendégszobát kaptam náluk és teljes ellátást. A napidíjamat félretehettem, és

így jutottam – az ő segítségükkel – az ősz folyamán az első, magam vásárolta télikabáthoz. Az utolsó pillanatban jött a segítség, mert a régi már szinte rongyos volt.

A nagyfiú, akit apja után szintén Ferinek hívtak, nagy segítségemre volt a gyűjtőmunkában. Kerékpárt szerzett mindkettőnk számára, és elkísért a tanácsokra. Az emberek eleinte gyanakvóan fogadtak, s kérdéseimre nehezen adtak feleletet. Pedig kizárólag az 1848-as emlékek felől érdeklődtem. Kezdetben azt is hozzátettem, látva elbizonytalanodásukat, hogy „ne féljenek, ez nem politika”. Ettől aztán úgy megijedtek, hogy legszívesebben elkergettek volna. Feri szoktatott le erről az ostobaságról, s ő ismertetett meg igazán az alföldi ember zártságával. S azzal, hogyan lehet azt feloldani.

Azzal segített a legtöbbet, hogy egyáltalán velem jött. „Ha ez az idegen a papgyerekekkel együtt házal, akkor nem lehet benne galádság” – gondolhatták az öreg parasztok, és megnyíltak előttem. Sok szóbeli emléket rögzítettem egyre dagadó füzeteimbe. Eredetileg csak a szabadságharc emlékeiről, nagyapák és nagyanyák meséiről faggattam őket. De lassan megnyílt a szívük, és magukról is beszéltek. Aggódásaikról és félelmeikről. A nyugtalanító jelekről, melyek 1947 nyarán már felismerhetők voltak.

Legszívesebben az idős asszonyok meséltek. Sok füzetet kitöltöttek a babonák és hiedelmek, amiket ősiktől tanultak és átadtak nekem. Volt olyan néni, aki gyönyörű népdalokat énekelt nekem. A szövegeket rögzítettem, de a dallamokat lekottázni nem tudtam. Ilyen beszélgetések alkalmával előkerült a tiszta szöttesekbe bugyolált hófehér kenyér. Először ettem életemben ilyet. Búza-lisztből készült, és egészen más íze volt, mint az otthon sült rozskenyérnek. De nagyon finom volt. Sózott szalonnát tálaltak hozzá és egy kis saját készítésű könnyű, alföldi bort.

Gyűjtőutam legnagyobb sikerélményét éppen Mezőberényben éltem át. Egy idős testvérpár lakásán. Ahogy mesélték, ketten maradtak egy sokgyermekes család utolsó tagjaiként. Egy háztartásban éltek fivér és nővér. Hetven év körüliek lehettek.

Ők kerestek fel engem a tisztelendő úr otthonában. Jóságos vendéglátóm ugyanis kihirdette a templomban, a vasárnapi istentisztelet után, a városba érkezésem célját. Kérte a híveket, ha a házukban vagy a családjukban valahol van valamilyen tárgyi emlék a szabadságharc idejéből, jelentsék a parókián. Így kerültem kapcsolatba az idős testvérpárral, akik meghívtak a lakásukba.

Amikor hozzájuk érkeztem, szép polgári otthont találtam. Régi, de értékes bútorokkal, sok-sok könyvvel és családi emlékekkel. A falakat fakult fényképek borították. S köztük, kiemelve, a fő helyen egy képeretbe foglalt nemzeti zászlófoszlányt pillantottam meg. Elmesélték, hogy nagyapjuk hozta haza annak idején, a szabadságharc leverése után. Az ő honvédtisztként ott volt

Világosnál. A fegyverletételt összetört lélekkel élte át. Ahogy mesélték az öregek, a családi hagyomány szerint a nagyapa, aki akkor délceg fiatalember volt, közel a harmincadik életéhez, tisztársaival együtt zokogott azon a gyalázatos eseményen. A csapatzászlót szétszaggatták apró darabokra, és minden tiszt eltett belőle egy foszlányt. A ruhája alá, a szíve fölé. Így mentették meg a szeretett magyar lobogót a megaláztatástól. Bekeretezve, üveg alatt őrizték a legtöbbet lakott szobájuk falán, hogy a gyermekek, ahogy sorban a világra jöttek, ezt az ereklét pillantsák meg legelőször öntudatuk születése idején.

Ezt a zászlófoszlányt akarta megmutatni nekem a két öreg leszármazott. Bevettem a hetenként küldött jelentésembe, melyet elküldtem a Nemzeti Múzeum számára. Később a Hadtörténeti Múzeumtól kaptam levelet, melyben a pontos címet kérték tőlem. Gondolom, méltó helyre került ez a családi ereklye az idős testvérpár halála után.

Nem sokáig tartózkodhattam vendéglátóim szeretett otthonában. Feladatom továbbirányított a Nagyalföld más városaiba, falvaiba.

Kondoros volt a következő állomás. Itt egy „szállodában” laktam. A bútorokat a poloskák helyettesítették. Életemben nem találkoztam még ezzel az éjszaka sötétjében megelevenedő, nyüzsgő állattal. Arra ébredtem, hogy egész testemet iszonyú viszketés fogja el. De jellemző az akkori naivságomra, azt hittem, valami ételtől kaphattam csalánkiütést. Mert ez gyakran előfordult eddigi életem során, míg a poloskamarást nem ismertem.

Emlékszem arra a kedves fogadtatásra, amiben a híres kondorosi csárdában volt részem. Amikor kiejtettem a Nemzeti Múzeum, mint megbízóm nevét, olyan szeretettel fogadtak, mint valami régi ismerőst. Megmutatták a kéményt, amibe be tudtak bújni Rózsa Sándor betyárlegényei. Ahol meghúzták magukat a pandúrok elől. Rózsa Sándor emlékét büvkör vette körül. Ő volt a nemzeti hős, aki a nép gyermekeként védte a szegényeket. Szinte legendává duzzadtak a róla szóló mesék, s a tanyavilág népe úgy tartotta számon alakját, mint az asszonyok bálványát. Akinek minden településen volt egy hűséges szeretője. Azért nem tudták elfogni sokáig, mert megvédték a nők. Jártam a tanyavilágot. Reggel indultam és este érkeztem. A természetben bolyongtam, szántófoldeken, réteken át. Úgy éreztem magamat, mintha a saját falum határában kóborolnék.

Az emberek, főleg az öregek rengeteg történetet ismertek még a szabadságharc idejéből. Legtöbbjüknek a nagyszülei még benne éltek a dicső korban. Feltűnt azonban, hogy a beszélgetések közben majdnem minden házban megemléstettek az első világháború utáni román megszállást is, mint az életükben átélt szörnyűségek egyikét. Így átcsapva az első világháborús emlékekre, a férfiak harctéri élményeikről számoltak be, az asszonyok pedig az 1919-es

román megszállással kapcsolatos eseményeket panaszolták. Sokat beszéltek a román katonák kegyetlenkedéseiről. A feldúlt otthonokról. Az áldozatokról, melyek minden településen voltak. „Ezekről senki nem beszél” – mondta egy öregasszony, megtörölve könnyes arcát. Megtudtam, hogy férjét román katonák ölték meg annak idején.

A legderűsebb mesék azonban a babonákhoz kapcsolódtak. Elvezet volt hallgatni az idős asszonyok hiedelmeit a megrontott tehénről, a véres tejről. A csecsemők szemmel veréséről, s mindezen gonoszságok ellen való védekezésről.

A következő éjszakára kértem egy petróleumlámpát a háziasszonytól. Ezt égettem egész éjjel, hogy a rovarokat távol tartsam magamtól. De a gyér világosság nem nagyon riasztotta el őket a meleg ágyamtól. Egyik reggel elindultam Békéscsabára. Felszálltam egy helyi vonatra, és elhelyezkedtem a nem éppen kényelmes ülésen. Tehervagonból átalakított személyszállító eszköz volt. Körben, a széleken és a kocsi közepén gyalulatlan falécek szolgáltak ülőhely gyanánt. Ezeken szorongott a jónép. De örültem annak, hogy egyáltalán utazhattam és nem kényszerültem hosszú gyaloglásra

Amikor Békéscsabára érkeztem, néhány pillanatra elbizonytalanodtam a további lépéseim felől. Álldogáltam egy darabig az állomás épülete előtt, majd vaktában megindultam az egyik utcán. Hamarosan egy piacra értem. A nagy sürgés-forgás közepette egy kis borozót pillantottam meg a tér szélén álló kicsi, földszintes épületben. Előtte férfiak beszélgettek. Odamentem hozzájuk azzal a meghökkentő kérdéssel, hogy soroljanak fel nekem néhány mesélő kedvű öregembert. Amikor kimondtam a két varázsszót, hogy a Nemzeti Múzeumtól jöttem, Budapestről, és hogy 1848–49-es emlékeket gyűjtök, olyan kedvesség áradt belőlük, hogy előbbi bizonytalanságom azonnal elmúlt. Éreztem, hogy „hazajöttem”. Az egyik idősebb férfi azonnal meghívott az otthonába. „Menjen ki kisasszony az én tanyámra. Ott több ház is van a közelben, és annyi öregasszony meg öregember, hogy be sem tudja kötni a szájukat, ha mesélni kezdenek.”

Egyből elfogadtam a meghívást. A bácsit – ha jól emlékszem – Trencsin Andrásnak hívták, s mint kiderült, gazdag parasztembernek számított ezen a vidéken. Elmagyarázta, merre kell mennem, milyen kukoricatábláknál térjek jobbra, majd balra. Felhatalmazott rá, hogy a feleségének és a két fiának mondjam meg, hogy ő személyesen küldött. Sőt, fogadjanak be éjszakára is. Még utánam kiáltott: „Estére én is otthon leszek”. Bizony, ez az ajánlat jól jött, mert mire a városból kijutottam, délután lett. Még meglátogattam néhány tanyát, ami utamba esett. Nem volt lelkem kihagyni őket néprajzi gyűjtésemből. Ezzel azonban időt vesztettem. Mire Trencsinékhez megérkeztem, bizony a nap már lemenőben volt.

Életemben nem volt több ilyen utam. Bátran mondhatom, hogy ennyire közel nem voltam még a természethez, és ilyen tudatosan nem azonosultam a határral, mint akkor. Talán gyermekkorom pásztorkodásra kijelölt évei alatt váltam ilyen mértékben a világegyetem részévé. Amikor egyedül álltam a „Hosszi” hatalmas réjtének a közepén, vagy a Malommező Bakonyér határolta, szikrázó napsütésben tündöklő legelőjén hasaltam a fűben.

Valami csodálatos béke szállt rám, ahogy az országútról letérve, a szántóföldek között jártam.

Schol egy lélek nem volt. A határ izzott a nyári melegtől. A levegőben madarak úsztak, s lépteimmel apró vadakat riasztottam a menedékként szolgáló bokrok alól. Úgy éreztem, én is éppen olyan parányi része vagyok annak a világnak, ami körülvelt, mint bármelyik aprócska fűreg. Mint a kukoricalevélen trónoló fecskefarkú lepke, vagy az arcomat körülzümögő apró legyek seregéből egyetlenegy. Ilyet érezhetett talán az első emberpár az éden fái között. Bár nem ettem még aznap, nem gondoltam sem ételre, sem italra. Mintha érzékszerveim leálltak volna. Csak a szemem volt nyitott a szépség befogadására, és füleimben zümögött halkan és simogatóan a természetben otthonra talált élőlények alig érzékelhető, lágy nesze. Azon sem aggódtam, hol lelek majd nyugalmat, ha leszáll az este. Nem aggasztott, mi lesz velem, ha lemegy a nap. Eszembe sem jutott a félelem. Nem gondoltam rá, hogy bármiféle veszély fenyegethet. Azonosultam, eggyé lettem a természet világával. Éreztem, hogy a mindenség parányi része vagyok, s rólam éppúgy gondoskodik majd az, aki mindezt létrehozta, mint a többi élőlényről, itt, a közelemben. Ahogy a Bibliában benne van „Ne aggodalmaskodjatok a ti éltetek felől, mit egyetek és mit igyatok... Tekintsetek az égi madarakra, hogy nem vetnek és nem aratnak... és a ti mennyei atyátok eltartja azokat.”

„Nem sokkal különbek vagytok-é azoknál?” – szól tovább az Írás. De amikor erre gondoltam, ott a csabai határban, a piros tetős tanyai házak közelében, a kukoricások zizegő, szúrós levelei között bandukolva, valahogy azt éreztem: nem, nem vagyok különb. Olyan vagyok, mint a többi. Gyarló. Egyetlenegy a teremtmények között.

Még naplemente előtt elértem a tanyaközpontot, ahol Trencsinék laktak. Néhány ház alkotta az utcát, ha egyáltalán annak lehetett nevezni a kocsik és emberek által kitaposott földutat. A házakat kerítés választotta el egymástól. Bekiáltottam az egyik udvarba, ahol mozgást észleltem. Lakóitól megtudtam, hogy Trencsinék tanyája néhány méterrel arrébb van. Folytattam vándorlásomat a szántóföldeken át. Egy tábla takarmánynövény – talán lucernás – szélén leltem meg a deszkakerítéssel határolt hatalmas portát. A kapuhoz értem. Ez szintén tömör, fából készült alkotmány volt. Még mielőtt a kilincset érintettem volna, négy-öt óriási kutya rohant felém. Nagy, fehér komondorok

voltak. Fekete orruk idegesen mozgott az idegen szimatra, és óriási csaholásba kezdtek. Az ijedtségtől dermedten álltam a kapun kívül, annak védelmében bizakodva, s vártam, hogy valaki kijöjjön a házból. Ötven év körüli paraszt-asszony lépett ki a gáorból és közeledett felém. Bemutakoztam. Elmondtam, honnan jöttem, és miért vagyok itt. Elmeséltem a Trencsin bácsival való találkozásomat a városban, s azt is, hogy meghívást kaptam tőle egy éjszakai szállásra, hogy gyűjtési munkámat reggel korán tudjam kezdeni a tanya öregei között. Féltam a választól, hiszen itt eddig ismeretlen jelenség volt az efféle betolakodás. Hogy teljesen idegen személy éjszakai szállást kérjen. De kelle-mesen csalódtam. Trencsin néni kedves volt, s kinyitotta a kaput. A kutyák pillanatok alatt lecsendesedtek. Kicsit bizonytalanul fogadtam hirtelen pálfordulásukat, ahogy a csaholásból farkcsóválásba váltottak át, de a néni megnyugtattott: „akit mi befogadunk, azt ők sem bántják”. Valóban, azon az estén ott ültek közöttünk ezek a pompás házörzők és eszükbe sem jutott, hogy bántsanak.

A ház beosztására már nem emlékszem pontosan. Tudom, hogy a gáorból a konyhába nyílt bejárat, s abból léptünk a szobába. Talán csak ez a két lakóhelység volt mindössze az épületben. A szoba ágyakkal volt tele. Élt az öreg nagyapa is. Az egyik ágyon feküdt. Tőle sok mesét jegyeztem fel. A család-hoz tartozott még két fiúgyermek. Már felnőttek voltak mindketten. Gazdálkodtak a szép, nagy kiterjedésű birtokon. A kisebbik fiú az udvarban éppen vizet húzott a gémeskútból. Lovakat itatott. Talán nyolc-tíz gyönyörű sörényes vágatott a szabad terepen. A szántóföldek és az udvar között nem volt kerítés, itatás után száguldhattak a szabad határban. A nagyobbik fiú a ház körül szorgoskodott. Övé volt a szarvasmarhák ellátásának a gondja. Az asszonymak jutott minden egyéb munka. A fejés, a kisállatok és a háztartás. No, meg az öreg nagyapa gondozása. Ahogy rövid ott-tartózkodásom alatt ki tudtam következtetni, a családfőre jutott a legkevesebb dolog. Ő nyugodtan borozgathatott a városban, amikor kedvét lelte. Ez a munkamegosztás kicsit a saját családomban uralkodó szokásokat juttatta az eszembe.

Trencsin néni tyúkot vágott az udvaron, bográcsban pörköltet készített belő-le. Burgonyát főzött mellé, és este, amikor a család ura is hazaérkezett, megte-rítette a szabad ég alatt álló nagy kerek asztalt. Annak ellenére, hogy a kert és a gazdasági részek között semmiféle mesterséges gátat nem emeltek, az állatok nem jöttek át a ház elé. Tiszteletben tartották gazdáik tartózkodási helyét.

Vacsora után kint maradtunk az udvaron. Beszélgettünk. A férfiak közben borozgattak. Felettünk csillagos volt az ég, a hold nagy, kerek arccal ragyogott. Fényénél láttuk egymást. Távolból az éjszaka hangjai szűrődtek hozzánk, a szellő nélküli, állni látszó levegőn át. Időnként az istálló felől hallatszott némi zaj. Egy ló prüszkölése, vagy egy csörrenés, amikor a jászolhoz kötött állatok valamelyike megmozdította a nyakára erősített láncot.

Aztán Trencsin néni megkérdezte, hol akarok aludni. Velük, a szobában, vagy a konyhában, a vendégágyon. Az utóbbit választottam. Derékaljon feküdtem, életemben először. Szokatlan volt, de nagyon jól aludtam rajta. Azt sem vettem észre, amikor másnap reggel Trencsin bácsi és a Bandi fia átmentek a konyhán. Igaz, hajnalban keltek, mert a malomba készültek, búzát őröltetni. Mire felébredtem, már messze jártak.

Másnap meglátogattam a közeli tanyákat. A szokásos bemutatkozó mondatokhoz hozzátettem még azt is, hogy Trencsinéknél lakom. Ezt kedves házigazdám ajánlotta, még az esti beszélgetés során, mondván: „Akkor bátrabban beszélnek majd.”

Sok emléket őriztek ezek a tanyasi öregek 1848-cal és az azt követő időszakokkal kapcsolatban. Főleg Rózsa Sándorról és a betyárokról meséltek. Legtöbb helyen meg is kínáltak. Főként szalonnával és fehér kenyérral.

Délután készülődtem vissza Békéscsabára. Hiszen este, sötétedés előtt el kellett jutnom Kondorosra, a szállásomra. A vonatok menetrendjét felírtam ugyan, amikor elindultam, de órám nem volt. Csak a nap állásából következtethettem ki az időt.

Trencsin nénitől szeretettel búcsúztam, és meghatódtam, amikor kérdésemre, hogy mennyivel tartozom a szállásért, kedvesen rázta a fejét. A családdal még sokáig leveleztem. Főleg a nagyobbik fiú, Bandi írogatott. De nehéz idők szálltak ránk. Őket is megtépte a történelem vihara. Szétszórták a tanyát. A fiúk, akik imádták a paraszti életet, földönfutók lettek. Bandi egyszer meglátogatott Pesten. Gépkocsivezetővé képezte ki magát, és egy nagy teherautóval járt. Munkásszálláson lakott, és csak éjszakánként, amikor a fáradtságtól elaludt, akkor találkozhatott a nagy, szabad mezőkkel, a száguldo lovakkal. A búzaföldek lágy ringatózásával. Csak éjszaka, amikor elaludt. Ha kegyes volt hozzá az Ég és jó álmot küldött szemére a mindennapok gyötrődésétől megszabadító öntudatlanság kegyelme.

Kondoroson még a következő éjszakát kellett kibírnom valahogy.

Ezek után megváltás volt az a két hét, amit Békésen töltöttem. Vendéglátóim lánya, Anna, velem egyidős lehetett. Vidám teremtes volt. Ő később Martonvásárra ment férjhez, s sokáig kapcsolatban álltunk még egymással.

Az igazgató urat szerették a városban. A tanyavilág tanintézményeit tartotta kézben. A tanácstól több alkalommal is kaptunk hintót a hatalmas körutakra, melyeket az egyes kis települések között kellett megtennünk. Emlékszem, a lovak olyan porfelhőt kavartak fel a száraz földutakon, hogy nem láttunk. Arcunkra úgy ülepedett le a finom homok, mint a lakás bútoraira a por. Nagyon érdekesnek tűnt számomra ez az iskolarendszer. A tanítólakásokkal egybeépült, rendszerint kicsi helyiség jelentette rendszerint a tantermet. Kevés tanulóval működtek. Egy-egy osztályba csak néhány gyerek járt. Maga a tanítási forma

nem volt idegen a számomra, mivel én is háromosztályos tanteremben ismerhettem meg az írás-olvasás tudományát. De a tanítók élete, szűk lehetőségeik látványa megrázott. Különösen egy házaspárt zártam a szívembe. Felváltva tanítottak. Délelőtt a férfi a felső három osztályt, délután a feleség vette kézbe az alsósokat. Nekik maguknak négy gyermekük volt, pedig nagyon fiatalnak látszottak még. A szegénység, amiben éltek, szemmel érzékelhető volt. Ennek ellenére az asszony csirkét vágott a kevés számú tenyészetből, és rántott húst tett az asztalra. Ebéd alatt még nem tűnt fel, hogy a gyerekek nem tartanak velünk az étkezésben. Gondoltam, ez lehet a házi szokás. Nekik külön tálal az édesanyjuk. De amikor végeztünk az étkezéssel, és indultunk az udvaron várakozó hintó felé, megláttam a kert különböző sarkaiban rejtőzködő gyermekeket. A baromfi vendégeknek fel nem található, értéktelenebb részeit majszolták. A szárnyakat és az apróbb csontokat rágták. Pici ujjakon csillogott a zsír, maszatos, kicsi arcukra kiült az éhség. Ez a jelenet annyira megrendített, hogy a jóllakottságom miatt lelkiismeret furdalás gyötört. Olyan érzésem támadt, mintha ezeket a gyerekeket megloptam volna.

Aztán egyszer csak véget ért a gyűjtőutam. Visszaindultam Budapestre. Ahogy a vonat végigdöcögött velem a Nagyalföldön, már ismerősként néztem a határt. A tanyák apró házait látva, lelki szemeim előtt megjelentek a bennük lakók. A mesélőkedvű, háborúkban és dúlásokban meggyötört öreg parasztok. S az öntudatos, erőből duzzadó fiatalemberek. Az otthon szülő, sokszor férfimunkát végző asszonyok. Ahogy az ablakon át még egyszer végigpásztáztam a sík mezőt, Petőfi rónaságát, szívemet szeretet töltötte el. Valami kimondhatatlan meleg érzés. Csak néztem, néztem a futó tájat. Búcsúztam tőle. Akkor még nem gondoltam, hogy örökre. Nem hittem volna, hogy ez az első találkozásom a tizsántúli tájjal, a tanyavilággal egyben az utolsó is lesz.

Hogy gondolhattam volna, hogy ez, amit látok, elpusztul. Nem is olyan soká. Azt hittem, örökké él. Mint ahogy az évszakok váltják egymást, s a tavasz után nyár következik, és az ősztől tél, úgy gondoltam, hogy a nemzedékek is úgy váltják majd egymást ezután is. Mint évszázadokon át mindig.

Nem így történt.

A félelem kezdete

Lassan belépett az életünkbe a félelem. Először csak szorongás formájában támadt ránk. Apró jelekből érzékeltük, hogy rossz irányban változik körülöttünk a világ.

Feltűntek az addig megbújó, tehetségtelen emberek. Szerepekre vágytak, parancsolásra. Képességeik hiányát az egyre jobban kibontakozni látszó új,

marxista-leninista eszmék hangoztatásával pótolták. A szeretet helyett felütötte fejét körülöttem a gyűlölet. A legfőbb azonban a falum változása volt.

A háború után szépen megindult az élet odahaza. Az elpusztult állatállomány kezdett szaporodni. A parasztok arcán a bizakodás mosolyát láttam, amikor hazamentem. Öröm volt végigmenni a főutcán. A megszállás éjszakáját igyekezett mindenki maga után hagyni. Akik az iszonyú emlékektől nem tudtak szabadulni, azok lányaikkal együtt elköltöztek a községből. De a lakosság nagy része maradt. Szántottak és vetettek az emberek. Apám is újrakezdte a gazdálkodást. A háborúban leégett gazdasági épületek egy részét pótolta. Csak a nagy pajta helye maradt üresen. Nem volt faanyag, amivel újraépíthette volna. A hatalmas udvar így még tágasabbnak tűnt. Még nagyobb területen száguldozhattak volna a lovak, mint egykor, gyermekkoromban. Ha lettek volna.

Az első megdöbbenésemet az okozta, hogy a határban apró fatáblákat találtam az egyes parcellák között. A mi földjeink szélére is letűzték őket. Apámtól tudtam meg, hogy az új vezetés ezekkel jelöli meg a gazdáknak, hogy mit kell vetniük az adott területre. Ezen meghökkentem. Apámat irányítani kell? Hiszen ő az egyik legjobb gazda a faluban. Eddig tőle tanultak a többiek.

„Más világ lett, fiam” – mondta apám szomorúan, s az arcán láttam, hogy baj van. Elmondta, kik irányítják most a falut. Csupa olyan embert sorolt fel, akik eddig haszontalan, dologtalan életet éltek. Mint anyám egyik meséjében, az „egyszeri ember”. Ez a meghatározás már nagyanyám elbeszéléseiben is szerepelt. Tőle vette át anyám a szót. Mesehőst, mesefigurát alakított. Olyan valakit formált meg, akivel mindenféle dolog megtörténhet. Egy jó példázat, egy derűs adoma főszereplőjeként minden megeshetett vele. Legkedvesebb történetem arról az egyszeri emberről szólt, akit a felesége megbízott, hogy vigyázzon a kiscsirkékre, nehogy elvigye őket a kánya. Az asszony elment a mezőre dolgozni, s mire hazament, eggyel kevesebb kis állatot talált a tyúkanyó mellett. Nagyon megszidta az urát, amiért nem jól őrködött.

Másnap az egyszeri ember összekötötte egy zsinórral a csirkék lábát, hogy kifogjon a kányán. De rosszul sült el a dolog, mert a ragadozó madár újra lecsapott a kicsikre. Mivel össze volt kötözve a lábuk, egy helyett valamennyi odalett. Csak úgy úszott a levegőben a sok pici sárgapihés, zászlóként lengedezve a madzagon. Élénken magam elé képzeltem ezt a jelenetet gyermekkoromban, s anyámnak sokszor el kellett mesélnie elalvás előtt.

Ilyen mese volt az a másik példázat is, amit egy valós személlyel kapcsolatban mondott el gyakran jó szülőm. Volt egy egyszeri ember, aki nem szeretett dolgozni. Nyáron csépléskor elment ugyan munkát vállalni a gazdákhoz, de amikor a búzát zsákba kellett volna mernie, emberünk a lapátot megfordította, és a domború oldalával felfelé turkálta a gabonarakást. A szemek meg lehul-

lottak róla, s estig sem telt meg a zsák. Aztán elmúlt a nyár, jött a zord tél. Emberünknek nem volt mit ennie, s elment a gazdához búzát kérni. A gazda felvitte őt a padlásra, ahol az áldott kenyérnek való száradt, és kezébe nyomott egy lapátot. De úgy fordította, homorú oldalával lefelé, ahogy az egyszeri ember tette a nyáron. A szemek legurultak róla. Hősünk vissza akarta fordítani a lapátot a helyes irányba, de a gazda nem engedte.

„A nyáron is így dolgoztál, most ezt érdemled” – mondta neki, s az egyszeri ember üres kézzel távozott.

Ezt a mesét anyám egy haszontalan, dologkerülő emberrel kapcsolatban mondta el nekünk, aki időnként munkát kért apámtól, de soha nem dolgozott. Lopta a napot, délben jóllakott anyám főztjével s elillant a házból. Emlékeztem a nevére, így az idő távlatából is. Mikor apám most, egyik hazalátogatásom alkalmával elmondta, hogy ez az ember a községházán vezető szerepet tölt be, elkeseredtem. Hogy mer ez a naplopó parancsolni tisztességben és szakértelemben megöregedett gazdáknak? O mondja meg a parasztnak, mit, hova vessen?

A negyvenes évek vége felé megszaporodtak az ijesztő jelek. A beszolgáltatások egyre szigorúbbak lettek. Alig maradt kenyérrevaló családom egész évi megfeszített munkája után. A padlóssöprések ideje következett. Pápáról jött ki két ellenőr. Két tanítónő. Ők is kényszerből jöttek. Nekik kellett figyelni a cséplés munkálatait. Ahogy a gabona kifolyt a gépből a zsákokba, a mázsálásnál ott álltak a munkások mellett, és árgus szemekkel figyelték, hogy semmi ne maradjon méretlenül. Minden tételt feljegyeztek és továbbítottak. Még a vetőmag is veszélyben volt sokszor.

1948-ban meghalt a nagyanyám. Kilencvenéves volt. A favágítón esett össze, munka közben. Kifordult kezéből a kisbalta, amivel a gyújtóst kezdte aprítani.

A gyújtós előállításában nagyanyám szakember volt. Először kiválogatta a már feldarabolt tüzelőből a megfelelő alanyokat. A sima, könnyen hasadó példányokat. Ágas-bogos, csomós fa erre a célra nem volt alkalmas. Aztán a vékony pálcikákat egymásra rakta és feltornyozta a nyári konyha kemencéjének a tetejére. Ott száradt még néhány hétig.

A tűzrakás is szertartás volt. Nagyanyám egy darab újságpapírt formált maroknyi labdává a tenyerében. Majd a tűzhelybe helyezte. Pontosan a tűztér közepére. Aztán körberakta a papírgolyót a vékony gyújtósokkal. Úgy, hogy a pálcikák teteje a papír felett összeérjen. Olyan volt, mint egy sátor. Ha tehettem, mindig figyeltem ezt a műveletet. Guggoltam a nagyanyám előtt. Alig fért el mellettem.

Amikor elkészült a kis sátorral, körberakta vastagabb faágakkal, majd hasábokkal. Úgy rakta őket sorba, egymás mellé, ahogy alul a gyújtósok álltak.

Mikor a kicsinyke tüztér megtelt a meleg ígéretének e látható bizonyítékaival, nagyanyám kezébe vette a gyufásdobozt.

„Látod, itt a sátor! Benne lakik a tűzmanó” – mondta a nagy, és máris sercent a gyufa. Egy pillanatra megcsapta arcomat az apró láng füstös illata. Csak egy másodpercre, mert nagyanyám fürge ujjai máris eltüntették a sátor közepébe, a papírlabda alá. Zizegett, lobogott az újszülött fény. Tüzet fogtak a vékonytestű fapálcikák. S mire a papír ellobbant, s fekete, gyűrött lemezzé kunkorodott sátra börtönében, izzását átvette a fa. Előbb a gyújtós, aztán a vastagabb ágak, darabok. Táncoltak a lángok, s amelyik hasáb kicsit nedvesebb volt még, halk, síró hangot hallatott.

„Nagymama, sír a tűzmanó” – mondtam ilyenkor, szomorúan. Úgy képzeltem, neki is úgy fáj az égés, mint nekem, ha megérintem az izzó vasalót. De nagyanyám megnyugtatót:

„Ne félj, nem fáj neki, hiszen ő maga a tűz.” Ez a jelenet jutott az eszembe, amikor megkaptam a hírt, hogy nagyanyám meghalt. Ellobbant hasznos élete, mint a láng, mint a meleget árasztó családi tűz fénye.

Hazamentem. A szobájában volt felravatalozva. Akkor még nem volt a faluban halottasház. A családi fészekben feküdt, a halála és élete utolsó nagy útja közötti napokban. Az első éjszakán, amit halott nagyanyámmal egy tető alatt töltöttem, szorongás fogott el. Fiatal voltam, és nem bírtam elviselni a halál merevségének a gondolatát. Félttem. Aztán megmagyaráztam magamnak, hogy semmi okom nincs a nyugtalanságra. Hogy félhetnék a nagymamától? Attól a lénytől, aki talán a legjobban szeretett ezen a földön. A lelke biztosan most száll a mennybe, s őrzőn vigyáz rám, s a házra, melyben annyit dolgozott és annyit imádkozott. Ahol évtizedeken keresztül őrizte a lángot. Mint a Vesta-szüzek. Jó barátok ásták ki örök nyughelyét a férje mellett, akit több, mint ötven évvel élt túl. Azt a nagyapámat nem ismertem. Nem ismerhettem. Rég halott volt, amikor én a világra jöttem. De gyakran kimentünk a sírjához a temetőbe. A halottak napja úgy maradt meg az emlékezetemben, hogy állok a nagypapa fakesztje előtt. Körbefogjuk a sírdombot, nagyanyám, anyám és mi hárman, testvérek. Apám nem volt ott sosem. Anyám szeméből peregtek a könnyek. Nagyanyám halkan imádkozott. A temető krizantémillatú volt. A halottak felett akkor még többségében fakesztzek álltak. Esőverte, repedezett fakesztzekkel volt tele a temető. Látványuk meghitt volt. A sírkertet meghatott arcú emberek töltötték meg. Mindenki virágot tartott a kezében. Őszirozsát és krizantémot, amit az asszonyok maguk ültettek még a tavasz első leheletének idején. Maguk ápolták, nevelték őket, egész nyáron át. Ahányszor csak meglocsolták a nyári szárazság miatt tikkadt földet a gyökerek tövében, annyszor gondoltak kedves halottaikra. S ha faggyal köszöntött be a hűvös ősz, a dermesztő hideg, kora reggeleken papírral takarták le a hófehér labdacsoakat.

Szép volt az evangélikusok temetője mindenszentek táján. De még pompásabb volt a katolikusoké. A kettőt drótkerítés választotta el egymástól. Mind-egyiknek külön bejárata volt. Mindegyiken ugyanazon felirat volt a kapufára vésvé: „Feltámadunk.” De a katolikus hívek gyertyát gyújtottak a sírokon. Apró lángok lobogtak a szürkületben, és én sóvár szemekkel néztem a drótkerítésen át a csodálatos, apró lángnyelveket. Úgy éreztem, mintha megfordult volna az égboltozat, és csillagai lekerültek volna a földre. Nagyon fáj a szívem, hogy a mi temetőnkben nem lobogtak ezek a melegsínű, lágy fények. Nem tudtam, miért nem égnek az evangélikus temetőben a gyertyák. De a nagy áhítatban, ami akkor körülvett, nem mertem megkérdezni.

Volt a nagymamának egy imádságos könyve. Különböző alkalmakra szóló fohászokat gyűjtöttek benne össze. Emlékszem, az egyik imának az volt a címe: „Tanult ember imádsága”. Ezt többször is elolvastatta velem a nagyanyám, amikor hazalátogattam. Tulajdonképpen nekem kellett volna olvasgatnom, hiszen első személyben íródott. Mintegy az én párbeszédem lehetett volna Istennel. De nagyanyám átvállalta tőlem, és naponként elimádkozta helyettem.

Amikor elment, nem nyílt ki többé a könyv. Nem szállt értem a fohász. És rám zúdultak a csapások.

Kemény idők

Nem tudom, mikor kezdődtek a bajok. Csak jöttek, körülvettek, és életem egyetlen nagy feladata az lett, hogy kivédjem őket.

Az évek összefutnak már az emlékezetemben. Nem tudom, melyik esemény pontosan mikor történt velünk. Utána lehetne nézni az évek történeteiben, de a dátumoknak nincs semmi jelentősége már.

Államosították az iskolákat. Szétzavarták a szerzetesrendeket. Megbontották az egyházak rendjét. Megfosztották az embereket jogos tulajdonaiktól. Előbújtak a rossz emberek. Elszabadult a pokol. Azt vettem észre, hogy az egyetemi társaim két táborban vannak. A nagyobbikban az elhallgatók, a megfélemlítettek. A kisebbikben a csahosak. Ők vették át az uralmat. Megtisztították az egyetemet. A régi tanárok sorban elmentek. Újak jöttek helyükre, akiket nem ismertünk és nem szerettünk. Amikor Horváth János helyett W. József előadását kellett hallgatnom, majdnem sirtam dühömben.

Eltűntek a papnövendékek. Sorban hagyták el társaim a Horváth-szemináriumot is. Persze, már nem az volt a neve. Ki erőszaknak engedve, ki önként, a félelem árnyékában távozott. Emlékszem egy kollegára. Csöpinek hívtuk. Csinos, magas fiú volt. Ápolt és jó modorú. Nagyon okos. De az ideál már

nem ilyen volt akkor. Csöpit kikezdték. Reményik Sándornak van egy verse. Az Egyenlőségről szól, mely angyalszárnnyon jött, kezében kaszát tartott, és „levágta a főt, amely kiváltott”. Valahogy így történt Csöpivel. Az egyetemi újságban csúnya cikk jelent meg róla. Úrifiúnak, klerikális, reakciós bűnösnek kiáltották ki. A cikk írója arról számolt be, hogy az egyik előadásról „kizavarták”. Kizárták az egyetemről, ártatlanul és büntetlenül. Nem tudtam meg sosem, mi történhetett vele.

Volt két barátnőm a magyar-történelem szakon. Ők a tanárképzőn maradtak a fordulat éve után is, amikor az egyetemi reform életbe lépett. Én elváltam tőlük, és a Török Intézetben maradtam véglegesen. Akkor indult a könyvtár szak. Azt választottam, mivel a keleti nyelvek és a középiskolai tanárkodás kizárták egymást. De ez a két barátnőm továbbra is megmaradt. Különösen az egyiket szerettem nagyon. Máriának hívták. Okos lány volt, és magyar-történelem szakon végzett később. Szerencse, hogy végezhetett. Ismertem a családját. Pestszentlőrincen laktak. Apja ott dolgozott valamelyik gyárban. Fizikai munkás volt. A mamája, ahogy abban az időben még természetes volt, otthon nevelte a gyerekeket, s mikor megnőttek, továbbra is ellátta a családot. Egy lakótelepen éltek. Inkább munkástelepnak nevezhetném. Emberközei kis település volt, nem olyan nagy, mint a mai betontömbök. Minden telken állt egy négy lakásból álló földszintes ház. A kétszobás lakások mindegyikéhez tartozott egy kicsi kert. Mária anyja virágot ültetett az ágyásokba. Mindenütt tisztaság volt és rend. Deszkaakerítés futott végig az utca mellett. Nekem derékig ért, s ha hozzájuk mentem, már messziről láttam a lakásba vezető lépcsőket.

Máriának volt egy bátyja, aki már elvégezte az egyetemet. A Közoktatásügyi Minisztériumban kapott állást. Az akkor nagyon veszélyes helyé kezdett válni. De ezt a fiú még nem tudta. Menyasszonya is volt. Szép, szőke, magas lány. Sok időt töltöttem Máriáéknál. Különösen anyám halála után, amely 1949 nyarán következett be, egy évvel nagyanyám halála után.

Emlékszem, Eszti néniék mellett, náluk találtam meg a második otthonomat. Máriáék konyhájában, az ő anyja segítségével festettem be szegényes ruhátaramat feketére, mivel nem volt pénzem újakat vásárolni. A gyászt pedig akkor még külsőségeiben is szigorúan vették.

A vasárnap délutánokat rendszerint náluk töltöttem. Az apa kicsit szigorúnak tűnt a szememben. Úgy éreztem, ő a régi típusú családfő szerepét töltötte be, aki eltartja az övéit. Aki felelős gyermekei sorsáért, és ezért igényt tart jellemük formálására is. Éreztem, hogy mindkét gyermeke tiszteli. Sőt, leendő menyje is. Jenőnek hívták a fiút, de a családban csak Jenci névre hallgatott. Nem sokat találkoztam vele, mert mire én kiértem Lőrincre, ő a menyasszonyával már indult is Pestre, a szüleivel eltöltött ebéd után. Ott volt a baráti köre. De a könyveket, amiket Jenci felhalmozott a lakásban, áhitattal szemléltem. Ahol

egy kicsi hely akadt, ott biztosan könyvek lapultak. Filozófia szakos volt. Cso-dálatos gyűjteményt szerzett be a klasszikus bölcselek műveiből. Úgy éreztem, hogy a két testvér meleg kapcsolatot fűzte egymáshoz, de a fiú, jó néhány évvel idősebb lévén, nem tekintette még szellemi partnernek sem a kishúgát, sem annak baráti körét. Így engem sem.

Nem tudom, mi történt Jencivel. Veszélyes helyen vállalt állást. A kultúra világa abban az időben már „kiemelt” területe volt a hatalomnak. Sok értelmes, értékes ember hullt el a Vallás-és Közoktatásügyi Minisztériumban. Talán belekerülhetett egy koncepció perbe? Valaki megemlíthette a nevét egy kivallatás alkalmával? Vagy egyszerűen csak levelezett néhány nyugati fiatal filozófussal? Nem tudni. Már az is bűnnek számított akkor, hogy nyelveket beszélt. Sosem fog kiderülni már, mi történt. Miért kellett elveszítenie őt fiatalon a családnak? Miért ölték meg a munkás apának a fiát? Kik és mikor tették ezt a szörnyűséget vele?

Egyik reggel Mária feldúltan érkezett az egyetemre. „Éjjel elvitték Jencit” – súgta a fülembe. Házkutatás volt náluk. Mindent felforgattak a lakásban. Néhány könyvet, füzetet magukkal vittek a pribékek. A fiút bilincsbe verve tuszkolták be egy rabszállító kocsiba, a szülei előtt. Megtudtuk, hogy akkor éjjel a menyasszonyát is elvitték.

Megkezdődött egy hajszolt, gyötrő időszak. A rettegés. Jenciért és a családjáért. Féltünk. Féltünk, hogy meglátják rajtunk a félelmet. Mert az bűnös, aki a népi demokráciában nem érzi jól magát. A család és a barátok összetörtek. Egy ideig még érkezett levél a börtönből. Nagy ritkán. Ilyenkor az anyja felkapta az ünnepi ruháját, és berohant a lányához az egyetemre. Egyik fő tartózkodási helye Máriának a Pais-Intézet volt. Ott elérhettük egymást és az édesanya is megtalálhatta a lányát előbb-utóbb, valamelyik szünetben. Ilyenkor félrevonultak egy ablakmélyedésbe, s ketten olvasták a drága sorokat. „Kedves szüleim...” így kezdődtek a levelek, melyekben a fiú mindig bocsánatot kért, hogy ekkora bánatot okozott a szüleinek. A tartalomtól következtetni lehetett, hogy nem a fiú fogalmazta meg az írást. Az anya csak ezekben a percekben oldódott fel, csak ezekben az órákban költözött a szívébe valami remény.

Egyszer látták még a fiukat. Valahogy ki tudott juttatni egy papírt, melyben megírta, melyik reggel szállítják el őket abból a pesti börtönből, ahol fog-ságban voltak.

A két szülő és a testvér egy ködös őszi reggel, hajnalban elindultak, s megeresték a rettegett épületet. Megálltak az utca másik oldalán, mintha keresnének valamit. Időnként sétáltak néhány lépést, hogy ne legyen feltűnő a várakozásuk. De csak néhány métert tettek meg, előre és hátra, hogy messzire ne kerüljenek az ígért kapujától. Nehogy elszalasszák azt a pillanatot, amikor

megláthatják gyermeküket. Sok idő elteltével kinyílt a félelmes vasajtó. A ház előtt rabszállító kocsik álltak. Több is, egymás mögött. Sok fegyveres őrkíséretében rabokat toloncoltak be a zárt autókba. Köztük volt Jenci is. A távolság homályán át egy röpke pillanatra összenéztek vele. A fiú mondhatott valamit, mert mozgott a szája. De nem értették ilyen messziről. Aztán becsukódott mögötte a fekete kocsiajtó. Akkor még nem tudták, hogy ez volt az utolsó találkozás.

A barátai, akikkel együtt raboskodott, évekkel később hazajöttek. A menyasszonya is kiszabadult hosszú raboskodás után. Azt mondták, sokáig nem tudott járni, annyira meggyötörték.

Jenciről az a hír járta, hogy agyonverték. Összetörték a veséjét, a heréjét. Sokat kínozták. Bizonyosan iszonyú körülmények között pusztult el. Szülei soha nem kaptak értesítést róla.

De hol lehet a holtteste? Melyik temető szélén, melyik börtön udvarán kaparhatták el? Arccal lefelé? Akkor még semmit nem tudtunk a szörnyűségekről. Csak álltunk, döbbsenten, hogyan tűnhet el így egy ember.

Vagy talán igaz lehetett az a bizonyos húsdaráló? Szétszaggatott teste roncokban folyhatott le a Duna vizén? Igaz lehetett ennyi borzalom?

Élt 26–27 évet. Nem tudni pontosan. Ártatlan volt, tiszta és okos. Apja munkás volt. Mégis megölte, elpusztította a „munkásmozgalom”.

Az egyetemen is megváltozott az élet. Az előadások előtt névsorolvasást tartottak a buzgó ifjúsági vezetők. Magukat nevezték ki fölének, és mi, a többség, kiszolgáltatottak lettünk.

Megjelent a feketetábla az épület lépcsőházában. Akik származásuk, vagy politikai nézeteik miatt nemkívánatos személyek voltak, lassan felkerültek a táblára. Ez azt jelentette, hogy búcsút mondhattak a továbbtanulásnak. Az órák szünetében énekeltük a Bunkócskát, „zakatoltunk” és egyéb mozgalmi dalt daloltunk. Sok hallgatónak ezek az évek boldogságot jelentettek. A népi kollégiumok lakói, a „fényes szelek” nemzedéke valóban új életet akart. Legtöbbjük faluról jött, vagy mindenképpen az egyszerű népből. Nagyon sok fiatal tehetség került ki belőlük. Nekem is több jó barátom volt közöttük. De a többség vad volt. Gyűlölködő. Nem értettem, hogyan lehet ok nélkül üldözni valakit. Fel nem foghattam, hogy évszázadok alatt kialakult életformák egyszerre miért lettek üldözendők? Miért kellett félbetörni fiatal sorsokat, csak azért, mert szüleiknek volt valamilyen, becsületes munkával szerzett vagy ösöktől örökölt vagyona. Miért bűnös a gyáros, a boltos, a paraszt?

Azt sem értettem, miért tiltottak ki az egyetem menzájáról. Amikor a vasúton ellopták azt a zsák lisztet, ami az egész évi kenyeremet volt hivatva biztosítani, nagyon kellemetlen helyzetbe kerültem. Valóban nem lehetett pótolni. Otthon nem volt több a padlássöprés miatt. Pesten pedig jegyre árulták az élelmet.

Csak az itt lakók, az állandó bejelentéssel rendelkezők kaptak utalványt. Eszti néniék osztották meg velem az amúgy is kicsi fejadagot. Úgy szerettem volna segíteni ezen a helyzeten, hogy beiratkoztam az egyetemi menzára. Nagyon keveset kellett fizetni az ellátásért. Az étel nem volt túlságosan jó, de megoldódott a meleg ebédem gondja. A harmadik hét első napján azonban, ahogy be akartam lépni az ebédlőbe, a bejárat előtti fekete táblán megpillantottam a nevemet. Ott pompázott néhány egyéb, nemkívánatos társam neve között. Tehát kivettek a menzáról. Még a kezemben lévő jegyeket sem válthattam be.

Ki árthatott nekem? Ki figyelt? Ki tudta, honnan jöttem, ki vagyok? Naiv voltam. Később megtudtam, hogy mindenkit figyelnek. Mindenki származását ellenőrzik.

Nagyon szomorú voltam akkor este. Eszti néni vigasztalt. „Ne félj, megleszünk valahogy” – nyugtatgatott meleg szóval. A kicsi Enikő az ölembe bújt, és azt mondta: „Ne sírj”. Pedig nem is sírtam, csak látta, hogy szomorú vagyok. Ettől kezdve Eszti néni finom ebédeket csomagolt nekem. Legtöbbször lekváros kenyeret. Mire elfogyasztottam, már meglágyult a tészta, de így is ízlett. Szerettem a lekvárt. Hetekig, hónapokig éléltem rajta. Néha rántottát tett pótanyám a kenyér közé. Ilyenkor lakodalomban éreztem magamat. Lassan majszoltam a kenyeret a folyosó valamelyik ablakmélyedésében vagy a Török Intézet szobájában.

A menzáról való kitiltás csak előjáték volt a további történésekhez. Hamarosan az egyetemről is eltávolítottak volna.

Az egyik ismerősöm azonban figyelmeztetett a veszélyre. Valahogy a tudomására jutott a szándék, hogy kiket akarnak kirúgni a magyar szakról. Köztük voltam én is. Ismerősöm figyelmeztetett, hogy távozzam önként.

Akkor már benne voltam a török nyelv tanulásában, s Németh professzor úr biztatott, hogy megvéd, ha nála horgonyzok le. Akkor ő volt az egyetem rektora. Az intézete pedig kicsi. Reméltem, elbújhatok benne az egyre vaduló világ előtt.

Anyám halála

A harmadik évtől – talán már a második végétől – mintha kettévált volna az életem. Vagy mintha én magam szakadtam volna ketté. Úgy éltem tovább, hogy az egyik felem előtt titokban kellett tartanom a másikat.

Othton tragikusra fordult a helyzetünk. Kulákok lettünk. Szörnyű volt látni, hogyan tépték-cibálták szét az eddig egységes, csodálatos harmóniában élő falut. Felosztották a lakóit. Mesterségesen és a természetes ésszel ellentétesen. Lettek kulákok, középparasztok és szegényparasztok. A kulákokat üldözni

kellett. Gyűlölni és gyűlöltetni az eddigi szerető szomszédokkal. Régi barátságok mentek széjjel, ha valaki gyalónak mutatkozott abban az időben. Sokan voltak, akik félelemből elhagytak bennünket.

Talán nyolc-tíz gazdát bélyegeztek meg ezzel a csúnya, otromba szóval: kulák. Eddig ez a fogalom ismeretlen volt. Megfertőzte a falu gyönyörű, tiszta világát. Mindent, ami az eddigi életünkben szép volt, ellepett a gonoszság és a gyűlölet. Ritkán jártam haza. Megvolt a gondom Pesten.

Közben anyám egyre betegbb lett. Leukémiában szenvedett. Sokáig kórházban ápták. Annak ellenére, hogy ez a betegség akkor gyógyíthatatlan volt és a biztos halált jelentette, nem fogtam fel a valódi helyzetet. Vizsgaidőszak volt az egyetemen, ritkán járhattam haza. A török és perzsa nyelv tanulása rengeteg időmet emésztette fel. Nyelvszakos kollégáim legnagyobb része már a középiskolából hozta magával választott tantárgya alapismereteit. Érettségizett belőle. Nekem az arab betűk is ismeretlenek voltak. Meg kellett tanulnom az olvasásukat. Mellette a könyvtár szak könnyebbnek tűnt, bár óriási ismeretanyagot igényelt. Új szak volt az egyetemen, s úgy éreztük, tanároinkat is próbára tette az órákra való felkészülés. Ezt éreztük az előadások színvonalából. Hová lettek a nagyok? Hova lett Horváth János, Váci Péter, Domanovszky Sándor és a többiek tüze? Hova tűnt?

1949 májusában Eszti néniék lementek Patonára a kis Enikővel. Kettesben maradtunk Pirikével. Amikor hazajöttek egy hét után, már jelezték, hogy anyám, akit akkor bocsátottak el a pápai kórházból, nagyon beteg. Siettem letenni év végi vizsgáimat, hogy aztán vele tölthessem a hátralévő hónapokat.

Így gondoltam én, fiatalságom reményével. De másként alakult az élet. Még hátravolt a filozófiavizsgám. Ami természetesen a marxizmus-leninizmus alapjaira épült. Nekem nagyon nehéz volt a polgári klasszikus filozófia eddigi ismeretanyagát visszaszorítani agyam tekervényeibe, és egy egészen más szemléletet elsajátítani. Méghozzá ellenérzések közepette, hit és meggyőződés nélkül. Nem szerettem az új „tudományt”, mert gyűlöltre épült.

Június első napjaiban jártunk. Otthon voltam Eszti néniéknél. A konyhában tanultam. Éppen a filozófiavizsgára készültem. Eszti néni meggyes rétest sütött ebédre. A konyhaasztalt szélesre nyitotta, azon húzta, nyújtotta ki a tészta. Szerettem nézni a mozdulatait. Ügyes ujjakkal szakította le az asztalról lelógó vastagabb részeket. Aztán megkente zsírral a vékony lemezt, zsemlyemorzsát hintett rá, majd megszórta a kimagvált meggyel. Aztán összetekerte. Négy rúd fért el a tepsiben. Emlékszem, ahogy sült a rétes, egyre finomabb illat szivárgott ki a sütő ajtaján. Nagyon vágytam rá, hogy megkóstolhassam. Orrom megtelt a sülő tészta terjengő illatával. Számban éreztem már a mennyei ízt. Eszti néni kinyitotta a sütő ajtaját, és megfordította a tepsit. A tészta akkorra már piros színűvé vált, majdnem készen volt.

Akkor csengettek. Távirat érkezett Patonáról. Az volt a szövegében: „Anya haldoklik, Emi jöjjön haza.”

A legközelebbi vonattal hazamentem. Nem tudom, az állomásról hogyan közlekedtem a házunkig. Azt hiszem, kerékpárral. Az állomás mellett kértem kölcsön egy kétkerekűt.

Amikor hazaértem, anyám már nagyon gyenge volt. Ritkán tért eszméletére. Álltam az ágyánál. Megkövülten és tehetetlenül. Nem akartam elhinni, hogy meghal. Nem fogadta be az agyam ezt a képtelenséget. Nem akartam tudomásul venni, hogy csak egy évvel élje túl a nagymamát.

Gondolatok nélkül, eszemet veszve szorongattam a kezét. Mintha egy önkéntelen és tudatalatti erőátvitellel óhajtottam volna visszahozni közénk. Egyszer magához tért néhány percre. Meglátott és megismert.

„Te is itthon vagy?” – kérdezte. Aztán elment valahova a tekintete, és én nem tudtam követni őt. A szeme nyitva volt. Kétség áradt belőle, és én tudtam, hogy ez a kétség és az égbolt éjszakai kékje hamarosan találkozni fog.

Két napig élt még. Nem tért eszméletére már, csak a szíve dobogott. Tudtam, hogy meg fog halni hamarosan. Az agyammal felfogtam a szörnyű valóságot, a szívemmel nem. Még mindig reménykedtem.

Az utolsó éjszaka áthívtuk a szomszédból Rozi nénit. Ő zárta le a nagymama szemét is egy évvel ezelőtt. Hárman álltuk körül haldokló anyánk ágyát. A három fiatal leánytestvér. Rozi néni biztatott bennünket, hogy legalább felváltva dőlünk le egy kicsit, mert a haláltusa elhúzódhat. Szükségünk lesz az erőnkre. Megfogadtuk a tanácsát. Egyikünk virrasztott az ágy mellett, a másik kettőnk pedig ledőlt a szomszédos fekhelyekre. Kétóránként váltottuk egymást.

Éppen rám került volna a pihenés sora. Akkor anyám már erősen zihált. Nehezen kapkodta a levegőt. Hallottam a távolodó élet súlyos hangjait, mégis, a kimerültségtől néhány percre álomba zuhantam.

Ilma rázott fel. „Ébredj fel – mondta – itt az idő.”

Letérdeltem anyám ágya elé. Megfogtam az egyik kezét. Testvéreim a másikat szorongatták. Apám is otthon volt. Az ablakban állt, ami csukva volt. A spaletták is szorosan záródtak az üvegek előtt. Csend volt és félhomály. A lámpát sötét ronggyal takartuk le, hogy ne világítson a haldokló szemébe.

Fogtam anyám kezét. Élettelen volt már és hűvös. A szíve még halkan dobogott. Tüdeje még harcolt az életet adó levegőért. De ő már nem volt velünk.

Akkor éreztem először, mennyire egyedül vagyunk ezen a földön. Akkor döbbsentem rá, hogy az élet legnagyobb dolgaiban mennyire magányosak vagyunk. Mennyire gyarlók vagyunk, mi emberek. Hiába szorítom anyám kezét, hiába álljuk őt körül. Egyedül van. Egymaga indult el valahova, s egyedül

érkezik valahová, ahonnan nincs visszatérés. Senki közülünk élve nem kísérheti el.

Amikor anyám megszűnt lélegezni, Rozi néni, aki addig a szoba sarkában kuporgott, odajött hozzá és lezárta a szemét.

Márikával ketten öltöztették fel. Én nem bírtam a szobában maradni. Kimentem a konyhába. Leborultam az asztalra, és nagyon furcsa állapotba kerültem. A fejem egyre nehezebbé vált. Karjaimból kiment az erő. Agyamra egyre nagyobb köd ült. Nem éreztem semmit. Sem testi, sem lelki fájdalmat. Olyan érzés kerített hatalmába, mintha lebegnék. Mintha belőlem is kiszakadt volna a lélek, s szállnék fel, valahová, ég és föld közé. Tisztán emlékszem rá, hogy arra gondoltam: megyek anyám után.

Ez volt az egyetlen gondolat, ami megmaradt bennem. Aztán mintha apám és a testvéreim megragadtak volna. Éreztem, ahogy szorították a karomat, s abból sejtettem, hogy nem haltam meg. Lassan érkeztem vissza ájulásomból. Hallottam, ahogy apám mondta a testvéreimnek: „Próbáljátok a lábát előretenni, mintha lépne”. Könnyűnek éreztem a testemet, mert erősen tartottak. Az udvaron voltunk már. A szemben lévő kastélykertből erős bodzaillat csapott az orromba. Lassan magamhoz tértem. De gyenge voltam. Úgy éreztem, a lelkem valahogy mégis elkísérte anyámat.

Kábultan éltünk a temetés napjáig. Anyám koporsója a hidegszobában volt felravatalozva. Miután meleg volt az idő, a fedelet azonnal lezártattuk. Sokan jöttek a házhoz. Ez a kegyelet hozzátartozott a falu szokásaihoz. Szólt a harang a középkori eredetű kistemplomban. Anyámért szólt.

A temetés alatt többször összeestem. A lépcső előtt volt a ravatal. A kert a falu népével volt tele. Mi álltunk a koporsó mellett, szemben a sok emberrel. Előttünk a tisztelendő úr búcsúztatta anyámat. Én az ima alatt összecsupkóltam. Be akartak vinni a házba. De én magamhoz tértem és nem mentem. Ott akartam lenni a végső úton. Akkor széket toltak alá, hogy üljek le. De én állva maradtam. Mert a végső búcsú szereteteinktől a legnagyobb ünnep. Gyászünnep ugyan, de ünnep. S úgy gondoltam, a méltóságot csak állva és fejet hajtvá lehet megadni.

Amikor a temetőben a koporsóra zuhantak a rögök, apám halkán a fülembe súgta: „Lélegezz nagyokat”. Megtettem. Szinte hipnózisba kényszerítettem magamat, hogy állva tudjak maradni.

A temetés után keresztanyám húslevest hozott egy egyfülű bögrében. A bögre fehér volt, rózsaszínű csík díszítette a szélét. Akkor döböntem rá, hogy napok óta szinte semmit nem ettünk.

A következő nap vissza kellett jönnöm Pestre. Ki volt írva a filozófiavizsgám időpontja. Nem akartam elhalasztani. Szinte jólesett a másfajta izgalom. Nem készültem el egészen a teljes anyaggal, de kockáztattam a sikert. Életem egyetlen hármását sikerült beszereznem. Boldog voltam, hogy ez a rossz jegy éppen a filozófiából jutott be a leckekönyvembe. Pedig akkor ez nem volt dicsőség. A leckekönyv hátsó oldalára külön kivetítették. Egy külön ráragasztott cédulán díszelgett a hármasom, mintegy kidomborítva haszontalan voltomat. Bárki, aki kezébe vette a kis könyvet, szembetűnő módon láthatta, hogy nem lehetek a rendszer híve. Hiszen csak a marxizmus-leninizmust nem tanultam meg. Lám, egy osztályellenség gyermeke, aki még csak nem is igyekszik javát tenni azt a nagy bűnét, hogy annak idején nem válogatta meg jobban a szüleit. Arra sem képes, hogy a szent tudományból jeles osztályzatot szerezzen.

Anyám halála után még hónapokig kóvályogtam a pesti utcákon és az egyetem épületében. A nyári szünetben sem mentem haza. Belevetettem magamat a tanulásba. Apró munkákat vállaltam, hogy a tandíjamat ki tudjam fizetni. Emlékszem, a legmagasabb tandíjat rótták ki rám a származásom miatt. Amikor a professzorom bement az akkori tanulmányi osztályra, hogy egy kis kedvezményt könyörögjön ki számomra, én a folyosón várakoztam, összeszorult szívvel. Mivel semmiféle pénzforrás nem állt rendelkezésemre. Otthon a testvéreimnek jóformán kenyerük sem volt, Eszti néniék pedig éppen eleget segítettek azzal, hogy szállást és ételt adtak.

Vártam a professzor urat a tanulmányi osztály előtt. Magától határozta el a nemes gesztust, hogy segít rajtam.

Neki ugyanis elmondtam a körülményeimet – amiket mások elől titkolnom kellett – és tudta, hogy a továbbtanulásom a tét.

Lógó orral jött ki. Arca piros volt és feldúlt. Nem mondta el, mi történt odabenn, csak annyit mondott: „No, most kaptam egy orrot”.

Napok múlva mesélte el az esetet. Ahogy belépett az osztályvezető szobájába – aki neki tanártársa volt az egyetemen -, sorolni kezdte a jó tulajdonságaimat. Mondván, hogy van egy tanítványa, aki tehetséges és nagyon szorgalmas. De szegény, és nem tudja fizetni a reá mért tandíjat.

A vezető félbeszakította helyzetem ecsetelését egy kérdéssel: „Mi az apja?”

A professzor szelíden mondta:

„Kulák.” De hozzá akarta tenni, hogy erről én nem tehetek, és hogy ne törjük ketté egy fiatal pályáját. Nem tehettem, mert máris pattogott a válasz:

„Nyolcszáz forint.” Professzorom elhült ezekre a szavakra, s csodálkozva kérdezte: „De hát miért?” „Mert nincs magasabb” – sziszegte a vezető a fogai között, és gyorsan az iratait kezdte rendezni az asztalon.

Így lett vége a rövid dialógusnak. Nagyon bántott az eset. Bár fogalmam sem volt róla, hogy szedek össze ilyen horribilis összeget – elsősorban az fáj, hogy a tanáromat miattam bántották meg ilyen durván.

Valamit tennem kellett, ha nem akartam félbeszakítani tanulmányaimat. Akkor vált szokássá a horgolt kesztyű viselése. Olcsó, szerény nyári ruhákhoz kesztyűt húztak a nők. Ezzel akartak elegánsabbnak hatni. Nekem jól jött ez a hóbort. Kisegített az új divatcikk. Naponta meghorgoltam belőle egy-két párat. Boldog-boldogtalan vett belőle a környéken. Eszti néni ismerősei. Boltosok és piaci kofák. Az Amerikai út ismert lakosai mind segítettek rajtam. Mindenki vásárolta az „árumat”. Akkor is, ha egyszer sem húzták a kezükre. Csak segíteni akartak, mert abban az időben még ilyenek voltak az emberek.

Találtam egyéb munkát is. Több családhoz jártam el ablakot tisztítani. Ezzel jobban kerestem. Persze, a nyolcszáz forintos tandíjhoz a megkeresett napi 20–30 Ft kevésnek bizonyult.

Egyszer szerencsém volt. Egy gazdagabb hölgy bízott meg azzal, hogy meghalt férje könyvtárát hozzam rendbe. Szaktárgyak szerint rendeztem a könyveket. Katalógizáltam őket. Elláttam pici raktári jelzetekkel. Hetekig tartott a munka, de legalább megvolt a következő évi tandíjam.

A börtön

Egyéb bajaim is akadtak. Anyám utolsó kívánsága az volt, hogy a földből 10 holdat – az édesanyja részét – mindenképpen én örököljem. A föld és a családi ház – a kialakult szokásjog szerint – engem nem illetett meg, mivel én tanultam. A teljes vagyonnak a két otthon maradt testvéremre kellett volna szállnia. De anyám nagyon féltett. Nem bízott a leendő diplomám eltartó erejében, s többször mondogatta már a nagymama halála után, hogy a birtok az enyém lesz. Ha nem tart el a diplomám, legyen hova menekülnöm. Legyen egy biztos megélhetési pontom: a föld.

Szegény anyám! Nem tudhatta, mekkora bajt hoz rám ezzel a döntéssel. Kezdődött az örökösödési illetékkal. Ami szintén nem volt kevés. Aztán folytatódott a nehézségsorozat az egyetemen. Ha kitudódik, hogy kulákcsemete létemre még vagyonom is van, biztosan kirúgnak. Szerencsére ez a folyamat évekig elhúzódott és mire véget ért, megszereztem a diplomát.

De az örökösödési illetéket évekig fizettem. Ha nem volt pénzem, és időben nem adtam fel a részletet, jött a végrehajtó. Miután Berci bácsiéknál laktam, és a családi nevünk azonos volt, úgy nézett ki, mintha az ő gyermekük lennék. Le akarták foglalni a bútorokat, az ingóságokat, ami a lakásban található volt. Szegény Eszti néni harcolt velük az igazságért. Néha sikerült meggyőzni őket.

De egyszer az egyik végrehajtó lefoglalta a gyönyörű fekete zongorát. Sietve szereztünk kölcsönpénzt, hogy megmentsük Pirike féltett hangszerét.

Az eset után elköltöztem tőlük. Nem akartam bajt hozni rájuk.

Így kerültem Kodály Zoltán sógornőjéhez. A mai Kodály köröndön vettem ki a néni kis cselédszobáját. Abban a házban, ahol Kodályék laktak. Ők a földszinten, a sógornő a legfelső emeleten. Mindezek azonban egy kicsit később történtek velem.

Egyik nap levelet hozott a postás. Hazulról jött. Ilma testvérem írta ideges, nyugtalan betűkkel. Az volt a levélben, hogy apámat börtönbe zárták. Másik öt kulákkal együtt elszállították őket Győrbe. Mindegyik a rokonunk volt. A legtöbbjük egészen közeli. Köztük volt apám két féltestvére, Alfréd és János. Sőt, az édesanyjuk is, mivel az apjuk már nem élt. Ezért vitték el az özvegyet. A férje helyett „bűnhődött”. Még két másik, kissé távolabbi rokon került be a „bűnös” csapatba.

Azonnal hazamentem. Megtudtam, hogy szabotázs elkövetésével vádolták meg őket. Szabályos, kulákok ellen elkövetett koncepciós per indult ellenük. A fő vád az volt, hogy megtagadták a parancsot. A tanácselnök – akit idegenből hoztak a falu élére – írásban utasította apámat, hogy az egyik földünket, a Felső-tagot vesse be tavaszi árpával. De a kijelölt helyen már zöldellt az őszelel belerakott búza. Nehéz helyzetbe került apám. Ha kiszántja az őszi vetést, kárt okoz a népnek. Tehát bűnös. Ha nem veti el az árpát, megtagadja a parancsot. Tehát szabotál. Ilyen vádak merültek fel a többiek ellen is. Miután a megvalósíthatatlan utasítást nem tudták aláírni, a tények ismeretében bűnösökké váltak. Világossá vált, hogy előre elhatározott szándék volt a letartóztatásuk.

Házkutatás ürügyén feltúrták az otthonunkat. Mindent kiszórtak a szekrényekből, az ágyakat feldúlták. A testvéreim elbeszélései alapján olyan volt a lakásunk, mint annak idején, az oroszok bevonulásakor. Aztán kitoloncolták apámat a házból. Olyan hirtelen jött az egész, hogy Ilma utólag kapkodott össze egy kis útravalót, azzal futott le a községháza elé. Még ott érte őket. Síró asszonyok, gyerekek állták körül a leponyvázott teherkocsit. Késő délután történt mindez. Lassan sötétedni kezdett, s mire beállt az éjszaka, elrobogott velük a rabszállító. Ahogy a testvérem mesélte, a pribékek többen voltak rajta, mint az áldozatok. Új korszak köszöntött rám. Életem egyik legnehezebb periódusa. Soha ennyire nem éreztem kizsájtottnak magamat, mint azokban a hónapokban.

Berci bácsival elmentünk egy ismerős ügyvédhez, hogy megbízzuk apám védelmével. Amikor elmeséltem neki a történeteket, azonnal átlátta a helyzetet. Tudta, hogy apám ügyének vállalásával a másik öt embert is képviseli, akár

kéri ezt a családjuk, akár nem. Az összeg, amit az ügyvédi eljárásért felvázolt, elérhetetlennek látszott.

Ezeknek a kizsigerelt, meghurcolt parasztcsaládoknak kenyerük sem volt, nem pénzük.

Az egyetemen titkolnom kellett apám börtönbe kerülését. Ha megtudják, biztosan kizárnak a hallgatók sorából. Annyira féltek az emberek, hogy senki nem mert kiállni már a másikért. Értelme sem lett volna. Hiszen azzal nem javult volna az áldozat helyzete, ha más ártatlan ember is a sorsára jut. Akkor már javában folytak a kitelepítések. Féltek az éjszakától a lakók. Rettegtek, ha az ablakuk alatt megállt a fekete autó. Mindenkinek megvolt a maga esélye, hogy elvigyék. Berci bácsinak volt egy barátja. Ott lakott a házban. Mérnök volt. Feleségével és három fiával élt a felső emeleten. Egyik éjjel őt is elvitték.

Féltek a tanáraim. Féltek az évfolyamtársaim. Tudtuk pontosan, kiben mérünk megbízni, mégis a hallgatás mélységes csendjét választottuk. Csak szakmai dolgokról beszélgettünk.

A tanulmányi eredményem azonban visszaesett. A vizsgákon rosszabb jegyek is becsúsztak, és a tanáraim arcán láttam a csalódás kifejezését. Úgy szerettem volna megmondani nekik, miért nem tudok úgy tanulni, mint eddig, de nem mertem. Félttem, hogy félni fognak tőlem.

Gyakran jártam haza. Ingáztam az egyetemi előadótermek és a szülőfalum között. Úgy emlékszem, havonként egyszer, meghatározott időben adtak engedélyt a börtönben, hogy a rabokat meglátogathassák a hozzátartozók. Ilyenkor egy lovaskocsival mentünk ki az állomásra. Soha nem felejttem azokat a perceket, amikor gyászos menetünk begördült a faluba. Éreztem a körülöttünk megfagyott levegő hűvösét. Láttam a járókelők szemében a riadtságot. Ahogy ültem a kemény deszkán a kocsi tetején, arra gondoltam, vajon hova lettek az Őreg-hegy hősei? Hol vannak azok a bátor férfiak, akik akkor, azon a háborús nagypénteki éjszakán, 1945-ben megindultak, ásóval és kapával a szovjet fegyverek felé, hogy minket megszabadítsanak?

Tudtam, hogy más idők járnak most felénk. Most nem a fegyverek csöve kínál gyors és biztos halált. Most egy hosszú, végeláthatatlan, ismeretlen pokol közelít annak a számára, aki nem tudja megmerevíteni az arcizmait. Aki nem képes szenvtelené varázsolni a tekintetét.

Hamarosan hír érkezett, hogy apám nagyon beteg. Nem emlékszem már, honnan tudtuk meg, hogy a börtön betegszobájába vitték. Talán valamelyik látogatótól.

Utolsó szemesztereim idejével esett egybe a hajsza apám életéért. A börtönbe nem mehettünk be. Szerencsére Győrben több ismerős család is lakott. Tőlük tudtam meg, hogy a börtön orvosa a városban lakik. Elhatároztam,

hogyan felkeresem. Megtudakoltam, hogy hívják és hol lakik. A villanegyedben találtam rá. Szép családi házban lakott a családjával.

Elkészültem rá, hogy nem áll szóba velem. De azért becsengettem hozzá egy délelőtt.

Csodálkozva nézett rám, amikor bemutatkoztam. Fogalma sem volt róla, kit rejt a nevem. Elmondtam neki, hogy egyetemista vagyok. Pestről jöttem, és apám után szeretnék érdeklődni, aki beteg, és úgy hallottam, hogy ő gyógyítja a börtön betegszobájában. Úgy tett, mintha ismerné apámat, a név után. Akkor még hittem az emberi szóban, és fel sem merült bennem a gyanú, hogy ilyen helyzetben valaki nem mond igazat.

Kértem, hogy segítsen. Hogy vigyázzon apámra és gyógyítsa meg. Az emberiesség nevében. Megígérte. Úgy beszéltük meg, hogy én reggelenként hozok faluról tejet, és ő, amikor bemegy a börtönbe, visz apámnak belőle, hogy felerősödjön. Mivel a rabkoszt olyan gyenge, hogy egy beteg csak romlik tőle.

Attól kezdve több héten át utazgattam Győrbe. Utolsó élelmünket szedtük össze, hogy valamiképpen megháláljuk az orvos szívességét. Több tejet vittem, hogy apám adagján túl az ő családjának is maradjon. Vittem tejterméket, tojást, és egyéb élelmet nekik. Néha a szomszédoktól kellett beszereznünk, pénzért, mert nekünk nem volt.

Csak akkor maradtak el ezek az utak, ha fontos dolgom akadt Pesten. Szerencsére az előadásoknak már vége volt. Tavasz lett, és belementünk a nyárba. De még vizsgáznom kellett. Éjszaka tanultam. Az agyam azonban nem úgy fogott, mint régen. Zaklatott voltam és halálosan fáradt.

Kerékpáron tettem meg az utat a falum és az állomás között. Hajnalban indultam. Szatyromat a kormányra akasztottam és nyomtam a pedált tíz kilométeren át. Néha kóbor kutyával találkoztam. Ilyenkor elfogott a félelem. Mi lesz, ha nekem jön az állat és megharap? Már messziről készülődtem a védekezésre. Leszálltam a kerékpárról, hogy jobban tudjak mozogni. Toltam magam mellett a gépet. Köveket szedtem fel, hogy legyen mivel elűznöm az állatot, ha nekem ugrik. Akkor könnyebbültem meg igazán, ha sikerült hirtelen egy lehullott faágat találnom az út mentén. A természet csodálatos világa ilyenkor hidegen hagyott. Az út menti fák, a madarak, mintha nem is lettek volna. Csak én voltam, egyedül. Egymagamban. Az egész szerencsétlen sorsommal, a tejjel, ami a szatyromban lötyögött. És a kutyával, amely kóbor volt szegény. Kóborabb, mint én. A kutyával, amely éppúgy félt, mint én. Csak ő nem szedett fel köveket.

Közeledtünk egymáshoz. Már csak néhány méter volt közöttünk. Körülöttünk a határ csendje. A felkelő nap és az árokparton a tavaszi virágok.

Amikor már egészen közel álltunk, egymással szemben, és összenéztünk, a kutya hirtelen elszaladt. Megérezhette, hogy sorstársak vagyunk?

Ilyen jelenet többször is lezajlott az utazásaim során. De a későbbi találkozások az eltévedt ebekkel már nem okoztak bennem akkora félelmet. Ha közeledtek felém, óvatosságból leszálltam a kerékpárról, hogy a lábamba ne kapjanak. De nem ijedtem meg tőlük.

A kerékpáromat az állomáson hagytam. A vasutasok vigyáztak rá. Felszálltam a vonatra. Álmos voltam. Néha bóbiskoltam a fapadon. A többi utas is kókadtan várta, hogy befusson a szerelvény Győrbe.

Siettem a börtönorvos lakására. Kedvesen fogadott. Nyugtatót, hogy apám már sokkal jobban van. A felesége közben kiürítette a szatyromat. Behívtak a szobába. Jó volt belesüppedni a kényelmes fotelbe. Beszélgettünk Pestről, az egyetemről. A világ folyásáról. Egyenrangú félként társalogtunk. Volt valami a magatartásukban, amiből azt sejtettem, hogy valahol a szívük mélyén együtt éreznek velem.

A kórház

Néhány héten át tartottak ezek az utazgatások. Már elhittem, hogy apám valóban meggyógyult, és a hónap utolsó vasárnapján meglátogathatjuk. A rácson át ugyan, de meggyőződhetünk róla, hogy él.

Másképpen történt. Apám haldoklott. Infarktust kapott, és szinte a klinikai halál állapotába került. Ma sem értem, miért nem vállalták a börtön vezetői, hogy meghaljon. Miért ijedtek meg attól, hogy náluk végezze be egy jelentéktelen kulákember a földi létet? Mindenesetre beszállították a győri közkórházba. Sokat gondolkodtam ezen. Amikor úgy éreztem, hogy az aggodalommal teli hetekben szükségem van a hit erejére, elképzeltem, hogy a börtönorvos járhatott közben apám érdekében. Hinnem kellett az emberi jóságban, hogy fennmaradjak általa. De, hogy a valóságban mi történt, nem tudtam meg soha. Mivel később, apám szabadulása után derült csak ki, hogy abból a sok tejből, amit naponként beszállítottam Győrbe, semmi sem került be hozzá. Nem is volt lehetőség rá, hogy valaki a betegszobába élelmet vigyen neki. Sőt, az orvosra sem emlékezett.

Az első látogatásom a kórház sokágyas betegszobájában sokkoló hatást váltott ki belőlem. A nővér, akit a folyosón leszólitottam, hogy megérdeklődjem tőle apám hollétét, figyelmeztetett: „Tilos látogatni a rabot”. Ezt elég hangosan közölte. Talán nem is nekem, hanem a falaknak beszélt. Hátha meghallja valaki. A szeme azonban részvétet sugárzott, s halkán odasúgta: „Ne menjen az ágyhoz!”

A téglalap alakú kórteremben kétoldalt, a falak mentén ágyak sorakoztak. Úgy emlékszem, egy-egy sorban legalább 6–8 fekhely volt. A középsők egyikén

feküdt apám. Kiterítve. Szeme csukva volt. Arca fehér. Mozdulatlan teste vé-gignyúlt a fehér lepedőn. Két karja a takarón pihent. Először azt hittem, halott. Az ágy lábánál egy börtönőr állt. Vállán puskát tartott, keze a fegyveren pihent. Szemmel láthatóan érzékeltetni akarta hivatása fontosságát. Szigorú arccal felügyelte apám majdnem élettelen testét. Nehogy hirtelen felugorjon az „őrizetes” és elmeneküljön.

De apám nem mozdult. Hangos „Jó napot kívánok”-kal léptem a terembe. A köszönés valóban mindenkinek szólt. Úgy éreztem, ha belép az ember valahová, természetes dolog, hogy üdvözli a bent levőket. A betegszoba lakói – az arcukról ítélve – fáradt, szenvedő parasztférfiak voltak. Napégette, barna színük sem tudta elrejteni mély fájdalmaikat. Némán feküdtek parányi birodalmukban, a kórházi ágyon. Nem beszélgettek. Mindenkit megbénított a fegyveres őr közelsége.

A pillanat tört részében kellett határoznom. Nem volt látogatási idő, s így nem vegyülhettem el a többi beteg hozzátartozói közé. Egyedül álltam a terem elején. Az őr gyanakodva nézett rám. Tekintete szinte megbénította nehezen lépkedő lábaimat.

De azért volt annyi erőm, hogy meginduljak. Szinte ösztönösen léptem apám egyik ágyszomszédjához. Idős bácsika volt. Rám nézett. Lehajoltam hozzá és megszóltam. Mintha hozzá tartoznék. Szemeimben akkora lehetett az esdek-lés, hogy észrevette, mi zajlik körülötte. Viszonozta az ölelést, ahogy fölé ha-joltam. Akkor sügtam meg neki, ki vagyok. Valami könnyű süteményt csoma-golt Eszti néni apámnak, mielőtt elindultam Pestről. Azt tettem le a bácsi éj-jeliszekrényére. Kértem, ha az őr kimegy, adjon belőle apámnak, amikor job-ban lesz.

Leültem az idős ember ágya szélére, úgy, hogy apám őrzője ne lássa az arcomat. Megfogtam a bácsi kezét, mintha apámét simogatnám.

„Istenem, add, hogy felnézzen” – imádkoztam magamban. Szerettem volna, ha találkozik a tekintetünk. Akartam látni a szemét. Ez a kívánság olyan hatalmas erőt kölcsönzött a nézésemnek, mintha hipnózist tudtam volna alkalmazni. Apám lassan felnyitotta szemét. Először a lábánál álló őrre pillantott, aztán rőtőn rám nézett. Találkozott a tekintetünk.

Néztük egymást, a legyőzöttek néma kitartásával. A hallgatás menedékébe bújva beszélgettünk szemünk mozdulatlanságával, amire csak az üldözöttek képesek életük nehezebb perceiben.

Nem bírtam sokáig. Akaratom ellenére lassan homályossá kezdett válni előttem apám arca. A könnyek elöntötték a szememet. Elvették tőlem a látás képességét. Arcomon végigfolytak az áruló cseppek, s már nem is törődtem semmivel. Minden közömbössé vált hirtelen. A börtönőr, a betegszoba, az ágyak néma sora.

Akkor váratlanul a bácsika, akinek a kezét fogtam, a párnája alá nyúlt és egy gyűrött zsebkendőt húzott elő. Felém nyújtotta és azt mondta: „Ne ríj lányom, látod, hogy jobban vagyok!”

Hangosan mondta, hogy az ör is meghallja.

Napokig tartott apám élethalálharca az infarktussal. Aztán egyszer csak jobban lett. Túlélte. Testvéreimmel felváltva látogattuk. Én Pestről jártam le, ők a falumból utaztak fel.

Az életveszély elmúltával azonban más aggodalmak jöttek elő. Félttem, hogy összefutok a „másik családdal”, amit semmiképpen nem kívántam. Különösen anyám halála után gyűlöltük gyermekkorunk „csúf nénijét”. Soha nem menttük fel a vád alól, hogy anyánk halálát közvetett úton ő is elősegítette.

Az ágy lábánál váltották egymást a fegyveres örök. Különösen akkor, amikor apám már fel tudott kelni. Ők sem voltak egyformák. Volt, amelyik sandán nézett mindenkire, aki a terembe lépett. Volt, aki szemet hunyt, ha látogató érkezett. Félttem, hogy az a bácsi, akit apámnak kiszemeltem a szomszéd ágyon, egyszer hazamegy. Hogyan jövök be akkor a szobába? Nem mehetek oda másikkal beteghez. Még megkérdezné valaki, hogy hány apám van?

A betegtársak azonban – akarva-akaratlan – részeseivé váltak ennek a színjátásnak. Akik jártak, felváltva örködték a folyosón, amikor megérkeztem. Leadták a jelet, mikor mehetek egyenesen apámhoz. Mert a „vigyázók” között is akadt emberséges. Volt, amelyik kiment a szobából, amikor megérkeztem, hogy beszélgetni tudjunk egymással.

Egyik nap apám közölte velem, hogy a nagyviziten megismerte a kórház főorvosát. Azt az orvost, akit valamikor anyámhoz hívott ki a szülőfalumba.

„Beszéljed kellene vele, hogy tartson még itt egy darabig. Biztosan emlékszik rám” – mondta apám. Megörültem az ötletnek. Milyen jó lenne, ha a börtönben töltendő időt meg lehetne rövidíteni, ha a kórházban maradhatna még.

A következő látogatásom előtt, ahogy reggel beérkeztem a kórházba, felkerestem a főorvost. Az élet legnehezebb perceiben is van remény arra, hogy találkozunk az emberséggel. Én találkoztam vele. A főorvos azonnal fogadott, ahogy bejelentkeztem hozzá. Bemutakoztam. Elmondtam, hogy egyetemista vagyok, Pestről jöttem, és hogy miért vagyok itt. Emlékezett apámra és szegény édesanyámra is. Abban az időben – a harmincas évek elején – nem nagyon hívtak ki falura a városból orvost. Főleg konzíliumot nem tartottak egy parasztasszony felett. Azért maradhatott meg benne annak a kivételes esetnek az emléke, amely gyermekkorom egyik rossz élményeként kísért végig életem további szakaszaiban.

Azonnal a tárgyra tértem. Arra, hogy segítséget kérjek tőle apám életben tartására. Kértem, ne engedje ki a kórházból, akkor sem, ha javulás állna be

az állapotában. Könyörögtem, hogy tartsa bent még néhány hétig legalább, nehogy visszaszállítsák a börtönbe, ahol újra visszaeshet, sőt, meg is halhat.

Megígérte. Meg is tartotta a szavát. Szabadulásáig apám biztonságban volt a győri kórház falai között.

Kettős életet éltem abban az időben. Nehezek voltak a vizsgáim, és nem volt időm a tanulásra. Visszaestek tanulmányi eredményeim. Professzoraim nehezteltek rám. Csak egyetlenegy volt közöttük, akinek el mertem mondani hanyatló szellemi képességeim okát. Fekete professzor úr, aki török paleográfát adott le. Neki gyakran elsírtam magamat, ha egyedül voltunk a Török Intézet kicsiny termében.

Otthon, ha hazafutottam apám látogatásai után, csak keserőséggel találkoztam. Testvéreim is bekerültek az üldözöttek csoportjába, mint kulákivadékok. A termés kevesebb volt, mint a beszolgáltatásra kijelölt mennyiség. A szó szoros értelmében éheztek. A padlássöprés korszaka évekig eltartott. Ugyanakkor a „másik asszony”, aki végleg beköltözött apám szívében anyám örökébe, azt hangoztatta a faluban, hogy apám, ha kiszabadul – végrendeletileg őrá és családjára fogja örökíteni a házunkat. Anyám házát. Az áldozatét, gondoltam én. Testvéreim egyetlen otthonát. Olyan keserűség töltötte el a szívemet, hogy az egyik látogatás alkalmával, amikor apám már jobban volt, megemlíttem neki az ijesztő mende-mondát. Apám arca hirtelen megmerevedett szavaim hallatára, és csak ennyit mondott: „Tudom, ez fáj nektek, a ház!” Ezt olyan elutasítóan mondta, annyi indulat sugárzott a szemeiből, hogy éreztem, tudtam, igaz lehet a pletyka.

Anyámra gondoltam. Az ősi családi fészekre, melynek ablakából ő nézett ki gyermekkoromban. Emlékszem, ahogy illatozó virágoskertjén át kísért apám lépteit, amikor elindult titkos útjaira. Magam előtt láttam a kétségbeesett asszonyarcot. A kék szemekből kicsorduló könnyeket, ahogy lassan leperegtek az ablakpárkányra. Szent volt számomra az az ablak, és elképzelni sem tudtam, hogy az a másik nő – a számunkra gyűlöletes, a szemünkben gyilkos – egyszer, valamikor fizikailag is elfoglalhatja anyám szenvedéseinek a színhelyét.

Mégsem tudtam gyűlölni apámat. Ahogy ott feküdt tehetetlenül a sokágyas kórházi teremben, ágya végében a fegyveres őrral, tudtam, hogy őt kell védenem. Őt, az élőt. Akit még lehet.

Hónapok teltek el, amíg a hivatalos „per” lezajlott a patonai kulákok „bűnügyében”. Nem tudtak rájuk bizonyítani semmi terhelőt, s végül is szabadon engedték őket. Nagy port vert fel a környéken az ártatlanul meghurcoltak ügye, akiktől soha nem kértek bocsánatot. Sem a verésekért, sem a börtönért.

A kórházban is megtudták, hogy apám szabad. Eltűnt a fegyveres őrség. Amint egyik reggel beléptem az épületbe, hívatott a főorvos. Arra kért, maradjon még bent apám néhány hétig az osztályán. Mert, ha most hirtelen hazamegy,

kitudódhat az orvosi csel. Az ok nélküli kórházi ápolás. Netán bűnrészes-ség, hogy egy fogva tartottat támogatott. Megköszöntem a jóságát, és bizto-sítottam, apám addig marad, amíg a főorvos úr jönnek látja.

Másik esetem is volt a győri fogházzal. Alfréd bátyám meglátogatása.

Ő apám egyik mostohatestvére volt. Szintén a győri börtön lakója. Együtt vitték be őket apámmal. Csak ő később betegedett meg. Nem tudom, milyen titkos kapocs fűzte össze a bent lévőket a külvilággal. Feltételezem, hogy valamelyik börtönőr adhatott le „jeleket” a hozzátartozóknak.

Pestről utaztam haza, amikor eljutott a hír Alfréd bátyám feleségéhez, Vilma nénihez, hogy a férje beteg. Nagyon szerettem ezt a nagybátyámat. Szép férfi volt. Magas és vékony. Napedzette, férfias arcából csillagként világítottak ki ragyogó kék szemei. A földközelség tiszta derűje sugárzott egész lényéből. Nem emlékszem rá, hogy valaha szomorúnak láttam volna. Mindig tréfálkozott. Áradt belőle a parasztember veleszületett intelligenciája, a nyugalom, a jó-kedv. De akkor, ott, a börtönben sikerült megtörni őt is. Akkor sírt életében először és utoljára, amikor hordágyon két fegyőr kiszállította hozzám a börtön udvarára. Soha, amíg élek, nem felejtetem azt a jelenetet. Soha embert így megalázva még nem láttam. A lelkét törték össze. A testi fenyítések csak a földi porhüvelyt sújtják. A vérzés elállhat, a seb begyógyulhat. Az ütések nyo-mán keletkezett kék-lila foltokat legyőzi a természet. Eltünteti őket az idő.

De a lélek! Az sebezhetőbb! Az őt ért bántódások mélyebben fúródnak be-le az agysejtekbe, az idegek szemmel nem látható világába. S nincs felejtés, ami az emberi méltóságon ütött sérüléseket elsímítaná.

Igen, Alfréd bátyám ott feküdt előttem a hordágyon. A földön. És sírt. Mellette állt a két fegyőr, akik leszállították. Merev arccal, moccanatlan. Kicsit távolabb tőlünk még két egyenruhás vigyázott ránk.

Nem is tudom, hogy vettem a bátorságot ahhoz, hogy bekérjem magamat a börtönbe. Talán fiatalságom örök hite az élet erejében. Talán a nagybátyám iránt érzett szeretet adott hozzá erőt. Tudtam, hogy a feleségét nem engedik be hozzá. Rendkívüli látogatások ritkák voltak abban az időben. Egy hónap-ban csak egyszer lehetett bejárni, s rácson keresztül láthatták egymást az egymást szeretők. Az erőszakkal szétválasztottak.

Tapasztalatom bőven volt már az ilyenfajta ügyintézésben. A félelmet pedig kiölte belőlem a neveltetésem és a háború. „Teher alatt nő a pálma” – mondja egy régi latin közmondás. Beléptem a börtön ajtaján. Az ör kissé csodálkozva tekintett rám. Bennem ismét fellobbant őseimtől örökölt vad bátorságom, és határozott fellépésem szinte megbabonázta az alázatra kényszerített, esdeklő látogatókhoz szokott fegyőrt. Jelentettem, hogy Pestről jöttem. Egyetemista vagyok, és a börtön igazgatójával akarok beszélni. Tapasztaltam már eddigi

üldöztetéseink során többször is, hogy ilyen szavak, mint „Pest” és „egyetem”, a vidéki intézményekben még varázserővel bírtak.

Most is sikerült a csel. Az őr intézkedett, és hamarosan megjelent egy másik fegyveres. Értem jött, hogy bekísérjen a börtön vezetőjéhez.

Nem emlékszem pontosan a szobájára. Azt tudom, hogy egy íróasztalnál ült. Előtte halmokban iratok heverték. Amint beléptem, mosolyogva köszöntötem, miközben a gyomrom remegett. Neki is elmondtam, mi járatban jöttem, egyenest a fővárosból. És Sz. Alfréd fogollyal szeretnék beszélni. Kértem a segítségét, a jóságára hivatkozva, hogy tegye nekem lehetővé ezt a rendkívüli látogatást.

Majdnem elájultam hirtelen választól.

„Semmi akadály” – mondta udvariasan, és utasította a mellettem álló kísé-
rőmet, hogy intézkedjék. Nem hiszem, hogy az igazgató tudhatta, hogy Alfréd bácsi olyan beteg, hogy hordágyon kell lecipelni az udvarra. Ha tudja, biztosan nem engedte volna a találkozást. Biztosan nem adta volna ki a vezetése alatt álló intézmény „jó hírnevét”, ha tudja, hogy a rab beteg. Hogy egy erős, szép fiatal férfi nem tud a saját lábán állni. És sir.

Alfréd bácsi ott feküdt a földön és sírt. Iszonyú volt. Lehajoltam hozzá és megcsókoltam. Kék szemében a rég elfelejtett boldogságérzés egy szikrája lobbant felém. Abban a két-három percben, amíg beszélgethettünk volna, azt hiszem, akkor döbbenhetett rá, hogy a gyűlölt falakon túl is van élet. Talán kicsit emberibb, mint itt.

Szemlátomást örült nekem. De beszélgetni nem tudtunk. Mit mondjunk, mit kérdezzünk egymástól négy egyenruhás, fegyveres tanú előtt? Annyit mondtam, hogy a felesége, a gyermeke jól vannak, s mindent elkövetünk, hogy minél előbb kiszabaduljon innen.

„Majd tisztázódnak a tévedések” – mondtam én, az örök előtt, aztán elbúcsúztunk. Lehajoltam a földre, hogy megcsókoljam. S amint testem az alázat megszokott és kinyilvánítható helyzetébe került, a lelkem is átvette az emberi méltóság megalázásának kibíráhatatlan, elviselhetetlen fájdalmát.

Gyorsan hagytam ott a börtön udvarát. Testem gyarló mivoltában futni szerettem volna. Szaladni, ok és cél nélkül. Valami hatalmas, nagy mezőre vágytam. Ahol nincsenek falak. Nem magasodik semmiféle ház elém. Ahol nincs tanú, és elsírhatom magamat, és kiüvölthetem végre egyszer a bánatomat.

De a bejáratnál ott állt az őr. Előtte nem szabad kimutatnom semmiféle fájdalmat, semmilyen rettegést. Gyermekkoromra gondoltam, amikor büntetésből kukoricán térdepeltetett az apám. Amikor a konyha sarkában nyomták lábam a kukorica érdes szemei. Emlékeztem rá, hogy akkor az mennyire fájt. De a fizikai kínnál ott is erősebb volt bennem a félelem. Mert sötét volt körülöttem. Büntetésből eloltották a petróleumlámpát is. Rajtam pedig erőt

vett a rettegés. Nagyanyám meséiből torz szörnyek szökkentek felém a sötét konyhazugban, és én féltem, hogy megtámadnak. Hogy megharapnak. Két kezemmel fogtam, így térden állva, a két sarkamat, hogy megvédjem őket a gonosz manók támadásától.

Ez az emlék villant át bennem a múltból, ahogy lassított mozdulatokkal mentem ki a börtönből, és kimért léptekkel haladtam tovább az utcán. Mely kihalt volt. Senki emberfia nem járt arra. Akár rohanhattam volna is, emberi szem nem vette volna észre a futást.

Abban a hónapban, az utolsó vasárnap, nem engedték be Alfréd bácsi feleségét, Vilma nénit.

„Már volt itt valaki ebben a hónapban” – közölték velem, amikor látogatásra jelentkezett. Pedig én rendkívüli belépést kértem és kaptam, hogy ne zavarjam a házaspár találkozását.

Vilma néni ült a győri városháza előtti téren. Összetörve gubbasztott egy padon, ahol várt rám. Amikor elmondta, hogy nem engedték be éni miattam, szinte elállt bennem a lélegzet.

„Én csak segíteni akartam – dadogtam – meg akartam győződni arról, hogy Alfréd bácsi él, és meg szerettem volna nyugtatni a családot” – motyogtam.

„Tudom – felelte Vilma néni – tudom, hogy jót akartál. Akkor jól is esett, amit értünk tétél. De most nem láthatom megint egy egész hónapig.”

Sírtunk. Mind a ketten. Meg tudtam volna ölni magamat tehetetlen dühömben. Úgy éreztem, én vagyok a világ gyarlóságra ítéltetett teremtményei között is a legvétkesebb.

Az első munkahely

1951-ben kaptam kézhez a diplomámat. A katarzis, amit előlotti örömben éreznem kellett volna, elmaradt. Túl sok volt a rettegés körülöttem. Pedig állásom is volt már egyik professzorom jóvoltából. Ő karolt fel. Ő segített rajtam. Ő adott munkát.

Emlékszem az utolsó egyetemi évemre. Akkor már úgy összezsaptak felettem a hullámok, az egészségi állapotom annyira meggyengült, hogy életemben először – feladtam. Később derült csak ki, hogy anyám 49-ben bekövetkezett halála utáni évben elszenvedett izgalmak, az apám raboskodása idején megtett napi 20 kilométeres kerékpározások végleg elvették minden ifjúkori erőmet. Szívizomgyulladás kaptam, amit lábon hordtam ki, mindaddig, amíg naponként többször össze nem estem.

Akkor feladtam. Lemondtam életem gyermekkorom óta dédelgetett álmáról, az egyetemi diploma megszerzéséről. Éreztem, hogy vesztettem. Legyőztek.

Legyőzött, leigázott a kor, amelyben akaratom ellenére élni kényszerültem. Vesztettem. Veszteni pedig csak emelt fővel szabad. Emberi méltósággal kell visszafelé lépni, ha előre nem lehet.

Tulajdonképpen búcsúzni mentem el a professzorhoz. Azért hozzá, mert őt úgy ismertem meg, mint aki nem érzelmes ember. Talán azért választottam ki őt. Reméltem, nála nem sirom el magamat, ha majd egyszerűen csak elbúcsúzom tőle. És vele együtt az egyetemtől.

Nem így történt. Mozdulatlan arccal hallgatott végig. Amikor befejeztem a mondanivalómat, rám nézett, és csak annyit mondott: „Éreztem, hogy bajban van”. Aztán beállt közénk a csend. „Ne hátráljon meg” – mondta végül, még mindig ugyanazzal az arckifejezéssel. Olyan volt, mint egy átláthatatlan anyagból készült, csukott kapu. Úgy éreztem, mintha egy magas, bevehetetlen kerítés előtt állnék. Egy hatalmas kőfal előtt, mely sűrűn egymásra rakott sziklákból áll, és nem hatol át rajta semmiféle fény. De fentről mégis teleszívja magát az őszi napsugár simogató melegével. S amikor elérkezik az esti fuvallat hirtelen hűvössége, s testem borzongni kezd a váratlan rám csapódó hidegtől, érzem, hogy a kőfalból lassan felém árad a napközben felhalmozódott égi hő éltető ereje.

„Ne hátráljon meg, nem szabad – mondta a professzor – majd kitalálok valamit.”

„Most el kellene mennem, nehogy sírni lásson. Nem akarom, hogy bárki sírni lásson” – ez volt minden gondolatom. Láttam rajtam a kitörni készülő könnyeket és szelíden felállított ülőhelyemről.

„Most mennem kell, órám lesz” – mondta, és szenvtelen arccal kikísért az ajtón. A következő héten már dolgoztam. Az MTA Nyelvtudományi Intézetében céduláztam, mint egyetemista, napi 3–4 órában. De élni tudtam tovább. És letettem a hátramaradt vizsgáimat az egyetemen.

Mintha játszadozni lett volna kedve velem a sorsnak, egy kicsi időre olyanná lehettem újra, mint a többi társam. Apámat kitörölték a kuláklisról.

Anyám halála után elhúzódó hagyatéki ügyek következtében szétoszlott a „birtok”. A szerény 50–60 hold. Apámhoz ennek csak tizedrésze tartozott. A többi anyám örökségeként három lányára esett szét. Így hirtelen mindnyájan középparasztok lettünk.

*

1950 augusztusában az MTA Könyvtárába kerültem. Sok gond és aggodalom közepette adtam be életrajzomat, hogy ne legyen akadály az elhelyezkedésemben. A professzor úr ajánlott be az igazgatóhoz, aki nem volt más, mint az az egykori tanulmányi vezető az egyetemen, aki annak idején elviselhetetlenül magas tandíjamat nem akarta enyhíteni. Én emlékeztem erre az esetre.

Ő szerencsére nem. S mivel a beajánló professzoromat tisztelte, befogadott kedvelt alkalmazottjai közé.

Abban a néhány hétben, amíg új munkahelyemet megismertem, apám éppen a középparasztok közé soroltatott, így az életrajzomban ezt a tényt rögzítettem.

Rettenetesek voltak ezek a „curriculum vitae”-k a számomra. Gyakran írtak velünk. Mint a bűnösökkel a börtönökben, úgy ismételtették velünk is „vallo-másainkat”. Hátha egyszer kiderül valami rólunk.

Undorodtam a tekervényes fogalmazásoktól, amelyekbe létfenntartásom érdekében belekényszerültem. Mindegyik életrajzom egyformán kezdődött. Mennyi földünk volt eredetileg. Hogyan oszlott szét a családi vagyon anyám halála után, melynek bekövetkeztében ma középparasztok vagyunk. Később már összegyűjtöttem őket. Külön borítékban őriztem az előzőeket, hogy az újakban is ugyanazt írhasam.

Minden ment a kívánt úton néhány hétig. Az igazgató megszeretett. Kevesen voltunk abban az időben az Akadémiai Könyvtárban. Talán 27-30 dolgozó lehetett mindössze. Mint keleti nyelvész, a Keleti Osztályra kerültem, melyet addig egyetlen ember képviselt, Rásonyi Laci bácsi. Ő a kolozsvári, majd az ankarai egyetem tanára volt egykor. A történelem viharai és a Rákosi-rezsim közös összefogása révén azonban kénytelen volt katedra nélkül leélni további éveit. Gazdag ismeretét, nagy tudását a Keleti Könyvtár megalapításánál kamatoztatta. Ő válogatta össze az új, két teremből álló gyönyörű különgyűjtemény segédkönyvtári anyagát. Általános műveltsége, a világirodalomban való jártassága kivételes tehetségéről tanúskodott. Földrajzi ismeretei pedig szinte egyedülállóak voltak. Gyakran mesélte nekem, hogy baráti körében földrajzi játékokkal szórakoztak. A világ legeldugottabb tájairól, településeiről, legismeretlenebb hegyeiről, folyóiról adtak fel egymásnak nehéz kérdéseket. S azzal szórakoztak, ki ismer fel többet belőlük.

Laci bácsi az évek során második apám lett. Illetve a harmadik, mivel nagybátyám, aki otthont adott nekem, már elfoglalta szívemben a második helyet. Szellemi szülőm azonban Laci bácsi volt. Tőle szinte többet tanultam, mint amit egyetemi éveim alatt a kötelező tantárgyak elsajátítása révén magamba tudtam szívni. Ketten cipeltük nagy ruháskosarakban az újonnan felállított segédkönyvtár polcaira a keleti tudományok széles köréből általa kiválogatott főbb műveket. Akkor dicsőség volt és kötelező tevékenység szellemi dolgozók számára a nemesítő fizikai munka. Szívesen tettük, mert közben a szellem szárnyain jártunk. Én kérdeztem, Laci bácsi válaszolt. Tanított és mesélt. Igyekezett átadni mindazt, ami gazdag élete során felhalmozódott szelleme rak-tárában.

Magyarságtudatom további erősödésében neki köszönhettem a legtöbbet. Ez az érzés szinte születésem pillanatában bennem lehetett. Ezt rögzítették

lelkemben anyám és nagyanyám bölcsődalai. Ezt tudatosította bennem értelmem kibontakozása idején falusi iskolám, tökéletesítették tovább a községi gimnáziumban eltöltött évek. Aztán az egyetem egykori professzorai, különösen az első négy szemeszterben, a „fordulat éve” előtt. Laci bácsi valahogy más megvilágításban mutatta be a lényegét. Igazi európeér volt. Több nyelven beszélt és olvasott. Mindent ismert, ami Nyugaton az eredetünkkel, történelmünkkel kapcsolatban megjelent.

Egyszer, egy beszélgetésünk során azt kérdezte tőlem: „Magának nem fáj Erdély?” „Nem” – feleltem én dacosan. S abban a pillanatban valóban tele voltam keserőséggel. Akkor vették el a házunkat, akkor telepítették ki a családomat. Valóban, a teher, amit vonszoltam magammal, nehéz volt. Eléggé megviselte már idegeimet eddigi, rövid életem megpróbáltatás-sorozata. Laci bácsi rám nézett. Szemében a döbbenet és csalódás megtört fényével. S akkor kibuggyantak a könnyeim.

„De fáj, nagyon fáj” – mondtam akkor, sírással küszködve.

„Nem bánkódni kellene – motyogta szinte önmagának – hanem cselekedni valamit. Amit lehet.”

És írta a cikkeit, melyek Erdély történetével foglalkoztak. Boncolgatta jövevényszavaink eredetét, bizonyítván velük ősi múltunkat. Kutatta bennük ezeréves létünk homályba merült első századait. A szavak etimológiáján át igyekezett letörölgetni a történelem sivatagi homokszemei által befedett eredetet. Dolgozott, egészen a vakságáig. Mely lassan uralkodott el rajta. Élete végén már a hatalmasra kinagyított betűket sem tudta elolvasni. Felesége, Pirike néni segített neki haláláig tartó munkásságában.

Laci bácsi nyomtalanul tűnt el, mint annyi más kiváló tudós abban a korban, amelyben élni kényszerült. Ki olvassa könyveit, írásait? Hiszem, hogy még mindig vagyunk néhányan.

Szememben ő volt az az ember, akire ráillenek József Attila Thomas Mannra vonatkozó szavai. Benne láttam megtestesülni a „zord időkben” a „fehérek közt egy európaít”.

Tiszta volt. Szerény. Türelmes. Nem hiszem, hogy élete során valakinek is ártott volna. Meglátogatta élete során az Andrássy út 60-at. Ávósok vitték el éjjel. Laci bácsi járta a maga útját. Világi elismerésben nem részesült. A Kélti Könyvtár megalakulásának 25 éves jubileumi ünnepségén nem hangzott el a neve. Neki, az alapítónak.

De hát az utókor legtöbbször hálátlan.

Visszatérve a könyvtárba érkezésem első hónapjaira, úgy tűnt, hogy eddigi hányatott életem talán révbe ért. Az igazgató különös figyelmet szánt rám. Délutánonként megtisztelt látogatásaival. Megmutatta az épületet. Minden nap újabb teremmel ismertetett meg az Akadémia csodálatos épületében.

Sokszor gondoltam rá, vajon, ha tudná, ki vagyok igazából, ha tudná, hogy majdnem keresztülhúzta tanulási lehetőségemet annak idején a tandíjammal kapcsolatos érzéketlenségével, vajon most hogyan viselkedne velem szemben. De ő soha nem tudta meg.

Utólag nem is haragudtam rá. Most biztonságban éreztem magamat, mivel családom végre a középparasztok sorába került.

Vagyis kikerültem az üldözöttek osztályából. De a sors, mely röpke 24 évem alatt már annyiszor, most sem unta meg a velem való játszadozást. Bizonyára élvezte egyenlőtlen harcainkban kifejtett hadakozásaimat.

Egyik délután hívtak az igazgatói irodába. Semmi rosszra nem gondoltam, mivel úgy éreztem, élvezem vezetőm szeretetét.

Az igazgató leültetett az íróasztala előtt álló székre, és egy levelet nyújtott felém. – „Olvasd el, az egyetemről jött” – e szavakkal adta át az ellenem írt feljelentő levelet. Tegezett, szeretete jeléül, s ezt a szokását most is megtartotta. Ez jólesett. Figyelemmel kísérte arcom rezdüléseit, amíg a levelet olvastam. Nem láthatott sokat rajta, hiszen az elmúlt évek hányattatásai alatt legelőször azt tanultam meg, hogy külsőleg soha ne áruljam el a bensőmben lejátszódó érzelmeket.

Végigolvastam a levelet. Az egyetem Dísz-bizottsága írta. Tudatták benne a könyvtár vezetőjét, hogy én valójában kulák származású vagyok, csak azt „alias módon” titkolom, és félrevezetem az embereket. Tanácsolják, hogy ne alkalmazzanak. Állásomból azonnal távolítsanak el. Éreztem, hogy Ortutay profnak ehhez az aláíráson kívül semmi köze nem volt. Nem lehetett. Ideje sem lett volna rá, hogy jelentéktelen emberekkel foglalkozzék, mint amilyen én voltam.

Tartottam a levelet a kezemben. Némán néztem az igazgatóm szemébe. „Veszteni csak emelt fővel szabad” – ez volt a jelszavam évek óta, s most is igyekeztem ehhez tartani magamat.

„Nem vagyunk kulákok, igazgató úr – mondtam határozottan. Amíg azok voltunk, addig nem tagadtam. Nem is tagadhattam volna le. De anyám halála óta nem vagyunk azok.” Aztán hivatkoztam a becsületemre, mely nekem mindennél fontosabb. Még a börtönt is vállalnám a magam becsüléséért. Nem hazudhatok, ezt nem engedi meg emberi tartásom. De hazamegyek, és a patonai tanácstól kérek egy igazolást arról, hogy apám középparaszt.

Ezt hadartam el, szinte lélegzetvétel nélküli gyorsasággal. Szívem hevesebben vert, ezt éreztem, és azt is, hogy akaratom ellenére arcomba fut a vér. Az igazgató csak nézett, változatlan arckifejezéssel hallgatta beszédemet. Aztán halkan, csendes, nyugtató hangon csak annyit mondott: „Ne félj, megvédelek!”

Nem tudom, más ember hogy van vele, engem a gonoszság és a durvaság keménnyé tett, és fiatalságom duzzadó erejével azonnal felvettem a harcot

mindenféle támadással szemben. De a jóság, amit aránylag ritkábban tapasztaltam azokban az években, letaglózott. Elszállt belőlem minden erő, és még a sírásomat sem tudtam visszafojtani. Sírnivaló csak bánattól vagy meghiúsultságtól tudtam.

Szégyelltem az érzékenyülésemet. Ezért sietve felugrottam a székről. Engedélyt kértem, hogy hazautazzam a tanácsi igazolásért, és könnyeimet törölgetve elhagytam a szobát.

Másnap reggel vonatra szálltam. Ahogy zakatoltak alattam a kerekek, volt időm a töprengésre. Néztem a dunántúli tájat, ahogy futottak előlem a fák, a szántóföldek. Így fut ki az életemből is a falu, a föld. Őseim verejtékkel megszerzett édes kincse. Az 1848-as jobbágyszabadítás óta megszerzett és azóta nehéz munkával gyarapított drága termőtalaj. Az életet adó, emberséget kialakító, verejtékes paraszti munkával szerzett ősi juss. Az én véreim nem aranyat gyűjtöttek. Nekik a Dunántúl nehéz, zsíros földje jelentette a legfőbb jót, amit Istenük számukra biztosított. S ha sikerült a meglévő kicsiny vagyontárhoz egy-két holdat szerezni az évek során, akkor azt beírták egy külön lapra, melyet a családi Bibliában őriztek. Bejegyezték, akár csak a gyermekeik születését. Mert ez a két esemény biztosította az élet folytonosságát. Arra gondoltam, mit követtek el őseim, akik csendes magányukban pihennek a falusi temető korhadó fakeresztjei alatt? Akik abban a biztos tudatban hagyták el földi állomáshelyeiket, hogy gyermekeikért, utódaikért mindent megtettek, ami emberi erejükből tellett, és Istenük kegyelméből megadatott számukra. Miért lett bűn az a nyomorult ötven hold, amelyhez nem tapad aljasság? És miért vagyok bűnös én? Csak azért, mert az utódjuk vagyok?

Apámra gondoltam és Alfréd bácsira. A börtönben eltöltött hónapjaikra. És a többiekre. Paraszti véreimre, akiket ártatlanul és védtelenül ragadtak ki otthonaik meghitt világából. Akiket vertek és megaláztak. Hát ki a bűnös? Az üldözött, vagy a verő? De élni kellett, nekem meg kellett tartanom az állásomat. Nem bármi áron, csak amennyit a becsület megenged. Nyugtattam magamat. Hazamegyek és elhozom az igazolást, hogy nem vagyunk kulákok. Tovább folytatódhat az élet, a gyermekkorom óta áhított tudomány értelmet kívánó és formáló világában.

Gyalog mentem haza az állomásról. Az út kifárasztott. Fizikailag is rossz állapotban voltam. Nem étkeztem rendszeresen, és szívizomgyulladásom óta gyengébbnek bizonyult a szervezetem. Végül is sikerült megtennem a hosszú utat. Menet közben üdvözöltem a régi fákat az út mentén. A szántók apró csikjait, melyek akkor még a falusiak birtokában voltak. Ahogy közeledtem a falumhoz, már azt is tudtam, melyik földdarab melyik gazdához tartozik.

Két testvéremet találtam odahaza. Apám valahol a határban volt, Gergellyel, az erdélyi fiúval, aki akkor már Ilma nővérem vőlegényének számított.

Ahogy beléptem az ajtón, és találkozásunk örömevel megcsókoltuk egymást, testvéreim arcán szinte a pillanat tört részében meghalt a boldogság törékeny ragyogása. Márka halkán közölte velem: „Képzeld, újra kulákok lettünk.”

Nem, ezt már valóban nem lehet kibírni – ez volt az első gondolatom. Most mit tegyek? Hogy menjek vissza Pestre? Ki hiszi el nekem, hogy nem hazudtam? Késő délután volt már. A tanácsháza fogadóterme zárva. Meg kellett várnom a másnapot.

Ki ne ismerné a súlyos gondok előtti csendet? A megoldásokon tépelődő, álmátlan éjszakák kínos magányát? Amikor egyedül van minden halandó, és egymaga próbál kievickélni bezárt ketrecéből, mint a kalitkába kényszerített, szabadságra született erdei madár.

Az egzisztencialistákra gondoltam. A nagy francia gondolkodókra, Sartre-ra és Camus-re, és a többiekre. Az egész filozófiájukra, melyet úgy ismertem meg, olvasásuk során, hogy hisznek az ember sorsot formáló erejében. A középkor embere helyett, aki rábízta magát Mindenhatójára, ők azt vallották, hogy az ember maga tudja formálni a sorsát. Választási lehetősége van. Azon az éjszakán összevontam magamban minden bölcselkedést, amit életemben megismertem, és elhatároztam, hogy megpróbálom ismét irányítani a sorsomat. De tudtam, hogy erőm véges, és szükségem van az imádkozásra is.

Másnap elmentem a tanácsházára. Bejelentkeztem a tanácselnökhöz. Most is éltem bevált módszeremmel. Bemutakoztam. Elmondtam, hogy Budapestről jöttem, és a Tudományos Akadémián dolgozom. Bevallottam, hogy bajban vagyok, mert az utolsó életrajzomban középparaszt-származásúnak vallottam magamat, ami akkor igaz is volt. Most hallottam a testvéreimtől, hogy ismét kulákok lettünk. Így hazugságba keveredtem a munkahelyemen ezzel az új intézkedéssel. Csak annyit kértem, hogy igazolják az új kulákrendelet érvénybe lépésének időpontját.

A tanácselnök, aki nem a faluból származott – emberi hangot ütött meg. Elmonda, hogy családomat valóban az új rendelettel sorolták vissza az említett kategóriába. Megjelent ugyanis egy újabb utasítás, mely szerint, aki valamikor kuláknak minősült, az ettől a minősítéstől soha nem menthető fel.

Csak annyit kértem, adja írásba azt az igazolást, hogy abban az időben, amikor középparasztnak vallottam magamat, valóban azok voltunk. Azt kértem tőle, szabadítson meg a hazugság vádjától.

Nem vártam tőle semmi jót. Pedig megtette. Teljesítette kérésemet. S kezemen tisztaságom bizonyítékával térhettem vissza Budapestre.

Így szabadultam meg ártatlan „bűnösségem” terhétől.

Úgy éreztem, most már semmi rossz nem jöhet közbe. Megbűnhődtem elkövetett és el nem követett bűneimért. Hitttem, hogy fiatalságom néhány hátralevő évében még nekem is tartogat a sors egy kis vidámságot. Nem lehet

állandó félelemben és szorongásban élni. Elfárad benne a szervezet. Ezt gyakran éreztem magamon. Még középiskolás koromban tanultam, hogy az ember képtelen a folyamatos figyelésre.

Valahogy így voltam én is a mindennapi gondjaimmal. Ugyanazt a bánatot, izgalmat másképpen fogadtam el az egyik nap, mint a másikon.

A mai Kodály köröndön laktam. Abban a házban, ahol a nagy művész élt első feleségével, Emmi nénivel. Emmi néni nővérének az albérlője voltam. A kis cselédszobában laktam, úgy emlékszem, a harmadik emeleten. De azt biztosan megjegyeztem, hogy öt mázsa szenet tudtam vásárolni egy egész téltre. Kicsi vaskályhában tüzeltem, csak a kályha mellett volt meleg, s ha gémberegett tagjaimat kicsit életre akartam kelteni, akkor forognom kellett a tűz forrása körül. A házban lift is volt. Gyakran igénybe vettem. De akadtak olyan hetek is, amikor nem tudtam kifizetni azt a néhány fillért, amibe a felszállítás került. Ilyenkor gyalog róttam a lépcsőket. Fáradt voltam és éhes. S míg vonszoltam magamat felfelé, arról álmodoztam, hogy otthonról csomag érkezett nekem, finom hazai kenyérrel. Valamilyen süteménnyel. Felérek a harmadik emeletre, kibontom a csomagot és addig eszem, amíg tele nem rakom a gyomromat. De ez az álom soha nem valósult meg. Mivel odahaza sem volt ennivaló. A testvéreim és apám is éheztek.

Abban a néhány évben sok szépet is kiharcoltam magamnak magánéletemben. Operába, színházba jártam. Hangversenyekre. A néni, aki a szememben már nagyon öreg asszony volt, ilyenkor mindig megvárt. Bármilyen későn értem haza, a komornája – aki ott lakott és kiszolgáltta őt – mindig betessékelt a „nagyságos asszony” szobájába. „Várja magát” – szokta mondani.

Gyönyörűen kiondolólt, hófehér hajjal, arcát finoman kipirosítva, gyönyörű köntösben fogadott. El kellett mesélnem pontosan, mit hallottam. Ki volt a karmester, a szólista, a primhegedűs. Megkérdezte, hogyan hatott rám a zene-mű. Aztán elmesélte, hogy annak idején ő kivel, kiknek az előadásában élvezte ugyanezt a darabot. Hihetetlen intelligenciája, a zenében való jártassága megragadott. Sokat mesélt Kodály indulásáról és Emmi néniről. A saját családjáról, mely a háború előtt annak az egész háztömbnek a tulajdonosa volt, ahol most lakunk. Ezek az esték, a vele való beszélgetések a hangverseny adta szép élményeket még tovább fokozták bennem, és amikor a kicsi cselédszobában nyugovóra tértem, az esti hangverseny zenéjével a fülemben aludtam el.

Fiatal voltam, és szerettem az életet. Vidámságra vágytam. Mulatságra és jókedvre. Ebben is volt részem. Szegénységünk ellenére sok bál és vidám rendezvény volt. Az Akadémián is tartottak farsangi mulatságokat. Jelmezbálokat. Táncokat tanultak be a fiatalok, azokkal nyitottuk meg az estélyeket.

Legnagyobb élményeim azonban a Néprajzi Múzeumhoz fűződnek, mely akkor még a Könyves Kálmán körüti épületben volt. Sok néprajzos barátom

dolgozott ott. Remek táncosok voltak. A rendezvényekre kiürítették a kiállítási termeket, s akkora helyünk volt a táncolásra, hogy a pároknak nem kellett félni az összeütközéstől. Volt egy fiú, aki majdnem elérte a kétméteres magasságot, s én a magam 154 centijével a hónaljáig sem értem. De remekül keringőztünk. Hosszú táncolás után gyakran azt vettük észre, hogy kiürült mellettünk a parkett, s csak mi ketten forgunk a terem közepén. Akkor a partnerem felkapott, s a levegőben peregtem. A zene és a tánc hatására elfelejtettem mindennapi silányságainkat, és a forgás bűvöletében csak láthatatlan szárnyaimat éreztem.

Nyaranként is voltak multságok a Múzeumban. A cseresznyeérés ünnepe nék nevezték. A kertben ugyanis egy hatalmas cseresznyefa állt. Amikor a gyümölcse megpirosodott, összegyűltek egy délután az ott dolgozó muzeológusok és a barátok. Amolyan családi összejövetel volt ez. Ilyenkor elhozták a férjeket, feleségeket. Főképpen pedig a gyerekeket, hogy megmutassák, melyik mekkorát nőtt az előző évhez képest. Az azóta született kicsik számára pedig ez az alkalom volt a bemutatkozási szertartás.

Volt egy baráti házaspár. Velük mentem el minden ünnepségre. Mindketten muzeológusok voltak, de a barátnőm nem ott dolgozott. Csak a férj, aki ismert tudós volt, s még híresebb lehetett volna, ha a korai halál nem tőri ketté az életét.

A leghangulatosabb bálók azonban a farsang idejére estek. Ha szerencsénk volt, és esett a hó, akkor gyalog jöttünk haza. Hajnalban a sűrű hóesésben hűtöttük le felhevült arcunkat. Az utcán senki nem járt. Csak mi ropogtattuk vékonytalpú tánccipőnkben a hófehér jégkristályokat.

Aztán egyszer ennek is vége szakadt. Számomra legalábbis. Egy tragédia folytán. Azokban az években, az 50-es évek elején sokan nem érezhették magukat biztonságban. Sem a fővárosban, sem vidéken. Súlyos korszak nehezedett az ország népére. S csak a hangadók voltak kivételek. Folytak a kitelepítések. Szaporodtak a hajnalban surranó teherautók, melyek meghitt, szép otthonok lakóit szállították el, számunkra akkor még ismeretlen helyekre. Kis motyóikat vihették csak magukkal a rendszer kitaszítottjai, akiknek csak az volt a bűnük, hogy polgári családban születtek. Vagy elég volt az is, ha lakásukat megkívánta az akkori hatalom kiszolgálóinak egyike.

Másnap már ÁVH-s családok költöztek be helyükre, birtokba véve az elődök bútorait, étkészleteit, ruháit. Mintha ez a világ legtermészetesebb dolga lenne.

Falun is megindult a kulákok kitelepítése. Kezdték betörni a középparasztokat a termelőszövetkezetekbe. Gyakoriak voltak az atrocitások az ellenkezőkkel szemben. A munkahelyeken jártunk a „Szabad Nép”-félórákra reggelenként. Munka előtt. Szovjet filmeket néztünk meg közösen munka után. Orosz háborús regényeket boncolgattunk együtt, az Akadémia udvarán, a nagy

gesztenyefa alatt, amit a hagyomány szerint Arany János ültetett. Asztalokat, székeket hordtunk ki a kellemes tavaszi, nyári szombat délutánokon. Így teltek el az amúgy is kicsire zsugorodott szabad óráink. Legtöbbször csak a vásárnap volt igazán a mienk.

Ezek ellenére többet voltunk együtt azokkal, akiket szerettünk. Akiket ismerünk és akikben bízunk. Nagyon meg kellett válogatnunk a barátainkat. Vigyáznunk kellett a szavainkra. Sok volt a besúgó. Az áruló. Gyakran minden óvatosságunk ellenére is kellemetlenségekbe kerülhettünk.

Ezért volt kincs számunkra az igaz barát. Ilyen volt nekem Imre.

Egykorú volt velem. Együtt jártunk egyetemre, bár ő más szakon végzett, mint én. Nagyon okos fiú volt. Szülei valahol Somogyban éltek. Nagyon szegények voltak. Kisparasztkok, néhány hold földdel. Egyetlen fiukat taníttatták. Óriási áldozatok árán. Kemény paraszti munkával, napszámba járással teremtettk elő a fiuk albérleti szobájához és megélhetéséhez szükséges anyagiakat. Imre, diplomája megszerzése után Budapest egyik múzeumában helyezkedett el, s úgy látszott, nagy karrier áll előtte. Hiszen a rendszernek megfelelt a származása. De ő világosan látta országunk, népünk helyzetét. Hazafi volt, a szó nemes értelmében, s az üldözöttek oldalán állt. Néha nyíltan mondott olyan véleményt, amely nem felelt meg az akkori elvárásoknak.

Nagyon szerettem ezt a fiút. Igazi barátság fűzött össze bennünket. Bármennyire furcsán hangzik, nem volt köztünk szerelem. Csak barátság. Imre különben nagyon szerette a nőket. Több szerelmét is ismertem. Én is több fiúval jártam szórakozni. Volt, aki kicsit többet jelentett számomra, mint a többi, de az igazi nagy érzések még vártak magukra a szívemben.

Sok időt töltöttünk együtt Imrével. Vasárnaponként eljött hozzám albérleti szobámba. Ilyenkor – mivel használhattam a konyhát is – gyakran főztem ebédet mindkettőnk számára. Délutánonként sétálgattunk az Andrássy úton, ösztönösen kikerülve a 60-as számú házat. Ezekben a kellemes órákban megvitattuk azokat a könyveket, melyeket mindketten olvastunk. Sokat beszélgettünk filozófiáról, különböző vallásokról. A keleti misztikáról. Ő nem volt vallásos. Én igen. De becsültük egymás felfogását. Legkedvesebb emlékeim között őrzöm Imre „tanóráit”, amiket nekem tartott séta közben.

„Maga nagyon csámpásan jár, így nem fog tetszeni a fiúknak” – szokta mondani, és rendszeresen tanított a helyes lábtartásra. Az utca eléggé kihalt volt, s így nem tűnt fel senkinek, amikor az Andrássy úti fák alatt meneteltem előtte. Ő jött utánam, és dirigálta, hogyan rakjam kifelé a lábfejemet. Nagyokat nevtünk közben. Mindezek ellenére én csámpás maradtam továbbra is, és sok fiúnak tetszettem így is.

Egyik télen éppen egy táncmulatságra készültünk, melyet a Néprajzi Múzeumban rendeztek. Két fiú jött értem. Imre volt az egyik.

Hármasban indultunk el. Jó kedvvel érkeztünk a Könyves Kálmán körüti épületbe. Ott adtunk találkát egymásnak a baráti házaspárral. Csodálatos hangulatban telt el az éjszaka. Imre nem táncolt. Azt hiszem, nem is tudott. Ült egy asztalnál, az egyik terem végén, és nézte a forgó párokat. Eleinte gyakran találkozott a tekintetünk. Tudtam, hogy nem bírja a szeszt, és már egy pohár bor is megárt neki. Ezt maga is tudta, és megfogadta nekem, hogy vigyáz magára. Egy darabig figyeltem őt a keringők, tangók és foxtrottok bűvöletében. Jó táncos voltam. Kézről kézre adtak a fiúk. Annyira jól éreztem magamat, hogy már nem is gondoltam Imrére. Elfelejtettem őt, és csak reggel fele kerestem. Nem találtam. Végigjártam a termeket. Sehol nem volt.

„Biztosan elment” – mondták a barátaim. Akkor még nyugodt voltam. Azt hittem, nem akart zavarni tánc közben, azért nem búcsúzott el tőlem. „Nem baj” – gondoltam – hiszen másnap, vasárnap úgyis nálam ebédel. Sok fiú kísért haza hajnalban a néptelen pesti utcán, s könnyű szívvel tértem nyugovóra. Ahogy egy jól sikerült bál után ez törvényszerű.

Másnap hiába vártam Imrét. Nem jött ebédre. Később sem érkezett meg hozzám. Egyedül ültem albérlési szobámban és vártam. Azt hittem, talán elaludt az éjszakai virrasztás után. Hétfőn telefonáltam a munkahelyére. Nem volt bent. Akkor kezdtünk izgulni érte a barátaimmal. Valaki elment a lakására. Ott sem találták. Főbérlője szerint szombat este óta nem volt otthon.

Izgalmas napok következtek. Egyre jobban erőt vett rajtunk a szorongás. Élt egy rokona a fővárosban, akit ismertünk. Jóban voltak Imrével, és azt reméltük, talán ő tud róla valamit. Végül jelentettük az eltűnését a rendőrségen. Soká került elő. Vagy két hét után húzták ki a Dunából. Valahol Dunaföldvár környékén.

Nem tudom, mi történt vele. Hogyan tűnt el az élők sorából? Maga választotta vajon ezt a véget? Vagy a sors kegyetlen rendelése folytán lett áldozat? Besúghatta valaki, amiért nem volt a rendszer híve, és követték? Vagy csak sétálgatott a Duna partján a hideg téli éjszakában, s hirtelen támadt kedve elhagyni ezt a zavaros világot?

Soha nem tudtuk meg az igazságot. A rendőrség nyomozta eltűnése feltételezett okait. Kihallgatott bennünket. Barátait, rokonait. Nem derült ki semmi. Elvitte titkát az örök végtelenségbe. Halála mélységesen megrendített. Bevallom, néha a félelem is erőt vett rajtam, és a barátaimon is. Olyan időket éltünk akkor, amely okot adott az ilyen emberi gyengeségre. Nem tudhattuk, milyen „földalatti” erők ragadhatták el körünkből ezt a fiatal életet. Nem volt-e mégis a rendszer áldozata? S néha bizony megfordult a fejünkben, vajon nem lesz-e valamilyen folytatása ennek a tragédiának.

De legerősebb bennünk a fájdalom volt és a részvét. Az együttérzés a szü-leivel, a két idős falusi ember istenátkozta sorsával szemben. Akik elvesztették

egyetlen gyermeküket. S a gyász súlyos keresztje alatt élték tovább céltalanná vált életüket. Melyhez erőt egyedül csak a hazaszállított és őseik mellé eltemetett reménységük domboruló sírja adott. A naponként ráhelyezett virágok és a kifogyhatatlan könnyek néma áldozása. A halottak napi gyertyák lobbanó lángjai, amit meggyújtottak remegő kezekkel mindaddig, amíg a testet-lelket elernyesztő öregség ezt megengedte nekik. Mindaddig, amíg végül rájuk is nem szállt a halál mindent megoldó, kínokat feloldó örök álma. S együtt nyugszanak tovább, az elhagyott, kicsi temető süppedő sírjaiban. Béke rájuk!

Soha többet nem mentem el a Néprajzi Múzeumba.

Kilakoltatás

Aztán bekövetkezett a legrosszabb. A kitelepítés. Amikor kirakták apámat a maga építette házból. Abból, amelyet már iskolás korában elképzelt magának, s mint később megvalósítható tervet melengetett szíve belsejében. Sokára tudta megvalósítani. Ahogy felnőtté vált, azonnal teljesítenie kellett a hazája iránti kötelességét. Behívták katonának. Mindjárt a háború elején. Sokfelé harcolt. Volt az orosz fronton. A lövészárokból asztmát kapott, amit élete végéig hurcolt harctéri emlékként. Aztán Fiumében állomásozott a hadtestével. Akkor még a k.u.k. hadseregben. Ott tanult meg egészen elfogadható szinten németül.

A háború után nősült meg, s azután kezdett az építkezéshez. Szép ház volt a mienk. Annyira szép volt, hogy szemet szűrt a falu akkori urainak. Éppen egy kulák lakjon ilyenben?

Nyár eleje volt. Apám és a testvéreim a mezőn voltak. Szénát gyűjtöttek. Szabadságon tartózkodtam éppen odahaza. A házból tevékenykedtem. Kutyaugatásra léptem ki a kertbe. Egy öt-hat férfiból álló csoport toppant elém. Apámat keresték. Hívás nélkül bejöttek a lakásba. Szétszóródtak a szobákban, a konyhában. Megnézték az ürességtől tátongó éléskamrát, aztán végigjárták a harcok után megmaradt gazdasági épületeket. Rosszat sejtve ballagtam utánuk. Arra gondoltam, lehet-e még halmozni a sorsnak a számunkra kirótt kegyetlenségeket.

A csoport végül megállt a bejáratú lépcső előtt. A ajtóban lecövekelve próbálgattam végső erőfeszítések között az emberi méltóság megtartását. Emelt fővel és kihívással vártam a fejleményeket. Csak belül remegtem. Olyan érzésem volt, mint annak idején az Öreg-hegyen az éjszakai holdvilágnál.

Most nappal volt. Délelőtt. Sütött a nap és a ház előtti hársfa illata lengte be a megmerevedett csendet. Aztán megszólalt az egyik pribék: „Mondja meg az apjának, hogy egy huszonnégy órán belül ürítse ki a házat és hagyja el a

terepet.” Így mondta: „terepet”. Háború volt. Csak nem fegyverrel harcoltak már. A csoport elvonult. A kutya sem ugatta meg őket. Mellém feküdt, ahogy a lépcsőre gyökerezett a lábam. Okos szemében emberséget kerestem. Találtam.

Amint magamhoz tértem a történetek után, bezártam a házat, és kifutottam a mezőre apámékhoz. Olyan ijedség szállt rám, hogy nehezen vettem a lélegzetet. Szaladtam, torkomat fojtogatta a sírás. Nehezen értem a Pölöskei-tagra. Hányszor tettem meg ezt az utat gyermekkoromban? Soha nem éreztem azt a kínzó nyomást a szívem táján! Amikor odaértem, apám látott meg először. Testvéreim favillával szedték a szénát, a „rendet”, apám pedig a nagybölgőnek nevezett hosszú gereblyével húzta össze a szétszóródott szálakat.

Rohantam hozzá az üzenettel. Megállt. Kezében szorongatta a szerszám nyelét. Testvéreim is abbahagyták a munkát, és kíváncsian jöttek hozzánk.

Nem tudtuk, mi történhetett. Eddig ilyesmi még nem volt a faluban. Agyonnyomorgatott, börtönviselt apám tehetetlen mozdulatot tett. Arcán megdöbbenés ült.

„Csak nem mi következünk most – kérdezte halkán – talán most minket visznek el, mint néhány évvel ezelőtt a zsidókat?”

Rettenettel néztük egymást. Mi lesz velünk? Apám szólalt meg először: „Te menj vissza Pestre. Te már oda tartozol. Legalább egy maradjon meg közülünk.” Ezt mondta, nekem címezve a mondatot.

„Dehogyan megyek – feleltem én – csak nem képzeli, hogy megfutamodok! Hogy hagyhatnám el a családom? Együvé tartozunk. Együtt megyünk. Együtt élünk vagy együtt halunk.”

A kitelepítésekről már sokat hallottam. Pesten több ismerőszámot is elvitte a fekete kocsis, mely hajnalokban járt, s a sötétség leple alatt nyelte magába az ártatlan embereket. Akkor született egy vicc. Mert a pesti ember még talán a halálából is tréfát fabrikál. Úgy szólt: Kopognak a polgár ablakán. A család megretten, felugrik első álmából. Rettegve várja a kitelepítést. Akkor kintről megszólal egy hang: „ne féljenek, csak én vagyok, a halál”.

Egyik legszomorúbb emlékem hivatalba lépésem után nem sokkal későbbre datálódik. Volt egy kolléganőm. Férje a háború előtt magas tisztséget töltött be. Zsidó származású volt. Így férje és fia kiszöktek az országból a náciizmus elől. Családi körülményeiket nem ismertük. Csak azt tudtuk róla, hogy ő egyedül maradt itthon. A nyilasok elvitték és a mauthauseni koncentrációs táborba hurcolták. Csodával határos módon élte túl a halált. Lakását, vagyonát elvesztette. Maradék kincseiből, melyeket barátai mentettek meg – egy kicsi lakást rendezett be magának és munkát vállalt. Én életemben nem láttam ilyen sovány embert. Csak a csontja és a bőre tartotta össze törekeny testét. Nem tudom, milyen betegsége volt. De szinte nem evett semmit. Teát ivott tejjel. És néha

egy kicsi rumot öntött bele. Erzsikének hívták. Hihetetlen munkaereje volt, amit, ha nem láttunk volna, nem is tudtunk volna elképzelni.

Egyik nap ő is megkapta a kitelepítési parancsot. Akkor én még nagyon új dolgozó voltam a könyvtárban. Inkább csak csendes szemlélője lehettem annak az erőfeszítésnek, amit a kollégák megtettek az érdekében. Futkostak fűhöz-fához. Az Akadémia elnökéhez. Pártvezetőkhez. De hiába hivatkoztak arra, hogy szegényt egyszer a németek is elvitték, hogy majdnem elpusztult a haláltáborban. Nem használt semmi emberi igyekezet. Valaki kiszemelte a lakását. Elvitték egy Eger melletti kis faluba. Dermedtség nehezedett a könyvtárszobákra. A lelkeket összefonta-hálózta a rémület. Napokra megnémultunk. Sokáig nem tudtunk róla. Aztán az egyik barátnője kinyomozta a hollétét. Néha sikerült meglátogatni szegényt. Azzal a gyenge szervezetével túlélte ezeket a borzalmakat is. Megérte, hogy visszakérüljön Pestre.

Óra gondoltam, ott a Pölöskei-tag frissen lekaszált, tövig nyírt pázsitján állva. A levegőben szénaillat szállt. A nap rásütött a rét mellett csordogáló Bakonyér ezüstösen fénylő vizére. A tarló között apró rovarok kúsztak a lábam előtt. Szöcskék ugráltak, ficáncoltak a nyáreleji melegben. Éreztem a természet lágy ölének őrző ölelését, és arra gondoltam, milyen szép is az élet. Milyen gyönyörű lenne, ha élvezhetném a fiatalság reménységtől duzzadó édes ízét. Boglyába raktuk a szénát és összeszedtük a szerszámokat. Hazamentünk.

Aztán megtudtuk a valóságot.

Élt a faluban egy állatorvos. Sváb ember volt. Reinernak hívták. Szolgálati lakásban lakott mindaddig, amíg a falu tanácsa nem szemelte ki az épületet más célra. Felajánlották neki, hogy kereshet magának más házat. Bármelyik kulák otthonát megkaphatja. Ingyen és bérleti díj nélkül. Örökös használatra. Ez az állatorvos eddig jó viszonyban volt apámmal. Gyakran járt nálunk. Tudta, hogy szép a lakás, óriási a gazdasági udvar. A munkájához szükséges terep nálunk biztosítva van. Ezt az embert nem zavarta a becsület. Eszébe sem jutott talán, hogy földönfutóvá tesz egy családot. A saját tulajdonából űzi el? Nem, nem tudtuk követni a gondolkodását. Aljasságát megérteni azóta sem bírom. Elképzelni is lehetetlen, hogyan tudta magában elrendezni cselekedetét. De a mi házunkat jelölte meg, melyet egyedül elfogadható objektumnak ítélt a maga számára. Nekünk pedig ki kellett üríteni mindent. Házat, udvart, gazdasági épületeket.

Megtudtuk, hogy a faluból nem visznek el bennünket. Apámnak egy rokon kulák kamráját utalták ki. A két nővéremnek, és Gergelynek, Ilma vőlegényének egy másik kulák házában jelöltek ki két szobát.

Nem mentünk. Ellenálltunk a parancsnak. A következő nap újra megjelentek a pribékek. Engedetlenségünket látván erőszakhoz folyamodtak. Karhatalommal ürítették ki a lakásunkat.

Egyelőre a kertbe rakták le a bútorokat. Szekrények, asztalok, székek. Edények, dunyhák pompáztak a hibiszkuszbokrok tarka virágai mellett. A nép, az egykori, méltóságos nép, aki valamikor a szovjet katonák ellen védett meg bennünket, most hallgatott. Megtörték már. A padlássöprések, erőszakos téteszesítések, a pofonok elvették minden erejét és bátorságát. Megölték a büszke lelkeket. Bezárkóztak otthonaik védő falai közé. A „bátrabbak” elsétáltak a ház előtt, hogy megnézzék a zsibvásárt.

Egyedül maradtunk életünk romjai felett. A házunk zárva volt. Kulcsa az állatorvos kezét égette.

Ott aludtunk a saját kertünkben, az összehajigált lomjaink között. Egyedül, a csillagos magyar éjszakában. Éjjel, egyszerre csak zajt hallottunk. Kolmár bácsi jött a kertek alatt. Étel hozott nekünk. Egyedül ő nézett ránk. Akkor, ott, a csillagos nagy ég alatt arra gondoltam, hogy ez az egyetlenegy ember több, mint az egész világegyetem összes népessége!

De a harcot nem tudtam feladni. Nem lehet birka módra megadni magunkat a sorsnak. Volt még egy nap szabadságom. Elhatároztam, hogy elmegyek Veszprémbe, a megyeszékhelyre. Hátha találok valami jogorvoslatot.

Tévedtem. Akkorra már beállt és biztos lábakon nyugodott az új rend. A gyűlölet hatalma, mely nem ismerte az emberséget. A becsületet. Sőt, a jogot sem.

Cselhez folyamodtam. Élt egy barátom Veszprémben. Hivatalnok volt. Elég magas állást töltött be. Őt kerestem fel, hátha tud segíteni. Rajta kívül senkit nem ismertem a városban.

„Az egész országban ez van – mondta – még jó, hogy nem vittek el benneteket máshová.” Meglepett a beszéde. Akkor még nem tudtunk Recskről, Hortobágyról. Titok lappangott az aljasságok körül.

„De azért megpróbálhatunk valamit” – mondta. Szeme fénylett, s a hazard-játékosok merészségével nyúlt a telefonhoz. „Hívjuk fel Patonát – mondta – mintha hivatalos szerv lennénk.”

Megörültem az ötletnek. Megkerestük szülőfalum tanácsának számát és tárcsáztunk. Barátom kissé elváltoztatott hangon a tanácselnököt kérte. „Halló, itt Veszprém beszél. A pártbizottság. Mi van azzal a kilakoltatással? Tudják az elvtársak, hogy az jogtalan? Ki találta ki ezt az örültséget? Azonnal rakják vissza őket a házukba!” A tanácselnök riadtan nyöszörgött valamit a drót másik végén, és megígérte, hogy mindent rendbe tesz.

Hazamentem még aznap délután. Elmondtam a végzeteket. Aztán az éjjeli vonattal visszautaztam Pestre. Lejárt a szabadságom. Dolgoztam csendben. Mosolyogtam a szembejövőkre, mintha semmi nem bántaná a szívemet. Csak Rásonyi Laci bácsinak meséltem el az eseményeket. Ketten izgultunk, mit hoz a jövő.

Hamarosan levél érkezett. Ilma nővérem írta. Közölte, hogy visszamehettek a házba. Visszacipelték a bútorokat, a tűzhelyben újra ég a láng, és újra a szobában alhattak. Abban az ágyban, ahol születünk. Ahol három évvel ezelőtt anyám örökre lehunyta égkék szemét.

Boldog voltam. Mint életemben már oly sokszor, éreztem a rettenet utáni felszabadulás mámorító könnyűségét. Megint sikerült valami. Nem olyan hatalmas a sors! Ha ellenállunk neki, győzhetünk mi is. Csak nem szabad feladni.

Így gondoltam akkor. Életem huszonnegyedik évében. Diplomával a kezemben. Állással és albérléssel rendelkező magyar állampolgárként. S előttem láthatatlan, borongó homályában, gomolygó ködfelhőben ajánlkozott a jövő.

Egy hét sem telt el, amikor újra levelet hozott a posta. Testvéreim írták. Le kellett ülnöm, ahogy olvasni kezdtem a sorokat.

Az volt a levélben, hogy mégis kitelepítettek bennünket. Valószínűleg kisült a turpisság a veszprémi telefonálás körül.

De akkor már elszántabb lett a tanács. Pápáról kértek katonai segítséget. Két teherkocsival szállt ki a dicsőséges magyar hadsereg. A katonák megfogtak mindent, amit a házban találtak. Azonnal felrakták a kocsikra és elszállították a kijelölt helyekre.

Így került apám egy rokon kulák kamrájába. Répavágó, vetőgép, borona és egyéb szerszámok mellé. Azok sem kellettek már senkinek. A kamra nem volt fűthető. De egyelőre nyár volt.

A nővéreimet a falu közepén találtam. Egy másik gazda házában. A bútorok fele a szobákban volt. Ami nem fért be, azt az udvaron áztatták a tápláló, meleg nyári záporok.

Az állatorvos betelepedett a házunkba családotól, és boldogan élt benne két gyermekével, egészen 1956-ig. Akkor kiköltözött belőle és elmenekült a faluból, pedig nem bántottuk volna. Mi emberek maradtunk. Amikor elhagyta a házunkat, még a rézkilincseket is leszerelte az ajtókról, ablakokról. Azokat, amiket a szüleim szereztek egykor, házasságuk első boldog éveiben, véres verejtékkel. Fiatalságuk jövőbe vetett, reményteli hitével.

Így utólag, visszaemlékezve a történetekre, tűnik fel igazán a velünk szemben elkövetett aljasság cinizmusa. A kívülállók szemében szerencsénk volt. Nem kerültünk Recskre, vagy egyéb internáló táborba. De ez csak félig volt igaz. Már mint a szerencse. Mert a nővéreim földönfutókká váltak. Elvették a földjüket. Megsemmisítették a gazdaságot. Elvesztették egész eddigi életüket. Mint kulákokat, nem alkalmazták őket semmiféle munkára. Néhány hetet töltöttek a száműzetésükre kijelölt házban, a falu közepén. Szemben a templommal. Annak kőfallal körülzárt, középkori épületét, mohos tornyát láthatták. Hallhatták a harangok biztató zúgását. Valahányszor megkondultak az ódon tornyban, elgondolkodhattak rajta, miért türi mindezt a gonoszságot az Ég Ura.

Megélhetési lehetőség nélkül nem maradhattak a faluban. Pestre jöttek utánam. Itt kerestek munkát. Erre az „önkéntes” kitelepülésre kényszerültek, hogy élni tudjanak. Akik vétettek ellenünk, ha egyáltalán volt lelkiismeretük azzal nyugtathatták magukat, hogy nem ők üldözték el őket a szülőfalujukból. „Önként” távoztak. Pesten Ilma nővérem és Gergely összeházasodtak. Albérletben laktak. Gyermekük született. Itt éltek néhány évig. Aztán hazaparancsolták őket. Megvonták tőlük a fővárosban lakás engedélyét. Vissza kellett menniük Patonára. De a házukat nem adták vissza. Nővérem a gyerekkel keresztanyámék házában húzta meg magát. Gergely pedig továbbra is Pesten maradt. Munkásszálláson élt. Gyárban dolgozott. Hétvégeken járt haza, vonattal. Szombatonként délben indult a fővárosból. Este későn ért haza. S egy boldog éjszakai együttlét és egy vasárnap délelőtt adatott meg nekik csupán fiatal éveikből, amit a csodálatos ifjúság másoknak, a legtöbbnek még azokban a nehéz években is megadott. Mert vasárnap ebéd után Gergelynek már indulnia kellett vissza.

Közben én is férjhez mentem. Éppen akkor született a kislányunk, amikor nekik haza kellett menni. Szomorú volt a búcsúzás. Tehetetlenül csókoltuk egymást. Én még a gyermekágy gyengeségében lábadozva, ők pedig hosszantartó vándorlásuk újabb szakaszától rettegve.

Epilógus

1956-ban visszakaptuk a házunkat. Nővérem a gyerekkel beköltözött. Azóta ott élnek. Gergely továbbra is Pesten kapott csak munkát. Nyugdíjba vonulásaig továbbra is távol volt a családjától. Öregségükre azonban végre együtt lehetnek. Unokáik kacagása betölti a sok szomorúságot, bánatot és gonosz-ságot látott szobákat. S bár a múlt gyötrődéseit teljesen nem tudja kitörölni az agy, a gyerekek jobb sorsának ígérete talán segíti feledtetni velük a soha nem felejtendő gyötrelmek emlékét.

Mária nővérem lett az igazi áldozat. Egyedül maradt. Élete külön regény lehetne. A házat, melynek a fele az ő tulajdonában volt, a húgának adta. Maga Pest környékén él. Hosszú, nehéz munkája utáni kicsi nyugdíjából tengeti életét. Kertjében pusztulnak az almafák. Nincs már erő a kezeiben, hogy gondozza őket. Csak a virágok pompáznak az ágyásokban. Azokat ápolgatja. Kora tavasztól hóhullásig virítanak a különféle kerti növények. Csak azok vigasztalják elrontott életéért. Éjjelenként, ha egyáltalán aludni tud, Patonáról álmodik.

Apámról külön kell írnom. Azt kérdezte tőlem a minap egy asszony, aki az elmúlt évben temette el harmadik, egyben utolsó gyermekét: „Ugye, a halottak

visszajárnak?” „Vissza” – feleltem. Szüksége volt erre a válaszra. Azért mondtam. Bár nem hiszek ebben. De azt érzem, hogy ott lakoznak a lelkünk rejtekében. Az álmainkban és az ébredésünk homályos perceiben. Mozdulatainkban, melyekben akaratlan és tudatunk alatt őket utánozzuk. A szívünkben, melyről sokszor nem tudjuk, miért fáj.

Soha nem felejttem el az első találkozásunkat abban a kamrában, ahova erőszakkal betuszkolták apámat. Egy háromlábú fejőszéken ült, a helyiség fából összetákolt ajtaja előtt.

„Apu, mi lesz velünk?” – kérdeztem tőle. Ő meg csak nézett. Értelmes, barna szemében bánat ült. Megtört benne a fény. Büszke tartása elernyed. Vállait kissé előrehúzta. Azt hiszem, akkor feladta. Feladta az életet, a harcot. Legalábbis akkor. Megelégette büntelen bűnhődéseit. Aztán megszólalt: „Két táborra szakadt a világ, fiam. Üldözőkre és üldözöttekre. Ha a magad elhatározásából tehetnéd, te melyikbe mennél önként, a szabad akaratod szerint? Melyiket választanád?”

Aztán elhagytuk őt. Őt, aki már régen nem volt a mienk. Más szeretett, más családhoz tartozott. Mégis, fáj a szívem utána. Egyedül maradt a kamrában. Mindennap elsétált a háza előtt. Ha az állatorvossal találkozott az utcán, megállt. Amikor észrevette, hogy közeledik az az ember, lecövekelt az utca közepén. És nézte. Nézte, merev, kitartó tekintettel, megvető arkifejezéssel. Figyelte, ahogy közeledik az az alak, és elhalad mellette. Az állatorvos nem nézett rá. Elment áldozata mellett, szótlanul. Amikor elhagyta apámat, ő megfordult, és tovább nézte a távozó hátát. Addig nézte, kísérte figyelemmel, amíg az ki nem került a láthatóság teréből.

A kilakoltatás után apám hamarosan beköltözött a „csúf asszonyhoz”. Aki ettől kezdve élete végéig az élettársa lett. Akit mi életünk megrontójának, anyám korai halálba segítőjének tartottunk. Gyűlöltük azt az asszonyt.

Utólag belátom, hogy apámnak nem volt más választása. Gyerekei tőle távol, ő egymagában nem tudta volna ellátni magát. Öreg volt. Elmúlt hatvanéves. Gondoskodásra volt szüksége. Ételre és tiszta ruhára. Asztmája felerősödött. Időnként sűrű rohamok gyötörték. Ápolásra szorult.

Itt be kellene fejeznem ezt a regényt. Mert ami ezután következett, azt nem szabad megtudni senkinek. Az két család egyenetlen párharca volt. Az egyik a támadást képviselte, a másik a védekezést.

A primitív gonoszság harca volt ez az emberi tartással szemben. Négy évig nem mentünk haza. 1952 és 1956 között bútorainkat a szomszédok fogadták be. Ők őrizték megmaradt holmijainkat, amíg nem volt hova tenni őket. A forradalom után apám is visszaköltözött a házba. Egy szobát foglalt le magának. De nem aludt ott. Csak napközben járt át a kertbe, az udvarra. Szőlőt telepített az egyik sarokba, azt művelgette az asszonnyal.

Az asszony is gyűlölt minket. Ilmáéknak ott okozott kellemetlenséget, ahol tudott. A házba nem járt be. Ez volt az egyetlen kegy apám részéről, hogy nem engedte be a szobájába. Legalábbis akkor, amikor Ilmáék otthon voltak. De a kertben és a gazdasági udvarban sok kárt okozott. Családja teljesen behálózta apámat, aki véglegesen nála talált otthonra.

Amikor férjhez mentem, meghívtam apámat az esküvőmre. Nem jött el. Levelet sem írt. Még egy táviratot sem küldött. Gyermkeinket, akik születtek a nehéz időkben, sohasem babusgatta. Egy szem cukorkát nem kaptak tőle a saját unokái. Miközben az asszony lányának a gyerekeit naponként elhalmozta valami kedvességgel. Így mesélték a szomszédok.

Mivel kevés földje maradt anyám halála után, kisparasztként fogadta el a falu vezetősége. Bevették földjét, állatait a téeszbe. Járandóságot kapott utánuk és kevés nyugdíjat. Megéltek belőle.

Huszonhat évvel élte túl anyámat. 1975-ben halt meg. Végrendeletében az asszonyra, és annak esetleges korábbi halála esetén annak unokájára hagyta a családi fészünket. Ilmáék egyetlen otthonát. A tetőt adta oda a fejük felől. Úgy váltottuk ki pénzért a saját házunkat. De ennek hosszú története van.

Jó lenne elfelejteni!

Nem tudom, hogyan halt meg apám. Nem értesültem róla időben, hogy kórházban fekszik. Abban a győri kórházban, ahol rabként láttam egykor. De ezt csak utólag, a halála után tudtam meg. Győrben hantolták el. A temetésén ott voltunk mindnyájan. A gyerekei és a férjeink. Koporsójánál az asszony családja állt. Így mi nem mentünk oda. Elvegyültünk a ravatalozó körül álldogáló, Patonáról érkezett ismerősök között.

Nem tudom, sosem fogom megtudni, vajon ő nem akart ősei nyughelyére költözni? Vajon saját maga választotta ezt a számára ismeretlen város idegen temetőjét? Vagy új családja ragaszkodott hozzá, hogy haló poraiban se nyughasson ősei porladó csontjai mellett? Az asszony lánya akkor már Győrben élt. Lehet, hogy mégis szerethette, és azt akarta, hogy ápolni tudja a sírját? Titok marad.

Sokáig nem mentem el a nyughelyéhez. Nem volt hozzá erőm. A temetésén elsírtam őt. Elsírtam azt az embert, aki valaha volt. Azt a nagyszerű embert, akit sokáig láttam benne. Gyermekkorom bálványát. A kétarcú embert. Aki egyszerre volt jó és rossz. Egyszerre tudott szeretni és gyűlölni. Akinek parasztember létére sok száz könyvből álló könyvtára volt. Használja-e, olvassa-e őket valaki? Soha nem heverte ki Trianon sokkját. Igazi magyar ember volt. A hazáját szerette mindennek felett. Mindkét világháborúból kivette részét. Az elsőben kamaszként, a másodikban idősen. Jobb hazafi volt, mint családapa.

Ha tanulhatott volna, biztosan jó orvos lett volna belőle. Tudom, az volt a gyerekkori álma. De a szíve mélyén erősebbnek bizonyult a föld iránti von-

zalma. A természetben érezte jól magát. A napsütötte mezőkön, a havas téli utakon. Az őszi szántások idején, amikor az ekeszarvát szorongatva élvezte a kiforgatott föld éltető illatát. A tavaszt kedvelte a legjobban. A lassú hóolvasztást. A kerítés mellett egyre vékonyodó fehér csíkokat, melyekkel nehezen birkózott meg a még gyenge napsugár.

Nem tudom, mi történt anyám és apám között. Mi, gyerekek csak szenvedő alanyként lehettünk tanúi a két ember vergődésének. Mi anyámat sajnáltuk. Őt védtük. Ő volt az ártatlan. A jobbik. Mártíromságában ő volt a szent.

Apám véglegesen elköltözött. Otthagyta imádott faluját. A földet, melyet elvettek tőle. A házat, melyet maga épített. Elment. Eltávozott egy távoli város idegen temetőjébe.

Üres a sírhelye anyám hantjai mellett. Porladó hamvai nem találhatók szülei csontjai mellett sem.

Amikor a patonai temetőben járok, nézem a sírokat. Eltűntek már belőle a fakeresztek. Márványból, kőből készült síremlékek állnak a nyugvók felett.

Nézem a feliratokat. A neveket. Élt...évet. Szinte mindenki a rokonom. Az egész falu, melynek nagyobb a múltja, mint a jövője. Tele a temető.

Csak apám hiányzik belőle.

Anyám arca sok évtized távlatából homályossá vált kutató emlékezetemben. Csak a sorsa mar belém, még ma is, álmatlan éjszakákon. Őrá gondolok, amikor dédunokái játszanak a kertben. Szinte látom törekeny alakját. Szinte várom, hogy egyszer csak kilép a házból, kezében frissen sült rozskenyeret tart és nyújtja felénk.

Apám arcvonásai jobban megmaradtak bennem. Hosszú idő telt el azóta, hogy eltemettük. De csak nemrég kerestem fel a sírját. Idegenek között alussza örök álmát. Eszembe jut, amit egykor mondott, a halál utáni állapotról: „Nem mindegy már akkor?”

Nézem a sírját. Szürke betonlap fedi. Közepén ugyanabból az anyagból egy váza. Üres.

A betonburkolat alatt a föld. Láthatatlanul. Le, egészen mélyig. A hamvaiig. És azon túl, messze lefelé. Mert barna rögökből áll össze az édes anyaföld. Mely összefogja életünk színtereit. Falvakat és városokat. Országokat és világrészeket fűz össze. És befogad bennünket is.

A föld örök. Az élet is örök, a maga folyamatosságában. És örök a halál is.
(Budapest, 1996. május 9.)

Nagyanyám.....	6
Anyám.....	8
A ház.....	9
Csenti.....	10
Az első család.....	11
A domb, amit hegycsúcsnak véltem.....	14
Malom-mező.....	17
Zsuzsi.....	20
Kálmán.....	21
Apám.....	22
A cséplés.....	30
Rekviem egy fehér komondorért.....	31
A temetés.....	33
A birkák.....	35
Az iskola.....	38
Az első napok.....	40
A templom.....	44
A tisztítótűz.....	49
Válaszúton.....	57
A villany.....	60
Őszi betakarítás.....	62
Búcsú a birkáktól.....	64
A szüret.....	67
A grófkisasszony.....	69
Apai nagyapám.....	71
Apai nagyanyám.....	72
A tágabb család.....	74
A lakodalom.....	83
Anyám betegsége.....	84
Karácsonyvárás.....	90
A „színes”.....	93
Rozi néni.....	98
A gulyásélet.....	103
A csontkovács.....	105
Tanítóválasztás.....	106
Az évváró vizsga.....	109

Köszeg.....	115
Karola néni.....	118
Az internátus.....	119
A szaktantermes iskola.....	123
Veszélyben a továbbtanulás.....	129
A kiközösítés.....	133
Edit, a kismamám.....	135
Az Írott-kő.....	138
Az első hazautazás.....	145
Éva.....	152
A másik út felé.....	158
A német megszállás.....	167
Búcsú az iskolától.....	170
Intermezzo.....	175
Vihar előtt.....	177
Emberi sorsok.....	188
A bombázás.....	193
A front alatt.....	198
A felszabadulás.....	204
Menekülés az Öreg-hegyre.....	215
Újra otthon.....	226
Utolsó áldozatok.....	230
Újra Köszeg.....	234
Újrakezdés.....	241
 Budapest, egyetemi évek.....	 254
Polgári demokráciában.....	255
Találkozásom az Alfölddel.....	265
A félelem kezdete.....	273
Kemény idők.....	277
Anyám halála.....	281
A tandíj.....	285
A börtön.....	286
A kórház.....	290
Az első munkahely.....	296
Kilakoltatás.....	307
Epilógus.....	312

A Czupi Kiadó könyvei megrendelhetők az alábbi címen:

Czupi Gyula 8801 Nagykanizsa, Pityer u. 19. Pf.: 484)

Kanizsai Almanach 1995-ről

A 750 éves jubileumát ülő város ünneplésének megörökítése az Almanach igazi újdonsága. Rózsás János monumentális kéziratos munkája, a GULAG LEXIKON előtt tisztelegtünk a munka bevezetőjének megjelentetésével.

Két terjedelmesebb helytörténeti dolgozat is olvasható a könyvben, Nagy Csaba „Nagykanizsa mozitörténete” mellett Mészáros József „Nagy generáció” című munkája az elmúlt 35 év kanizsai zenekarairól.

A másfél száznál is több kép és egyéb illusztráció különösen kellemes olvasmánnyá teszi a kötetet. (A 260 oldalas A/5-ös méretű kötet ára 490 Ft.)

Kanizsai Almanach 1996-ról

A kötet évfordulós írásainak témája: hogyan ünnepeltük a honfoglalás 1100. évfordulóját városunkban (iskoláinkban is).

Millecentenáriummi „megy a gözös...”, 1956 Nagykanizsán, állandó kiállítás a tűzoltóságon, az Állami Zeneiskola, a Vasutas Művelődési Ház, házasságkötő terem, az Igricek évfordulója a további témák. Miklósfá hagyományaira, a városból immáron hiányzó katonákra, a kanizsai diák Somlyó Zoltánra, a vidékünkéről is a Gulagra hurcoltakra emlékezünk. Mindez - és még más is - a sok képpel (rajtuk kb. 2000 felismerhető arccal) és színes oldalakkal illusztrált kötetben. (A 260 oldalas A/5-ös méretű könyv ára 590 Ft.)

Lengyák István: Ollóvágta

Az állatfigurák mintáit tartalmazó kötet alakjaival csodálatos világot varázsol maga köré, amellyel sok-sok gyermeknek, szülőnek szerez örömet. Sok segítséget és példát is talál a munkában a használó. (A 2000-ben megjelent A/4-es méretű 80 oldalas kötet ára 700 Ft.)

Rózsás János: Duszja nővér c. (1995) munkája már elfogyott, már csak közkönyvtárakban lehet olvasni.

Szabolcs András: Keszthely óvodáinak története 1870-1995-ig

A dokumentumok alapján korrekt tájékoztatást kapunk az elmúlt 125 év társadalmi, politikai életéről, s benne az óvoda, mint nevelési intézmény helyzetéről, az óvodai nevelés szerepéről, az óvoda-iskola kapcsolatáról.

A sorokat olvasva megismerhetjük a városát szerető, annak jövőjéért aggódó, felelősséget érző és tenni akaró szerző személyiségét is. (Az 1998-ban megjelent 90 oldalas A/4-es méretű fényképekkel illusztrált kötet ára 700 Ft.)

Szabolcs András: Az ifjúság Helikoni ünnepei

Keszthelyen

Keszthely messzire ható, generációkat magával ragadó Helikoni Ünnepei megörökítésére vállalkozik a kötet. Szerzőnk 1958-tól az események közelében maradt, mégsem saját emlékeire hagyatkozik csupán, hanem levéltári kutatásokra alapozva és a korabeli sajtóhíradások feldolgozásával eleveníti meg az eseményeket. (Az 1998-ban megjelent 140 oldalas A/5-ös méretű fényképekkel illusztrált kötet ára 450 Ft.)

A nevetés egészség

Dél-göcseji anekdoták, történetek

Gyűjtötte Molnár László

Az első kiadás sikere után a második, bővített kiadás is megjelent 1999-ben. (A 200 oldalas A/5-ös méretű kötet ára 600 Ft.)

Gyurik Irén: Megdorgált tudat (versek)

A mindennapi lét gyötrő kínjait megélő, rendkívüli indulatokat magában hordozó, fiatalon elhunyt Gyurik Irén versei nem kötnek alkut. A természet nem önmagában témája ennek a költészetnek. A vers tájai igen érzékletesek és átítatottak azzal a látásmóddal, mely Gyurik Irén sajátja. Azok a rendkívüli képek, melyek ezt a versbeszédet jellemzik, először mehökkentik az olvasót, majd magukkal ragadják. (Az A/5-ös méretű 80 oldalas kötet ára 350 Ft.)

Szertics László: Gyalogutak

Az ifjúságát Murakeresztúron töltő, majd idősen és betegen oda visszatérő érzékeny lelkületű emlékiratíró élete nagyobb részét Nagykanizsán töltötte. Szertics László az életüket következetesen áttekintők, az élve boncolás keserveit átélők közé tartozott. E gondolkodása során éveinek meghatározó eseményei tisztán látszanak. Ez a biztos lényeglátás összegződik az először részletekben, kisebb egységekben megfogalmazódó, majd hatalmas emlékezésé formálódó művében, mely legfőbb hagyatéka.

Gyalogutak című regénye a második világháborúba Nagykanizsáról és környékéről belesodródó levante korú fiataloknak és felelős tisztjeiknek, a horvátok és magyarok lakta Mura menti falvak lakóinak állít emléket. Az általa megörökített zalai táj a benne élő emberekkel múltunk egy kevésbé ismert szelete.

A sok éves, szinte titkolt írói munka eredménye több évi várakozás után jelent csak meg. Türelmetlenül várta ezt a megjelenést. A legnagyobb csapás, az imádattal szeretett felesége elvesztése után már sokszor fogalmazott

lemondóan, nem bízott abban, hogy nyomtatásban láthatja munkáját. Akik olvasták könyvét, tudják, rendkívüli értéket hozott létre. (A 2000-ben megjelent 480 oldalas A/5-ös méretű kötet ára 1200 Ft.)

Tóthné Mátyás: Erzsébet Tanár voltam Texasban

Színes képanyaggal, eredeti dokumentumokkal illusztrált pedagógiai és úti élménybeszámoló arról, hogy hogyan élt egy magyar pedagóguscsalád egy évig az USA negyedik legnagyobb városában, hogyan működik egy houstoni középiskola, milyen nehézségekkel kell megküzdenie egy „idegennek” a nagy lehetőségek országában, miként ért szót egymással színes és fehér, tanár és diák, magyar, mexikói és amerikai, miként épülnek és dőlnek le előítéletek a tengerentúlon. A 2001-ben megjelent 230 oldalas kötet A/5-ös méretben 1500 Ft-ba kerül.

Molnár László: Lakodalmi szokások Dél-Göcsejben

A lakodalom, esküvő vagy nász – bárhogy is nevezzük – mindig is fontos, külsőségeket sem nélkülöző esemény lehetett. A szokások idővel változtak, de néhány század eleji szokás nyomait még ma is fel-fellelhetjük a falusi lakodalmakban.

Minél rangosabb, jobb módú valaki, annál fényesebb, pompásabb a ceremónia. Vizsgált, szűkebb területünkre – a Nován, Lentin, Bázakerettyén és Söjtörön átmenő képzeletbeli vonalak alkotta téglalap által lefedett, mintegy háromszáz négyzetkilométernyi területről van szó – is igazak a fenti állítások. Mivel az emberi emlékezeten alapuló anyaggyűjtés lehetősége véges, a feltárni kívánt területen belüli szokások pedig a múltban gyökereznek, segítségül kellett hívnunk Gönczi Ferencet, Göcsej nagy kutatóját, hogy az általa tapasztaltak, leírtak alapján visszamehessünk a XIX. század nyolcvanas éveibe.

Ezeknek a szokásoknak összegyűjtése a változó világ, változó szokásai miatt tűnt számomra fontosnak. A mai kor lakodalmiba gyűjthető köszöntők pedig csak a régiékből megmaradt forgácsdarabkák.

Mivel a lakodalom végső állomása egy eseménysornak ennek megfelelően az előzmények ismertetése fontos és elengedhetetlen részét képezik az anyagnak.

Nagyon nagy segítséget jelentett Gönczi műve. Az általa követett eseménysor szerint haladtam én is, de egy-egy esetben – az események időközben megváltozott sorrendiségét követve – megváltoztattam azt.

Az anyag gyűjtése során széles adatközlő körre, az e témakörben megjelent szakirodalomra és saját tapasztalataimra támaszkodtam.

Ajánlom e munkát a lakodalmat tartókon kívül a jó tréfát, vidám, derűs perceket szerető embereknek is. *(Részlet a szerző ajánlásából.)*

A 2002-ben megjelent 150 oldalas kötet A/5-ös méretben 700 Ft-ba kerül.

A Murakeresztúrról induló és oda visszatérő történet „gyalogútjai” többször hurkolódnak össze a kötetben. Közben kikerekedik a második világháborúba Nagykanizsa környékéről belesodródó levente korú fiataloknak és felelős tisztjeiknek, e felfordult világ szereplőinek, a Mura menti horvátok és magyarok lakta falvak lakóinak sorsa.

Elbeszélőnk, az emlékeit rendező idős Szeritics László, élete meghatározó fejezetéről tudósít, egy elfeledett és szándékaiiban meg nem értett generációnak – a frontra önként jelentkezetteknek – állít emléket.

Beleszótt történetébe egy kitalált alakot is. Az ő

léte megkétszerezi a könyvben beszélők számát. Szerepeltetésével olyan érdekes szerkezetet hoz létre, melyben olykor az is bizonytalan, hogy a történetmondás fonala kinek a kezében van.

A második világháború végének, ennek a haláltáncszerű forgatagnak a szereplőit, helyzetét ennek az írásmódnak köszönhetően is igen pontosan és érzékletesen tárja elénk. Magyarázatára lelünk a főhős akkori cselekedeteinek, és megismerjük az emlékeit rendező idős férfi viszonyát ezekhez az eseményekhez.

Érzékletesség, igen termékeny nyelvi lelemény, gazdag – vidékünkre jellemző – szókincs jellemzi a könyvet.

Az írásból a tájhoz, a természethez és a faluhoz, ezzel a hazához, a Mura-vidékhez szorosan kötődőnek ismerjük meg Szeritics Lászlót.

A sorsról és történelemről való gondolkodás megejtő szépségű gondolatfolyama ez a rendkívüli regény.

A bakonyaljai falut,
ahol 1927-ben születtem,
evangélikusok és katolikusok lakták.
A toleranciát, a becsületet és a haza-
szeretetet az itteni parasztoktól tanultam.
Tízéves koromban a nyugati szellemiségű Kőszegre
kerültem. A keresztyén erkölcsiséget tanító evangélikus
középiskolában értem emberré.

Könyvtáros-török szakos diplomámmal a Magyar Tudományos Akadémia
Könyvtárában dolgoztam negyven évnél is tovább. Az ötvenes években az
egyetemekről félreállított nagyszerű tudós emberek társaságában élhettem.

Kötelességemnek éreztem, hogy továbbadjam az utódoknak mindazt,
amit kortársaimmal együtt átéltem. Ezért írtam ezt a regényt.

Lenhardtné Bertalan Emma

Lenhardtné Bertalan Emma:

Évtizedek sodrásában

Egy bakonyaljai parasztcsalád és egy evangélikus iskola a XX. században
Önéletrajzi ihletésű regény

A könyvben megelevenedik a *Bakonyalja* kis falujának élete a 30-as években.
Feltárulkozik a *kőszegi Gyurácz Ferenc Evangélikus Leánygimnázium* a há-
ború előtt és a háború után. Majd a politikai változásokat tükröző budapesti
egyetemi évek története. *A magyar falu közösségének ereje és nagysága egyik
legszebb példája olvasható a kötetben*, amikor a front alatt lányaik és asszo-
nyaik becsületét védik az oroszoktól.

Az ötvenes évek ezt a rendkívüli belső erővel rendelkező falut is megtörik
tartásában.

Az imádott, tisztelt, okos, művelt, sikeresen gazdálkodó apa — törvényes
felesége és a falu által tudottan — másik asszonnyal is él. Ez különlegesen ér-
dekes háttérrel ad a könyv történéseinek, miközben hitről, halálról olvashatunk
egy XX. századi parasztcsalád életét és iskoláztatott lányának sorsát is megis-
merve.

Rendkívüli olvasmányosság és történeti hitelesség jellemzi a munkát. Az
emlékekből építkező regény hazává teszi a szerző életének tájait.

A kiadó